

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ESKİÇAĞDA PROPAGANDA ARACI OLARAK KİTABELER

İLKNUR COŞKUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. EKREM MEMİŞ

SİNOP-2023

TEZ KABUL

İLKNUR COŞKUN tarafından hazırlanan “**ESKİÇAĞDA PROPAGANDA ARACI OLARAK KİTABELER**” başlıklı bu çalışma, 04-07-2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ
Sinop Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi İmza

Üye Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ
(Danışman) Sinop Üniversitesi / Fen- Edebiyat Fakültesi İmza

Üye Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Pamukkale Üniversitesi / İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İmza

Üye Dr. Öğretim Üyesi Meltem Temizkan
Sinop Üniversitesi /Fen –Edebiyat Fakültesi İmza

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Fadime DİRİK İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İlknur Coşkun

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİÇAĞDA PROPAGANDA ARACI OLARAK KİTABELER

İLKNUR COŞKUN

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN:PROF. DR. EKREM MEMİŞ

Propaganda, sadece günümüz modern toplumlarının karşı karşıya kaldıkları bir algı operasyonu değildir. Tarihin erken dönemlerinden itibaren yönetenler hem yönetilenleri hem de rakiplerini etkilemek ve baskı altında tutabilmek için propaganda yöntemlerine başvurmuşlardır. Yazılı metinler başta olmak üzere anıtsal yapılar, heykeller ve kabartmalar birer propaganda aracı olarak kullanılmışlardır. Biz bu çalışmamızda Eski Doğu ve Eski Batı toplumlarında propaganda aracı olarak kitabeler konusunu ele aldık. Böylece son derece geniş kapsamlı olan propaganda araçlarını sadece kitabeleri ele almak suretiyle sınırlandırdık. Aksi takdirde hem görsel hem de yazılı bütün metinlerden yer alan propaganda içerikli icraatları ele almış olsaydık, binlerce sayfalık bir çalışma yapmamız gerekecekti. Eski Doğu'nun önemli medeniyet merkezleri arasında yer alan Mezopotamya ve Mısır kralları, yazdırmış oldukları kitabelerde kendilerinden övgüyle söz etmişler, icraatlarını abartarak dile getirmişler ve zaman zaman olmayan şeyleri de olmuş gibi anlatma yoluna gitmişlerdir. Pers kralları da benzer yöntemlere başvurmuşlardır. Eski Doğu krallarının en iyi yaptıkları şeylerden biri de başarılarını dinsel motiflerle güçlendirmek olmuştur. Gerçekten, onlar söz konusu kitabelerinde kazandıkları bütün başarıların tanrılar sayesinde olduğunu vurgulama gereğini duymuşlardır. Eski Batı dünyasında ise yapılan propagandalar daha dünyevi görülür. Örneğin Roma İmparatoru Augustus, icraatlarını anlatırken, tanrılardan pek söz etmez. Bu da Eski Doğu ile Eski Batı dünyaları arasında anlayış farkını göstermektedir.

ANAHTAR KELİMELE: Kitabeler; Propaganda; Eski Doğu; Eski Batı; Algı Operasyonu

Temmuz 2023, 289 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

INSCRIPTIONS AS PROPAGANDA TOOL IN ANTIQITY

TITLE OF THE THESIS, SEMINAR, PROJECT

İLKNUR COKŞUN

SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

DEPARTMENT OF HISTORY

SUPERVISOR:PROF. DR. EKREM MEMİŞ

Propaganda is not just a perception operation that today's modern societies face. Since the early periods of history, the rulers have resorted to propaganda methods in order to influence and keep under pressure both the ruled and their rivals. Monumental structures, sculptures and reliefs, especially written texts, were used as propaganda tools. In this study, we discussed the issue of inscriptions as a propaganda tool in the Ancient East and Ancient West societies. Thus, we limited the wide-ranging propaganda tools by only dealing with inscriptions. Otherwise, if we had dealt with the propaganda content in all texts, both visual and written, we would have to work on thousands of pages. Mesopotamian and Egyptian Kings, which are among the important civilization centers of the Ancient East, spoke highly of themselves in the inscriptions they had written, expressed their actions exaggeratedly and sometimes even tried to describe things that did not happen as if they had happened. Persian Kings also resorted to similar methods. One of the things the Ancient Eastern King did best was to strengthen their success with religious motives. Indeed, they felt the need to emphasize in their inscriptions that all their achievements were thanks to the gods. In the Ancient Western world, propaganda is seen as more mundane. For example, the Roman emperor Augustus does not talk much about the gods while describing his actions. This shows the difference in understanding between the Ancient East and the Ancient West worlds.

KEYWORDS:Inscriptions; Propaganda.; Ancient East; Ancient West; Perception Operation

July 2023, 289 Page

TEŞEKKÜR

Bilindiği üzere propaganda günümüz dünyasının vazgeçilmez bir terimi haline gelmiştir. Siyasetin bir numaralı aracı olan propaganda iktidar sahipleri, muhalefet, diğer devlet adamları hatta toplumun her kesimi tarafından güncel bir şekilde kullanılmaktadır. Biz de dinamizmini koruyan bu terimin ilk çıkışını ve kullanılışını eskiçağ toplumlarının yazdırmış olduğu kitabelerde aramak istedik. Üzerinde çok fazla araştırma yapılmamış olan bu konu bizim için heyecan ve merak uyandırdı. İşte bu merak **“Eskiçağda Propaganda Aracı Olarak Kitabeler** “başlıklı tezi kaleme almamıza vesile oldu. Biz bu tez çalışmamızı gerçekleştirirken doğrudan ya da dolaylı olarak bu çalışmayı ilgilendiren bütün kitap, makale ve hatta görsel kaynaklardan yararlanma yoluna gittik. Çalışmamız Önsöz ve Giriş kısımları dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgi verdikten sonra Eskiçağ’ın ne demek olduğunu irdeleyen ve bu konuda farklı fikirler ortaya atan bilim insanlarının görüşlerini ortaya koyduk. Ardından da Eskiçağın zaman ve mekân bakımından sınırlarını belirlemeye çalıştık. Daha sonra Eski Yakın Doğu hakkında genel bilgiler vererek bu coğrafyada kitabelerin ortaya çıkışı ve Eski Doğu toplumları tarafından propaganda aracı olarak nasıl kullanıldıkları hakkında bilgi aktarmaya çalıştık. Eski Doğu’nun ardından kitabelerdeki propagandayı Eski Batı tarihinde aradık, her iki medeniyet arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları gözler önüne sermeye çalıştık. Devamında Eski Türk toplumlarındaki propagandanın kitabelere yansımaları, buradaki propagandanın amaç ve nedenlerini ortaya koymaya gayret ettik. Titizlikle yürütmeye çalıştığımız çalışmamızı arkeolojik ve yazılı kaynaklara dayandırmaya dikkat ederken, mümkün olduğunca harita ve görsel malzemelerden de yararlanma yoluna gittik. Çalışmamız sonuç kısmı ile sona ermektedir. Bu bölümde çalışmamızın önemini vurgulayarak kısa bir özet yaptık. Çalışmamızı hazırlarken yararlandığımız bilimsel eserlere Kaynakça kısmında yer verdik. Bu tezin öncesinde Lisans ve Yüksek Lisans eğitimimde bana destek olan ve en zor durumlarda dahi beni motive eden, manevi desteğini her daim hissettiren kıymetli hocam Prof. Dr. Ekrem Memiş’ e tez aşamasında da verdiği destek ve emekleri için gönülden teşekkür ederim.

İlknur Coşkun

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ KABUL	i
ETİK BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
GÖRSELLER DİZİNİ	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı.....	4
1.4. Araştırmanın Yöntemi	4
2. ESKİÇAĞ KAVRAMINA KISA BİR BAKIŞ	5
3.ESKİ YAKIN DOĞU’DA KİTABELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE PROPAGANDA ARACI OLARAK KULLANILMASI	10
3.1. Eski Yakın Doğu İsmi ve Yakın Doğu Coğrafyasına Kısa Bir Bakış.....	10
3.2. Eski Mezopotamya’da Kitabeler	13
3.2.1. Sümerler Dönemi Kitabeler	17
3.2.2. Akadlar Dönemi Kitabeler	43
3.2.3. III. Ur Sülalesi Dönemi Kitabeler	50
3.2.4. İsin-Larsa Dönemi Kitabeler (MÖ 1960-1750)	53
3.2.5. Eski Babil Dönemi Kitabeler	57
3.2.6. Eski Babil Devleti’nin Yıkılmasından Sonraki Olaylar	60
3.2.7. Asur Dönemi Kitabeler.....	62
3.2.7.1. Eski Asur Dönemi Kitabeler	62
3.2.7.2. Orta Asur Dönemi Kitabeler	67
3.2.7.3. Yeni Asur Dönemi Kitabeler	78
3.2.7.4. Asur İmparatorluğu Dönemi (Sargonitler Dönemi) Kitabeler	84

3.3. Eski Mısır’da Kitabeler	87
3.4. Eski Anadolu Kitabeleri	104
3.4.1. Urartu Dönemi Kitabeler.....	109
3.5. İran Tarih	118
3.5.1. Persler Dönemi Kitabeler	122
4. ESKİ BATI TARİHİNDE PROPAGANDA	141
4.1. Eski Batı Kavramına Kısa Bir Bakış	141
4.2. Ege ve Yunan Medeniyeti.....	142
4.3. Roma Dönemi Kitabeleri	154
5.ESKİÇAĞDA TÜRK KİTABELERİ	174
5.1. Göktürk Dönemi Kitabeler.....	176
5.2. Uygur Kağanlığı Dönemi Kitabeler	207
6. SONUÇ	221
7. GÖRSELLER.....	225
KAYNAKLAR	283
ÖZGEÇMİŞ	289

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 7.1 Bilinen İlk Dünya Haritası. Merkez olarak Babil'i gösterir, etrafı ise dairesel bir Tuz Deniz'i ile çevrilidir. (Susan, 2015, 538).....	237
Görsel 7.2 Mezopotamya ve yakın çevresi (Köroğlu,2012,13)	238
Görsel 7.3 Çok Eski Mezopotamya (Susan,2015,25)	238
Görsel 7.4 Eski Yakındoğu (Mieroop, 2018,6)	239
Görsel 7.5 İlk Sümer Kentleri (Susan,2015,37).....	239
Görsel 7.6 Sümer Ülkesinin Dağılımı (Susan,2015,164).....	240
Görsel 7.7 Sargon'un İmparatorluğu (Susan,2015,122)	241
Görsel 7.8 Eski Akad ve III. Ur Devleti (Mieroop, 2018,67)	241
Görsel 7.9 Babil İmparatorluğu (Susan,2015,471)	242
Görsel 7.10 Hammurabi İmparatorluğu (Susan,2015,196)	242
Görsel 7.11 İkinci Binyılın Başlarında Bölgesel Devletler (Mieroop,2018,95)	243
Görsel 7.12 Asur İmparatorluğunun Yayılış Evreleri (Mieroop, 2018, 211).....	243
Görsel 7.13 Orta Asur, Kasit ve Orta Elam Devletleri, (Mieroop, 2018, 153).....	244
Görsel 7.14 Yeni Asur İmparatorluğu, (Susan, 2015, 364)	245
Görsel 7.15 Urartu ve Kuzey Suriye (Mieroop, 2018, 190).....	245
Görsel 7.16 MÖ. 9.-6. Yüzyıllar Arasında Urartu Devleti (Memiş, 2015b, 345)	246
Görsel 7.17 Mezopotamya Ergime Potası (Susan, 2015, 179).....	247
Görsel 7.18 Aşağı ve Yukarı Mısır (Susan, 2015, 44).....	248
Görsel 7.19 Mısır Yarımadası (Susan, 2015, 83)	249
Görsel 7.20 Deniz Halklarının Mısır'ı işgali (Susan, 2015, 302)	250
Görsel 7.21 Pers İmparatorluğu (Mieroop, 2018, 253)	250
Görsel 7.22 Medler ve Persler (Susan, 2015, 439).....	251
Görsel 7.23Minoslular (Susan, 2015, 207)	251
Görsel 7.24 Miken (Susan, 2015, 250).....	252
Görsel 7.25 İtalya Halkları ve Yunan Kolonileri (Susan, 2015, 384.....	253
Görsel 7.26 Yunan Dünyasının Yayılması (Susan, 2015, 447).....	254
Görsel 7.27 Roma İmparatorluğu (Susan, 2015, 761).....	255
Görsel 7.28 Etkileşim: https://www.tarihbilimi.gen.tr/birinci-kok-turk-gokturk-devleti-2/	255
Görsel 7.29 Etkileşim: https://www.tarihkursu.com/2017/08/18-uygur-devleti-	

haritas.html.....	256
Görsel 7.30 Lagaş Kralı Eanatum’a Ait Akbabalar Steli (Kağnıcı, 2012, 279)	257
Görsel 7.31 Akbaba Stelinden Bir Kesit, Akbabalar Düşmanların Kafalarını Götürüyor. (Susan, 2015, 112).....	258
Görsel 7.32 Lagaş Kralı Gudea’nın Silindir Kitabesi, (Kağnıcı, 2012, 281)	259
Görsel 7.33 Akad Kralı Maniştusu’ya Ait Olduğu Sanılan Kitabe, (Kağnıcı, 2012, 282)	260
Görsel 7.34 Ur Kralı Ur-Nammu Steli, (Kağnıcı, 2012, 287).....	261
Görsel 7.35 Ur- Nammu Stelinden Bir Kesinti https://www.die-goetter.de/enki-und-nammu-erschaffen-den-menschen	262
Görsel 7.36 Lagaş Kralı Gudea	263
Görsel 7.37 Gudea'nın Silindiri Etkileşim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ninurta	264
Görsel 7.38 III.Ur Kralı Şulgi’ye Ait Ördek Biçimli Bir Yazıt (Kağnıcı, 2012, 291)...	264
Görsel 7.39 Naram-Sin Steli (Toptaş, 2018, 312)	265
Görsel 7.40 Kral Asarhaddon Diğer İnsanlardan Daha Büyük Ebatlarda Tasvir Edilir. (Toptaş, 2018, 313).....	266
Görsel 7.41 Düşmanın Asur Askerleri Tarafından Kazığa Geçirilmesi (Kağnıcı, 2012, 295).....	267
Görsel 7.42 Asurlular Tarafından Derisi Yüzülen Tutsaklar https://arkeofili.com/antik-caglarda-uygulanan-15-vahsi-idam-yontemi/	268
Görsel 7.43 Asurluların Vahşetini Gösteren Başka Bir Propaganda Örneği https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/assur-da-despotik-iktidarin-politik-siddeti	269
Görsel 7.44 Propagandayı Çok İyi Kullanan Asurlulara Ait Başka Bir Kabartma	270
Görsel 7.45 Siyah Dikilitaş. III. Şalmaneser’in Zafer Steli, (Susan, 2015, 369)	271
Görsel 7.46 III. Ramses’in Deniz Kavimleriyle Çarpışması, Medinet Habu Kabartması (Mieroop, 2018, 173)	272
Görsel 7.47 Deniz Kavimleriyle Çatışma Anı.....	273
Görsel 7.48 Medine Habu’daki Bir Kabartma, Mısırlı Bir Katip, Ölü Düşmanların Kesilen Ellerini Sayıyor (Susan, 2015, 304)	274
Görsel 7.49 Kadeş Savaşını Kutlamak İçin Yapılan Ebu Simbel Tapınağı	274
Görsel 7.50 Ebu Simbel Tapınağı Etkileşim: https://antikmisir.com/ebu-simbel-tapinagi/	275
Görsel 7.51 https://antikmisir.com/ebu-simbel-tapinagi/	276

Görsel 7.52Ebu Simbel Tapınağı Nasser Gölü Kıyısı	276
Görsel 7.53Merneptah Steli (İsrail Steli) https://www.nedenisa.com/mernepta-steli/	277
Görsel 7.54Urartulara Ait Sığındıl Kitabesi (Ceylan Ve Çiftçi, 2021, 1378).....	278
Görsel 7.55Urartulara Ait Propaganda İçeren Başka Bir Kitabe, Razlık Kitabesi (Ceylan Ve Çiftçi, 2021, 1378)	279
Görsel 7.56Urartulara Ait Kelişin Silindir Kitabe (Ceylan Ve Çiftçi, 2021, 1380)	280
Görsel 7.57Behistun Kitabesi https://www.istockphoto.com/tr/vektör/bisotun-kitabesi-behistryazıtı-iranın-kermanşah-eyaletindeki-behistun-dağında-gm1314380086-402617975	281
Görsel 7.58 http://unesco-dunya-miraslari.blogspot.com/2012/11/unesco-dunya-mirasi-behistun-yaziti.html	281
Görsel 7.59 Res Gestae Divi Augusti https://tr.wikipedia.org/wiki/Res_Gestae_Divi_Augusti#/media/Dosya:Res_Gestae.jpg	282
Görsel 7.60 https://tr.wikipedia.org/wiki/Res_Gestae_Divi_Augusti#/media/Dosya:Res_Gestae.jpg	283
Görsel 7.61 Orhun Yazıtlarından Kül Tigin , Moğolistan'da Orhun Yazıtları Müzesi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#Bulunması_ve_üzerinde_yapılan_inc elemeler	284
Görsel 7.62 Bilge Kağanın Heykeli (Tekin, 1998, 126).....	285
Görsel 7.63 Bilge Kağan Kitabesinin Doğu Yüzü (Tekin,1998, 127).....	286
Görsel 7.64 Kül Tigin'in Barkı tasviri (Tekin,1998, 124).....	287
Görsel 7.65 Orhun Irmağı (Tekin,1998,121).....	288
Görsel 7.66 Bilge Tonyukuk Kitabesi https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#/media/Dosya:Gok_turk_Epigraph_Copy_in_Ga	288
Görsel 7.67 Gazi Üniversitesi Bahçesinde Yer Alan Bilge Kağan Kitabesi https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#/media/Dosya:Gok_turk_Epigraph_Copy_in_Ga	289
Görsel 7.68 Karabalgasun Kitabesi https://tr.wikipedia.org/wiki/Karabalgasun_Yazıtı	290
Görsel 7.69 Terhin Kitabesi https://okonuz.blogspot.com/2017/11/eski-turk-ina	291

Görsel 7.70 Terhin Kitabesi https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/02/terhin-yazitinin-tarihi-acidan.html	292
Görsel 7.71 Terhin Kitabesi https://okonuz.blogspot.com/2017/11/eski-turk-ina	293

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
ARM	: Archives
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ca.	: Yaklaşık
Çev.	: Çeviren
Diğ.	: Diğerleri
Ed.	: Editör
KBo	: Keilschrifttexte aus Bogazköi. Berlin
KUB	: Keilschrifturkunden aus Bogazköi. Berlin
MÖ	: Milattan Önce
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Aralığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Amacı

Bilindiği üzere, bütün tarih çalışmalarının can damarı yazılı ve yazısız kaynaklardır. Tarih bilimi bu kaynakları birinci el ve ikinci el kaynaklar olarak iki ana başlıkta incelenmektedir. İkinci el kaynaklar, olayın dönemine yakın bir zamanda ve o devrin kaynaklarından faydalanarak meydana getirilen eserlerdir. Birinci el kaynaklar ise, olayın geçtiği devre ait materyaller ya da yazılmış eserlerdir. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'na göre, birinci el kaynaklar bilgi verdikleri olay ve durumlarla doğrudan doğruya ilişki içinde olmuşlardır. Değerlendirme ve yorumlama yerine yalnızca “haber vermektedirler”. Gelecek zaman için bir değerlendirme yapmanın yanı sıra, içinde bulundukları zamana yönelmişlerdir.

Birinci el kaynaklar incelendiğinde görüyoruz ki, en önemli materyallerden biri de kitabeler ya da diğer ismi ile yazıtlardır. Bu kitabeleri inceleyen bilim dalına da Hellence “epigraphen = üzerine yazmak” anlamına gelen sözcük “Epigrafya ” yani “yazıtbilimi” adı verilmektedir. Tarih biliminin de yardımcılarından biri olan Epigrafya, Eskiçağ'ın tüm yazılı belgelerini kapsamaktadır (İplikçioğlu, 2021, s. 83).

Bilinen ilk siyasi teşkilatlanmanın kurulduğu yer olan Mezopotamya da neredeyse eş zamanlı olarak toplulukları bir arada tutabilmek ve düzeni sağlamak için din kavramı ortaya çıkmıştır. Çünkü ilkçağ insanları başına gelen birçok şeyin izahını ve düzenlemesini yapabilmek için kendilerinden farklı varlıklara ihtiyaç duymuşlardır. Bunun sonucunda ilk insanlar toplumsal hayata geçişle beraber, kendinden daha güçlü ve kendilerini yönetmeye layık üstün varlıklar düşlemişler ve böylece tanrı anlayışı ve dinler ortaya çıkmıştır. Sümer Kent Devletleri Dönemi ile başlayan, din ve siyasetin iç içe girmesi ve yöneten kişinin bu doğrultuda hareket etmesi, yönetimin başındakine ve yönetime tanrısal bir mana yüklemiştir. Siyasal gücün bir tek kişinin elinde bulunduğu ve kutsiyet yüklendiği bu yönetim biçiminin çarpıcı özelliklerine bakıldığında görüyoruz ki, hükümdar gücünü, şöhretini vurgulamak istemiş ve gösterişli eylemlerini bazı materyallere kazıtmıştır. Çalışmamızın amacı olan bu materyallerden kitabeler incelendiğinde karşımıza çıkan en dikkat çekici şeyin hükümdarın, devleti iyi yönettiğine yönelik izlenim verme çabasıdır. Kral, muhataplarına, rakiplerine ve yönettiği halka karşı güç bir yönetici imajı çizmiş ve bunları bazı materyallere yazdırmıştır. İçerisinde yoğun bir siyasi propagandanın olduğu kral yazıtları tabiri ile adlandırılan ve bazılarının

da kralın birinci şahıs da konuştuğu bu metinler çeşitli nesnelerin üzerine yazılmıştır (Bordreuil, Briquel- Chatonnet, Michel 2015, s. 393).

Arapça k-t-b kökünden gelen kitabe, mastar olarak “yazmak” ve isim olarak “yazı” anlamlarında kullanılmaktadır. Daha çok tanıtım ve bilgilendirme amaçlı yazılan kitabeler, Türkçe terimi ile yazıtlar, eriyip bozulmayan malzemelere kazınır. Eskiçağdan günümüze kadar kil ya da madeni tablet, kerpiç ya da kilden yapılmış koni, silindir, prizma, çivi gibi objelerin yanı sıra, yatsı çakıllar, yontular, kabartmalar, steller, vazolar, boncuklar, adak silahları, taşlar, çiniler, bakır ve tunç gibi madenler, tahta, kurşun ve mermere yazılmaktadırlar. Bu kitabeler anıtsal yapı, saray, çeşme, mezar taşı, köprü gibi yapılar üzerine de yazılmış olup yazıldıkları dönemin siyasal olayları, ekonomik, askeri, dini ve sosyal konularına da ışık tutmaktadırlar. Sanat tarihi açısından da önem teşkil eden kitabeler, Eskiçağ ’da tüm gelişmiş medeniyetlerin diğer uluslara, tebaalarına ve rakiplerine karşı bir güç gösterisi olması amacıyla saraylarda, tapınaklarda ya da halka açık anıtlarında sıklıkla kullanılmıştır. Bu anlayış bir toplumdan diğerine aktarılmış, zamanla daha politik ve siyasi bir anlam ve güç kazanarak, propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Özkurt Tüfekçioğlu, 2009, s. 276, Bordreuil, Briquel- Chatonnet, Michel, 2015, s. 393).

1.2 Araştırmanın Önemi

Eskiçağdan bugüne din ve siyaset kavramının birbirine partnerlik etmesi, yeni kavramların ve oluşumların habercisi olmuştur. Bu kavramlardan bir tanesi de propagandadır.

Propaganda modern bir tabir olmakla birlikte amacı ve uygulanış biçimiyle en eski çağlardan bu yana etkin ve etkili bir yöntem olmuştur. Latince bir terim olan propaganda, “propoger” kelimesinden türemiştir. Sözlükte inandırmak, ikna etmek, üretmek ve yaymak gibi anlamları vardır. İletişimsel bir olgu olan propaganda, genel olarak kamuoyunu etkilemek, topluma bu eylemi yapanın fikirlerini empoze etmek ve onları belirli bir düşünceyi benimsetmek ve bu yönde eyleme geçirmek için yapılan bir faaliyettir (Armağan, 2012, s. 418).

"Labin'in Kominst Propaganda Taktikleri" adlı eserinde bahsettiği görüşüne göre, propagandanın iki amacı vardır. Bu amaçlardan bir tanesi, elde edilmiş bireylerin fikirlerini daha yüksek düzeye getirmek ve onları yönlendirmektir. İkincisi ise henüz elde edilmemiş olan bireylerin düşüncelerini değiştirmek onları etkili bir hitap ile ikna

etmek ve fikirlerini istenilen yöne çekebilmektir (Labin, 1976, s. 10; Gürgen, 1990, .135).

Propaganda eskiçağlardan günümüze kadar yönetimin kazanılmasında, kaybedilmesinde ve sürekliliğinde önemli bir etken olmuştur. Onu özgün kılan bilinçli bir girişim olması, dile isteğe başka gurupların düşünceleri ve eylemleri arasında kontrol kurmayı ve değiştirip dönüştürmeyi amaçlaması, ayrıca daha çok bireysel olmayıp kitleleri etkilemeye çalışmasıdır (Qualter, 1980, s. 1). Kitlelere yapılan bu yönlendirmenin arkasında yönetenin çıkar ve menfaatleri bulunmaktadır. Yönetenin çıkarı söz konusu olduğu için, kimi zaman gerçeğin bir kısmını kimi zaman ise kendi politikası ve yararına uygun gerçekler uydurarak propaganda yapılmıştır (Kayapınar, 2015, s. 67).

Eskiçağ ‘da yapılan propagandalar yazının bulunmasıyla militanca bir hal almış, hermeneutik¹, retorik² ve diyalektik³ konuşma sanatlarını kullanan yöneticiler, halkına ve diğer kitlelere fikirlerini yaymışlardır. O döneme ait yazılı kaynakların birçoğunda günümüzdeki anlamına karşılık gelecek bir “propaganda” kelimesine rastlanmamaktadır. Fakat özellikle kral yazıtlarında anlatılan olaylar, kralın kullandığı üsluba ve muhataplarına karşı kullandığı dile bakıldığında zaman görüyoruz ki, günümüzdeki propaganda tanımıyla biçim ve yöntem olarak birebir örtüşmektedir.

Görülen o ki, insanlık tarihi kadar eski olan propaganda, Eskiçağdan günümüze kadar kendine çok şeyler katarak gelmiştir. Eskiçağ’ın en büyük propaganda araçlarından biri ise yukarıda bahsettiğimiz gibi insanların görebilecekleri yerlere dikilen ya da yazılan kitabelerdir. Krallar icraatlarını, muhataplarına ve rakiplerine göz dağı vermek ve kendi başarılarını dile getirmek için çivi yazılı kil tabletlere ya da taşlara, adak eşyalarına, saray duvarlarına, heykellere, stellere ve anıtlara yazdırmışlardır. Bu yazıtlar çoğunlukla kralların etkin ve yetkin olduğu güç alanlarını ve çıkarlarını belirlemeyi ve belirtmeyi hedeflemiştir. Kralların kendilerini tanımlama biçimi, kendilerine yükledikleri unvanları, askeri ve siyasi başarıları, inşaat faaliyetlerinin yanı sıra kitabelerde yüksek oranda kendilerini kutsallaştırarak ideal ve iddialı kral imajı çizme çabaları ve ikna çabaları politik bir güç gösterisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bazı kitabelerin sonu kralın muhataplarını kutsama ya da lanetleme şeklinde sona erdiği görülmektedir.

¹ Hermeneutik: “hermeneuein” (ἑρμηνεύειν) kelimesinden türetilen bir kavram olup; “tercüme, açıklama, yorumlama” anlamlarına gelmektedir.

² Retorik: “Belli bir durumda elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi” şeklinde tanımlanmaktadır. Retoriğin amacı, muhatabını ikna etmektir.

³ Diyalektik: Gerçekliği ve onun çelişmelerini incelemeye yarayan ve bu çelişmeleri aşmaya yarayan yolları aramayı öngören akıl yürütme yöntemi.

Tezimizin konusu olan “Eskiçağda propaganda aracı olarak Kitabeler” den bahsetmeden önce, “Eskiçağ “kavramı hakkında kısaca bilgi aktarmanın, konuya bütünlük kazandırmak açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmamız zaman olarak Mezopotamya’da ilk siyasi topluluğun ortaya çıktığı Sümerlerle başlamıştır. Mezopotamya’yı detaylı işlemeye çalıştığımız bu çalışmamızda bu coğrafyada hüküm sürmüş Akad İmparatorluğu, III. Ur Sülalesi Dönemi, Isın-Larsa Dönemi ve yine Mezopotamya’da hüküm süren Babil ve Asur Devletleri Döneminde propaganda içeren kitabeleri incelemeye çalıştık. Çalışmamızın devamında Eski Mısır, Eski Anadolu ve Eski İran’da propaganda aracı olarak kullanılan kitabeleri de kapsamaktadır.

Detaylı bir çalışma yapmaya çalıştığımız tezimizde Eski Batı medeniyetlerindeki kitabeler ile Eski Türk Devletlerindeki kitabeleri de ele alarak Eskiçağ toplumlarında propaganda aracı olarak kullanılan kitabelerin medeniyetler arası etkileşimlerini, benzerliklerini ve farklılıklarını gözler önüne sermeye çalıştık.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamıza başlamadan önce detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Yapılan bu literatür araştırmaların ışığında tez konusu ile ilgili yerli yabancı araştırmacılara ait çalışmalar okunmuş ve ayrıca eskiçağ dillerine ait vesikaların transkripsiyon çalışmaları ulaşıldığı kadarıyla incelenmiştir. (Kabartmalar heykeller vb.) Bu çalışmalar kronolojik olarak ele alınmış ve tez konumuzun kronojisine göre işlenmiştir. Bu aşamanın ardından tez konumuz hakkında elde edilen veriler, Eskiçağ uygarlıkları arasında, yönetenler ve iktidarları arasında olmakla beraber eskiçağ ve günümüze arasında da mukayeseli bir yöntem izlenerek yorumlanmıştır.

2. ESKİÇAĞ KAVRAMINA KISA BİR BAKIŞ

Bugün dünya tarihini kapsamlı bir şekilde araştırırken, nereden ve nasıl başlayacağımız, ne şekilde yorumlayacağımız çok önemlidir. Diğer bir önem arz eden konu ise dönemine has şekilde değerlendirme yapabilmektir. İnsanlık geçmişini yöneten, etkileyen ve yön veren şeyin ne olduğu ve onun eylemlerinin işleyişi her çağa göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan tarihin önemli unsurları olan” insan”, ”zaman” ’mekân” ve “belge” kavramları çerçevesinde insanlık tarihini incelemek ve planlamak mühim bir konudur. İnsanlık tarihinin ipuçları, insanoğlunun yeryüzünde görülmesi ile başlar. Bu ilk başlangıç insanoğlunun en eski evresidir. Bu evre Orta Asya’dan MÖ. 3500’lerde Güney Mezopotamya’ya gelen ve orada yüksek bir kültür inşa eden Sümerlerin MÖ. 3200’ lerde yazıyı bulmaları ile taçlanmıştır. Yazının bulunması bize gösteriyor ki Eskiçağın zaman olarak kıstası yazı olmuştur (Memiş, 2015b, s.30-32).

Sümerlerin keşfettiği yazı, ticaret ve kültürel ilişkilerin artmasıyla birlikte tüm Önasya ülkelerine yayılmış ve birçok kavim tarafından geliştirilerek kullanılmıştır (Memiş, Bülbül, 2019, s. 1-2). Yazının bulunması ile güçlü bir zihinsel kültür ortaya çıkmıştır. Kayıt altına alınmaya başlayan kent uygarlıkları ve toplumsal hayat, zamanla gelişen devlet kavramı tarih ilminin araştırma sahası olmuş böylelikle yazının icadı hem tarihi devirlerin hem de eskiçağın başlangıcı olarak kabul görmüştür. Ayrıca yazı, Prehistorya (Tarih Öncesi) ve Eskiçağ arasında bir sınır vazifesi görmüştür.

Yazının keşfinden önceki zaman dilimi olan ve “Tarih Öncesi Devirler” ya da “Prehistorik Devirler” olarak adlandırılan dönemler de Eskiçağın araştırma sahası içine girmektedir. Tarih öncesi devirlerin, bazı coğrafyalarda binlerce yıl, bazı coğrafyalarda ise yüzbinlerce yıl sürdüğü bilim insanları tarafından kabul edilir (Memiş, 2015, s.11-12).

Gerek tarih öncesi devirleri gerekse tarihi devirleri araştıran bilim insanlarının verileri, yazısız ve yazılı kaynaklar olmuştur. Fakat verinin kesinliğine çözümlene bilirliği açısından, yazılı kaynaklar çok daha önemlidir. İşte bu yüzden, tarih yazı ile başlar ve yazı tarih demektir, yazının olmadığı yerde sağlıklı bir tarih ilminden bahsetmek mümkün değildir (Memiş, 2008, s. 6).

Eskiçağ araştırmalarında yazının bulunması önemli bir yol ayrımı olmuş bu ayrım tarih öncesi devirler ile Eskiçağ arasında yer ve zaman bakımından sınır teşkil etmiştir. Fakat özellikle vurgulamak gerekir ki, yazının bulunması ile kendiliğinden çizilen bu sınırlara,

farklı coğrafyalarda yaşayan kavimler, aynı zaman dilimi içerisinde girmemişlerdir (İplikçioğlu, 2021, s.13-14). Örneğin Mezopotamya kavimleri MÖ. 4. Binyılın sonlarında yazıyı keşfedip kullanmışlarken, Anadolu kavimleri yazı ile MÖ 2. Binyılın başlarında tanışabilmişlerdir. Yazının Anadolu'ya aktarılması, ticaret yapmak amacı ile Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar sayesinde olmuştur. Ticaret yapmak için Anadolu'ya gelen Asurlular beraberlerinde Asur çivi yazısını da getirmişler ve bu sayede Anadolu'nun da tarihi devirlere girmesine zemin hazırlamışlardır. Yazının serüveni batı coğrafyasında daha geç başlamış, Ege, Yunan ve hatta İtalya'ya tarihi devirlere 1. Binyılın içerisinde ve daha da gecikmeli olarak başlamıştır (Memiş, Bülbül, 2019, s. 2-3).

Birçok tarihçinin genel kanısı, tarihi çağların ilk basamağı olan Eskiçağın başlangıcı, insanlık bilincine yeni bir aşama getiren yazının keşfedildiği tarih olan MÖ. 3200 'ler olmuştur. Memiş (2015b)'e göre ise, asıl sorun, Eskiçağın ne zaman başladığı hususu ile ilgili olmayıp, ne zaman sona erdiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Çünkü hemen hemen herkes Eskiçağın MÖ 3200' lerde Sümerlerin yazıyı icat etmesi ile başladığını kabul eder. Fakat Eskiçağın sona erdiği tarihle ilgili görüşlerin çoğu Avrupalı otoritelerin kendi tarihlerini dikkate alarak bir çerçeve çizmeleri şeklinde olmuştur. Öyle ki dünya tarihi sadece Avrupa tarihi ile sınırlı değildir. Kuşkusuz bu durum kadim bir tarihi olan, Türk tarihi ve tarihçisi açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Memiş (2009)'e göre, Türk tarihini çağlara taksim etme konusunda Türk bilim insanları bir düşünce içine girmemişlerdir. Batı çağ taksim örneğini birebir uygulamışlar ve bunları daha ilköğretim sıralarından üniversiteye kadar taşımışlardır. Bu talihsiz durum, Türk tarihçilerinin dikkatini çekmemiş ve bununla beraber Eskiçağ Türklüğü yok sayılmıştır (Memiş, 2009, s. 25-26).

Çağ taksimatını batıdan ithal ettiğimiz ve doğrudan doğruya uyguladığımız için, Eskiçağın araştırma konuları tıpkı Avrupa'daki taksimata göre olmuş ve Sümer, Akkad, Asur vb. kavimlerin tarihleri kısmen işlenirken, Grek- Roma tarihi ve kültürüne fazlasıyla önem vermiştir. Bu kavimler hakkında derinlemesine yoğun bir araştırma yapan Avrupa tarihçileri Türk tarihine yeterince yer vermemişler, hatta önemli bulguları da görmezden gelmişlerdir. Tabi Avrupa bu davranışında kendi cephesinde oldukça haklıdır. Şaşılabilecek konu ise Türk tarihçilerinin Eskiçağ Türklüğünü dikkate almamaları ve Türk milletinin ilk oluşumunu, ilk sosyal ve kültürel belirtilerini gözden kaçırmalarıdır (Memiş, 2009, s. 25-26).

Eskiçağ Türklüğünün dikkate alınmadığı, Avrupa otoritelerinin dikte ettiği Eskiçağın sonu Orta Çağ'ın da başlangıcı için teklif edilen tarihler şunlardır (Memiş, 2009, s. 25-26, İplikçioğlu, 2021, s.13-14):

MS 325 yılında İznik (Nikaia) Ruhani Meclisi toplanmış ve İncil sayısı dörde indirilmiştir. Bunlar; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleridir. Alınan bu karar Hristiyan Avrupa için önemli bir olaydır.

MS 375 yılında Hun akınları Kavimler Göç'ünün başlamasına sebep olmuş, bu göç olayı da iki önemli olaya sebebiyet vermiştir.

Bu olayların ilki, MS 395 'te Roma İmparatorluğu' nun Doğu Roma ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmasıdır.

İkincisi ise, MS 476' da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıdır.

Eskiçağın sonunu belirtmek için kullanılması teklif edilen diğer önemli olay ise; MS. 527- 565 tarihlerini kapsayan Justinianus devridir.

Ancak bu öneriler bilim camiasında tartışmalıdır. Çünkü Orta Çağ'a geçiş, tüm antik çağ kavramlarının bitişi anlamına gelmektedir. Binlerce yıl süren Eskiçağ'ın köklü geleneklerini belirli yıllarda sınırlandırmak ve sonlandırmak doğru görünmemektedir. Günümüzde dahi izleri görülen Eskiçağ mirası bize gösteriyor ki çağlar matruşka bebekleri gibi iç içe geçerek varlıklarını sürdürmektedirler.

Öyle ki, İplikçioğlu (2021) 'nın görüşlerine göre de Eskiçağ tarihini Ortaçağ tarihinden ayırmak için kullanılan yukarda sıraladığımız tarihlerin hiç biri yeterli değildir. Adı geçen tarihçiye göre, bu tarihler kısmen de olsa Avrupa Orta Çağı için kullanılabilir. Ayrıca Avrupa tarihi ile ilgili olan bu hadiseler 4. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 6. yüzyılın ortalarına kadar gelmektedir. Bu dönem olsa olsa geçiş dönemi ve köprü vazifesi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Eskiçağ kurumlarının her alandaki gelenek ve görenekleri, yeni bir çağa geçmek adına anında kaybolup gitmeyecek bir süre alışkanlıklar devam edecektir. Her bakımdan köklü bir değişimle, yeni bir çağa girmeğe belirli yıllarla ya da tarihlerle işaretlemek mantığa aykırı görülmektedir (Memiş, 2015b, s. 15).

Görülen o ki, gerek Memiş(2009) gerekse İplikçioğlu (2021)'na göre, Eskiçağın gelenek ve göreneklerinin büyük ölçüde silinip, bir değişim sürecine girerek yeni bir çağ olan Orta Çağ'a terk ettiği dönemin başlangıcı olarak, 7. ve 8. yüzyıllar kabul

edilmesi daha doğru olacaktır (Memiş, Bülbül, 2019, s. 3-4, İplikçioğlu, 2021, s. 14-15).

Eskiçağın zaman bakımından sınırlarını bu şekilde belirledikten sonra, mekân bakımından sınırları konusundaki görüşleri de ele almak gerekmektedir.

Tarihçiler, Eskiçağ kavramının mekân ve zaman bakımından sınırlarını 19. Yüzyılın başlarına kadar farklı şekilde değerlendirmişlerdir. Belirtilen tarihe kadar “Eskiçağ” denilince zaman olarak sadece Eski Hellen ve Roma tarihleri; yer olarak da Hellen ve Latin kültürlerinin yayılma alanı olan Akdeniz dünyası ve çevresi anlaşılmış ve o kültürün olayları dikkate alınmıştır. Buna göre, Eskiçağ dünyası, doğuda Indus Vadisinden, batıda İspanya ve Britanya’ya, kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden, güneyde Büyük Sahra’ya kadar uzanan geniş alanı kapsamaktadır. Bu geniş coğrafyada yer alan ülkelerin birbirleri ile olan ilişkisi Akdeniz sayesinde olduğu için de Eskiçağ tarihine “AKDENİZ MEDENİYETLERİ TARİHİ” de denilmektedir (Memiş, Bülbül, 2019, s. 3-4, İplikçioğlu, 2021, s. 14-15).

Bilindiği üzere, Mezopotamya ve çevresi ile ilgili bilgiler 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar Kutsal kitaplarda adı geçen ve birçoğu da birbiri ile benzeşmeyen abartılı hikayelerden oluşmaktaydı. Önceleri yalnızca Eski Ahit’te anlatılan bazı olaylar ile Herodotos’un naklettikleri dikkate alınırken, daha sonra gezginlerin, maceracıların ve tüccarların anlattıkları mevcut bilgiler de eklendi. 19. yüzyılda Avrupa’nın büyük müzeleri için araştırmalar yapıldı ve eserler toplamak için ilk kazılar yapılmaya başlandı. Bunları çiviyazısının çözümü ve eskiçağ medeniyetleri için yeni buluşlar izledi. Ayrıca Batı ülkelerinin 19. yüzyıl başlarında bölgeye gönderdikleri diplomatların amatör birer arkeolog edası ile araştırma yapmaları, Mezopotamya tarihine yeni bir ışık tutmuştur. Ortaya çıkarılan pek çok eser, İngiltere müzelerine gönderilmiştir (Köroğlu, 2012, s. 23-24).

Bu araştırmalardan sonra Batı dünyası Mezopotamya’yı daha kapsamlı tanımış ve Hellas ve Roma’nın dışında başka bir uygarlığın varlığını görmüştür. Böylece Mezopotamya, Mısır, Suriye-Filistin, İran ve Anadolu’nun en eski ve yüksek kültür bölgeleri olduğu ortaya çıkmıştır. Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu, 1997 tarihinde Türk Tarih Kurumunca yayınlanan “Eskibati Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya” adlı çalışmasında, Eskiçağ’ın insanlık tarihinin en eski gelişme evresi olan ve kalıcı etkileri öncelikle yazının bulunması, kent uygarlığının oluşması, devlet kavramı ve teşkilatının gelişmesi ve güçlü bir zihinsel kültürün ortaya çıkması gibi icatların doğduğu çağ olarak

nitelendirmiştir. İplikçioğlu (2021) yine aynı eserinde, Eskiçağ Tarihi'nin esas itibarıyla Akdeniz ve Önasya kültür çevrelerinin ve bu kültür çevreleriyle sürekli ilişki halinde bulunan komşu bölgelerin yazı ile başlayan en eski devirlerinden (MÖ ca. 3000- 2800) Roma'nın Akdeniz'de kurduğu siyasal mekân birliğinin çöküşüne ve Avrupa Ortaçağ'ına (MS ca 7. yüzyıldan itibaren) kadar olan süreyi kapsadığını da yazmıştır. Demek oluyor ki, yaklaşık 3.500 yıllık bir süre ile Eskiçağ Tarihi, bilinen 5.000 yıllık insanlık tarihinin üçte ikisinden fazla bir bölümünü kapsamaktadır. Bununla beraber geniş bir coğrafyayı kaplayan Eskiçağ kültürünün ortaya çıkmasıyla, Berlinli büyük tarihçi Eduard Meyer (1855- 1930) katkısı ile, bugünkü "Evrensel Eskiçağ" kavramı ortaya çıkmıştır. Demek ki, Hümanizma ve Rönesans hareketleri içinde belirginleşmiş olan Eskiçağ kavramı, önceleri yalnızca Hellen ve Roma tarihlerini kapsarken, 19. yüzyılda Eski Önasya ve Mısır yazı ve dillerinin çözülmesiyle özellikle zaman bakımından genişlemiş ve "Eskidoğu" ve "Eskibati" kültür çevrelerinden oluşan coğrafya ortaya çıkmıştır (İplikçioğlu, 2021, s. 14-15, Kuhrt, 2021, s. 1-2).

Görülen o ki, "Eskiçağ Kavramı" günden güne gelişen araştırmalarla "yer" ve "zaman" olarak bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. Öyle ki yazının icadı zamansal sınırlandırmayı çizerken, Mezopotamya'nın arkeolojik keşifleri ve zemin taramalarıyla beraber mekânsal sınırlarını da çizmiştir. Eskiçağ tarihi kaynaklarının bize gösterdiği başka bir konu ise o dönemin evrensel devlet fikrinin Eskiçağa damgasını vurmasıdır. Gerçekten Helenistik Çağda (MÖ 330-30) Roma İmparatorluğu Eskiçağ dünyasının coğrafi sınırlarına egemen olmuş gibi görünür ama onlar İran'a kadar gelebilmişler ve daha doğuya gidememişlerdir. Makedonya kralı Büyük İskender ise, 13 yıllık iktidarı boyunca Anadolu, Suriye, Mısır, İran, Kafkaslar ve Ortaasya'nın bir kısmı ile Hindistan'da İndus vadisine kadar uzanan toprakları egemenliğinin altına almış fakat o da Batıyı (İspanya, İtalya vs.) ele geçirememiştir.

Sonuç olarak yaklaşık 4000 yıl süren Eskiçağ Tarihi kültürel bakımdan Eski Doğu ve Eski Batı olarak iki başlıkta incelenmektedir. Birinci başlıkta, Eski Ön Asya ve Eski Mısır Kültürleri; ikinci başlıkta ise Ege – Hellen Kültürleri, Hellenizm Devri ve İtalya-Roma Kültürleri yer almaktadır. Eskiçağ tarihinin oluşturduğu saha ve kültürler içerisinde, doğan, gelişen ve sonunda yıkılan medeniyetler Eskiçağ Tarihinin araştırma konusu alanına girmektedirler (Gökçek ve Abacı, 2019, s.17).

3. ESKİ YAKIN DOĞU'DA KİTABELERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE PROPAGANDA ARACI OLARAK KULLANILMASI

3.1. Yakındoğu İsmi ve Yakındoğu Coğrafyasına Kısa Bir Bakış

Yakındoğu, medeniyetin doğduğu ve buna bağlı olarak da devlet kavramının farklı etnik, kültürel ve dinî olarak şekillendiği coğrafyaların en önemlisidir. Terim olarak kökeni ise, ilk Avrupa keşiflerine kadar geri gitmektedir. Avrupa'ya mesafesi uzak olan topraklara, "Uzak Doğu", Avrupa ve Uzakdoğu'nun arasına ise "Yakındoğu" denmiştir. Buna göre, Avrupalı coğrafyacılar, Fırat ve Dicle nehir vadilerinin oluşturduğu hattın batısında kalan topraklara "Yakındoğu", bu hat ile Seyhan- Burma hattı arasında kalan topraklara, "Ortadoğu", bu hattın daha doğusunda kalan coğrafi bölgeyi ise, "Uzakdoğu" olarak adlandırmışlardır. Bu ayrıma göre Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde bulunan Balkanlar, Anadolu, Arabistan ve Mısır ile bu ülkelerin bitişiğindeki saha "Yakındoğu" içerisinde yer alıyordu (Şahin, 2019, s. 199-200). Bugün ise bu terimi Cemil Meriç şöyle ifade etmiştir: "Ortadoğu kaypak bir mefhumdur çünkü ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olduğu bir kavramdır" (Yeşilyurt, 2018, s. 497). Gerçekten, 15. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunun genişlediği sahayı anlatmak için kullanılan "Yakındoğu" Britanyalıların stratejik çıkarları yüzünden 20. yüzyılın başlarından itibaren ilk kez "Ortadoğu" terimi, olarak kullanılmaya başlanmıştır (Sakin ve Deveci, 2011, s. 283).

Günümüzde oluşumu hala devam eden Ortadoğu, özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve 20. yüzyılda dünyada egemen bir politika haline gelen milliyetçilik akımları sayesinde, milli devletlerin, Ortadoğu'da irili ufaklı yeni bir düzen kurmalarına sebep olmuştur. Bölgenin jeopolitik, jeostratejik, stratejik konumu ve ekonomik değerleri yüzünden emperyalist Batı devletlerinin de gözdesi olmuştur. Bu durum da bölgeyi zaman zaman kaosa ve bunalıma sürüklemiştir (Memiş, 2006, s. 5).

Öyle görünüyor ki, artık dilimize yer etmiş olan bu Ortadoğu terimi İkinci Dünya Savaşı'na kadar, özellikle Anglo- Saksonlarca "Yakındoğu" olarak tanımlanmış, daha sonra ise, "İngiliz Ortadoğu Komutanlığı"nın İstihbarat ve Harekât Merkezi haline gelmiştir. Hemen belirtmek lâzım ki, Ortadoğu, coğrafi bir kavram olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Avrupalı coğrafyacılar tarafından ortaya atılmıştır. Avrupa merkezli olup coğrafyasında yine Avrupa'nın menfaatine göre daraltılmıştır (Memiş, 2006, s. 5-6). Akademik açıdan bakıldığında Ortadoğu terimi, Yakındoğu terimine göre

politik bir Avrupa terimidir.

Coğrafyacıların konusu olan bir bölgeyi ve ülkeyi tanımlama için, o bölgenin enlem ve boylam dairelerine göre tespiti gerekmektedir. Bazen ise, Magrip”, “Maşrık”, “Çin - Maşin”, “Uzakdoğu”, “Yakındoğu”, “Ortadoğu” gibi geleneksel ve bölgesel deyimler vardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, ülkelerin coğrafi bölgelerini tanımlanması, tanımlı yapanın bulunduğu konuma göre değişiklik gösterir. Misal, Akdeniz, Amerika’nın doğusunda bulunduğu halde, Hindistan ‘a göre batıdadır. Başka bir örnek ise Avrupa bizim batımızken, biz Avrupa’nın doğusuyuz. Bir ülkeye göre coğrafi bir bölgenin yeri onun dünya üzerindeki konumuyla ilgili olup, bu çok kere bulunan yere uygun olarak tanımlanır ve nispi bir terimdir (Memiş, 2006, s .5-6). Bakıldığı zaman Ortadoğu terimi, Avrupalı siyasetçiler tarafından coğrafi ve siyasi bazı kolaylıklar sağlanması için ortaya atılmış bir terimdir. Özellikle İngilizlerin dünya üzerindeki kontrol ve egemenlikleriyle ilgili olarak Avrupa’dan Asya’nın doğusuna kadar olan uzaklıkları, belirli bölgelere ayırma suretiyle tanımlamaya ihtiyaç duymuşlardır. Örneğin bunlardan ilki, Fırat ve Dicle nehirlerinin vadilerinden (veya İran’ın batı sınırı) geçen hat, ikincisi de İngiliz İmparatorluğu’nun zenginlik kaynağı Hindistan’ın doğu kıyılarından yani Seyhan-Burma’dan geçen hattır (Memiş, 2006, s. 6).

Daha geniş anlatımı ile Yakındoğu, batısında Türkiye’yi (Anadolu), Ege kıyılarını ve Mısır’dan Doğu Akdeniz’e yani Levant’a⁴, doğuda Fırat’ın doğusundaki Kuzey Suriye, Irak ve İran’a kadar uzanan çok geniş bir alanı sınırları içerisine almaktadır. Bilimsel anlamda Yunanistan’ı içine almayan Yakındoğu terimi, yakın zamanda kaydedilen yeni keşiflerle beraber kültürel benzerliklerden dolayı İran’ı da içine almaya başlamıştır. Coğrafi olarak bakıldığında geniş toprakları sayesinde Avrupa’dan geniş olan Yakındoğu, kültürel çeşitliliği sayesinde de Avrupa’dan çok öndedir (Kuhrt, 2021, s. 1).

“Ortadoğu “teriminin yaygın olarak kullanılması, yukarıda ifade ettiğimiz gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce özellikle 19. yüzyılda daha çok Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki toprakları ile “Levant “olarak da bilinen Doğu Akdeniz topraklarını anlatan ve batının doğuya açıldığı, stratejik olarak da önem teşkil eden “Yakındoğu”, terim olarak unutulmaya ve bu deyimini yerini “Ortadoğu” tabiri kullanılmaya başlamıştır. Dünya dilinin coğrafi, siyasi ve ekonomik sözlüklerine de iyice yerleşen “Ortadoğu” tabiri böylece, askeri bir komutanlık karargahından kaynaklanarak dünya literatürüne geçmiş oldu (Memiş, 2006, s. 7).

⁴ Levant: İsrail, Lübnan, Ürdün ve Fırat’ın batısındaki Suriye topraklarını kapsayan bölge verilen addır.

Geniş dağ dizisi arasındaki vadileri, bereketli toprakları, geniş çöllere sahip olan Yakındoğu, beş sulak vadiye sahiptir. Bunlar; Kuzey Afrika’da Nil Vadisi, Asya’nın gúneybatısında bulunan ve Mezopotamya bölgesi olarak bilinen Dicle ve Fırat Vadisi, Hindistan’daki Ganj ve İndus Vadileri ile Çin’de Huang Ho (Sarı Nehir) Vadisidir. Bereketli Hilal olarak da literatüre geçen bölge tarım alanı olarak geniş ve çok elverişli vadilerde: İklim sıcak, sulama kaynakları bol ve toprakları zengin ve işlemeye uygundur. İşte bu sebepten bu bölgede Neolitik dönemde ziraat keşfedilmiş ve yerleşik hayata geçilmiştir. Bu da bize gústeriyor ki, Yakındoğu halkları sadece Eskiçağ bilimi için değil, gúnumúz için bile hala önem teşkil etmektedir. únkú o dönem halkları bütún insanlık tarihi için köklú uygarlıklar yaratmışlar ve insanlığın gelişmesi ve ilerlemesi için temel atmışlardır. Akdeniz Bölgesinin de kurulan medeniyetler komşuları ile yaptığı ticari ve kültürel alişveriş sayesinde de kültürlerini Eski Yunan ve Roma medeniyetlerine aktararak modern Avrupa’nın temellerinin oluşumuna vesile oldular. Ayrıca Yakındoğu’nun üç kıtanın keşişim noktası olması, medeniyetler arası etkileşime sebebiyet vermiş, teknolojik ve ticari alişverişi başlatmış, devrimlerin öncüsü olmuştur (Tanilli, 2020, s. 41-42).

Yakındoğu’nun tarihi kaynaklarının bol ve çeşitli olması bize bu dönemi anlamada ve analiz etmede yardımcı olmaktadır. Tarihçilerin başlıca kaynağı olan arkeolojik ve yazılı kaynaklar gústeriyor ki, çok erken dönemden itibaren kralların taşlara yazdırdığı yazıtlar o dönemin ilk bulgularındandır. O dönemin buluntuları sadece sayısal açıdan değil içerik açısından da zengindir. Bulgular bize sosyal yaşantıyla, ekonomiyle, kralların inşaat faaliyetleriyle, askeri seferlerle, devlet işleriyle, edebiyatla ve toplumun birçok özellikleri ile ilgili bilgi vermektedir. Ayrıca bu kaynak dağılımı bizi gústeriyor ki, Yakındoğu’da siyasi gücün merkezileşmesi ekonomik gelişim, anıtsal yapıların inşası ve her türlü yazılı belgelerinin artması bir siyasi güce ve bu siyasi gücün bir nevi güç gústerisi için olduğunu gústermektedir. Siyasi gücün doğurduğu bu faaliyet silsilesi propaganda içerikli belgelerin ile kitabelerin ortaya çıkmasının nedenidir (Microop, 2018, s. 3-5).

Eski Yakındoğu’nun birçok uygarlığından gúnumúze kadar ulaşan ve farklı konulardaki sayısız yazılı metinlerden görüyoruz ki, gúnumúzdeki anlamına ve kullanımına karşılık gelecek bir “propaganda” kelimesine rastlanmamaktadır. Ancak bilhassa kral metinlerine ve kitabelerine bakıldığında, anlatılan olaylar ve özellikle bunların anlatılış biçimleri, kullandığı dil, modern propaganda tanımlarıyla, biçimleri ve yöntemleriyle

büyük oranda benzeşmektedir.

3.2. Eski Mezopotamya’da Kitabeler

Mezopotamya denildiği zaman, akla gelen ilk şey, medeniyetin doğduğu yer, medeniyetin beşiğidir. Eski Doğu'nun üç büyük medeniyet merkezlerinden biri olan Mezopotamya ilk şehirler, ilk şehir devletleri ve siyasi yapılaşmalar gibi birçok ilke imza atmıştır.

Mezopotamya ismi ilk kez, eski Yunan seyyahları ve tarihçileri (Babilonya hariç özellikle Yukarı Mezopotamya’yı ifade etmek için Geç Hellenistlik dönemde Polybius, Strabon gibi klasik müellifler tarafından kullanılmıştır (Tekin, 2014, s. 112). Hellence “mesos” = “orta” ve “potamos” = “ırmak” sözcüklerinden türetilen Mezopotamya, iki ırmak arasında kalan bölgeyi anlatan coğrafi bir terimdir (İplikçioğlu, 1984, s. 45; Yıldırım, 2011, s.17). "ia" ise, Yunanlıların yer isimlerine bağladıkları son ektir (Tekin, 2014, s. 112). Antik yazarların Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında kalan bölgeye, Mısırlılar da aynı anlama gelen “Naharina” ismini vermişlerdi. MÖ 4. Binyılın ortalarında göç yolu ile Mezopotamya’ya gelen ve buradaki köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Sümerler ise, yerleştikleri Güney Mezopotamya topraklarını “Kengi” olarak ifade etmişlerdir. Yapılan araştırmalarda görüyoruz ki, Mezopotamya’nın farklı bölgeleri, zaman içerisinde farklı isimler almıştır. Örneğin; Basra Körfezi’nin kuzeybatısındaki bataklık bölgeye III. Ur Sülalesi zamanında (MÖ 2060-1960) “Sümer” denilirken, aynı bölgeye I. Babil Sülalesi zamanında (MÖ 1850-1550) “Denizeli”, MÖ 1. Binyılda ise, “Kalde” ismi verilmiştir. Sümerler, Orta Mezopotamya’ya burada bulunan Agade şehrinde dolayısı ile “Akad” ismi ile anmışlardır. Tarihi belgelerden öğrenildiğine göre, Yeni Sümer Devleti de denilen III. Ur Sülalesi zamanında Akad’ın batısındaki memleketlere, “Batı Memleketi” anlamına gelen “Martu Ülkesi”, doğusuna ise “Subartu” denilmiştir (Memiş, 2015, s. 5).

Klasik yazarlar ise, o zamanki dünyanın en büyük şehri olan Babil’e izafeten “Babilonya” demişlerdir. Örneğin ünlü coğrafyacı Strabon MÖ I.-MS I. yüzyıllarında, Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği bu alanın kuzeyini, Mezopotamya, güneyini ise, Babil olarak adlandırmıştır. Tevrat’ı dillerine çeviren Yunanlılar ise, Mezopotamya’yı Harran civarında İbrahim Peygamberin yaşadığı yer olarak düşünmüşlerdir. MS. 1. yüzyılda Plinius bu tanımın sınırlarını bugünkü Irak’a denk gelecek şekilde genişletmiştir. Birçok adla ifade edilmek istenen bu verimli topraklara sahip olan

coğrafya, zaman içerisinde, bölgede ortaya çıkan kültürlerin göç alanlarına paralel olarak oldukça genişledi (Köroğlu, 2018, s. 12). Ayrıca Mezopotamya da üç farklı ekolojik alan bölgenin kıymetini arttırmaktadır. Bu alanlar: Geniş ve düz alüvyonlu çok miktarda tarımsal ürünün üretildiği sulanmış arazi; çobanların keçi ve koyunlarını otlattıkları çöl bozkırı ve kamışların yetiştiği, balık ve su kuşlarının bulunduğu bataklık alanıdır (Tekin, 2014, s. 113).

İslami devirlerde ise, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgeye “ada” anlamına gelen “Cezire” denildiğini görüyoruz (Memiş, 2015, s. 5). Günümüzde ise Mezopotamya adı, kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları, batıda da Suriye Çölü tarafından çevrelenen alan için kullanılır. Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu’na göre, Mezopotamya kesin hatlarla belirlenmesi mümkün olmayan kültürel sınırları, batıda Suriye Çölü’nü Fırat Vadisi boyunca aşarak Filistin ve Lübnan Dağlarına, güneyden de Elam üzerinden doğuya doğru genişlemektedir. Mezopotamya bir coğrafi terim olmakla birlikte, burada gelişen Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi uygarlıklardan günümüze ulaşan harmanlanmış kültürel bir kimliğin de mirasçısıdır (Köroğlu, 2018, s. 12). Bu durum Mezopotamya topraklarında doğan, gelişen ve siyasi yapıyı oluşturan bazı kavimlerin Mezopotamya ‘nın karakteristik özelliğini oluşturduğunun göstergesidir. Aynı zamanda kültürel, siyasi, ticari ilişkiler, diplomatik yazışmalar sayesinde, devrin her türlü özelliğini önce birbirlerine daha sonra ise, yeni gelen nesillere ve çağlara aktarmışlardır.

Bu sistem içerisinde oluşan siyasal olayların ağırlık noktaları Mezopotamya ‘dan Fırat ve Dicle ırmaklarının geldikleri yönün tersine doğru kuzeye, Akad bölgesine ve daha sonra Asur’a geçmiştir. Pers kralı II. Kyros’un MÖ. 539 yılında Yeni Babil Devletini yıkmasına kadar geçen yaklaşık 2500 yıllık süre zarfında, Mezopotamya Tarihi’nin en belirgin özelliği doğal sınırlarının olmamasıdır. Bunun sonucu olarak görüyoruz ki, bölge sürekli olarak değişik kavimlerin egemenliği altına girmiş ve heterojen bir kültürün gelişmesine zemin hazırlamıştır (İplikçioğlu, 1984, s. 47). Bu heterojen çevrenin içindeki kavimler, yerleşik hayata geçtikten sonra önce tarım ve tarımın sonucu olarak savunmaya, daha sonra ise büyük devletler kurmaya yönelmişlerdir. Kurulan bu siyasi birliklerin kitleleri bir arada tutması otoriteyi kurması siyasi birliği sağlaması için bazı yöntemler izlemişlerdir. Bu yöntemlerden bir tanesi de propagandadır.

Özellikle iktidardaki kişiler, kitleleri istediği gibi yönlendirmek ve yönetmek için

kişilere kendi fikirlerini ve inançlarını kabul ettirmek amaçlı propagandaya başvurmuşlardır. Eski yakın doğunun birçok uygarlığından bugüne kadar ulaşan ve farklı konularda sayısız bilgi veren yazılı metinlerde görüyoruz ki, günümüzdeki anlamına ve kullanımına karşılık gelecek bir propaganda kelimesine rastlanmamaktadır. Ancak özellikle krallara ait yazılı belgelerde, olaylar ve özellikle bunların anlatılış biçimlerine bakıldığında gerek yönettiği halka gerekse rakiplerine karşı kullandığı üslup, modern propaganda tanımıyla, biçimleri ve yöntemleri ile büyük oranda örtüşmektedir (Kağnıcı, 2017, s .126).

Kitabeler analiz edildiğinde ilk göze çarpan konular kralların kendilerini tanrısallaştırması ve söyledikleri sözlerin baskın olması ve kutsiyet yüklenmesidir. Kendilerini tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak gösteren krallar böylece yaptıkları tüm faaliyetleri meşrulaştırmışlardır. Dolayısıyla, kralların söylemlerinde öne çıkan önemli nokta, yaptıkları bu propagandanın belirli amaçlar için, yönettiği kitleye, rakiplerine ve düşmanlarına karşı yapılmış bir psikolojik savaş olduğu unutulmamalıdır.

Propaganda, Eski Mezopotamya’da şehirleşmeyle birlikte MÖ. 3. binyılın ortalarına doğru siyasi teşkilatlanmayla kendini göstermeye başlamıştır. Devlet yönetiminde var olan iktidar dışında birde karşıt bir tarafın varlığı, yöneten tarafı birtakım yöntemlere yönlendirmiştir. İktidardaki kral, sahip olduğu otoriteyi muhafaza etmek amacıyla kişilerin bağlılığını ve müttefikliğini sağlamak, krallığını garanti altına almak ve rakipleri ile mücadele etmek zorundadır. Bunun için birtakım ikna mekanizması kurması gerekmektedir. Kral kendi ideolojini, sağladığı otoriteyi sağlam temellere oturtmak ve bu otoriteyi mutlak bağlılık ile sürdürmek için propagandaya başvurmuştur. Ayrıca ikna amaçlı olarak da kullanılmış olan propagandanın başka bir amacı, siyasi otoriteyi tehdit eden mevcut veya gizilgüçlere karşı caydırıcı bir yöntem olarak kullanılmasıdır (Kağnıcı, 2017, s. 145).

Bilinen en erken tarihe sahip olan kitabe, MÖ 2600 yıllarında Kiş Kralı Enmebaraggesi’ye aittir. Sümerlerin sekizinci kralı olan Enmebaraggesi hakkında Sümer Kral Listesinden ve geç dönem Sümer yazıtsal yapıtlarından elde edilen biraz tarihsel birazda destansı bilgilerden bilgiler edinebilmekteyiz. Kendilerine kutsiyet yükleyen kral, kitabelerinde tapınak, saray, şehir surları inşaatı, eski veya harabe haline gelmiş yapıların yeniden inşa edilmesi veya onarılması, su kanallarının kazılması gibi yapım ve onarım faaliyetleri, askeri zaferler, siyasi başarılar, yabancı ülkelerin işgali, seferler sonucunda ganimetler alınması ve insanların zorunlu göçe tabi tutulması gibi

siyasi faaliyetler, kanun düzenlemelerinin yapılması gibi toplumsal faaliyetler, ticari mallar elde edilmesi ile yeni reformlarla iktisadi düzenlemelerin yapılması gibi ekonomik faaliyetleri içeren önlemler bulunmaktadır. Kralların icraatlarını uzun uzadıya anlatan kral kitabeleri ve stellerdeki beyanlar, yanlış ve abartılmış da olsa, kralların yaptıkları faaliyetleri göstermektedirler (Kramer, 2002, s. 66-68; Kağnıcı, 2012, s. 145). Şüphesiz ki, kitabelerde geçen sayısız icraatlarına büyük bir şaşa ve abartıyla anlatılma amaçları apaçık propaganda gösterisidir. Kral bu kitabelerde çoğunlukla geldiği soyu tanrılara bağlar ve bunla övünür, yönetimi kut olarak aldığını dile getirir, güçlü bir hâkimi olarak kendini ifade eder, kendisini tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak gösterir. Tanrının yeryüzündeki vekili olan krallar, yönetilene, muhataplarına ve rakiplerine karşı üstünlük sergiler ve güç gösterisinde bulunur. Araştırdığımız dönemden günümüze kadar siyasi iktidarları neredeyse ayakta tutan bu mesajlar iktidarın mevcudiyetini korumaya yönelik taktiklerdir. Çok ilginçtir ki, yöneticinin kendisini dini bir simgeyle ifade etmesi, dini her şartta öne sürmesi ve bunu propaganda aracı olarak kullanması bir nevi töre ya da gelenek olarak eskiçağdan günümüze taşınmakta ve miras olarak siyasi bilime yerleşmektedir.

Kral kitabelerinin diğer bir özelliği ise, halklarına ve düşmanlarına karşı süregelen bir gösteri hali olmasıdır. Sürekli bir şekilde kendi icraatları ve başarılarıyla övünerek, kralda olması gereken vasıflara sahip olduğunu kanıtlamaya ve saygı duyulmaya çalışmaktadır. Bazı kitabelerde görüyoruz ki, kitabenin amacı, halkı bilgilendirmek değildi. Çünkü söz konusu kitabeler tapınak ve saray gibi yapıların temellerinde veya saray odalarının arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Bu da halkın ulaşmasını engellemektedir. Fakat bazı kitabeler ise tam tersidir. Örneğin, Asur Kralı II. Aurnasirpal, Yeni Babil Kralı Nabonid veya Göktürk Kağanları gibi bazı krallar, taş steller üzerindeki metinleri, herkesin görebileceği yerlerde sergilemişlerdi. Krallar, söz konusu kitabelerde kendilerini tasvir ederken, tapınak ve saray gibi binalar ile şehir surları inşa eden, ülkesini dış düşmanlara ve istilacılara karşı koruyan, güçsüze karşı yoksulu, yetimi, muhtacı ve ezilenleri koruması altına alan, toplumsal ve ekonomik adaletsizlikleri azaltan, yaptığı reform ve kanunlarla adaleti tesis etmeye çabalayan, ülke içinde ve tabisi olan eyaletlerdeki, memur ve rahiplerin hal ve hareketlerini kontrol eden, su kanalları kazdıran, tanrılara karşı gelenleri cezalandıran, ülkenin bolluk ve bereketi için önlemler alan, tanrılara kurban veren kısacası halefleri ve selefleri olan krallar, kendi halkları ya da yabancı ülkeler, tanrı veya tanrılar için ve onlar adına

kendilerine yakışır bir şekilde davranan, sorumluluk bilincine sahip bir idareci imajı çizmişlerdir.

Bununla birlikte, kitabelerde bahsedilen icraatlarına, tek taraflı, abartılmış, kimi zaman geçerliliği ve gerçekliği olmayan, bir zafer edasıyla uydurulmuş ve güvenilmez oldukları da görülmektedir. Yapılan araştırmalarda görüldüğü ki, kitabelerde kralların yaptığı propagandalar bazen bütünüyle doğru değil.

Örneğin Kadeş harbi hakkında bilgi veren, II. Ramses'in zafer kitabelerinde, firavunun bu savaştan parlak bir zaferle ayrıldığını beyan etse de belgeler ışığında görüldüğü ki, verilen bilgiler firavunun emri ile tek taraflı yazılan bilgilerdir. Çünkü kaynaklar apaçık Hititler 'in zaferini göstermektedir. Şüphesiz buradan çıkarılacak ders, yapılan propagandalar iktidardaki krala hizmet etmektedir. Buna göre, tarihçi kitabeleri ya da diğer yazılı kaynakları incelerken, aslında ifade edilen kadar, ifade edilmeyenin de analizini iyi yapmalıdır. Çünkü kralın baskın bir şekilde kendi propagandasını yapması, belli başlı icraatlar ya da başarılar göstermese bile kendini öne çıkarması kaçınılmaz görülmektedir (Memiş, 2020, s. 124-125).

Bu bilgiler ışığında, Yakındoğu krallıklarının Kitabelerinde kullandıkları propagandaları analizleriyle değerlendirmeye çalışacağız.

3.2.1. Sümerler Dönemi Kitabeler

Yazıdan önce insanlığın geçirdiği dönemler hakkında elimizde yeterli bilgi verecek malzeme yoktur. Ancak Güney Mezopotamya'da Sümer kentlerinde ortaya çıkarılan arkeolojik buluntuların, özellikle Uruk harabesinde belirlenen kültür kat ve tabakaları ile başka kazı merkezlerinde bunlara denk gelen katlarda elde edilen buluntuların karşılaştırılması, Sümerler 'in Güney Mezopotamya'nın yerli halkı olmadığını ve onların göç yolu ile geldiklerini ortaya koymuştur (Bilgiç, 1982, s. 82-83). Sümerlerin Mezopotamya'nın güneyine nereden geldikleri hala tartışma konusu olmakla birlikte kuzeyden geldikleri üzerine görüşler daha yaygındır. Bu görüşe göre onlar başlangıçta Türkistan ya da Kazakistan ve hatta Kırgız memleketinde ve buraların doğu tarafında oturuyorlardı. Oradan Hazar denizinin güneybatısına ve daha sonra da Azerbaycan, Transkafkasya, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye üzerinden Mezopotamya'nın güneyine geldiler (Durmuş, 2018, s. 180).

Memiş(2015a) ve Kınal (1983) ise, Sümerler 'in Hint Okyanusu üzerinden deniz yoluyla Güney Mezopotamya topraklarına geldikleri görüşündedir. Gerçekten

arkeolojik olarak da ispatlanan bu görüşe göre, Sümerler daha o çağda gemi yapmayı ve deniz yollarını kullanmayı biliyorlardı. Adı geçen akademisyenin bu görüşünü destekleyen en önemli bilgi ise Mezopotamya'nın ilk ilmi tarihini yazan Babilli rahip tarihçi Berossos da ünlü eseri “Babiloniaca” da Sümerler'e şehir ve ev kurmayı, yazı sanatını yani medeniyeti, denizden gelen OANNES isimli yarı-insan yarı-balık bir yaratığın öğrettiğini söyler. Ayrıca adı geçen akademisyen, Sümerler 'in nereden geldiği hakkında farklı görüşler olmasına rağmen şüphe yok ki, dillerinin Asya kökenli olması, bu kavmin Asya'dan göç yolu ile geldiğini işaret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca mabetlerini yığma toprak tepeler üzerine yapmaları, dağlık Asya'dan geldikleri konusunda ipucu vermektedir. Diğer bir önemli husus ise, Sümerler, sıcak bir iklime sahip olan Mezopotamya'da sıcak tutması ile bilinen koyun yününden yapılmış elbiseler giymeleri de onların soğuk ve dağlık bölgeden buraya geldikleri yönünde bir emare olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, Sümerler 'in inşaat tarzlarının ahşap olması da Asya kökenli olduklarını doğrulayacak bir ayrıntıdır. Gerek arkeolojik buluntular gerek Berossos 'un yukarıdaki ifadeleri Prof. Dr. Ekrem Memiş'in görüşlerinin desteklemektedir. Yukarıda bahsedilen görüşlere göre, Sümerler 'in Asya'dan Mezopotamya'ya deniz yolu ile gelmiş olabilecekleri kanaatini kuvvetlendirmektedir Kınal,1983, s.17-18; Memiş, 2015a, s. 30).

Sümerler kalkolitik devrin sonlarına doğru ortaya çıkan El-Ubeyd Kültürü (MÖ 3600-3200) ile bu devri takip eden Uruk IV Kültürü'nün (MÖ 3200- MÖ 3000) mimarıdır. Mezopotamya'ya gelerek çömlekçi çarkı, silindir mühür, yüksek mabet gibi birtakım yeni kültür unsurlarını bu bölgeye getiren Asya kökenli Sümerler için bu adı ilk kez Akadlar kullanmıştır (Memiş, 2015, s. 30). Bilgiç (1982)'e göre, onlar “mat Sumeri”, yani “Sumer memleketi” şeklinde bir adlandırma yapmışlardır. Babil ve Asur dillerini de içine alan Akadça'da kavim olarak kendilerine “Sumeru”, “Sumeraiu” veya “Sumera”, yani Sumerliler denildiği anlaşılmıştır (Bilgiç, 1982, s. 82).

Filolojik açıdan bakıldığında Türkçeye akraba bir dil konuşan Sümerler kendilerine “kiengi”, “kengir”, “kenger” diyorlardı. Bazı bilim insanlarına göre, Asya'nın kuzeyinden güneyine inen Subarlar, Subartular, Subariler, Subirler ile aynı kökten gelen ve “su adamları” veya “sudan gelenler” anlamına gelmektedir (Subar'dan b/m değişmesi) (Çığ, 2020, s. 13). Sümer adının ne anlama geldiği üzerine diğer farklı görüş de ise Sümer, Subar, Sibir adlarının birbirleriyle bağlantısının altı çizilmiştir. Köl Tigin yazıtında geçen “Türk ıduk yer subı” sözünün “Mukaddes Türk yer suyu”, yani”

Mukaddes Türk Ülkesi” tabirine de gönderme yapılarak “Yer- Sub” üzerinde durulmuştur. Bu tabirde “yer” ile “su” yun yerleri değiştirilmek suretiyle “Sub- Yer” kavramı belirtilmiştir. Bataklık yerleri, deltaları ve nehirler arasını kendilerine yurt tutanların taşıdığı Sümer adı “Sub- Yer” ile özdeşleştirilmişti (Süleymanov, 1993, s. 212-217).

Batıda bazı bilim adamları ise, Sumerliler tabirini kullanmışlardır. Almanca ’da Sumerliler anlamında “Die Sumerier” tabiri kullanılmışken, çoğunlukla Türk bilim çevrelerinde de olduğu gibi Sumerler anlamında “Die Sumerer” tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Fransızca ’da “Les Sumeriens” ve İngilizce ’de “The Sumerians” tabirleri Sumerliler karşılığında kullanılmıştır. Ayrıca Sümer adının coğrafi bir tabir olarakta destekleyen diğer bir isim ise Yüksek Memleket anlamında “Elamtu” tabiridir (Günaltay, 1987, s. 121-122; Durmuş, 2018, s. 182).

Ayrıca onlar, bataklık arazi içinde, yerleşmeye elverişli adacıklara cemaatler halinde yerleşerek birçok şehir devleti kurmuşlardır. Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak ve Kiş bu şehir devletlerinin önde gelenleri arasında sayılabilir. Sümerler kurdukları bu küçük şehirleri bir çeşit ilkel sosyalizm ile idare ediliyorlardı. Bu sosyalizm gücünü Tanrı’dan alıyordu. Bu sitelerin hemen hemen hepsi kazılmış ve buralardan çıkarılan arkeolojik ve yazılı malzeme ile Sümer tarihi aydınlatılmıştır. Mezopotamya’daki mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Sümerler, Mezopotamya’ya gelişlerinden en az 2000 yıl sonra yazdıkları “Welt Blunder 444” denilen Sümer Kral Listesinde tarihleri, “Tufan’dan önce “, ve “Tufan’dan sonra “şeklinde ikiye ayırdıklarını ifade etmektedirler (Memiş, 2015, s. 30, Çığ, 2011, s. 25-26).

Tarihçiler Sümerlerin tarihini incelerken kültür gelişimini şu aşamalarda takip etmişlerdir:

El- Ubeyd Devri (MÖ 3600-3200): Sümerlerin ortaya çıkışı, kent devletleri devri

Uruk IV Devri (MÖ 3200-3000): Yazının icat edildiği, Uruk devri

Cemdet- Nasr Devri (MÖ 3000- 2850): Mezopotamya’nın tüm sitelerine şehir kültürünün yerleştiği devir

Er Sülaleler Devri (MÖ 2850-2350): Şehir devlerinin birbirleriyle arasında mücadeleye girdikleri ve birbirlerini yıprattıkları devir

Kinal (1983)’a göre, Sümer şehir devletlerinde her şehrin ayrı bir tanrısı vardı.

Sümerler bu şehir tanrılarına tepeler üzerinde mabetler yapıyorlardı. Vatandaşlar ise özel evler yaparak mabetlerin etrafında toplanıyorlar ve şehrin etrafına yine müşterek emek ile sur inşa ediyorlardı. Sümer inanışlarına göre yeryüzünde var olan her şey tanrının malı idi. Mezopotamya’da başlayan bu rejim ilkel bir sosyalizm ile yönetiliyordu. Sümerler ‘in bu yönetim biçimine Batılı tarihçiler “mabet sosyalizmi” veya “teokratik sosyalizm” gibi isimler verilmişlerdir. Bu yönetim tarzının başrolünde olan rahipler, üretilen her türlü malı, mabet depolarında topluyor ve her ailenin ihtiyacına göre dağıtıyor ve artan ürünleri de memlekette mevcut olmayan taş, maden, kereste gibi ihtiyaç maddeleri ise takas yolu ile komşu ülkelerden temin edilmekteydi. Yani Sümer toplumunda mabet sadece dinin değil ekonominin de merkezi idi (Memiş, 2015a, s. 30). Memiş (2015a) bu işleri neden din adamlarının üstlendiğini şu şekilde açıklıyor: Günümüzde olduğu gibi, geçmiş dönemlerde de insanoğlunun en zayıf noktalarından biri dini hassasiyetleridir. Dolayısıyla Sümer toplumu da din adamları sınıfını gözünde çok büyütmüş ve rahiplerin emir ve tavsiyelerini, tanrıların isteği olarak algılamışlardır. Bu yüzdendir ki, rahiplerin, onları organize edip çalıştırmaları, hiç de zor olmamıştır.

Memiş (2015)’e göre, Sümerler ‘in, Güney Mezopotamya’da yaklaşık bir düzine şehir devletleri kurdukları ve bunların Hellen” polis” lerini andırdığı bilinmektedir. Bu şehirlerin her biri bağımsız birer devlettir. Ve devletler arasında siyasi bir birlik yoktu. Polisleri andıran bu şehir devletleri, “EN” ya da “ENSİ” denilen rahip-krallar tarafından idare ediliyorlardı. Gerçeğe bakılacak olursa, bu yöneticilere” kral” denmesi pek uygun düşmez. Çünkü Sümerler gerçek anlamda krallarına “LUGAL” demektedirler. Fakat her halde “EN” ya da “ENSİ” nin en doğru karşılığı “Kent Beyi” olmalıydı. Bu beyler din ve devlet işlerini bir arada yürüttükleri için, Batılı tarihçiler, onları, “rahip-krallar” olarak değerlendirmişlerdir. LUGAL, “büyük adam” anlamına gelen ve yalnızca yönetim işlerinden sorumlu bu terimi ilk olarak Er Sülaleler II Devrinde görülmektedir. Gerçekten, bu devirden önce din ve devlet işleri iç içeydi ve devleti rahip krallar yönetiyordu. Lugallarla birlikte görüyoruz ki, Er Sülaleler II Devri’nde “Laik Devlet” sistemine geçilmiştir (Memiş, 2015, s. 38).

Aslında bakılacak olursa, dinsel konuları merkeze alan Mezopotamya kralları, icraatlarını yazdırırken tanrılardan görev aldıklarını ve yaptıkları her şeyin tanrıların isteği olduğunun propaganda içerikli kitabelerinde vurgulama gereği duymuşlardır. Çünkü otoritelerini sağlamlaştırmak ve topluluklara söz geçirebilmek için olağanüstü

dayanakları olması işlerini kolaylaştıracaktır. Böylece pek çok kral isminin de tanrılarla bağlantılı olan teofor isimler olduğu göze çarpmaktadır.

Gerçekten erken dönemlerden itibaren çoğu kral kitabeleri incelendiğinde, kral isimlerinin büyük bir çoğunluğunun birtakım anlamlar içerdiği görülüyor. Belli anlamlar içeren kral isimleri, kendi kitabelerinde anlattıkları başarılarını destekledikleri, hatta çoğu zaman tanrılarla olan yakın ilişkilerinin kanıtlarını ortaya koydukları belgelerde görülmüştür. Örneğin, İbidamu'nun isminin anlamı, “Tanrı Damu beni çağırdı,” kral İbinilim'in isminin anlamı tanrı anlamına gelen “Lim beni çağırdı,” Kiş krallarından Melam-Kiş'in isminin anlamı ise “Kiş'in aydınlığı” idi. Kral Puzur-Sin'in isminin anlamı “Tanrı Sin'in koruduğu” iken, Ur-zababa ismi, “Tanrı Zababa'nın hizmetkârı” anlamına geliyordu. Görülen o ki, krallar tanrılarla aralarında mutlak bir bağ kurmaya çalışırken aynı zamanda tanrılardan kut aldıklarını da vurguluyorlardı. Yine Kiş krallarından İşme-Şamaş'ın isminin anlamı “Tanrı Şamaş ışıtır” idi. Kralların isim ve unvanlarının, tanrısız atıfları olmayan, ama kendini övücü anlamları da vardı. Örneğin Kiş krallarından Tizkarum'un isminin anlamı “övülmüş kişi” iken, Ebla Kralı Kulbanu'nun ismi “kutsanmış” anlamındaydı. Mari kralı olan An(u)bu'nun isminin anlamı da “o, övülmüştür” demektir. Böylece kendilerine bir kutsiyet ya da mükemmellik atfediyorlardı. Ayrıca kralların, kral kitabelerinde geçen adlarının gerçek hayattaki isimlerle aynı olup olmadığı veya sadece birtakım isimleri sadece kral kitabelerinde kullanıp kullanmadıkları hususu belirsizdir. Örneğin Lagaş Kralı Eanatum'un bir yazıtında kralın başka bir isim de olduğunu görmekteyiz. İfade aynen şu şekildedir: O zamanda, Eanatum, ki onun ismi Eanatum idi, ama savaşta (?) (veya Tidnum (?)) daki ismi Lumma idi, Erhanedanlar dönemi Ebla krallarından Kral Tanrıça Ningirsu için “Yeni Kanalı” kazdı (Kağnıcı, 2012, s. 152)

Tanrılarla krallar arasında sosyo-politik yapıyı anlamaya başlamanın kilit noktalarından biri de hükümdarın kentin koruyucu tanrısı adına tapınaklar yaptırıp bunları ayakta tutarak, bu şekilde tanrılarının da kenti koruduğuna inanılan karşılıklı bir çıkar ilişkisidir. Kentin kralının tanrı ile kurduğu muafiyet, kralın, tanrının gereksinimlerinin karşılanması mukabilinde, tanrı tarafından ödüllendirildiği ve tanrılardan gelen imtiyazın, nimetin ve bolluğun güvencesinin alındığı görülmektedir. Bunun örneği yaklaşık MÖ. 2450 yılına tarihlenen Lagaş kent devletinde bulunmuş olan, kralın tanrılar tarafından yaratıldığı ve korunup kollandığını kısmen anlatılan bir kitabedir. Kitabenin metni şu şekildedir (Kuhrt, 2020, s. 42):

“Ningirsu (Lagaş’ın koruyucu tanrısı) rahmi dölleyerek Eanatum'a (lagaş kralı) gebe bıraktı [...] Eanatum için sevindi. İnanna (bir tanrıça) eşlik etti ona, adını Eanna-İnanna-İbgalakakatum (tam adı: "İbgallı İnanna Eanna' da (tapınak) değerli) koydu ve onu Ninhursag' ın (bir ana tanrıça) biricik kucağına oturttu. Ninhursag [sundu] ona benzersiz memelerini. Ningirsu Eanatum için sevindi, rahmi dölleyen Ningirsu'ydu. Ningirsu onu karışladı, beş kola denkti (uzunluğu): (ölçtü) beş kol boyu, bir karış! Ningirsu sevinçle [Lagaş] kral [lığını verdi ona].”

Bu kitabede görüyoruz ki, Kralın babası olan tanrı Ningirsu, kralın bizzat dünyaya gelmesini de ve Lagaş 'da sahip olmasını da bizzat kendisi sağlamıştır. Bu kitabede apaçık propaganda yapılmış ve kralın halkına ve diğer muhataplarına, yetkilerini tanrılardan aldığını onların desteği ile Lagaş kralı olduğunun mesajı verilmiştir.

Sümerlerin inanışına göre, krallık kurumu, tanrının yeryüzündeki mülklerinin adilane bir şekilde idare edilmesi ve insan topluluklarının nizami için tanrılar tarafından kurulmuştu. Yani insanlar tanrılara hizmet için yaratılmıştır. İşte bu ana fikir, daha Er Sülaleler Devri'nde (MÖ 2850-2350), din esasına dayalı bir yönetim biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İlginç bir şekilde, bu ana fikirden görüyoruz ki, eskiçağda devletleşme sürecinin başladığı ilk dönemden günümüze kadar din ve siyaset neredeyse paralel gelişmiş ve bir töre gibi sürdürülmüştür. MÖ 3. binyılın sonlarında özellikle Güney Mezopotamya'da hüküm sürmüş olan Eanatum (MÖ ca. 2450), Urukagina (MÖ ca. 2350), Lugalzagesi (MÖ 2340-2316), Gudea (MÖ 2144-2124) ve Ur-Nammu (MÖ 2112-2095) gibi birçok Sümer krallarının bırakmış olduğu belgelerde tanrılardan aldıkları kut ile, adaleti sağladıklarını, ekonomiyi düzelterek sosyal refahı artırdıklarını dile getirerek güçlü ve başarılı bir kral görüntüsü sergilemeye çalışmışlardır (Kağncı, 2012, s. 159). Mezopotamya'da siyasi tarih araştırmalarında kral kitabelerinin önemi büyüktür. Bu kitabelerin kökeni, kimin tarafından ithaf edildiğinin gösterilmesi amacıyla bazı nesneler üzerine kraliyet üyelerinin adlarının ve unvanlarının yazılmasına dayanmaktadır. Bilinen ilk kitabelerin Sümer kent devletleri döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir.

1923 yılında çiviyazısı uzmanı Stephen Langdon'un yönetimindeki bir İngiliz-Amerikan heyeti Kiş 'e giderek burada on mevsim boyunca kazı çalışmaları yapmışlardır. Bu kazılarda birçok ziggurat, anıtsal yapı ve çok sayıda tablet gün yüzüne çıkmıştır. Küçük bir ören yerinde yapılan kazıda bulunan ve MÖ. 2800'e tarihlenen en erken Sümer yazıtlarından olan ve üzerinde resim yazısı işaretleri kazınmış bulgular

bulunmuştur (Kramel, 2002, s. 43-44). Sözelimi, taş bir kabın üzerine,” Kiş Kralı Mebaragesi” yazılmış olduğu görülüyor. Kısa bir süre sonra bunlara, hükümdarların yapılar inşa ettiğini belirten kısa yazılarda eklendiği bilinmektedir. Zamanla ise askeri faaliyetleri hakkında da bilgiler verilerek kitabedeki yazılar genişletilmiştir. Böylece birinci binyılda, seferlerin ayrıntılı yıllık raporlarıyla ve dikilen yapının betimlemesiyle zirveye ulaşmıştır. Bunların amacı tanrılar adına çalışan kralları savaşçı, inşa edici ve halkı için mücadele eden yöneticiler olarak yansıtılması ve siyasi olarak kralların propagandasının yapılmasıdır (Mieroop, 2018, s. 39).

Kitabelerin kazınması o dönemde belirli kurallara ve metoda bağlanmış ve farklı işlevlerde kitabeler yazıldığı görülmüştür. Örneğin adak kitabeleri, daha çok bir eşya ya da bir yapı üzerinde iyelik belirtmek için yazılan sıradan yazıtlardır. Bu yazıtlar kralın ad ve unvanlarıyla sınırlıdır. Bir Tanrı’ya sunulan eşyalar üzerine kazınan ve adak sahibinin adını ekleyip bazen de çok kısa olarak adağın nedenlerini açıkladığı adak yazıtları, tanrının adına söz edilmesi ile başlar ve zaman zaman tanrının unvan ve sıfatlarını da belirtir. Bu tür kitabelere de yüksek mevkili kişilerin de” kralın yaşamı için “adak da bulunduğu görülmektedir (Bordreuil, Chatonnet, Michel, 2015, s. 393-394). Bu kitabelerde göze çarpan bir başka ayrıntı ise, adak sunma, iltifat etme, göz boyama gibi bazı hareketler sadece kralların tanrılar için yaptıkları birer davranış değil aynı zamanda yüksek mevkili kişilerin de krallarına iltifat olarak sundukları çıkar amaçlı yazıtlardır.

İnşaat kitabelerinin yazım amacı ise, kralın saray, tapınak, kale duvarı, kanal yapımı ya da onarımı gibi büyük inşaat etkinliklerinin anısına korumaktır. Bu yazıtlar, kerpiçlere ya da duvarların içine yerleştirilen çivilere, depolarına konulan değerli eşyalara ve hatta mil yuvalarına ya da eşik taşları üzerine kazınmıştır. Bu kitabeler kralın halkı ve devleti için yaptığı icraatlarını göz önüne serilmesi ve kendi propagandasını yapması için önem teşkil eder. Menfaatler doğrultusunda yazılan yazıtlar bir tanrıya vakfetmeleri, bakımından adak yazıtlarına benzetmekle birlikte bazen halkın görebileceği alanlara dikilirken bazen de insanlardan gizli yerlerde oldukları görülmüştür (Bordreuil, Chatonnet, Michel, 2015, s. 394).

Yazılı kaynaklara bakıldığında zafer kitabelerinin ise kamuya açık yerler için hazırlandığı görülmektedir. Tam anlamıyla propaganda yapmak için hazırlanan bu kitabeler, tapınak ya da diğer kamu yapılarına dikilen heykel ya da stellere kazınarak, hükümdarın savaş başarılarını kutlar ve genellikle kitabenin başka bir tarafında, abartılı

savaş tasvirleri görülmektedir. Yerel tanrının koruyuculuğu altında, kralın bir ülke üzerinde kurduğu egemenlik hem yazısal hem de görsel olarak ifade edilmektedir. Sanat tarihi açısından da önemli olan bu kitabeler, halkı için düşmanı püskürten, topraklarını genişleten, onlar için refah sağlayan, su kanalları inşa eden, onlara adaleti sağlayan bir kral imaj açıkça vurgulanarak propaganda yapılmasıdır. Bu kitabelerin amacı kralın, yönettiği kişilere, muhataplarına, düşmanlarına karşı kendini ve yaptıklarını sergilemesidir. Kitabelerde göze çarpan en önemli nokta kralın yaptığı her şeyin desteğini ve gücünü tanrıdan aldığını belirtmesidir (Bordreuil, Chatonnet, Michel, 2015, s. 394).

Eskiçağda kralların siyasi üstünlüklerini ve reklamlarını düzenli bir işleyişle yaptıkları görülmektedir. Bu düzenli işleyişin kahramanları ise kralın denetimindeki elçiler, kâtipler, memurlar ve saray görevlileri gibi resmi görevlilerdi. Merkezi bir devlet olmadığı için, her bir şehrin başında ayrı bir kral veya ensi bulunmaktadır. Dolayısıyla, kralın hükmedeceği alanın sınırlı oluşu ve bundan dolayı da iletişim hem kolay hem de çok yönlü değildi. Yapılan icraatlarını duyurulmasında ve verilmek istenen mesajda, kralın tanrısal varlığının bulunması, güçlü anlamlarla yüklü, simgelerle dolu mesajların iletilmesini o dönemin propaganda kavramı için yeterliydi (Kramer, 2002. s. 54-55; Kağnıcı, 2012, s. 151-152).

Er Sülaleler döneminin kral kitabelerinde görüyoruz ki, kralların çok sayıda faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu kitabeler çok farklı nesneler üzerinde olup, genellikle kısa, hatta bazen iki ya da üç kısa satırdan meydana geldiği bilinmektedir. Adab, Akşak, Awan, Ebla, Kiş, Lagaş, Mari, Nippur, Umma, Ur ve Uruk gibi şehir devletlerinin krallarına ve ensilerine ait kitabelerden anlaşıldığı üzere, bu metinlerde, iktidarın siyasi ve dini anlamda mutlak hâkimleri, yaptıklarını, yapacaklarını, kendilerine biçtikleri ve ifade ettikleri dünyevi ve dini rollere uygun ve bu yaptıklarını yüceltecek şekilde anlatıyorlardı. Böylece, kitabelerdeki ifadeler sayesinde krallar hem bahsi geçen faaliyetleri yaparak hem de yapılan icraatlardan bahsederek, krali otoritelerinin ve meşruluklarının reklamını da yapmış oluyorlardı (Kağnıcı, 2012, s. 151-152). Kitabeler de kralların tüm siyasi, dini, toplumsal ve ekonomik alanda başrol oynadıkları görülmektedir. Ayrıca kralların kendilerine tanrısal bağlamda bir isim verdiklerini ve verdikleri bu isimleri icraatlarının propagandası için kullandıklarını görüyoruz. Kralların hemen hemen hepsi tanrıdan aldıkları kuttan bahsederken, olayları kendi arzu ettikleri şekilde ifade etmeleri, özgünlükten çıkmaları ve yanlı anlatmaları

bize gösteriyor ki, asıl amaç siyasi otoriteyi ve gücü kendi ellerinde tutabilmek ve reklamlarını iyi yapabilmektir.

Erken dönem Sümer kral kitabelerinde, ilk olarak, I. Lagaş hanedanlığının krallarıyla birlikte, olaylar zaman ve mekân ile sınırlanmış, olayların anlatımında belirli bir sıra takip edilmiş, rakiplerin ve muhatapların isimleri sık sık verilmiş, düşmanların amaçları ve yaptıklarından bahsedilmiştir. Olayların anlatımı siyasi ve tarihi bir bağlamda sunulmuştur. Daha sonraki dönemlerde Akad kralları, Kut Kralı Erridu-pizir ve Uruk Kralı Utuhegal de kendi kral yazıtlarında aynı geleneği devam ettirmişlerdir. Örneğin kral Urukagina Yazıtlarında (Kağnıcı, 2012, s. 153):

“Urukagina’dan önceki, hükümdar Lugalanda, ortaklıkların haklarını “güçlüler” yararına çiğniyordu. “Eskinin kararlarına” da aykırılıklarda bulunup Lagaş’ın bütün ortaklarına denetleyiciler yerleştirdi; ayrıca kendisi ve rahipler yararına, aşırı vergiler koydu ortaklıklara. Rahipler, bu vergi ile de yetinmeyip halkı açıkça soymaya başladılar: Köylülerin ellerinden hayvanlarını, bakırdan eşyalarını, giysilerini, yemişlerini alıyor ve cenaze için aşırı ücretler istiyorlardı; hükümdar ve çevresindeki yüksek görevliler, en güzel beyaz koyunların yünlerini çekip alıyor, geri kalanlar için de hayvan başına bir vergi biçiyorlardı; belgeler ve adli işlemler için de bir para alıyorlardı. MÖ 2370 yılına doğru İktidara geldiğinde Urukagina, eski vergi kurallarını yeniden koydu, kötüye kullanmalarını yasaklandı, kurallara uygun her türlü verginin para olarak ödenmesini emretti.”

Yazılı belgelere göre, Lagaş krallarının propagandanın öncülerinden olduğu görülmektedir. Yukarıdaki kitabede görüldüğü gibi iktidardaki kralın kendisinden önceki kötü yönetimi eleştirdiği ve halka yapılan aşırı vergileri iktidara gelerek engellediğinin vurgusu yapılmıştır. Lagaş kralları dönemindeki kitabelere bakıldığında, adalet ve özgürlük kavramlarının ön plana çıktığını, eğitim ve öğretim düzeninin geliştiğini görüyoruz. O dönem kaynaklarında kralların yüceliğinden bahseder “halkına özgürlüğünü bağışlamıştır” biçiminde ifadeler göze çarpmaktadır. En güzel örnek ise propagandanın da yapıldığı İsa’dan 5000 yıl öncesine ait olan Urukagina kanunlarıdır. Bu dönemde krallar icraatlarından bahsederken güçlü ve oldukça akılda kalıcı bir krallık imajı sergilemişlerdir. Krallar, doğrudan doğruya tanrılardan aldıkları güç ve emir ile insanlarına refah sunan, onlar için adaleti tesis eden, düşmanlara karşı savaşarak onları yenen veya geri püskürten, su kanalları kazan, tapınaklar ve saraylar inşa eden başarılı ve görkemli şahsiyetlerdi. Görülen o ki, bu yazıtlarda krallar, her türlü bilgiye, güce ve

kudrete sahiptiler ve bu özellikler sayesinde tanrı onları seçmişti bu mevcut özelliklerini de yaptıkları icraatlarla kanıtlamışlardı (Kağnıcı, 2012, s. 153; Bilhan, 1985, s. 320).

Lagaş dönemi kitabelerinin en dikkat çekicilerinden bir tanesi Gudea'nın Silindiridir. İki ayrı kil silindir üzerine yazılmış kitabe, Sarcez tarafından Tello'daki (Girsu) ilk kazı da bulunmuştur. Propagandaya güzel bir örnek olan silindirin her bir sütunu 16 ila 32 kutucuğa bölünmüştür ve toplamda 1363/1366 kutudan oluşmaktadır. Bu yönüyle Sümerce yazılı eserler içerisindeki en uzun olanıdır. Günümüzde Louvre Müzesi'nde dik pozisyonda sergilenen silindirlerin normal pozisyonlarının yatay olduğu söylenmektedir. A ve B olarak isimlendirilen bu silindirlerdeki bazı işaretlerin farklılık göstermesi yazarlarının başka olduğu şüphesine düşürmektedir. İki kitabe de genellikle geçmiş zamanda ve üçüncü ağızdan anlatılmıştır ve iki kitabe arasında uyum ve bütünlük görülmektedir. Silindir A, tapınağın yapılışı ve silindir B ise tamamlandıktan sonra açılması ile ilgilidir. Tapınağın inşası ile ilgili rüyalar hakkında bilgi veren satırlar Silindir A'da yer almaktadır. Kitabenin başlangıcında Gudea'nın bir rüya gördüğünden bahsedilir ama detayları anlatılmamaktadır. Silindir kitabenin tamamı aşağıda verilmiştir (Kahya, 2019a, s. 120-121)

Silindir A Gudea'nın İlk Rüyası

Süt. IV

8. dnanše nin uru nin me dkal-dkal-la
9. nin den-lil-gin nam tar-tar-re
10. dnanše-ñu dug-ga-zu zid-dam
11. sañ-bi-šè è-a-àm
12. ensi diñir-re-ne-me
13. nin-kur-kur-ra-me ama inim-ñu ud-da ma-mu-da
14. šag ma-mu-da-ka lú (diš)-àm an-gin ri-ba-ni
15. ki-gin ri-ba-ni
16. a-ne sañ-ñá-ni-šè diñir-ra-àm
17. á-ni-šè ánzudmušen-dam
18. sig-ba-a(met.ni)-ni(met.a)-šè a-ma-ru-kam

19. zid-da gábu-na piriñ ì-nú-nú
20. é-a-ni dù-da ma-an-dug
21. šag -ga-ni nu-mu-zu
22. ud ki-šár-ra ma-ta-è
23. munus-(diš)-àm a-ba me-a nu a-ba me-a-ni
24. sañ-ñá è ki garadin mu-ak
25. gi-dub-ba kug NE-a šu im-mi-du
26. dub mul-an dùg-ga im-mi-ñál

Süt. V

1. ad im-dab6-gi4-gi
2. (MAN)-kam ur-sañ-ñá-àm
3. á mu-gur le-um za-gìn šu im-mi-du
4. é-a ñiš-hur-bi im-ñá-ñá
5. igi-ñu-šè dusu kug ì-gub
6. ñišù-šub kug [s]i íb-sá
7. šeg nam-tar-ra ñišù-šub-ba ma-an-ñál
8. ildag zid-da igi-ñu gub-ba
9. ti-gídmušen-lú a ud mi-ni-íb-zal-zal-e
10. dūr á zid-da lugal-ñá-ke ki ma-hur-hur-e
11. énsi-ra ama-ni dnanše mu-na-ni-íb-gi-gi

Tercüme

Süt. IV

8. Nanše, güçlü hanımefendi, kıymetli güçlerin sahibesi,
9. Enlil gibi kaderleri belirleyen hanımefendi,
10. benim Nanšem senin söylediğin şey güvenilirdir
11. ve önde gelir.

12. Sen tanrılar içerisinde rüyaları yorumlayansın,
13. Sen tüm ülkelerin hanım efendisisin. Anne, bugün benim meselem bir rüyadır:
- 14-15. Rüyada gökler kadar büyük, yer kadar büyük olan bir kimse/adam vardı.
16. Onun başı bir tanrınıninki gibiydi,
17. onun kanatları Anzû kuşununinki gibiydi,
18. onun alt vücudu bir sel fırtınasınıninki gibiydi.
19. Aslanlar onun sağında ve solunda yatıyordu.
20. O bana evinin inşasını söyledi,
21. fakat onun tam olarak ne kastettiğini anlayamadım,
22. sonra gün ışığı benim için ufuktan yükseldi.
23. Sonra bir kadın vardı, o herkimse.
24. O demetleri ...
25. O elinde saf gümüşten bir stilus (tablet kalemi) tuttu
26. ve onu uğurlu yıldızlarla bir tablete koydu,

Süt. V

1. ve ona danışıyordu.
2. Ayrıca bir savaşçı vardı.
3. Onun kolu büküktü ve elinde bir lapis lazuli tablet tutuyordu,
4. ve o evin/tapınağın planını koyuyordu/belirliyordu.
5. Kutsal sepet önümde durdu,
6. kutsal tuğla hazırdu
7. ve kader tuğlası benim için kalıba konuldu.
8. Önümde duran iyi ildag-ağacında
9. tigidlu-kuşları günü şakıyarak geçiriyordu.
10. Efendimin sağında bir eşek benim için toprağı eşeliyordu.

Silindir A Gudea'nın İkinci Rüyası

Sütun. IX

5. (min)-kam-ma-še nú-a-ra nú-a-ra
6. sañ-ña mu-na-gub ul mu-tag-tag-e
7. ma-dù-na ma-dù-na
8. énsi é-ñu ma-dù-na
9. gù-dé-a é-ñu dù-da ñiškim-bi ga-ra-ab-šúm
10. ñarza-ña mul-an kug-ba gù ga-mu-ra-a-dé
11. é-ñu é-ninnu an-né ki ñar-ra
12. me-bi me gal-gal me me-a dirig-ga
13. é lugal-bi igi sud íl-íl
14. ánzudmušen-gingi-a-bi-še
15. an im-ši-dúb-dúb
16. me-lem huš-bi an-né im-ús
17. é-ña ní gal-bi kur-kur-ra mu-ri
18. mu-bi-e an-zag-ta kur-kur-re gú im-ma-si-si
19. má-gan me-luh-ha kur-bi-ta im-ma-ta-èd-dè
20. ñe dnin-ñír-su a huš gi-a
21. ur-sañ gal ki den-líl-lá-ka
22. en gaba-ri nu-tuku
23. é-ñu é-ninnu ñe-en kur-ra ab-dirig
24. tukul-ñu šár-ùr kur šu-še ñar-ñar
25. igi huš-a-ñu kur-re nu-um-íl
26. á!(met.DA) bad-a-ñu lú la-ba-ta-è

Süt. X

1. a ugu-ñu nam gal ki áñ-da
2. lugal a-ma-ru den-líl-lá

3. igi huš-a-ni kur-da nu-íl
4. dnin-ñír-su ur-sañ den-líl-lá
5. mu-šè mu-sa
6. me (ninnu)-a zag mi-ni-kéš
7. ñišbanšur mu-íl
8. šu-luh si bí-sá
9. šu si sá-a-ñu an kug-ge ù-a ba-zìg-ge
10. níñ šu-ñá dùg-ga-àm
11. a ugu-ñu dùg-ga-bi mu-gu
12. an lugal diñir-re-ne-ke
13. dnin-ñír-su lugal išib an-na
14. mu-šè mu-sa
15. ti-ra-áš abzu-gin
16. nam-nun-na ki im-ma-ni-ñar
17. šag-bi-a ʕitidġ-da ud-sakar-ra
18. me gal-gal ezen an-na-ñu šu gal ma-du-du
19. é-huš ki huš-ñu
20. muš-huš-ginki sumur-ra bí-dù
21. ki-bal-ñá nu-mi-íb-dug-ga
22. ud šag-ñu um-ši-mi-rí-a
23. muš zé guru-a-gin uš ma-a-ù-ku-e
24. é-bábbar ki á áñ-ñá-ñá
25. ki dutu-gin dalla-a-ñá
26. ki-ba dištaran-gin di iri-ñá si ba-ni-íb-sá-e
27. é-ba-gára ki banšur-ra-ñu
28. diñir gal-gal lagaški-a-ke-ne

29. gú ma-si-si-ne

Süt. XI

1. é-ñu é sañ-kal kur-kur-ra

2. á zid-da lagaški

3. ánzudmušen an-šár-ra šeg gi-gi

4. é-ninnu é nam-lugal-ñu

5. sipad zid gù-dé-a

6. ud šu zid ma-ši-tùm-da

7. an-šè tum duru-e gù ba-dé

8. an-ta hé-ñál ha-mu-ra-ta-du

9. kalam-e hé-ñál-la šu hé-a-da-peš-e

10. é-ñá uš ki ñar-ra-bi-da

11. hé-ñál hé-da-ñen

12. gána gal-gal-e šu ma-ra-ab-íl-e

13. ég pa gú-bi ma-ra-ab-zi-zi

14. du-du ki a nu-èd-da

15. a ma-ra-èd-dè

16. ki-en-gi-rá ì dirig mu-da-dé

17. siki dirig mu-da-lá

18. ud temen-ñu ma-sig-ge-na

19. é-ñu ud šu zid ma-ši-tùm-da

20. hur-sañ ki tummir tuš-a-šè

21. ñiri-ñu ki ì-bí-ús

22. nitah á dirig-ke tummir-e hur-sañ ki sikil-ta

23. tum si ma-ra-ab-sá-e

24. kalam-e zi-šag-ñál ù-ma-šúm

25. lú dili lú (MIN)-da kíñ mu-da-ak-ke4

26. ñi-a-na ì-ti ma-ra-è-è

27. e-bar-gána ud->ma<-dam ma-ra-è-è

Süt. XII

1. é ud-dè ma-ra-dù-e

2. ñi-e ma-ra-ab-mú-mú

3. sig-ta ñišha-lu-úb

4. ñišNE-ha-an! mu-ra-ta-èd-dè

5. igi-nim-ta ñišerin ñiššu-úr-mén ġišza-ba-lum ní-bi-a mara-an-tùm

6. kur ñišesi-a-ka

7. ñišesi ma-ra-ni-tùm

8. kur na-ka na gal hur-sań-ńá

9. lagab-ba ma-ra-kud-e

10. ud-bi-a á-zu izi bí-tag

11. ñiškim-ńu ha-mu-ù-zu

12. gù-dé-a ì-zìg ù-sa-ga-àm

13. ì-ha-luh ma-mu-dam

Tercüme

Süt. IX

5-6. Ondan sonra, Ningîrsu uyuyanın başına yaklaştı, hafifçe dokundu,

7. onu benim için inşa edecek olan sen, onu benim için inşa edecek olan sen,

8. yönetici, benim için evimi inşa edecek olan sen,

9. Gudea, sana evimin inşası için uğursuz/kötülük habercisi işareti söyleyeyim,

10. sana benim kurallarımı gösteren göğün temiz yıldızlarını söyleyeyim.

11. An tarafından kurulan Eninnu evimde,

12. ki onun güçleri en büyüktür, diğer güçlerin hepsinden üstündür,

13. sahibi büyük bir mesafe üzerinden bakan evde,
14. sanki Anzû kuşunun kükreyişindeki gibi
15. gökler titrer.
16. Onun halesi/ışık halkası göğe ulaşır,
17. evimin büyük korkutuculuğu tüm ülkelerin üzerine yerleşir.
18. Onun namına karşılık tüm ülkeler göğün sınırları kadar (uzaklar)dan toplanacak,
19. Magan ve Meluhha bile dağlarından inecekler.
20. Ben kızgın sulara geri dönen Ninĝirsu,
21. Enlil'in diyarının büyük savaşçısı,
22. rakibi olmayan bey.
23. Evim Eninnu, bir taç, dağlardan daha büyüktür.
24. benim silahım Şar-ur tüm ülkelere boyun eğdirir.
25. Hiçbir ülke benim öfkeli bakışımı taşıyamaz,
26. hiç kimse uzanmış kollarımdan kaçamaz.

Süt. X

1. Büyük sevgisinden dolayı beni meydana getiren babam,
2. kral, Enlil'in tufanı,
3. onun öfkeli göz dikişi, dağlardan kaldırılamaz,
4. Ninĝirsu, Elil'in savaşçısı
5. (olarak) beni isimlendirdi ve
6. beni elli güçle donattı.
7. Ben ritüel masasını koydum ve
8. el yıkama ritüelini uygun biçimde yerine getirdim.
9. Benim uzanmış elim kutsal An'ı uykudan uyarır.
- 10-11. Beni meydana getiren babam elimden en iyi yiyecekleri kabul etti.
12. An, tanrıların kralı,

- 13-14. bu nedenle “Ninġirsu, kral, An’ın arındırıcı rahibi” olarak beni isimlendirdi.
15. Tiraš tapınağını Absû gibi/kadar
16. görkemle tesis etti.
17. Her ay, yeni ayda
18. büyük ritüeller benim için kusursuzca yerine getirilir.
19. E-huš, benim öfke yerim,
20. öfkeli bir yılan gibi (onu) ürkütücü bir yerde inşa ettim.
- 21-22. Kalbim bana isyan eden ülkelere kızdığında ki (bu isyan) ağza alınamaz bir düşünce?
23. zehir damlatan bir yılan gibi o bana zehir üretir.
24. E-babbar, emirlerimi yayınladığım yer,
25. Utu gibi parladığım yer,
26. orada İştaran gibi şehrimin davalarını karara bağlayacağım.
27. E-bagara, benim yeme yerim,
28. Lagaš’ın büyük tanrıları,
29. etrafımda toplandı.

Süt. XI

1. Benim evim, ülkelerin en önemli/önde gelen evi,
2. Lagaš’ın sağ kolu,
3. ufukta kükreyen Anzû kuşu,
4. Eninnu, kralî evim,
5. doğru çoban Gudea,
6. sen benim için evimde hakikaten işe koyulduğunda
7. göğre nemli bulutlar için anımsatacağım/sesleneceğim,
8. böylece gökten bolluk size inecek
9. ve ülke senin saltanatın altında refah bulacak.

10. evimin temellerinin tesisi,
11. hazır bereketi getirecek:
12. Büyük tarlalar senin için zenginleşecek,
13. nehir setleri ve kanallar senin için ağzına kadar dolu olacak,
- 14-15. su, önceden suyun asla erişmediği tepelere yükselecek.
- 16-17. Senin himayende Sümer’de her zamankinden daha fazla yağ akıtılacak ve her zamankinden daha fazla yük tartılacak.
18. Sen benim için temel çivilerini çaktığında,
19. sen benim için gerçekten işe koyulduğunda
20. kuzey rüzgârının oturduğu dağlara
21. adımlarımı yönelteceğim ve
22. adamı müthiş kanatlarla yapacağım, kuzey rüzgârı saf/temiz yer olan dağlardan
23. sana rüzgâr getirir.
24. Böylece ülkeye kuvvet verecek
25. ve böylece bir adam iki adam kadar çalışabilecek.
- 26-27. Gece ay ışığı, öğlen güneş bol ışık gönderecek

Süt. XII

1. ve böylece gündüz senin için evi inşa edecek
2. ve gece senin için onu yükseltecek.
- 3-4. Güneyden halub ve nehan ağaçlarını getireceğim,
5. sedir, selvi ve zabalum/ardıç ağaçları birlikte yüksek yerlerden senin için getirilecek.
6. Abanoz ağacı dağlarından
7. senin için abanoz ağaçları getirteceğim,
8. taş dağlardan senin için dağ sıralarının büyük kayalarını
9. levha (şeklinde) kestirteceğim.
10. O günde koluna ateşle dokunacağım
11. ve sen işaretimi bileceksin.

12. Gudea kalktı, o uykuydu,

13. o titredi, o bir rüyaydı

Edebi değeri de bulunan kitabede görölüyor ki, rüya aracılığı ile istek, emir ve talimatlarını bildiren tanrılar Gudea'yı cesaretlendirmişler talep ve bayanlarını aktarmışlardır (Kahya, 2019b, s.230). Propagandaya güzel bir örnek olan silindir kitabede Lagaş kentinin Dıcel'nin sellerle bereketlenmesinden sonra kentin koruyucu tanrısı Ningirsu kendisi için gösterişli bir Eninnu tapınağını yapması için Gudea'yı seçer ve onun rüyasına girer (Kramer, 2002,s. 183-184). Gudea'nın gördüğü ilk rüyada, başında tanrısal bir taç bulunan, aslan başlı bir kuşun kanatları takılı ve bedeninin alt kısmı sel dalgası şeklinde olan, sağında ve solunda aslanlar oturmuş devasa büyüklükte bir adam görür. Daha sonra elinde kalem tutan, üzerinde yıldızlı gökyüzü çizilmiş bir tablet inceleyen kadın görür. Sonra elinde bir ev planı olan lacivert taşından bir tablet tutan kahraman rüyasına girer (Kramer, 2002,s. 184). Gudea'nın sembolik olduğu ve gördüklerini anlayamadığı için tanrıça Nanše'ye yorumlaması amacıyla anlattığını kitabede görmekteyiz. İlk rüyada Gudea'nın gördüğü doğaüstü varlıkların çeşitli tanrıları sembollediğini yine rüya yorumundan öğrenmekteyiz. Ayrıca Gudea'nın rüyasında birden fazla tanrı bulunması ve Eski Mezopotamya yazılı belgelerinde nadir görülen bir durum olarak bilinmektedir. Genellikle birden fazla tanrı söz konusu olduğunda sayı ikiyi geçmez ama Gudea ikisi tanrı, diğer ikisi tanrıça olmak üzere dört ayrı kutsal varlığı aynı rüyada görmekte olduğu silindir metinde belirtilmiştir (Kahya, 2019a, s.131). Bu da Gudea'yı diğer krallardan daha üstün kılan ve tanrılarca istenen bir lider olduğunu gösteren propaganda içerikli bir üslup karşımıza çıkmaktadır. Tanrılar tarafından görev adamı seçilen Gudea'nın güzel bir benzetmeyle iş hayvanı olan eşekle ilişkilendirilmesi tapınak inşası ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Gudea'nın ikinci rüyasın da ise gayet açık ifadeler bulunmaktadır. Tanrılarla direkt konuşan kral, birçok tanrı tarafından kendini seçilmiş kişi olarak göstermektedir. Edebi bir belgede olan silindirde, tapınağın yapılışının arka planı, ne şekilde ve nasıl yapılacağına tek tek değinilmiş. Çoban olarak nitelendirilen Gudea'ya "kutsal yıldızlara" uygun (Kramer, 2002, s.126) olarak Eninnu tapınağının inşasından sonra ödül olarak ülke yönetiminin verileceğinden ve yönettiği ülkeye bolluk ve bereket geleceğinden bahsedilir. Birden fazla tanrının kutsadığı Gudea'nın krallığı için tüm imkanların verileceği ve destekleneceği birinci ağızdan ifadelerle dile getirilmiştir.

Lagaş'ın kralı Ur-Nanşe arkasında başta tapınaklar olmak üzere çok sayıda su kanalı ve tanrı onurlandırmak için tanrı heykelleri ve bu heykellerin yapılışını anlatan tabletler, levhalar, kapı yuvaları, tuğlalar ve çiviler üzerine yazılmış elli kadar kitabe bırakmıştır. Bu kitabelerden bir tanesi şu şekildedir:

“Gurma oğlu Gudinu oğlu Lagaş kralı Ur- Nanşe Ningirsu 'nun evini yaptırdı; Nanşe 'nin evini yaptırdı, Gatumdug 'nun evini yaptırdı. Haremi yaptırdı; Ninmar'ın evini yaptırdı. Dilmun tekneleri ona yabancı ülkelerden haraç olarak kereste getirdi. İbgal'i yaptırdı; Kinir'i yaptırdı, Krallık اساسı (?) - evini yaptırdı” (Kramer, 2002, s. 403). Bu cümlelerden anlıyoruz ki, Ur-Nanşe'nin, tanrılarla yakın olduğu, tanrılar için ev yaptırdığını belirterek kendini onların yanında ayrıcalıklı olduğunu vurgulamaktadır. Basra Körfezi'nin ötesindeki birçok yabancı ülkenin denetimini aldığını ve onlardan haraç alacak kadar güçlü olduğunu yazdırmıştır. Kendi kudretini ve iktidarının gücünü tanrısal motiflerle överek siyasi propagandasını tanrısal yapmıştır.

Ur-Nanşe'ye ait bir metinden anlaşıldığı üzere, çok sayıda su kanalı kazdığını ifade ettikten sonra, metnin sonunda kendisini Tanrıça Nanşe tarafından görevlendirildiğini vurgulamıştır. Görülen o ki, Eski Mezopotamya kral kitabelerinde ilk defa bir kral yaptıklarını tanrılardan gelen bir emir üzerine yerine getirmiş olduğunu bildirmektedir. Pek çok kraldan farklı olarak, siyasi faaliyetlerinden ziyade inşaat faaliyetleriyle ön plana çıkmayı tercih eden Ur-Nanşe, kitabelerinde de bu durumu vurgulamıştır. Ayrıca Ur-Nanşe, yalnızca bir kitabesinde, Ensi unvanını kullanmıştır. Diğer yazıtlarında kendisini hep LU.GAL olarak tanımlamış, böylece yaptıklarını gerçek dünya için olduğunu ve bir temeli olduğunu da altını çizmişti. Öte yandan Ur-Nanşe babasının Lagaş kralı olup olmadığını söylemeden, kitabelerinin çoğunun giriş kısmında kendisini Gu-NI. DU'nun oğlu olarak tanımladığı görülmüştür. Öte yandan kendisini sürekli bir kral soyundan geldiğini vurgulayan Ur-Nanşe'nin babasının kral olduğuna dair elimizde net bir bilgi yoktur. Bu da bize gösteriyor ki kral yazdığını kitabelerinde kendini kanıtı olmayan bir kral soyuna bağlayarak çevresindekileri yaptığı propaganda ile inandırıyor. Belgelerden görülüyor ki, adı geçen kral gibi kimi erken dönem Sümer kralları, kitabelerinde babalarının isimlerini de zikrederek meşruiyetin bir gereği olarak, yönetme gücünün tanrılar tarafından kral soyuna verildiğini vurgulayarak provokatörlük yapmışlardır. Bu durum, tamamen tanrılar adına ve onlardan aldığı emir ve yönlendirmelerle hareket eden bir kralın, yaptıklarının arkasında tanrıların bulunduğu inancının yanı sıra, dünyada ki seçilmiş ve güçlü kimliğini de ön plana çıkarmak

istemesine örnek teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir (Kağnıcı, 2012, s. 153-154).

Görüldüğü üzere, Ur-Nanşe gibi bazı Sümer kralları, tanrılarla yakın ilişkide olduklarını ve tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olduklarını belirtmişler ama daha ziyade insani vasıflarını öne çıkararak uhrevi değil de bu dünyaya ait bir siyasi güç olarak kendilerini tanımlamışlardır. Bu gelenek, bazı farklılıklarla Akkad krallığına da taşınmıştır. Bununla birlikte, bir başka Lagaş kralı olan Eanatum, yazıtlarının çoğunda, önce tanrılarla olan yakın ilişkisinden bahsetmiş, daha sonra da babasına işaretle yüksek otorite sahibi bir kral soyundan geldiğini vurgulamıştı. Yani hem tanrı tarafından verilen gücü belirtmiş ve kendisine kutsiyet vermiş hem de dünyevi gücünü göstermiştir.

Örneğin, Er Sülaleler III döneminin en tanınmış krallarından biri olan, Lagaş kralı, Eannatum'un Umma'ya karşı kazandığı zaferle övündüğü metin, ünlü Akbabalar stelidir. Stelin ön tarafındaki şekillerde, Eannatum, zafer arabası içerisinde komutan edası ile askerlerinin başında bir resmi geçit töreninde görülür. Stelin arka tarafında ise bir savaş meydanında akbabaların, ölmüş düşman cesetlerini nasıl parçaladıkları resmedilmektedir (Memiş, 2015, s. 49). Aynı stelin arka tarafında tasvir edilmiş olan bir Sümer tanrısı elinde tuttuğu bir ağın içine düşmanları doldurmuş olup, bir sopa ile onların başlarını birer birer ezmekte olduğu zafer kabartmasında tasvir edilmektedir. Bu suretle, söz konusu tanrı, tanrısal adalet ve intikamın temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Mansel, Aslanapa, 1976, s.21). Tanrılara ait toprakların korunması ve onların memnuniyeti için, bir çeşit toplu kurban sunma anlayışının uygulanması amacıyla yürütülmüş olan askeri faaliyetlere ilişkin bugüne kadar bilinen en eski savaş anıtı olan Akbabalar Steli, Paris'teki Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. Üst bölümünde akbaba tasvirleri barındırılmasından dolayı bu stele, Stèle des Vautours (Akbabalar Steli) ismi verilmiştir. Tanrıya ait toprakların ihlal edilmesi gerekçesi ile Kiş Kralı Messilim'in iktidarı döneminde düzenlenmiş olan ve bir askeri seferi konu edinen stel, tanrıların askeri organizasyonlarda nasıl bir role sahip olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli bir kitabedir. Lagaş ve komşu şehir Umma arasında MÖ 2500-2350 yılları arasında yaklaşık 150 yıl sürmüş olan anlaşmazlıktan bahseden Lagaş kökenli bu stel de kentler arasındaki anlaşmazlıkları şu şekilde ifade eder (Pekşen, 2016, s. 55-68):

Yeryüzünün kralı, tanrıların babası tanrı Enlil'in kesin kararı ile tanrı Sara (Umma kenti Tanrısı) ve tanrı Ningirsu (Lagaş kenti tanrısı) için bir sınır çizdi...", "Tanrıça Kadi (İstaran) komutasındaki Kiş Kralı Messilim tarlaları ölçtü ve sınırı korumak için tanrısı Sataran'ın yönetimi altındaki yerde bir stel kurdu...", "Fakat Umma'nın İshag'ı

(yöneticisi) Uş, tekrar tekrar anlaşmayı çiğnedi ve steli sökerek Lagaş Ovası'nın içine götürdü. Enlil'in savaşçısı Ningirsu, onun kesin buyruğuyla Umma ile savaştı. Enlil'in buyruğu altındaki kral Ummalılardan üzerine Şuşkallu ağını attı ve oradaki ovada onların (Ummalılardan) mezarlarını kurdu.

Görülen o ki, Eannatum, rakibi Umma şehrinin beyi En-Akalla'ya karşı kazandığı zaferi hem kabartmalarla hem de bir kitabe ile ebedileştirmiştir.

MÖ. 3. binyılın ortasına ait Girsu'da yani günümüzde Tello'da bulunmuş olan Akbabalar Steli 'nin bilinen yüksekliği 1.80m. olan stel üzerinde, yontu alanı olarak üst üste iki friz belirlenmiştir. Üstteki frizde, büyük kalkanların arkasında betimlenen yaya ordu, öldürdükleri düşmanlarının cesetlerini çiğneyerek sağa doğru ilerlemektedir. Bu ordunun önünde ise onları komuta eden Kral Eannatum bulunmaktadır. Alttaki frizde ise seferin devamı sahnelenmiştir. Bu sefer neticesinde zafer kazanmış olan Kral, savaş arabasıyla tören alayı eşliğinde fethettiği surlarla çevrilmiş şehre girmektedir. Propaganda öğelerinin tam manasıyla ilk kez sergilendiği düşünülen Akbabalar Steli'nde, özellikle ordunun gücü vurgulanmaktadır. Burada hem rakip Sümer şehirlerine hem de diğer muhataplarına verilmek istenilen mesaj, Kral Eannatum'un başında olduğu Lagaş'ın gücünün vurgulanmasıdır. Diğer şehirlerin yöneticileri ile yaşayanları, bu savaşa şahit olmasa da stelde yer alan savaş sahnelerinden etkilenecek, verilmek istenen mesajı alacak ve Eannatum'a karşı korku ile karışık bir saygı hissedeceklerdir. Bu propagandanın sonucunda ise diğer toplumların Eannatum'a boyun eğmesi sağlanacak, krala gelen vergilerin devamlılığı ve hediyelerin niteliği artacaktır (Ürkmez, 2018, s. 324).

Eskiçağ tarihçilerinin araştırma sahalarının ve o sahalarda çıkan yazı malzemelerinin hayli değişik ve çeşitli olduğundan yukarıda bahsettik. Taş ve kil tabletler, tuğlalar, taşlar, vazolar, kapı yuvaları, çanaklar ve çömlekler, kil çiviler, koniler, havanlar, topuz başları, dikiliş taş ve levhalar, taş ve metal heykel ve heykelcikler. Çeşitlerini daha da arttırabileceğimiz malzemelerin sayısı yaklaşık bini bulmaktadır. Fakat bu malzemelerinin çoğunun içeriği ilk zamanlarda oldukça kısa ve ayrıntıdan yoksundur. Sümer siyasi tarihi için birincil kaynak sayılan bu yazınsal ve tarihsel belgelerin, sonraki dönemlere doğru içerdikleri bilgilerin kapsamlarının arttığını görmekteyiz. Ayrıca fonetik unsurlarla, gramer unsurların gelişmesi yazı ve konuşma diline daha fazla yansımaya başlamıştır. Dönemin siyasi tarihine ışık tutmak için bu son dönem metinleri ve kral kitabeleri oldukça önemlidir. Bu konu hakkında en önemli örneklerden

bir tanesi de Lagaş kralı Enteman'ın tuğlaya yazılmış olan kitabesidir. Kitabe şu şekildedir (Kramer, 2002, s. 54 /412):

Enlil'in önde gelen savaşçısı Ningirsu için Nanşe'nin gönlünde seçtiği, Ningirsu'nun büyük ensi'si, Lagaş ensi'si Entemena, Enlil'in Ningirsu için oluşturduğu sınırın Emah'ını yaptırdı; onu seven kralı Ningirsu için Entemena onun (Emah'ın) İdnun'dan Mubikur'a (?) ... kadar ulaşmasını sağladı;(ve) Ningursu'nun sınırının tarlaları (ve) çiftliklerinin dikilitaşlarını onun için (oraya) diktirdi. Ningirsu'nun Emah'ını yaptıran Entemena'nın tanrısı Şulutula'dır.

Konilere yazılmış diğer bir yazıtta ise;

Bütün ülkelerin kralı, bütün tanrıların babası Enlil değişmez sözüyle Ningirsu (ve) Şera'nın sınırlarını işaretleyerek ayırdı (ve) Kiş Kralı Mesilim onu Sataran'ın sözüne uygun olarak ölçüp ayırdı(ve) oraya bir dikilitaş diktirdi. Fakat Umma ensi'si Uş (tanrıların her iki) buyruğu (nu) (ve insana verilen) sözü çiğnedi, (sınırdaki) taşı yıktırdı ve Lagaş ovasına girdi.

(Sonra) Enlil'in en önde dövüşen savaşçısı Ningirsu onun (Enlil'nin) dosdoğru sözü uyarınca Umma(lılarla) savaştı; Enlil'in sözüyle onların üzerine büyük ağı attı ve ovada çeşitli yerlere onların iskelet(lerini) (?)tepeleme yığdı.(Bunun sonuncunda) Lagaş'ın ensi'si Entemena'nın amcası Lagaş ensi'si Eannatum, sınırı Umma ensi'si Enakalle'yle saptayıp ayırdı; onun (sınırının) hendeğinin İdnun (kanalı)ndan Guedinna'ya kadar uzanmasını sağladı; hendek boyunca (birçok) dikilitaş yazdırdı; Mesilimi'in dikilitaşını (eski) yerine koydurdu; (fakat) Umma ovasına girmedi. (Sonra) Ningirsu'nun İmdubba'sını, Namnundakigarra'yı (ve ayrıca) Enlil'in kutsal mekanını, Ninhursag'ın kutsal mekanını(ve) Utu'nun kutsal mekanını yaptırdı.

Hermann Hilprecht tarafından Sümer kralı olan Lugalzaggesi'ye ait yüzlerce vazo parçasının bir araya getirilmesiyle çözülen bir kitabesinde, adı geçen kral gururla kendisinden “Erek Kralı (ve) Ülkenin Kralı” bütün yabancı ülkelere boyun eğdiren kral olarak bahsetmektedir. Kendisinin uzandığı bütün ülkelere barış, güven ve mutluluk getirdiğini ilan etmiştir. Bahsi geçen kitabenin bir bölümü şu şekildedir (Kramer, 2002, s. 72/ 420):

“Bütün ülkelerin kralı Enlil Ülke ‘nin krallığını Lugalzaggesi'ye verdiği zaman doğudan batıya kadar (sözcüğü sözcüğüne, “güneşin doğduğu yerden güneşin battığı yere kadar”) ülkenin (bütün halklarının) gözlerini ona çevirtti, (bütün halkları) ona

secde ettirdiği sonra aşağı denizden Dicle ve Fırat boyunca yukarı denize kadar (bütün halklar)adımlarını ona yönelttiler; doğudan batıya kadar, Enlil onun karşısında hiç bir rakip bırakmadı; onun yönetimi altında(sözcüğü sözcüğüne, ”bütün ülkelerin (halkları barış içinde) çayırdı yatıyor; Sümer’in bütün reisleri(ve) bütün yabancı ülkelerin ensi'leri prenslik me'si uyarınca Ereğ'te onun önünde eğildi.”

Sonuç olarak görülen o ki, Er Sülaleler döneminden başlayarak artan kentler arasındaki çekişmeli mücadeleler, askeri ve siyasi gücün gelişmesine sebebiyet vermiştir. Gelişen her kavram yeni süreçleri ve yönetimde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Çivi yazılı kaynaklar incelendiğinde görüyoruz ki, Sümerlerde kentin tanrısı aynı zamanda kentin sahibi anlamına gelmektedir. Dışardan bakıldığında görülen şu ki, krallar her şeyi tanrılar için yapmakta ve tanrılarının gönlünü hoş tutmaktadır. Ama asıl sebep kralların dünyevi güçleri ve iktidarlarını tanrılara bağlayarak güçlü temellere oturtma isteği ve uzun süreli krallıkta kalabilme arzularıdır. Bu konuda özellikle epigrafik eserlerde de görülüyor ki, kent ve bu kentlerde yaşayanların sahibi olan tanrılar, kentleri ve halkları idare etme, onların sahibi olma ve onları gütmeye gibi eylemlerini doğrudan kendileri değil, temsilcileri ve yeryüzündeki gölgeleri olan krallar aracılığı ile yapmaktaydılar. Örneğin, tanrı Enlil Sümer tanrılar panteonunun en büyük tanrısıdır. Adı geçen tanrı, Sümerlerin baş tanrısı ve yeryüzünün tanrısı olarak kabul edilir. Yukarıda bahsi geçen kitabelerde de görüyoruz ki, Sümer kralları, başta Enlil olmak üzere, tanrılarını kullanarak kendilerini meşrulaştırmışlardır. Sümer krallarının inanışlarına göre, kendilerine ülkenin yönetimini bahşeden, ülkenin ve halkın refahını sağlayan, ülke sınırlarını genişletmek için fetihlerde bulunmasını sağlayan tanrı Enlil'dir. Kralların ismini belirleyen, onlara krallık esasını veren, onları kutsayan ve onları kayıran tanrı da Enlil'dir.

Sümerlerin dünya görüşüne göre; krallık kurumu, tanrılarının yeryüzündeki mülklerinin korunması ve adilane bir şekilde yönetilmesi için hizmet etmelidir. İşte bu yüzden, krallar tanrılarının temsilcileri olarak, tanrılarının mülklerini korumalı ve bu mülkler üzerinde yaşayan insanlar arasında düzeni ve adaleti sağlamalıdır. Ayrıca birçok kitabede bahsedildiği gibi, Sümerlere göre krallık kurumu, tanrılar tarafından cennetten indirilmiştir. Öyle ki, Sümer kaynaklarına bakıldığında, tufandan sonra göklerden Eridu Kenti'ne indirilmiş olan krallık hakkında şöyle bahsedilmektedir: “Krallık cennetten indirildiğinde, Krallık Eridu'daydı.” Görülen o ki, tanrı ile kurulan bu bağ sayesinde yaptıkları her faaliyetlerinde mutlaka tanrılara bağlayarak kutsallaştırmışlardır. Böylece yönettikleri insanlara, muhataplarına ve düşmanlarına karşı hem fiziki hem de

psikolojik yollarla, onlara üstünlük kurmuş ve siyasi propaganda yapmışlardır (Yıldırım, 2021; s. 333).

Bazı dönemlerde görüyoruz ki, arkalarında çok az kitabe bırakmış ve haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz krallar, ülke yönetiminde, dini ve toplumsal anlamda çok büyük başarılarla imza atmamış olsalar dahi, tanrılarla aralarında bir bağ kurmuşlar ve bunu da propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin, II. Uruk hanedanlığının ilk kralı Enşakuşana, bir şehre saldırarak burayı yağmalamasını tanrılarının emri olarak göstermiştir. Söz konusu iki vazodan bir araya getirilen kitabede, “Sümer en’ i, ülke ’nin kralı Enşakuşana tanrılar buyurduğu zaman Kiş’le savaştı ve Kiş Kralı Enbi- İştâr’ı tutsak aldı...” denilmektedir. Bu örnekler de bize gösteriyor ki, Sümerler ülke yönetiminde dini metaforlar ve dini motifler ön planda tutmuşlar ve bunları kitabelere kazıtarak ölümsüzleştirmişlerdir. Siyasi gücü ve iktidarı ellerinde tutmak ve halkın da kendilerine itaat etmelerini sağlamak için krallar, bu türden yollara başvurmuşlardır (Kağnıcı, 2012, s. 157; Kramer, 2002, s. 403).

Tanrılarla insanlar arasında bir köprü vazifesi gören krallar, tanrılarını da memnun etmek istemişler ve başarılarını göstermek için ganimet ve değerli malların bir kısmını tanrılara adanmışlardır. Böylelikle tanrılar adına hareket eden krallar kendilerini meşrulaştırıp, yaptıklarının sorumluluklarını tanrılara yüklemişlerdir. Tanrılara adanılan kitabelere bakıldığında bu kitabeleri yüksek ve ulaşılmaz yerlere koydurduklarını ve tanrılarını etkilemeye çalıştıklarını görüyoruz. Bu durum bize gösteriyor ki, Sümer kralları tanrılarını da kullanarak çok etkili bir siyasi propaganda yapma yoluna gitmişlerdir. Kitabelere göz atıldığında, onların gelişigüzel değil, son derece titiz bir şekilde düzenlenmiş oldukları görülmektedir. Krallar, ulaşılmaz yerlerdeki kitabelerinde, zaferlerini ve gerçekleştirdikleri faaliyetleri, tanrılar karşısındaki dindar duruşlarını anlatmışlar, ayrıca onlardan kutsanma talep etmişler ve yalnızca tanrılar tarafından görülmesini arzu ettikleri için, yüksek yerlere koydurmuşlardır (Kağnıcı, 2012, s. 157).

Görülüyor ki, kent devletleri zamanında başlayan siyaset, kralların kendilerini meşrulaştırmak için propaganda yaptıklarını, arkalarına tanrısal desteği alarak dünyevi varlıklarını sağlam temellere oturtmak istedikleri anlaşılmaktadır. Kralların, tanrılardan kut alarak, birçok askeri sefer ve faaliyetlere çıktıklarını, sınırlarını genişletmek için savaştıklarını ve yapılan her türlü eylemde tanrılarının emri ve onayı ile hareket ettiklerini kitabelerden öğreniyoruz.

Ayrıca kitabeler incelendiği zaman görüyoruz ki, zaferler kadar yenilgileri de tanrılara bağlamışlar ve tanrıların kente ve kent halkına kızdıkları için cezalandırdıklarını ve onları terk ettiklerini ifade etmişlerdir. Eskiçağdaki iktidar sahiplerinin yapmış oldukları bu siyasi ve tanrısal propagandanın arkasında, sadece kendi dünyevi güç ve kudretlerini korumak ve kendi iktidatlarını meşrulaştırma arzuları vardır. Bu siyasi propaganda Eskiçağdan başlayarak bütün çağlarda kullanılmış ve günümüze adeta bir miras gibi gelmiştir

3.2.2. Akadlar Dönemi Kitabeler

Sümerler, MÖ. 4 Binyılın sonlarından MÖ. 3 Bin yılın sonlarına kadar olan dönemde Mezopotamya’da birçok şehir devletleri kurmuşlardır. Bu şehir devletleri ise, aralarında bir siyasi birlik sağlayamamış ve sürekli hâkimiyet mücadelesi içinde olmuşlardır. Yapılan bu amansız mücadeleler yüzünden aralarında milli bir birlik sağlanamamış ve dolayısıyla, şartlar müsait olmasına rağmen, merkezi bir devlet kurmayı başaramamışlardır. Sümerlerin bu birbirleri ile mücadele ortamı, Sami Akadların işine yaramış ve onlar MÖ 2500’lerden itibaren ücretli asker ve işçi olarak Sümer sitelerine sızmaya başlamışlardır. İlk zamanlarda bu yeni gurupların gelişi buradaki uygarlığın tarihsel seyrinde bir kesintiye yol açmamış; aksine Akadlar güçlü bir devlet kurana kadar Sümer kent kültürünü benimsemişler ve kendi kültürleriyle birlikte, Sümer kültürünü sonraki toplumlara aktarmışlardır. Dönemin kaynaklarına bakıldığında görüyoruz ki, kültürel devamlılık bağlamında Akadlar, çivi yazısını benimseyerek kendi dillerine adapte etmişlerdir. Ayrıca onlar resmi devlet işlerinde ve dini ayinlerinde Sümerceyi kullanmayı sürdürmüşlerdir. Okuma yazma öğretilen dini okullarında da Sümerce eğitim vermişlerdir. Öyle ki, bu geleneğe bağlılık politikası, yaklaşık olarak 1500 yıl sonra, MÖ 7. yüzyılda bile Yeni Asur Kralı Asurbanipal’in kütüphanesinde Sümer dini ve edebi metinlerini kopyalama çalışmalarını sürdürmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle yüzyıllar sonra bile, Sümer kültürü varlığını devam ettirmiş ve korumuştur (Memiş, 2014, s. 23).

Akadların da mensubu olduğu Sami kavimlerinin anayurdu hakkında birçok görüş olsa da H. Winkler, hemen hemen herkes tarafından kabul edilen görüşünü ortaya atmış ve Samilerin, anayurdunu Arabistan olarak kabul etmiştir. Yapılan araştırmalara göre onlar, Arabistan yarımadasındaki nüfus fazlalıklarını periyodik olarak komşu ülkelere aktarmışlardır. Samiler tarih boyunca dört kez Kuzey Arabistan’ dan kuzeydoğu ve kuzeybatı istikametinde göç etmişlerdir. Bu göçlerin ilki, Akad göçleridir.

Mezopotamya'ya şehir kültürünü getiren Sümerler üzerine gelen Sami kökenli Akadlar, ilerleyen zaman diliminde Sümer kentlerinde önemli roller almaya başlayacaklardır.

Mezopotamya medeniyetinde MÖ 3.binyılın ikinci yarısında önemli bir rol oynayan Akad Krallığı, MÖ 2.binyılda tarih sahnesine çıkan, Asur ve Babil gibi Sami kökenli krallıkların da öncüsü olarak kabul edilmektedir. Akadça ise, Asurca ve Babilce gibi lehçeleri de kapsayan bir dildir. Akad İmparatorluğu'nun yaklaşık 200 yıllık tarihi sürecinde devletin iki krallı özellikle dikkat çekmektedir. Bu iki kral, Sargon (2334-2279) ve torunu Naram-sin (2254-2218) dir (Köroğlu, 2012, s. 76).

Akad Devleti'nin kurucusu olan Sargon'nun (Akadca Şarru-kanu) geçmişi biraz mitolojiktir. Sepet içinde nehre bırakılan çocuk motifli hikâyelerin bilinen ilk örneğidir. Sümer Kral Listesinin (WB.444) de teyit ettiği efsane, daha sonra Musa'ya (Exodus II, 5) ve Roma'yı kuran Romus ve Romulus kardeşlere mal edilmiştir. Mezopotamya'da Sami kökenli kavimlerin kurduğu bu devletin ilk kralı olan Sargon'nun, IV. Kiş Sülalesi Kral UR-Zababa'nın önceleri sakisi, sonra da komutanlarından biri olduğu anlaşıyor. III. Uruk Sülalesinin kralı Lugalzagesi, Ur-Zababa iktidardayken Kiş 'e saldırmış, o sırada Kiş kralının komutanı olan Sargon, Lugalzagesi'yi mağlup etmiştir. Böylece Sargon III. Uruk kralının sahip olduğu, Basra körfezinden Nippur'a kadar olan bölgedeki Ur, Uruk, Larsa, Umma ve Lagaş krallıklarına son vererek, bütün bu kentleri kendi egemenliği altında toplamış ve merkezi bir iktidar oluşturmuştur. Krallığın başkenti ise, k Kral Sargon'un krallığının yönetim merkezi haline getirdiği ve henüz yeri tam olarak belirlenemeyen, Agade (Akad) şehridir. Görünen o ki, Lugalzagesi'nin saldırısına karşı Kiş Krallığını savunmaya çalışan Sargon, adı geçen kralı mağlup edince, onun hâkimi olduğu şehirlerin yeni sahibi olmuştur. Yani Sargon ilk başta Kiş Krallığına rakip olmamış ve onu yıkmamıştır. Ama Sargon Kiş krallığı ile mücadelesinde o bölgenin topraklarını da ele geçirmiştir. O, Agade memleketinde yeni bir şehir kurarak, buraya Babu-ilum (Tanrı'nın Kapısı) adını vermiştir. Bu kent daha sonra Babil adı ile tanınacaktır (Memiş, 2015, s. 58-59).

Sümer Kral Listesi'nde "Uruk silahla vuruldu, krallık Agade 'ye geçti, Hurma bahçıvanının evlatlığı, sonraları Kiş Kralı Ur-zababa'nın sakisi olan Sargon (MÖ. 2350-2294) kral oldu. Agade'yi kurdu ve 56 sene idare etti" denilmektedir. MÖ. 2350- 2150 yılları arasında yaklaşık 200 yıl hüküm süren Akadlar, Sümerlerin aksine sınırlarını savaşlarla genişletmiş ve aynı zamanda dünya tarihinin bilinen ilk sömürgeci imparatorluğunu da kurmuşlardır. Ayrıca ilk daimî orduyu da Akad kralı Sargon

kurmuştur (Memiş, 2015, s. 59).

Kiş Krallığını gasp etme yöntemiyle yasal olmayan bir yolla ele geçiren Sargon'un, iktidarını meşrulaştırmak için kendini şu şekilde savunmuştur (Kuhrt, 2021, s. 62-63):

“Sargon, kudretli kral, Akad kralı, bu benim;

Annem bir entum idi (çok yüksek bir statüde kült görevlisi), babamı tanımadım;

Babamın kardeş (ler)inin (mekânı) dağlarda;

Kentim Azupiranu, Fırat'ın kıyılarında;

Annem, entum, bana gebe kalmış, beni gizlice doğurmuş;

Beni kamış bir sepete koymuş,” kapımı” (yani kapağı) ziftle yapıştırmış;

Suları yükselmeyen ırmağa bırakmış;

Irmak yardım etti bana, su çekici Akki'ye götürdü.

Su çekici Akki ibriğini daldırırken çıkardı beni sudan;

Su çekici Akki oğlu bildi beni, büyüttü;

Su çekici Akki bahçesine bahçıvan yaptı beni.

Bahçıvan İştâr (Akadların aşk ve savaş tanrıçası) bana âşık oldu;

(56) yıl krallık yaptım”.

Burada görülüyor ki, soylu olmayan bir aileden gelen Sargon kendisinin tanrılar tarafından seçildiğini ve tanrılar tarafından kendisine yönetme yetkisi verildiğini beyan etmektedir. Fakat kralların tanrılar tarafından seçilmiş olduğu düşüncesinin krallara olumlu kazanımları olduğu gibi, olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Akadlı Sargon'un iktidarından bahseden tabletlerde geçen “Šarru-ken (DU) šar A-ga-de ki ina pale^d Iš-tar i-lam-ma” “Akad kralı Sargon, İştâr'ın egemenliğinde ortaya çıktı (yükseldi)” ifadesinden de anlaşılabileceği gibi kralın iktidarı tamamen tanrılarının elindeymiş gibi betimlenmiştir. Buradan hareketle tanrılarının kararının çeşitli dönemlerde değişebileceği ve krallığı bir kentten alıp, başka bir kente verebileceği anlayışının var olduğu açıkça görülmektedir (Günbattı, 1996, s.133-137).

Mezopotamya'da siyasi birliği sağlayan Sargon, kendisini “Şarkışşati” yani” Dünya Kralı” ilan etmiştir. Dört bir yana seferler düzenlemiş sınırlarını genişletmiştir. Ayrıca adı geçen güçlü kral, 56 yıllık uzun saltanatı boyunca kayıtlara geçen 34 savaş

yapmıştır. Savaşlarının sırası bilinmemektedir. Sargon'un Kiş kentinden sonra güneydeki Sümer kent devletlerini de ele geçirdiği anlaşılmaktadır. O dönemi anlatan yazılı belgelerde övgü ve gücüyle anılan Sargon, "Aşağı Denize"e (Basra Körfezi) kadar tüm Sümer ülkesini kontrol altına aldığını belirtir.

Bilindiği üzere, Sümer şehir devletleri döneminin sonlarından itibaren görülmeye başlayan laikleşme hareketi, Akadların hâkimiyeti ile birlikte son bulmuştur. Gerçekten Mezopotamya coğrafyasında, siyasi bir birlik ile merkezileşmeyi sağlayan Akadlar döneminde, din ve siyaset kavramları yeniden iç içe geçmiştir. Bu dönemin kitabelerinde görüyoruz ki, kral bütün siyasi ve askeri olaylardan başarı ile çıkmıştır. Akad devletinin kurucusu Sargon'un yanı sıra, Rimuş, Maniştuşu ve Naram-Sin dönemlerine ait kitabelere bakıldığında, her birinin askeri başarı ve yönetim anlamında güçlü birer kral olduğu belirtilmektedir. Akadlar dönemine ait kral kitabelerinde görüyoruz ki, yeni dönemle birlikte din ve siyaset kavramları yeniden birleştirilmiş ve evrensel anlamda kullanılan "Akadlı tanrı" veya "tanrısal dünya hâkimi" anlayışı benimsenerek, krallara tanrısal bir anlam verilmiştir. Böylelikle krallar muhataplarına ve yönettiği halka karşı tanrıdan aldıkları güç ile siyasi bir propaganda yapmışlardır.

Akad kral kitabeleri incelendiğinde, anlatılmak istenenler yalın, az ve öz bir şekilde anlatılmıştır. İncelenen kitabelerde kralların, kullandıkları dini ve siyasi motifler olan unvanları, olayların anlatımı ve metnin en sonunda da lanetleme formülü bulunuyordu. Lanetleme bölümüne bakıldığında, Akad, Sümer, Asur ve Babil kral kitabelerinde genellikle metnin baş kahramanı olan kralın isminin silinip, başka birisinin kendi ismini yazıtı işlemesi veya söz konusu yazıtın orijinal yerinin başkası tarafından değiştirilmesi olasılığında lanetlendiği görülmektedir. Örneğin Kral Rimuş 'un bir tabletinde, (Eski günlerde) hiç kimsenin kurşundan heykeli yoktu, (ama) Kiş Kralı Rimuş kendi heykelini kurşundan yaptırdı. O (heykeli Enlil'in huzurunda durdu;(ve) tanrıların idu'sundan onun (Rimuş) erdemlerini okudu. Kim bu yazıtı tahrip ederse- Enlil ve Utu onun (altındaki) temellerini yıksın; onu tohumuz bırakınsınlar. Bu metinde kralın tanrılardan aldığı övgüyü görüyoruz, ayrıca metnin sonunda lanetlemeye de tanık olmaktadır.

Bir diğer örnek ise, Akad kralı Sargon'nun bir kitabesidir ;(Kremer,421:

“Akad kralı, İnanna'nın maşkim'i, Kiş kralı, An'ın guda-rahibi, Ülkenin kralı, Enlil'in büyük ensi'si Sargon,Erek kentini tahrip etti, surlarını yıktırdı; Erek'in adamlarıyla

savaştı ve onları yendi; Erek kralı Lugalzaggessi'yle savaştı onu tutsak alıp boyunduruğa vurarak Enlil kapısına getirtti.

Akad kralı Sargon, Ur'un adamlarıyla savaştı ve onları yendi, onların kentlerini tahrip etti (ve) surlarını yıktırdı; E- Ninmar'i tahrip etti, surlarını yıktırdı, Lagaş'tan denize kadar topraklarını tahrip ettirdi, silahlarını denizde yıkadı; Umma'nın adamlarıyla savaştı, onları yendi, onların kentini tahrip etti (ve) surlarını yıktırdı.

Ülke 'nin kralı Sargon'a Enlil hiçbir rakip vermedi, (gerçekten de) Enlil ona yukarıdaki denizden aşağıdaki denize kadar bütün toprakları verdi. Aşağı denizden yukarı denize kadar her yerde ensi'likleri Akadlar (sözcüğü sözcüğüne, "Akadın (oğulları) elinde tuttu; Mari'nin adamları (ve) Elam'ın adamları efendileri olarak ülke 'nin kralı Sargon'a hizmet etti. Ülke'nin kralı Sargon Kiş'i onarttı (ve) o kenti oturulacak yer olarak onlara (Kiş'in adamlarına) verdi.

Her kim bu yazıtı tahrip ederse -Utu onun altındaki temeli yıksın; onu tohumusuz bıraksın”.

Görüldüğü üzere, metnin en sonunda lanetleme vardır. Ayrıca metinde açıkça propaganda yapılmıştır. Anlatılmak istenen açık ve net şekilde belirtilmiştir. Kitabede tanrının sahip olduğu toprakları, yönetmesi için Sargon'a bahsettiği ve rakipleri de Sargon'a hizmetkar olarak verdiği ifade edilmiştir. Sargon tanrılar tarafından kutsanmış, savaşta başarılı olmuş ve kral olarak ülkeye gönderilmiştir.

Akad krallarının icraatlarının anlatımı, daha önceki dönemlerin kral kitabelerine oranla, temelde kralın kahramanlıklarını öne çıkaran siyasi-askeri çerçevede ele alınmıştı. Örneğin; Aşağı Deniz'den Yukarı Deniz'e kadar Şarkalışarri insanları ve bütün şehirleri Tanrı Enlil adına kontrol altına aldı ve krallarının boyunlarına zincir vurarak onları Tanrı Enlil'in huzuruna getirdi.

Akad Krallığı zamanında kral propagandalarının daha yoğun, etkili ve daha dünyevi bir yöne sahip olduğunu görülebilir. Akad hanedanlığının hemen hemen tüm kralları, kral kitabelerinde tanrıların kendilerine verdikleri büyük desteklerden bahsetseler de dünyevi bir siyasi gücün başında yer alan bir krala dair tarihi olayların anlatımı Er Sülaleler dönemindeki kral kitabelerine göre daha canlı, renkli ve etkili bir hale bürünmüştü. Bu dönemin kitabeleri, çok sayıda siyasi ve askeri fetihler, başarılar ve zaferlerle doludur. Kitabelere göre, kral tüm siyasi ve askeri girişimlerin üstesinden başarıyla gelmiştir. Sargon, Rimuş, Maniştuşu ve Naram-Sin dönemlerinin her birinde

askeri anlamda güçlü bir kral görüntüsü kitabelerde görülmektedir. Örneğin Naram-Sin'in tanrı krallar konusunda bizleri aydınlatan bugünkü Kuzey Irak'taki Dohuk yakınlarında bulunan, dökme bakırdan yapılmış bir heykel üzerindeki kitabede şu ifadeler geçmektedir.

Akad kralı, güçlü Naram-sin:(evrenin) dört köşe(si) hep birlikte ona düşmanlık ettiğinde, İştar'ın ona duyduğu sevgi sayesinde tek bir yılda dokuz savaştan galip çıktı ve kendisine başkaldırmış kralları tutsak aldı. Kriz döneminde kentini koruyabilmiş olduğundan, kenti (nin sakinleri) Eanna'da İştar'dan, Nippur'da Enlil'den, Tuttul'da Dagan'dan, Keş'te Ninhursaga'dan, Eridu'da Enki'den, Ur'da Sin'den, Sippar'da şamaş'tan ve Kutha'da Nergal'dan onun Akad kentinin kralı olmasını istediler ve Akad'ın ortasına onun için bir tapınak yaptılar.

Kitabede görüyoruz ki, Naram-Sin tanrıça İştar ile aşk yaşamış ve tanrıçanın desteği ile savaşlardan galip çıkmıştır. Eski Mezopotamya tarihinin her kademesinde görülen tanrısal destekle askeri faaliyetlerde başarılı olma durumu, bir adım ileri gitmiştir. Anlaşılan o ki krallar tanrılarla her zamankinden daha yakın ilişkiler içerisine girmişlerdir. Ayrıca Naram-sin kendisini kavramsal olarak da diğer krallardan ayrı tutmuştur. Çünkü önceki kralların öldükten sonra kültleri olmuştu, ama Naram-sin daha hayattayken kült sahibi olarak bir ilke imza atmıştır. Naram-sin döneminin diğer bir özelliği ise, saray çevresinin başka yollarla da kralı yüceltmesidir. En büyük örneklerden bir tanesi de sanatta görülür. Gerçekten Sargon döneminde doğan ve üslup değişimleri Naram-sin döneminde hat safhaya çıkmıştır. Alçak kabartma olarak oyulmuş, kralın savaş sırasında dağlarda askerlerine önderlik edişini tasvir eden 2 metre yüksekliğindeki taş zafer steli, sanat açısından olsun, muhataplarına güç gösterisi anlamında olsun oldukça etkileyicidir. Naram-Sin'inin sahip olduğu o haşmetli poz, etrafındaki herkesten daha büyük, güçlü ve kendinden emin şekilde stele yansıtılmaktadır. Kraliyet nişanları olan, ok, yay ve savaş baltasını taşımasının yanı sıra, tanrı sembolü olan boynuzlu miğferi göz çarpmaktadır.

Naram-sin' in İran sınırındaki, Lullubiler'e karşı çıktığı seferi anlatan stel incelendiğinde görülüyor ki, üzerindeki sahnede, dağlık bir arazide gerçekleşen savaş henüz yeni sona ermiştir. Muzaffer ordusunun önünde ağaçların arasından ilerleyerek zirveye ulaşan Naram-sin figüründeki ikonografik mesajlar çok belirgindir. Boynuzlu tanrısal bir miğfer giymiş olan Naram-sin' in tanrısalığı, aynı zamanda diğer tüm figürlerden büyük olmasıyla da pekiştirilmiştir. Bu yüceltilmiş figürün ayakları altında öldürölmüş

Lullubiler'in cesetleri yatmaktadır. Akadların bu propaganda dolu sahneyi rakipleri ve öncülleri Sümerler 'den devşirdikleri bellidir. Bununla birlikte, bu siyasi propagandanın, dinsel bir biçimde süslenerek vurgulandığı da görülür. Tanrılaştırıldığı açık olan Naram-sin, böylece Lullubiler üzerine düzenlediği seferin katlini ilahi bir biçimde meşrulaştırmak istemiştir. Bu steli görenler ve görecekle için propaganda dolu mesaj, Akadlılar ve Naram-sin' in gücü ve bu güce boyun eğilmediği takdirde yok edilmenin ilahi haklılığı ve verilen cezanın meşrulaştırılması olarak değerlendirilmektedir.

Akad krallarının kitabelerine bakıldığında, onların konulara, olaylara ve konuları ele alış biçimlerinde kendilerine has bir tavır içerdikleri görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, krallar kendilerini yeryüzünün ve dört bir tarafın hâkimi olarak tanımlamışlardır. İlk defa olarak yine Kral Sargon ile birlikte Akad krallarının “Akad kralı” unvanını aldıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra Maniştusu, Naram-Sin ve Şarkalişarri gibi krallar kendilerini ilahlaştırmış ve Er Sülaleler döneminin birçok şehir devletinin yöneticisinin tersine ensi değil LU.GAL ünvanını kullanmışlardır. Sargon'un bazı kitabelerinde ensi unvanını kullandığı görülse de bu unvan bilindiği gibi bir ensi anlamında değil, Tanrı Enlil'in ensi'si şeklinde kullanılmıştır. Akad krallarından ilk defa yine Sargon ile birlikte başlayan, savaşları ya da insanları “sayılarıyla” vermek geleneği başlamıştır. Durumların bu şekilde sunulması, bahsi geçen olayların söylemsel olarak daha vurucu, daha tehditkâr ve sert bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Şöyle ki; Sargon bir yazıtında “34” tane savaş kazandığının haberini verirken, yine aynı yazıtında her gün “5400” tane insanı (=belki asker?) doyurduğunu ifade eder. Anlattıklarının ve yaptıklarının gerçekliği üzerine Tanrı Enlil'e yemin etmiştir. Bir başka Akad kralı Maniştusu'da aynı tanrılar üzerine yaptıklarının doğru olduğuna dair yemin etmektedir.

Kitabeler göz önünde tutulduğunda, Akad krallarının yönetim anlayışında kullandıkları yöntemler yoğun bir şekilde propaganda içermektedir. Özellikle Akad kralı Naram-Sin'in yönetim anlayışında “Agade'nin Kralı”, “Dört Bir Yanın Kralı”, “Evrenin Kralı” gibi unvanlar kullanması ve adının başına tanrı isimlerini belirtmek için işaretler ekletmesi ayrıca stelin de kendini betimlerken, tanrılara özgü simge olan çift boynuzlu başlıkla simgelemesi siyasi propagandanın en önemli örneğidir. Akad krallarının en önemli özelliklerinden olan uzak bölgelere seferler düzenlemeleri ve bunları da kitabelere yazdırırken tanrısal destek aldıkları ve tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olduklarını ifade etmeleri de propagandaya örnektir. Böylelikle hem muhataplarına hem de yönettikleri halka bir gözdağı vermişler ve tam bir bağlılık yaratmışlardır.

3.2.3. III. Ur Sülalesi Dönemi Kitabeler

Bilindiği üzere, Akad Krallığının Gutiler tarafından yıkılmasından sonra, Mezopotamya tarihinde son Sümer devleti olarak bilinen III.Ur Sülalesi kurulmuştur. O dönemde Sümer'de Utuhagal adında bir kurtarıcı çıkmış ve Gutı boyunduruğunu kırıp, krallık makamını Sümerlere geri getirmiştir. Bu bilgileri Utuhegal döneminde ya da onun dönemini biraz sonraki tarihte yazılmış tarihsel bir şiirden öğreniyoruz. Şiirin başlangıcı Sümerlere yönelik zalimce yapılan Gutı saldırılarını lanetleyen bir girişle başlar: Bütün ülkelerin kralı Enlil, güçlü adam, Ereğ'in kralı, (dünyanın) dört bucağının kralı, buyruğuna kimsenin karşı çıkamadığı kral Utuhegal'e, kolunu tanrılara karşı kaldıran, Sümer krallığını yabancı ülkeye alıp götüren, Sümer'i düşmanlıkla dolduran, karısı olandan karısını çekip alan, çocuğu olandan çocuğunu çekip alan (ve) ülkede düşmanlık ve ayaklanma çıkaran dağın yılanı (ve) akrebi Gutı ülkesinin adını yok etmesini buyurdu. Bu şiir aynı zamanda Utuhegal'in Gutı kralı Tirigan'a karşı kazandığı zaferi canlı betimlemelerle anlatmaktadır.

Fakat Utuhegal'in bu zaferi yaklaşık yedi yıl sürmüş ve daha sonra, ihtirash ensilerinden olan Ur valisi Ur-Nammu, beyi Utuhegal'i yenilgiye uğratarak, bağımsızlığını elde etmiş ve ardından da III. Ur Sülalesini kurmuştur. Yaklaşık on altı yıl hükümdarlık yapan Ur-Nammu, güçlü bir kurucu, yetenekli bir asker, iyi bir yönetici olduğunu göstermiştir. Ayrıca o, sosyal düzeni yeniden sağlayabilmek amacıyla kendi adıyla anılan yasaları uygulamaya koymuştur. Yeni kurulan bu sülale ile birlikte Sümerler Güney Mezopotamya topraklarını, yaklaşık yüz yıllık bir süreyle tekrar yönetme fırsatını bulmuşlardır. Devam eden tarihlerde Ur-Nammu'nun ve diğer Ur krallarının yayılmacı bir politika izledikleri görülmektedir. Ur-Nammu otoritesini tüm Sümer ülkesinde yayabilmek için birçok askeri sefer gerçekleştirmiş ve sınır komşusu olan ülkelere kadar genişlemeyi başarmıştır. Ayrıca o bıraktığı propaganda niteliğindeki kitabelerini, Ur'un yanı sıra Ereğ, Nippur, Adab ve Larsa şehirlerine diktirmiştir. Ur-Nammu, bu kitabelerinden birinde, Aşağıdaki (ülkelerden) yukarıdaki (ülkelere) dek dümdüz yollar yaptırmakla övünmektedir. Ur-Nammu'dan sonra ona halef olan oğlu Şulgi de kendisini, “dört bir tarafın hâkimi” olarak tanımlamakta ve hakimiyet alanının ne kadar geniş olduğuna vurgu yapmaktadır. Görülüyor ki, bu iki kral gerçekleştirdikleri faaliyetlere ve egemenlik alanlarının genişliğine dair bilgiler aktarırken, aynı zamanda bir çeşit siyasi propaganda yapmaktadırlar.

Sümer Kral Listesine bakıldığında Ur'da Ur- Nammu 18 yıl hüküm sürmüştür. Ur-

Nammu gibi yayılımcı politikasını devam ettiren oğlu Şulgi ise, 48 yıl ülkeyi yönetmiştir. Şulgi 'nin oğlu Amar-Sin 9 yıl, Amar-Sin'nin oğlu Şu-Sin 9 yıl hükümdarlık yapmıştır. Şu-Sin'nin oğlu İbbi-Sin ise, 24 yıl hüküm sürmüştür. Toplam beş kral 108 yıl hüküm sürmüş ve daha sonra egemenlik İsin Krallığına geçmiştir. Yönetimde bulunan bu beş kralın, Akad krallarının birçok uygulamasını örnek aldıkları görülmektedir. Ayrıca krallar, kendi dönemlerinde siyasi ve askeri başarılarının yanı sıra, daha farklı alanlarda ve daha değişik şekilde kendilerini övmüşlerdir. Örneğin Kral Şulgi, siyasi gücünün zirvesinde olduğu bilinse bile, büyük askeri seferlerinden ve başarılarından bahsetmekten sakınmış ve kitabelerinde ideolojik propagandaya yer vermemiştir. O kendisinden şu şekilde bahsetmiştir: Kitabelerimin yazıldığı o günlerde, benim tarafımdan yok edilmiş bir kent, benim tarafımdan yıkılmış bir duvar, kırılğan bir kamy gibi benim tarafımdan ezilmiş bir ülke, ozanların şarkılarında yer almayacak. Demek oluyor ki, kral Şulgi, barış yanlısı, halkının çıkarlarını düşünen ve gerçekleştirmiş olduğu inşa ve imar faaliyetleriyle ülkesini kalkındıran, yağma ve talana karşı çıkan bir kral imajı vermiş ve birçok kitabesinde bu yönüne vurgu yapmıştır.

Sümer ve Akad mirasını devralan III.Ur Sülalesi kralları, propagandalarını, dinsel kimliklerini öne çıkararak yapmak istemişlerdir. İdeal bir kral olmanın, henüz cenin halindeyken başladığına yönelik söylemleri kitabelerinde görülmektedir. Kendilerini tanrının lütfu olarak tanımlayan krallar, gerçek anne ve babalarının adlarını nadiren anmışlardır. III.Ur Sülalesinin krallarının babaları tanrısallaştırılmış bir kahraman olan Lugalbanda, anneleri ise, onun karısı olan tanrıça Ninsu'dur. Örneğin olağanüstü bir askeri lider, titiz bir yönetici, yorulmak nedir bilmeyen bir tapınak kurucusu ve kültür hamisi olarak ün salan Şulgi (MÖ 2094-2047),” Kral Şulgi 'nin İlahisi “isminin verildiği bir metinde, kendisinin tanrılar meclisince kutsandığını ve bir çoban kral olarak ülkeleri fethetmesi için izin verildiğini dile getirir. Ayrıca o kitabelerinde geçen olayların doğruluğu için tanrılara yemin etme geleneğini sürdürmüştür. Kralın ağzından yazılan 101 dizeli ilahide, kral kendisinin hız yeteneğini kült amaçlı kullanan bir koşu şampiyonu olarak niteler. İlahisinin başında kendisinin erdemlerini dile getiren ve bu erdemlerin kendisine doğuştan tanrılar tarafından verildiğini şu sözlerle ifade eder: Ben, kral, (anamın) karnından savaşçıyım, ben, Şulgi doğduğum günden beri kudretli bir adamım, Bir ejderhadan doğma vahşi gözlü bir aslanım, Evrenin dört bucağının kralıyım, Karakafaları güden çobanım ben, Bütün ülkelerin güvene layık tanrısıyım..... Görülüyor ki Şulgi, yukardaki metinde yönetme yetkisini tanrılardan aldığını özellikle

belirtmekte ve böylelikle halk üzerinde manevi bir baskı oluşturma yollarını aramaktadır.

Tam anlamıyla propaganda kokan bir başka metinde ise, Şulgi, ülkesinin yollarından ve konaklarından övgü ile bahseder ve şu ifadeleri kullanır: “Ülkenin topraklarını genişlettim, ana yollarını düzelttirdim. Yolculuğu güvenli hale getirdim, büyük ev yaptırdım oraya...”

Kral daha sonra koşu kültüründen bahseder ve şampiyon bir koşucu olarak ad ve ün kazanma isteği ile yaklaşık 150 kilometreyi, yalnızca bir çift saatlikmiş gibi aldığından bahseder. Ayrıca bu koşma kültürü, kralın, tanrılar karşısında sorumluluklarını ve ayrıca halkına karşı sorumluluklarını aksatmadan ve zamanında yaptığını ve iyi bir kral olduğuna ilişkin imaj verdiğini göstermektedir. Şulgi'nin propagandalarındaki en büyük özelliği, onun siyasi ve askeri başarılarında sert ve tahrip edici ideolojik ifadelerin yer almamasıdır. Bu açıdan bakıldığında o, kendisini kahramanlaştırmamıştır. Ama kralın nadir de olsa bazı kitabelerinde barışçıl tavrının yerini intikamcı duyguların aldığı da gözlerden kaçmamaktadır. Nitekim o, bir kitabesinde: Sümer ülkesinde yıkılan ve yok edilen ne varsa, aynısını yabancı ülkelerde yapacağım demektedir. Ayrıca Şulgi'nin yönetim anlayışına bakıldığında, Akad Devleti krallarının politikalarından etkilenmiş olmakla beraber, yayılımcı bir politika izlediği kanaatine varılmaktadır. Adı geçen kral, babası Ur-Nammu'nun bir savaşta ölmesini tanrıların gazabı olarak nitelendirmiş ve iktidarı boyunca tanrıların öfkelerini yatıştırmak için kült faaliyetlerine önem vermiştir. Ve o Akad kralı Naram-Sin'den etkilenmiş olacak ki, kendisini tanrısal bir kimliğe büründürmüştür. Bu da onun, gücünün zirvede kalmasına, iktidarı güçlü tutarak, bölgenin tümüne hâkim emperyal bir devlet kurma anlayışı güttüğünün bir göstergesi olabilir.

Şunu da unutmamak gerekir ki, III. Ur Sülalesi krallarının hepsi, Şulgi gibi din kimliği üzerinde, yapıcı ve az tahribatı politikalar sergilememişlerdir. Nitekim kral Şu-Sin'nin Simaški kralının üzerine düzenlediği seferi anlatan bir kitabesinde, adı geçen kralın başarısı, gaddarlığı ve yağmacılığı ön plana çıkarılmıştır. Bu kitabede kral, kendisini yenmek için aralarında ittifak oluşturan şehirleri ve onların krallarını nasıl dize getirdiğinden bahseder. Ayrıca fazlasıyla düşman öldürdüğünü dile getirirken, dostlarına güven ve düşmanlarına korku salan Şu-Sin, bu tutumuyla aslında siyasi propaganda yapmıştır. Ayrıca aşağıda yer alan kitabeden de anlıyoruz ki, adı geçen kral, savaşma gücünü ve iznini tanrı ve tanrıçalardan almış ve savaşın sonunda esir aldığı vali ve

kralları, tanrı ve tanrıçalara hizmetkar olarak sunmuştur. III. Ur Sülalesine ait birçok kitabe gibi bu kitabede de son Sümer devletinin, dostlarına, muhataplarına ve düşmanlarına karşı izlediği siyasetin bir çeşit propagandasının varlığına tanık oluyoruz.

“Nibulmat, Sigriş, Alamidatum, Gasta, Azahar, Bulma, Nuşuşmar, Nuşgalenum, Zizirtum, Arahir, Şatilu, Tirmi! um... savaşmak için geldiler. Buraların kralları savaşta Şu-Sin'in karşısına çıktılar. Güçlü kral, Ur'un kralı, dört bir tarafın hâkimi Şu-Sin, Tanrı Enlil'in gücüyle bunları yendi. Kral, onların assinnus'larını kesti, habercilerini etkisiz hale getirdi. Ayrım yapmadan güçlüyü ve zayıfı öldürdü. Haklı ve haksız ayrımı yapmadan kafalarını tıpkı tohum saçır gibi sağa sola saçtı. İnsanların cesetlerini üst üste yığarak bir tepe haline getirdi. Zabşali ülkelerinin valilerini, efendilerini ve krallarını bağlayarak esir aldı ve onları Tanrıça Ninli ve Tanrı Enlil'in huzuruna getirdi. Savaştan kaçarak kendi şehirlerine gidenlerin hepsini yakaladı. Şehirlerinin üzerlerine tıpkı Anzu kuşu gibi gürledi. O, şehirdeki erkeklerin gözlerini kör etti ve onları Tanrı Enlil, Tanrıça Ninli ve büyük tanrıların meyve bahçelerinin hizmetine sundu. Şehrin kadınları ise, Tanrı Enlil, Tanrıça Ninli ve büyük tanrıların dokuma atölyelerine gönderdi.”

Görüldüğü üzere, Sümer ve Akkad mirasını devralarak bölgenin tek egemeni olmaya çalışan III.Ur Sülalesi kralları, “Sümer ve Akkad ülkelerinin kralı” unvanını kullanmışlardır. III.Ur Sülalesi veya “Sümer Rönesansı” gibi adlarla anılan bu dönemde krallar, yoğun inşa faaliyetleri, toplumsal reformlar ve düşman şehirleri üzerine yaptıkları seferlerle tarihe geçmişlerdir. Yapılan bu faaliyetlerden övgü ile bahsederken, kendilerini bazen güçlü hayvanlara benzetmişler ve kendilerini hayvan biçiminde tasvir ettirmişlerdir (bir aslan gibi tahtımda korku saldım, bir baykuş ve bir şahin gibi atıldım). Bazen de koşma kültü ile güçlü bir imaj vermek istemişlerdir (ben koşucu gücümü topladım, yola koyuldum Nippur'da Ur'a, yolu bir çift saatlik gibi aşmaya karar verdim). Böylece bu sembollerle kendilerini, kutsal, güçlü, yenilmez, otoriter, başarılı yöneticiler olarak göstermişlerdir. Ayrıca dışladıkları, mücadele ettikleri ve savaştıkları düşmanlarına yaptıkları her şeyin doğruluğu ve gerekliliği için bazen yeminle, bazen tanrılardan aldıkları kut inancını öne sürerek ikna çabasına girişmişler ve bunları da propaganda yaptıkları kitabelerinde belirtmişlerdir.

3.2.4. İsin- Larsa Dönemi Kitabeler (MÖ. 1960-1750)

Son Sümer devleti olarak bilinen III.Ur Sülalesi 'nin yıkılması ile birlikte Mezopotamya'da yeni bir kargaşa dönemi başlamıştır. Yaklaşık iki asır süren bu kargaşa

döneminde Amurrulu sülaleler tarafından küçük krallıklar kurulmuştur. MÖ 3.binyılın sonlarından itibaren Sümer şehirlerine ücretli asker ya da işçi olarak barışçıl yollardan sızan Amurrular, daha sonraları sayısal bakımdan epeyce çoğalmışlar ve özellikle III.Ur Sülalesi' nin son kralı İbi-Sin zamanında Sümer kentlerinde hatırı sayılır mevkilerde görev almışlardır. Hatta İbi-Sin'nin birçok valisi Amurru kökenlidir. Örneğin İsin valisi İşbierra ve Larsa valisi Naplanum, Amurru kökenli valilerindendir. (Memiş, 2015, s. 107).

Yıl isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, İsin kralı İşbierra'nın ilk yılları Orta Mezopotamya'da hem Amurrulu istilacılara hem de Sümerli rakiplerine karşı mücadeleyle geçmiştir (Memiş, 2015, s. 112).

III.Ur Sülalesi'nin yıkılmasının ardından İsin valisi İşbierra, günümüzde İşan Bahriyat harabelerinin bulunduğu yerdeki surları tahkim ederek, bir hanedanlık kurmuştur. Adı geçen kral, III.Ur Sülalesi döneminden beri kullanılmakta olan “dört bir yanın kralı” unvanını benimseyerek, kendisini Mezopotamya'daki çoğu kral gibi tanrılaştırmıştır. (Pekşen, 2017, s. 71)

Mezopotamya 'da Sümerlerle başlayan ilk şehirlerin kuruluşundan itibaren görülen din ve siyaset birlikteliği, İsin-Larsa Krallıkları döneminde de devam etmiştir. Akkadlarla birlikte başlayan merkezi devlet ve imparatorluk anlayışı, İsin- Larsa devriyle beraber tekrar ve son kez kent devlet anlayışına dönmüştür (Pekşen, 2017, s. 71). Adı geçen krallıklar, tüm Mezopotamya'nın hâkimi olma amacıyla hareket etmişlerdir. Mezopotamya'nın siyasi hayatına yön vermek isteyen İsin ve Larsa krallıkları kendi aralarında dinsel manada önemi olan Nippur şehrine hâkim olmak ve Basra Körfezi ticaretini elde tutmak için mücadeleye girmişlerdir. Gerçekten Sümerler döneminden beri görülen tahta geçen her kralın, Nippur kentine giderek Ekur tapınağının başrahibinin elinden taç giyme ve kraliyet esasını alma geleneği devam etmiştir. Bu dönemin bir başka önemli meselesi ise Basra Körfezi'ndeki ticareti elde tutabilme meselesidir. Böylelikle İsin ve Larsa sülalelerinin başında bulunan krallar, krallıklarını meşrulaştırmak için her yolu denemişlerdir. Yukarıda bahsi geçen iki şehir devleti arasındaki egemenlik mücadelesi yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür (Memiş, 2015, s. 109).

İsin – Larsa dönemine ait kral kitabeleri incelendiğinde, kralların, daha çok tapınak inşa etmek, sosyal düzenlemeler yapmak, su kanalları inşa etmek gibi faaliyetlerde bulunduklarını görüyoruz. Bu faaliyetler bize söz konusu kralların daha çok halka

yönelik dinsel ve sosyal icraatlar yaptığını göstermektedir. Bu döneme ait en dikkat çekici durum ise kralların, kendilerini tanrıların atadığı kişiler olarak yansıtmış olmaları ve kendilerini ilahlaştırmalarıdır. Bu da bize, dini kimlikleri ve tanrılarla olan yakın ilişkileri sayesinde yönettikleri halka ve düşmanlarına karşı dini içerikli bir propaganda yaptıklarını göstermektedir. Ayrıca İsin-Larsa devri kralları topluma karşı daha insani, daha sevecen yaklaşmışlar, onları umursamışlar, zayıfları güçlülere karşı koruyan, adaleti sağlayan ve güven veren bir imaj sergilemişlerdir. Örneğin Enlil- Bani, bir kitabesinde şöyle demektedir: Ben (Enlil-bani) Nippur'da adaleti sağladım, doğruluğu açığa çıkarttım. (...) Ağır boyundurukları(yükleri) onların(halkın) boyunlarından kaldırdım. Onları güvenilir bir yere yerleştirdim. Nippur'da doğruluğu(düzeni) sağladım. (Nippur'un halkını)mutlu ettim. Tanrıça Ninisina, Tanrı An ve Enlil'in şehri olan İsin'i bana verdi. (Ve ben orada) doğruluğu ve adaleti sağladım. Ben ülkeyi hoşnut ettim. (...) ben doğruluğu seven bir yargımcım. Kötülüğü ve şiddeti yok ettim (Yıldırım, 2021, s. 336).

Enlil-bani'nin bu kitabesinde görüldüğü üzere kral, ülkedeki adaleti ve düzeni sağladığından bahsederken, halkın refahı için bazı faaliyetler yaptığını belirtiyor. Kral bu faaliyetleri yaparken Mezopotamya'nın güçlü inanç anlayışından ötürü yaptığı tüm faaliyetleri tanrıların izni ile gerçekleştirdiğini belirtiyor. Kendisinin kutsal kral anlayışını, tanrısal bir kimliğe büründürüyor. İsin kralı böylelikle krallığını kutsallaştırarak halkını yönetebilir kılma amacı güdüyor. Bu kendisinin siyasi propaganda yaptığını gösteriyor.

Larsa Kralı I. Rim-Sin ise, ülkesine bolluk ve bereket getirmekle övünmektedir: Ben Sümer ve Akkad ülkesinin kralı, Larsa Kralı Rim -Sin, kalabalık ulusumu güvence altına aldım. Şehirler ve köyleri yeniden düzenledim. Kalabalık halkım için yiyecek ve içecek temin ettim. Sümer ve Akkad ülkesine huzuru yerleştirdim ve Tanrı Enlil'i memnun ettim (Kağnıcı, 2013, s. 318-319).

Bir diğer Larsa kralı Abi- Sare'nin (MÖ 1905-1895) kitabesinde, kişisel güç gösterisi, kendine ve iktidarını var etmek için şöyle demektedir:

Geçmişten bu yana gümüş ve akik taşının bir arada bulunduğu hiçbir heykel yapılmadı. Amurru lider, Ur Kralı, güçlü kral, Tanrı Sin'in sevgili çobanı ben Abi- Sare normalden büyük, bir şaheser olarak ustaca, akik taşı ve gümüşten bir heykel yaptım ve bunu Tanrı Nanna'nın tapınağına yerleştirdim (Kağnıcı, 2013, s. 318).

Kendisi tanrının çobanı olarak ifade eden Larsa kralı, kendini, geçmiş zamandaki diğer krallarla kıyaslamış ve kendi dönemini överek propagandasını yapmıştır.

Kral Rim -Sin kendisini Sümer ve Akad ülkelerinin mirasçısı olarak göstermekte ve tanrıların yardımı ile ülkesine bolluk ve bereket getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca tanrıları memnun ederek, onlardan bir iltifat beklemektedir.

İsin- Larsa Devri krallarının propaganda yapmak amacıyla yazdırdıkları kitabelerin benzerlerine Eski Babil Devleti zamanında da rastlanacaktır.

Bilindiği üzere, Babilonya 'ya (Babil) Eskiçağ tarihinde farklı isimler verilmiştir. En eski ismi Babil olan kentin tarihi MÖ 3. Binyıla kadar gitmektedir. O dönemlerde siyasi olarak zayıf olan kentin ismi ne Sümercedir ne de Akadca dır. Prof. Dr. Ekrem Memiş'e göre, kentin ismi, Sümerlerden önce Mezopotamya'da oturan ve Protofiratlılar adıyla anılan kavimlerin kullandığı bir isimdir.

Akad dilinde “Bab-ilim “diye anılan kentin “Tanrı'nı Kapısı “anlamına geldiği bilinmektedir. Sümer dilinde ise yine “Tanrının Kapısı” anlamına gelen “Kadingirra” olarak ifade edilmiştir. Bilim insanları Sümerce versiyonunu Akkadça versiyonundan daha eski olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu ismin Yunanca versiyonu ise, “Babylon” olarak biliniyor (Memiş, 2015, s. 126).

Babil'in tarihi 150 yıl önceki arkeolojik kazılar sayesinde aydınlatılmıştır. Daha öncesinde ise Babil hakkında bilgiyi, Tevrat'tan, tarihçi Herodotos'tan ve MÖ 3. yüzyılda Babil'de yaşayan rahip Berossos'un Selevkoslar kralı I. Antiokhos'un isteği üzere kaleme aldığı” Babyloniaca” isimli üç ciltli tarihi kitabından ediniyorduk. Zikredilen bu antik kaynakların önemi kuşkusuz inkâr edilemez. Fakat Babil tarihini arkeolojinin gün ışığına çıkardığı yazılı ve yazısız buluntular zirveye taşımıştır. Özellikle eski Babil tarihi hakkında bilgiye, ARM (Archives Royales de Mari) biçiminde kısaltılan Mari arşivleri sayesinde ediniyoruz (Memiş, 2015, s. 126).

Eskiçağ tarihçileri Babil devletlerini, Eski Babil Devleti (I. Babil Sülalesi), Deniz Eli Sülalesi (II. Babil Sülalesi), Kaslar (III. Babil Sülalesi), Yeni Babil Devleti olmak üzere dört başlık altında incelemektedirler.

3.2.5. Eski Babil Dönemi Kitabeler

İsin -Larsa Devri'nde, MÖ 1850'lerden Güney Mezopotamya'da kurulan Eski Babil devleti, MÖ 1550 'lerde Hititler tarafından yıkılmış ve yaklaşık üç asır hüküm sürmüştür. Babil'in A Kral Listesinden öğrendiğimize göre, Eski Babil Devletini 11 kral toplam 298 yıl idare etmiştir. Krallar tahta geçiş sırasına göre şunlardır: (Memiş, 2015, s. 126-127).

1- Sumu- abum (MÖ ca. 1850)

2-Sumu-la-el

3- Sabium

4-Apil-Sin

5- Sin- Muballit

6- Hammurabi (MÖ 1728-1686)

7- Şamsu-İluna (MÖ 1686-1648)

8-Abi- eşuh (MÖ 1648-1620)

9- Ammi-Dinata (MÖ 1620- 1584)

10- Ammi- Saduqa (MÖ 1584- 1563)

11- Şamsu-Ditana (MÖ 1563- 1537)

Memiş(2015a)'in Eskiçağda Mezopotamya adlı kitabından öğrenildiğine göre, Ammuru soyundan gelenlerin kurduğu I. Babil Sülalesi ya da diğer ismiyle Eski Babil Devleti, III. Ur Sülalesinin yıkılmasına neden olan Ammuru göçlerinden 100 yıl sonra Babil şehrinde siyasi iktidarı ele geçirmişti. Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, "Tanrı'nın Kapısı" anlamına gelen Babil'in varlığı, Akadlar çağından (MÖ 2350-2150) beri biliniyordu. Aslında bu şehir I. Babil Sülalesine kadar küçük ve önemsiz bir kasabaydı. Fakat söz konusu kent, Babillilerle birlikte Mezopotamya' nın en önemli kültür merkezlerinden biri haline gelecektir.

Sümer ve Akad devletlerinin kültürel devamlılığının sağlandığı Mezopotamya'da Babil, güneyinde İsin-Larsa ve Elam, kuzeyinde Eşnunna, Asur ve Mari gibi siyasi birliklerin içinde varlığını korumuştur (Yıldırım, 2020, s. 136).

Eski Babil Devleti'nin altıncı kralı olan Hammurabi 'den önceki krallar hakkında

elimizde yeterince bilgi yoktur. Bu krallar hakkındaki bilgileri sadece vesikalarda bulunan sene isimlerinden öğreniyoruz. Mevcut veriler ışığında devletin ilk kralı olan Sumu-abum zamanında Babil'in İsin Devletine bağlı olduğunu ve adı geçen kralın ülkenin sınırlarını genişletme çabası içerisinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Sumu-abum'a ait sene isimlerinden adı geçen kralın Dilbat, Kiş, Kazallu şehirlerini ilhak ettiği anlaşılmaktadır. Bundan başka yerli tanrı Nannar ve Amurruların milli tanrısı Marduk için mabet yaptıran Sumu-abum döneminde, Babil şehrinde Sümerlerin de yaşadığını öğreniyoruz. Bu da bize gösteriyor ki, devletin kuruluş aşamasında, Sümer ve Amurru kökenli kavimler Babil kentinde bir arada yaşıyorlardı (Memiş, 2015, s. 128).

Az sayıda kısa yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Hammurabi öncesi krallar, daha çok kenti korumak için surlar inşa etmiş, ekonomiyi canlandırmak için kanallar açtırmışlardır. Yalnızca devletin 2. kralı Sumu-la-el'in Kiş'e saldırdığını ve bölgede üstünlük yarışına girdiğini görüyoruz (Köroğlu, 2011, s.187). Başlangıçta önemsiz bir kent olan Babil, Eski Babil Krallığının ortaya çıkmasıyla birlikte ticari, siyasi ve kültürel yönden büyük bir kent haline gelmiştir. Bütün bu konulardaki başarısını, tarihteki türlü felaket ve tersliklere rağmen Hellenistik devre kadar koruduğu bilinmektedir (Tanilli, 2020, s. 53-54).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Eski Babil kralları hakkında çok fazla bilgi yoktur. Hammurabi'nin (1728-1686) kral olduğu zamanda Mezopotamya'da çok parçalı bir politik yapı görülmektedir. Güneyde Larsa Kralı Rim-Sin, kuzeydoğuda Eşnunna, kuzeyde Asur Kralı Şamşi -Adad ve kuzeybatıda Mari kralı Zimri-Lim etkin bir konuma sahiptiler. Hammurabi, iktidarının ilk 30 yılında, bu güç dengesini bozacak askeri bir faaliyete girişmemiştir. Krallar daha çok ortak çıkarları için anlaşmalar yapmakta, yardımlaşmakta ve bölgeler arası güvenli bir ticari ortam oluşturmak için çalışmaktadırlar. (Köroğlu, 2011, s. 108).

Hammurabi, büyüklüğü ve değeri, kendisi hayattayken anlaşılmış şanslı krallardan biridir. "Martuların Atası" unvanının verilmesi ve ölümünden sonra da tanrısallaştırması kendisine verilen değerin en önemli göstergesidir. Öyle ki onun şöhreti kendisinden 750 yıl sonra yazılan Tevrat'a bile geçmiştir. Gerçekten Tevrat'ın Tekvin Kitabı'nın XIV. Bab'ında zikredilen Amrafel 'in Hammurabi olduğu kabul edilmektedir. Adı geçen kral 43 yıllık iktidarının ilk 29 senesini şehirde imar faaliyetleri ve sosyal yaşamı düzeltmekle harcamıştır. Çevresinde olan siyasi olayları dikkatle ve sabırla izlemiştir

(Kitabı Mukaddes, 2015, s. 12-13; Memiş, 2015, s. 131-132). Hammurabi, krallığının 30. yılında askeri seferlere önem vermiş ve gücünü tüm Mezopotamya'da göstermiştir. Hammurabi'nin önemli seferlerinden birisi 40 bin kişi tarafından savunulan Larsa'yı ele geçirmek ve eyalet haline getirmek olmuştur. Hammurabi, kitabelerinde, Güney Mezopotamya üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen birleşik Elam ordusunu da yenmekle övünür (Köroğlu, 2011, s. 109).

Babil Kralı Hammurabi, bir kitabesinde (Kağnıcı, 2013, s.318-319):

"Mükemmel hükümdarlığım zamanında Tanrı Şamaş'ın isteğiyle, Sippar'lı insanların üzerindeki iş angaryasını kaldırdım. Şehirde sürekli su akışının sağlandığı su kanalı kazıdım. Bolluk ve bereket getirdim. Sippar halkına mutluluk verdim. Sippar halkı yaşamım için dua etti. Halkın dillerine, bir tanrı gibi beni her gün ansınlar diye ve beni sonsuza kadar unutmasınlar diye güzel ismimi yerleştirdim" demektedir.

Bu kitabedeki ifadelerle bakıldığında Hammurabi Sippar kenti için birçok yenilikler ve inşa faaliyetlerinde bulunmuştu. Halkın mutluluğu için bolluk ve bereket getirdiğini söyleyerek başarılı bir kral imajı vermeye çalışmıştır. Ayrıca bu yaptıklarına karşı halkından kendisinin uzun ömürlü olması için tıpkı tanrılara yapılanlar gibi dua etmelerini istemiştir. Halkı için çok çalışan ve onlara karşı son derece şefkatli bir kral olan Hammurabi, daima kendisinin anılmasını arzu etmiştir. Ayrıca Eski Yakınoğu kral kitabelerinin en büyük özelliklerinden biri olan tanrılardan destek alma arzusu Hammurabi'nin bu kitabesinde de görölmektedir. Çünkü Hammurabi bu kitabede Sippar kentinin de tanrısı olan Güneş Tanrısı Şamaş'ın yardımını dilemektedir.

Aslına bakılacak olursa, Hammurabi, 282 maddeden oluşan ünlü kanunlarının prolog kısmında da propaganda yapmaktadır. Fakat tezimizin konusu sadece kitabeleri kapsadığı için burada yapılan propaganda üzerinde durulmayacaktır.

Yine Eski Babil döneminde Mari'de hüküm sürmüş olduğu bilinen Yahdun-Lim'in (yaklaşık olarak MÖ 1810-1793) propaganda dolu bir kitabesinde:

Ülkemde barış tesis ettim. Su kanalları açtım. Mari'nin duvarını inşa ettim ve onun hendeğini kazdım. Terka'nın duvarını inşa ettim ve hendeğini kazdım. Bir zamanlar ıssız ve kurak bir yerden, eski zamanlardan bu yana hiçbir kral bir şehir yaratmadı. Ben Dur-Yahdun-Lim ismiyle bilinen bir şehir inşa ettim ve onun hendeğini kazdım. Bu şehir için bir su kanalı açtım. Ülkemi genişlettim denilmektedir(Kağnıcı, 2013, s. 319).

Eski Babil dönemine ait kitabeler incelendiğinde yapılan propagandalarda, kralların

yönettikleri şehirlerde yaşayan halkları memnun etmeye çalıştıkları görülür. Tanrıların isteği doğrultusunda yapılan bu hizmet karşılığında, krallar, yönettikleri halktan sürekli dua ve adlarının unutulmamasını istemişlerdir.

Hammurabi'nin ölümüyle birlikte Babil önderliğinde oluşturulan güçlü devlet kısa sürede parçalanma sürecine girmiştir. Önce güneydeki kentlerden Larsa başta da olmak üzere Ur, Uruk ve İsin gibi kentlerin Babil'e karşı güç birliği yaptıkları görülmektedir. Bunlara karşı kazanılan geçici başarılar da durumu düzeltmemiştir. Bu dönemde Mezopotamya'ya doğudan, Kaslar olarak adlandırılan yeni bir halk gelmiş ve bölgenin istikrarsızlaşmasında önemli rol oynamıştır. Basra körfezi kıyılarında ise "Deniz-eli Sülalesi" olarak adlandırılan bir kabile denetimini eline geçirmiş ve bu yörelerdeki deniz ticaretini önemli ölçüde kontrolü altına almıştır. Babil'de Hammurabi iktidardayken Orta Anadolu'da Kızılırmak kavsı içinde Eski Hitit Devleti kuruluşunu tamamlayarak fetihlere başlamıştır. Kısa sürede Önasya'daki dengeleri değiştiren Hititler, kral I. Murşili zamanında MÖ 1550 de Kuzey Suriye ve Fırat üzerinden ilerleyerek Babil'in son kralı Şamsu-Ditana'yı yenilgiye uğratarak, Babil'i ele geçirmiş ve Eski Babil Dönemini bitirmiştir (Köroğlu, 2011, s. 111).

3.2.6. Eski Babil Devletinin Yıkılmasından Sonraki Olaylar

Basra Körfezi'ne yakın bataklık bölgede yaşadıkları için, Sümer Kral Listesi'nde "Deniz-eli Sülalesi" diye anılan sülalenin, Eski Babil Devleti krallarından Şamşu- İluna zamanında İluma-İlum (= İlumen) tarafından kurulduğu bilinmektedir. İlumen'in kabilesi de vaktiyle Martu göçleriyle gelen Amurru bedevilerinden olmalarına rağmen, 2. kraldan itibaren, bu sülale krallarının hepsi Sümerce isimler almışlardır. Sümer medeniyetinin bulunduğu topraklara yerleşen bu sülaleden, kurucu kral İlumen'ne ait iki kontrat dışında, hiçbir vesika kalmamıştır. Bunun nedeni, ilk zamanlarda I. Babil Sülalesi krallarıyla, sonraları da Kas krallarıyla mücadele etmelerinde ve esasen I. Murşili'nin Babil'i fethinden sonra da Eski Doğu memleketlerinin tümüyle karanlık bir çağa girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. (Memiş, 2017, s. 146).

Hitit kralı I. Murşili'nin MÖ 1550 yılında Eski Babil Devletine son vermesinden sonra bölgedeki siyasi boşluğu yaklaşık 300 yıl Kaslar doldurdu. Kaslar döneminde özellikle Mısır firavunları ile aralarında siyasi mektuplaşmalar görülmektedir. Bu dönemde siyasi propaganda içeren kitabelere pek rastlanmıyor. Bulunan çok az sayıdaki kitabelerde, Kas krallarının siyasi faaliyetleri ile ilgili bilgiler çok az ve kralın övgüsünü yapmaktan

uzak, basit ve tekdüze bir anlatım içermektedirler. Saray veya tapınak inşasına göndermede bulunan söz konusu kitabelerin büyük bölümü, kerpiç ve benzeri objeler üzerine yazılmış olup, son derece basit bir anlatıma sahip oldukları görülür. Bunların önemli bir kısmında, Kral I. Kurigalzu'nun faaliyetlerinden söz edilmektedir. Adı geçen kralın, siyasi faaliyetlerinden ziyade, gerçekleştirmiş olduğu inşa faaliyetleri ön plandadır. Yani demek oluyor ki, Kas krallarının kitabeleri, Mezopotamya'daki diğer kitabelere bakıldığında çok sade ve gösterişten uzaktır. Bununla birlikte, bir istisna olarak, Kas Kralı II. Agum'un uzun kitabesinden söz etmek gerekmektedir. Söz konusu kitabede Babil'in milli tanrısı Marduk'un kült heykelinin ülkeye geri getirilmesinden, değerli maden ve taşlarla süslenmesinden bahsedilmektedir. Çoğu krali yazıtta olduğu gibi, üzerinde kralın ismi, seceresi ve unvanlarının yer aldığı metnin sonunda, kralı kutsaması için tanrılara yakarılıyordu. Kral, sözü edilen yazıtta, aldığı unvanların yanı sıra Babil'in meşru kralı olduğuna kanıt olarak gösterdiği tanrılarla olan bağından ve krali kökenlerinden söz ediyor, ardından şunları ekliyordu (Kağnıcı, 2012, s. 174):

Büyük tanrılar, Esagil tapınağının ve Babil'in sahibi Tanrı Marduk'un Babil'e geri getirilmesini emrettikten sonra, Marduk Babil'e geri dönmek için yola çıktı. Ben dikkatli bir şekilde Tanrı Marduk'un Babil'e geri dönmesi için düzenlemeler yaptım. Uzak bir ülke olan Hanalıların ülkesine bir elçilik heyeti gönderdim. Bu heyet, Tanrı Marduk ile Zarpanitum'u alarak geri getirdi. Tanrı Marduk ve Zarpanitum'u Esagil ve Babil'e geri koydum.

Kral, bu şekilde yaparak, tapınağında bulunmayan bir tanrı heykelinin tapınağına gelmesine öncülük ediyor, böylelikle de kendisinin tanrılar katında meşru bir hükümdar olarak seçildiğini gösteriyordu. Çünkü bir tanrı heykelinin kendi tapınağında bulunmaması veya tapınağından alıkonulması, tanrılar tarafından kendisinin ve iktidarının onaylanmadığının bir işaretidir. Tanrı heykelinin tapınağa konulmasıyla iktidarı meşrulaşacak ve tanrılar tarafından kabul edildiği anlamına gelecektir. II. Agum, söz konusu kitabesinde, daha sonra Tanrı Marduk'un heykelinin değerli taş ve madenlerle süslenmesi ile başına tacının yerleştirilmesi, heykelinin konulduğu kült odasının kapısının yenilenmesi ve süslenmesinin detaylarını vermektedir. Kral, tanrı heykelini mabedine geri getirmek ve ona gereken saygıyı göstermekle, metnin sonunda da söz edildiği gibi, "hüküm sürdüğü dönemin bolluk ve bereket içinde geçmesini ve tanrıların ona uzun bir ömür bahşetmesini" beklemektedir (Kağnıcı, 2012, s. 175).

Babil krallarından kalan kitabelerde yer alan ve propaganda içeren faaliyetleri gözler

önüne serdikten sonra şimdi de Asur krallarının yazdırmış oldukları kitabelerde geçen propaganda içerikli bölümleri gözden geçirmeye çalışalım.

3.2.7. Asur Dönemi Kitabeler

Asurlular, Mezopotamya tarihinde "Doğu'nun Romalıları" olarak tanınmışlardır. Onlar tıpkı Romalılar gibi güçlü ve disiplinli orduları sayesinde, askeri bir devlet vücuda getirmişlerdir. Asurlular da tıpkı Romalılar gibi küçük bir şehir devletinden (Asur) büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Asur kenti başta olmak üzere, Korsabad, Ninive ve Nimrut kentlerini de başkent olarak kullanmışlar ve tarih sahnesinde önemli bir rol oynamışlardır. Asur Devleti de askeri gücü sayesinde Roma Devleti gibi yüzlerce yıl ayakta kalmayı başarmıştır. (Memiş, 2012, s. 36).

Eskiçağ tarihçileri Asur tarihini 4 bölümde incelemektedirler (Memiş, 2015, s. 209):

3.2.7.1. Eski Asur Dönemi Kitabeler

Asur'un bulunduğu bölge, Musul'un 100 km güneyinde, Dicle'nin batı kıyısında, Cebel Hamrin'in kuzey çıkıntısında yer alır (Kuhrt, 2021:104). İlk zamanlar Asurlularla ilgili bütün bilgilerimiz, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın aktardığı rivayetler ve Herodotos'un "Historia" adlı eserinde anlattıklarına dayanmaktaydı. Fakat 19. yüzyılın başlarında Avrupalıların başlattığı keşif seferleri ve araştırmalar sayesinde Asurlular hakkındaki bilgilerimiz bir hayli artmış ve yukarıda bahsettiğimiz Asur başkentlerinde kazılar yapılmıştır. Bu kazılar sonucunda arşivler, saray duvarlarına yazdırılmış kitabeler, sütunlar vs. bulunmuştur. Fakat Eski Asur dönemi hakkında çok fazla bilgi yoktur (Memiş, 2015, s. 209-210).

Eski Asur krallarını da kapsayan Korsabad Kral Listesi'nin bulunmasıyla Asur Devleti'nin kuruluşu hakkında bilgi edinmemiz mümkün olmuştur. Adı geçen kral listesinde 17. kraldan sonra bir çizgi çekilerek " Toplam 17 kral, çadırda yaşayanlar" denilmektedir. Bahsi geçen 17 kralın Amurru kökenli şeyhler olduğu ve III.Ur Sülalesini yıkan Amurruların Asur'a girmesiyle, buradaki yerli Hurri halkıyla karıştıkları ve Asur kavmini meydana getirdikleri anlaşılmaktadır. Korsabad Kral Listesine bakıldığında, 2. bölümde yer alan 18-26. krallar yine Sami isimlerini taşıırken 27-29. kralların isimleri Hurricidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Eski Asur Devleti'nin ilk sahneye çıkışı MÖ 3. Binyılın sonlarına, yaklaşık MÖ. 2000'lerde kadar gitmektedir. Fakat ilk dönemlerde çadırlarda yaşadıkları düşünülen kralların, gerçek anlamdaki krallar olmayıp, "kabile

şeyhleri" konumunda olduklarını varsayabiliriz. Bu yüzden, Eski Asur Devleti'nin gerçek anlamda tarih sahnesine çıkması, MÖ 2. Binyıl başlarına tarihlenmektedir (Memiş, 2015, s. 210-211). Ayrıca Korsabad Kral Listesi'nde, Eski Asur kralları beş grupta değerlendirilmektedir. Bu krallar sırasıyla; Çadırda oturan krallar, Terqa Sülalesi, Hurrili Sülale, Puzur-Aşşur Sülalesi ve Şamsi-Adad Sülalesi 'dir (Gökçek, 2015, s. 37).

Kentin tarihine yönelik kaynaklara bakıldığında, Asur'daki kraliyet binalarında bulunan az sayıdaki kitabelerde onarım ve süslemeden başka bir şeye değinmeyen kısa kitabeler mevcuttur. Bu yazıtlarda Akad dilinin, Eski Asur lehçesi kullanılmış ve krala sadece çok yalın bir unvan verilmiştir. "işş'iak (dingir) Assur" = "tanrı Asur'un vekili (ya da valisi)". Asur tapınağının tuğlaları ve merdiveni üstünde bulunan I. Erişum metni bu konuya tipik bir örnektir (Kuhrt, 2021, s. 108):

Tanrı Asur'un vekili Erişum, tanrı Asur'un vekili İluşuma'nın oğlu, tanrı Asur'un tapınağındaki bütün tapınak alanını, Basamaklı Kapı'yı, avluyu (ve) efendisi tanrı Asur adına, yaşaması ve kentini yaşatması için tanrı Asur tapınağını inşa etti.

Yukarıdaki kitabeyi göz önünde tutarak başka bir konuya da ışık tutmak gerekir. Asur hem kentin hem de kentin baş tanrısının adıdır. Kent adı olarak Asur, Akad Dönemi'nden kalma metinlerde görülür ve III. Ur dönemine kadar tanrı ismi olarak karşımıza çıkmaz. Bilim insanları buna dayanarak Asur isminin önce yer adı olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir (Kuhrt, 2021, s. 106). Kültepe metinlerinde en çok geçen tanrı isminin Asur olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta sadece Asur kentinin tanrısı olan Asur, daha sonraları Asurluların en büyük tanrısı olmuş ve Enlil ile Marduk'un rolünü üstlenmiştir. Eski Asur Devleti'nin kralları kendilerini Tanrı Asur'un yeryüzündeki rahibi olarak adlandırmışlardır. Asurlular, Tanrı Asur'u gerçek yönetici, krallarını ise Tanrı Asur'un yeryüzündeki temsilcisi olarak görmüşlerdir (Şahin, 2019, s. 349-350). Bu da açıkça gösteriyor ki, yukarıda ele aldığımız Mezopotamya devletlerinin bazılarında görülen kralların tanrısallaştırılması motifi, Asurlularda görülmemektedir.

Eski Asur Devleti'nin MÖ 3. binyıldaki durumu ile ilgili bilgileri, Akad ve III. Ur Sülalesi dönemlerine ait az sayıda belge ve kalıntılardan öğreniyoruz. Bu az sayıda ki belgelerden bir tanesi de Asur'da ele geçen ve Zarikum Kitabesi olarak bilinen yazıttır. Bu kitabede Asur şehrinin III.Ur Devleti'ne bağlı olduğu ve Zarikum'un, kral Şulgi ve kral Amar-Sin zamanlarında Ur şehrinin bir valisi olduğu anlaşılmaktadır (Gökçek,

2015, s. 36).

Bir diğerkitabe ise Şalim-ahum'dan kalan bir inşaat kitabesidir. Söz konusu kitabede Tanrı Asur'un, Şalim- ahum'dan kendisi için bir mabet yaptırtmasını istediğı belirtilmektedir. Şalim- ahum'dan sonra yerine geçen oğlu İlişuma, kendisi için “Tanrı Asur’un Rahibi” ifadesini kullanmıştır. Adı geçen kral, Asur’da yaptırmış olduğı bir inşaat kitabesinde, İştar mabedinden bahseder ve “O Akadların hürriyetini sağladı” der. Bu da bize gösteriyor ki, Asurlular kendilerinin Akadların soyundan geldiklerini ve tanrıça İştar’ın yardımıyla Hurrilerden kurtulduklarını vurgulamışlardır. Yine İlişuma’ya ait başka bir kitabede kral şöyle demektedir:

Akadların ve onların oğullarının hürriyetini sağladım. Ur, Nippur, Awal ve Kismar ile tanrı Kadi'nin şehrine (Der şehri) hürriyetlerini verdim. Buradan anlaşıldığına göre kral, Akadların ve onların oğullarının yanı sıra yukarıda adları geçen şehirlere de özgürlüklerini verdiğini dile getirerek, siyasi bir propaganda yapma gayreti içerisine girmiş görünmektedir.

İlişuma başka bir kitabesinde:

Asur’un vekili, Tanrı Asur ile Tanrıça İştar’ın gözbebeğı, Asur’un vekili Puzur- Asur’un oğlu, Asur’un vekili Şallim-Ahhe’nin oğlu İluşuma: Tanrı Asur’un vekili İluşuma ömür boyu sahibesi Tanrıça İştar için tapınak inşa etti. Yeni bir duvar... Diktim ve kentimi arsalara böldüm. Tanrı, Asur Ebih Dağı’nda bana iki pınar açtı, pınarın başında duvarın tuğlalarını ördüm. Bir pınarın suyu Auşum Kapısı’na, öbür pınarın suyu da Vertum Kapısı’na akıyordu.

Akadlılar’ la, çocuklarına “özgürlük” (addurÇru) sağladım. Bakırlarını “saf” kıldım. Bataklıklarla Ur ve Nippur, Aval ile Kismar, tanrı İştaran’ın Der Kasabası arasındaki sınırdan Kent’e (Asur) kadar “özgürlük” geldi (Kuhrt I, 2017, s. 112).

Görülen o ki kral İluşuma, bu kitabede yaptığı propaganda da kendisini tanrıların vekili ve gözdesi olarak göstermiştir. Ayrıca Amelie Kuhrt gibi bazı tarihçilere göre, kral bu kitabede, Güney Mezopotamya’dan gelen tüccarlara belli ayrıcalıklar tanıyarak, onları Asur pazarına çekmeye çalışmıştır (Kuhrt I, 2017, s. 112).

Khorsabad Kral Listesi’ne bakıldığında, Asur tahtına İluşuma’dan sonra oğlu I. İrişum (Erişum) geçmiştir. Adı geçen kral, birçok inşaat faaliyetlerinde bulunmuş ve ardında 13 inşaat kitabesi bırakmıştır. Eski Asur kralları, diğerk Mezopotamya krallarına nazaran daha çok barışçıl yöntemler izlemiş ve inşaat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ardında 13

inşaat kitabesi bırakan ve kitabelerinde kendini Tanrı Asur'un vekili olarak tanımlayan ve onun için tapınak inşaat ettiğini, ona ek binalar yaptığını ve şehri imar ettiğini ifade eden İrişum, bir kitabesinde şöyle der (Gökçek, 2015, s. 39):

Tanrı Asur'un vekili Erişum, Tanrı Asur'un vekili İluşuma'nın oğlu, Tanrı Asur'un Tapınağı'ndaki bütün tapınak alanını, Basamaklı Kapı'yı, avluyu (ve) efendisi Tanrı Asur adına yaşaması ve kentini yaşatması için Tanrı Asur Tapınağı'nı inşa etti.

Kral İrişum ile I. Şamsi-Adad arasında iktidara gelen kralların propaganda amaçlı kitabeler bırakıp bırakmadıklarına ilişkin yeterli bilgiye sahip değiliz (Gökçek, 2015, s. 40).

I.Şamşı-Adad, Asur şehrini ele geçirerek Puzur-Aşşur sülalesini sona erdirmiştir. Şamsi-Adad'la beraber Asur coğrafyasının çehresi değişmiş ve önemli siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Güçlü bir yönetici olan Şamsi-Adad, siyasi faaliyetlerinin yanı sıra kültürel anlamda da Asur devletine önemli hizmetlerde bulunmuştur. Asur ve Mari'de ele geçen yazılı belgelerden, onun yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgi ediniyoruz. Bu belgelerden anlıyoruz ki, adı geçen kral döneminde, Asur gerek iktisadi gerek kültürel gerekse siyasi ve askerî açıdan bölgenin en güçlü şehir devleti haline gelmiştir. Emperyalist bir politika izleyen Şamsi-Adad döneminde, Kuzey Irak'taki Sinjar veya Güneydoğu Anadolu'daki Mardin'de bulunduğu sanılan ve Mezopotamya'nın önemli kentlerinden biri olan Mari'nin fethini kutlamak için Tanrıça İştara hediye edilen bir aslan steli üzerindeki metin, o döneme ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır. İlk ve son satırları kısmen kırık olan stelde Şamsi-Adad şöyle demektedir (Gökçek, 2015, s. 47):

.....Tanrı Enlil'in emriyle ve...Arapha seferimde.... 7.günü ve...kurbanlar sundum. Onun kalesine girdim. Efendim tanrı Adad'ın ayağını öptüm ve o ülkeyi düzenledim. Her yere benim idarecilerimi gönderdim ve Arapha'da tanrı Şamaş ve Adad için festival sundum. Adar ayının 20. gününde Zab nehrini geçtim ve Qabra'daki topraklara bir akın yaptım. Oradaki mahsulleri harap ettim ve Magrarum ayı içinde (harman yerinde) Arbela'daki kuvvetlendirilmiş tüm şehirleri ele geçirdim. Her yerde kendi garnizonlarımı kurdum...

Görülen o ki, Mezopotamya krallarının vazgeçilmezlerinden biri olan tanrılardan destek alma ve onların adına fetihler gerçekleştirme anlayışı, Şamsi-Adad döneminde de kendisini göstermektedir. Kral, Tanrı Enlil'in emri ile çıktığı seferin zaferle

sonuçlanması üzerine tanrı Adad ve Şamaş adına törenler düzenlediğini ifade etmiştir. Ayrıca tanrı Adad'ın ayağını öptüğünü söyleyerek, tanrı ile arasındaki bağı vurgulamaktadır. Siyasi propagandanın gözler önüne serildiği bu kitabede sınırlarını genişleten Şamsi-Adad, tanrıların ve halkının takdirini toplarken, rakiplerine de gözdağı vermektedir. Ayrıca I. Şamşi-Adad Asur'da tanrı Enlil için yaptırdığı tapınağın duvarlarına yazdırdığı kitabenin ilk satırlarında da müthiş şekilde propaganda yapmış, kendisini evrenin kralı olarak tanımlamış ve ayrıca tanrı Anu ve tanrı Enlil'in destek verdikleri krallar arasında şahsının ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu özellikle vurgulamıştır. Söz konusu kitabede aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Tanrı Asur'un tapınağını yapan evrenin kralı, onu esirgeyen Tanrı Asur'dan aldığı güç ile Dicle Fırat arasındaki topraklara barış getiren, Anu'nun ve Tanrı Enlil'in krallar arasından ezelden beri en azametli isim ile çağırdığı Şamsi – Adad (Gökçek, 2015, s. 47).

Kitabenin devam eden satırlarında kral, tanrı Enlil'e adadığı tapınak için yaptıklarını ve tapınağa " memleketin vahşi boğa tapınağı" anlamına gelen "Eamkurkurra" adını verdiğini ifade etmiştir. 135 satırdan oluşan kitabenin sonunda ona ve yaptıklarına saygı duymayanların tanrılar tarafından cezalandırılacağını ifade ederken, tıpkı Akad kitabelerinden örnek alırcasına metnini lanetleme cümleleriyle bitirmektedir (Gökçek, 2015, s. 47). Açıkça propaganda yapılan yukarıdaki kitabede geçen ifadeler, dini inançları kullanarak insanlar üzerinde nasıl bir baskı kurulduğunun en açık göstergesidir. Ayrıca tanrıların, kralların üzerinde kurdukları hegemonyanın politik bir etkiye nasıl dönüştüğünü ve tanrı-din kavramının Asur Devleti'nin siyasi ve sosyal hayatı üzerinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen kitabe şu şekildedir:

Her kim kutsal yazıtlarımı yağ ile kutsamazsa, onlara kim kurban adamazsa ve her kim anıtsal yazıtlarımı yerlerine geri götürmezse, bunların yerine benim anıtsal yazıtlarımı değiştirirse, adımı silip kendi adını kazırsa ve dünyadaki anıtsal yazıtlarımı gömerse veya suya atarsa, Şamaş, Enlil, Adad ve Şarru-matim, bu tanrılar o kralın zürriyetine son versin, kendisine karşı çıkan kralın orduları karşısında ordusu muzaffer olmasın, savaş sahibesi Tanrıça İştar onun ve onun ordularının silahlarını parçalasın başımın tanrısı Sin, onu sonsuza dek lanetlesin (Gökçek, 2015, s. 47).

Siyasal alanda gösterdiği başarıyı sosyal alanda da gösteren kral, bu şekildeki politikası

ile yüksek Sümer kültürünün Asur'da yaşamasını sağlayarak, gelecek nesillere güçlü bir kültürel miras bırakmaktadır.

Asur kral kitabelerine bakıldığında, bir Mezopotamya geleneği olan din ve tanrı kavramları bu ilk dönemlerde de kendisini göstermiştir. Ayrıca bu dönemde ekonomik bakımdan zenginleşmeye başlayan Asur Devleti, güçlü bir şehir devleti olmakla kalmayıp, yayılmacı bir politika izlemiştir. Öyle ki Şamşi -Adad, Rüzgâr ve Fırtına Tanrısı bu dünyada en çok Asur şehrini seviyor ve benim de bütün dünyanın kralı olmamı istiyor demiştir (Bauer, 2015, s. 50).

I. Şamşi-Adad'ın ölümünden sonra ülkenin başına oğlu ve halefi İşme-Dagan geçmiştir. Asur Devleti'nin son kralı olan İşme-Dagan döneminde Asur Devleti'nin merkezi otoritesinde zayıflamalar görülmektedir. Bu gerileme dönemiyle birlikte, Asur egemenliğinde olan Mari, Larsa, Katna ve Yamhad krallıkları bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu kargaşa döneminde Kuzey Mezopotamya'nın Hurri ve Mitanni egemenliğine girdiği görülmektedir. Asur bu dönemde önce Babil'in güçlü kralı Hammurabi'nin egemenliğine girmiş, fakat bir süre sonra çöküş sürecine girmiştir. Güç dengesinin sürekli değiştiği bölgede, Asur Devleti önce Hurrilerin ardından Önasya dünyasında güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan Mitanni Devleti'nin egemenliğine girmiştir. Asur Devleti, Şamşi -Adad'ın ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra tahta çıkacak olan Assur-uballitle beraber küllerinden yeniden doğacaktır. Asurlular, daha sonra Hitit ve Mısır gibi Önasya 'nın güçlü devletleri arasına girip, onlarla mücadeleye başlayacaklardır. (Memiş, 2015, s 217-219; Gökçek, 2015, s. 69).

3.2.7.2. Orta Asur Dönemi Kitabeler

Eski Asur Devleti siyaset sahnesinden çekildikten sonra, MÖ 1700' lerden 1500' lere kadar Asur kenti sıradan bir Mezopotamya şehri olarak varlığını sürdürmüştür. MÖ 1500' lerden itibaren Önasya 'nın güç dengesi değişmiş ve Mitanni Devleti Asur üzerinde egemen olmuş ve bu süreç MÖ 14. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. MÖ. 14. yüzyılın ilk yarısı, Eski Önasya tarihinin önemli devirlerinden biridir. Büyük bir çoğunluğu Geç Tunç Çağı'nın kapsamı içerisinde kalan Orta Asur Dönemi'nde, Asur Devletinin tarihinde birtakım önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Çünkü MÖ 1400-1350 yılları arasına tarihlenen Amarna Çağı, Asur Devleti başta olmak üzere tüm Önasya coğrafyasını etkilemiştir. Bu devri aydınlatan vesikalar, Mısır'da Beni Hasan civarındaki Tel-el Amarna köyünde gün yüzüne çıkmıştır. Yaklaşık 400 kadar tablet ele

geçirilmiştir. Bulunan tabletler, 18. Sülale firavunları olan III. ve IV. Amenofis'lere gönderilmiş siyasi içerikli mektuplardır. Bu mektupların neredeyse yarısı dönemin büyük kralları tarafından adı geçen firavunlara, diğer yarısı da Suriye- Filistin bölgesindeki küçük krallar tarafından 18. Sülale firavunlarına gönderilmiştir (Memiş, 2015, s. 218).

Bu mektuplardan anlaşıldığına göre, Amarna Çağı'nın en güçlü devleti Mısır'dır. Mısır'a bu siyasal gücü sağlayan en önemli faktör, ekonomik yönden zengin oluşudur. Dönemin diğer güçlü devletleri ise başta Hitit Krallığı olmak üzere, Mitanni ve III. Babil devletleridir. Devrin sonlarına doğru Mitanni egemenliğinden kurtulan Asur Devleti de Önasya'nın büyük devletleri arasına katılmayı başaracaktır. Öyle ki, Mısır ile diplomatik ilişkiler kuran I. Asur-Uballi, Amarna Mektupları arasında ele geçen bir mektubunda, Mısır firavunu IV. Amenofis'e "biraderim" diyerek hitap etmiştir ki, bu durum bize adı geçen Asur kralının kendisini firavuna denk tuttuğunu göstermektedir (Gökçek, 2015, s.83).

Bu dönem Asur kraliyet unvanlarına bakıldığında, birtakım değişikliklere rastlanmaktadır. Bu değişiklik, I. Asur-Uballit'in başarılarına işaret etmektedir. Genelde Asur geleneklerinde kısa ve öz olan "Tanrı Asur'un vekili" unvanına uzun bir şecere eklendiği görülmektedir. Hatta Asur'dan gelen bir kraliyet yazıcısının yaptırdığı binanın anısına yazılmış bir inşaat kitabesinde (aslı bir stele kazınmış olabilir) I. Asur-Uballit'e "evrenin kralı" unvanı verilmiştir (Kuhrt, 2013, 1: 459). Söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

"Kraliyet yazıcısı, Uşur-ana-Marduk'un oğlu Marduk-uballit'in oğlu, tanrı ve kralın kutsadığı, alçakgönüllü, itaatkâr, efendisini hoşnut eden Marduk-nadin-ahhe:

Efendim tanrı Marduk'un tapınağının gölgesinde inşa ettiğim ve efendim tanrı Marduk'un kusursuz bilgeliği sayesinde içine soğuk su kuyusu açtım evin seçkin (??) olmasını sağladım. Engin anlayış ve büyük özenle altına, hiç kimsenin haberi olmayan, fırınlanmış tuğladan odalar yaptım. Evin tamamını, kilerlerini ve yaşam alanlarını inşa ettim (ve) tamamladım, ama.....yapmadım. Efendim tanrı Marduk eve baksın ve emeklerimin karşılığında beni ödüllendirsin (?). Gelecekte oğullarım, torunlarım, benim soyumdan gelenler ve soyumun soyundan gelenler için, onu sürekli kılsın. Ben ve ailem sonsuza dek efendim tanrı Marduk'a tanrıçam Sarpanitum'a (Marduk'un eşi) saygı göstereyim. (Sonraki cümle eksik) Efendim [tanrı Marduk] beni seven evrenin kralı,

efendim Asur-uballit'e bolluk içinde refah dolu uzun ömür versin.”İştar Tapınağı'nın Restorasyonu ‘nun anlatıldığı bir başka kitabede ise, bahsi geçen tapınağın I. Adad-nirari'nin atalarından olan İlişuma tarafından yapıldığı, yine atası İkunim'un oğlu Sargon zamanında restore edildiğı anlaşılmaktadır. Devam eden satırlarda ise kral kendi faaliyetleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda da propaganda yapmıştır:

....Arik-den-ili'nin oğlu, Asur'un rahibi ve Enlil'in temsilcisi Asur hükümdarı, Enlil-nirari'nin torunu olan ben tarafından yapıldı ve zayıf yerler güçlendirildi. Temellerini ise, taşlarla güçlendirdim. Bit-Şuhuru silindiri yerinden oynamış ve kırılmıştı. Bu silindirleri yenileri ile değıştirdim ve anıt taşımı oraya diktim. Benden sonraki hükümdar, bu tapınak zarar görürse yenilesin. Benim anıt taşımı diksın ve Asurluların duaları benim için olsun. Her kim benim adımlı silerse onun hükümdarlığı yok olsun, ismi ve kökleri bu topraklardan kazınsın, İştar tapınağının toprakları onun başına yıkılsın. Düşmanlarından önce yok olsun. Topraklarına kıtlık gelsin ve büyük yıldırmalar onu yok etsin” (Gökçek, 2015, s. 85).

Kendisinden önceki Mezopotamya kavimlerinin mirasını devam ettiren Orta Asur kralları, propaganda içeren kitabelerinde, kendilerinden, “evrenin kralı” olarak bahsetmişlerdir. Örneğın kral Adad-nirari'nin Mitanni Devleti üzerine yaptığı bir seferi konu alan kitabesi şu şekildedir:

“Evrenin kralı, kuvvetli kral, Asur kralı, Enlil-nirari'nin oğlu, Asur kralı Arik-den-ili'nin oğlu Adad-nirari, Hanigalbat ülkesinin kralı Şattura bana isyan ve düşmanlık ettiğı zaman efendim ve müttefikim, ayrıca benim lehime karar veren büyük tanrılarından biri olan Asur'un emriyle onu yakaladım ve şehrim Asur'a getirdim. Ona yemin ettirdim, sonra da ülkesine dönmesine izin verdim. Ömrü boyunca her yıl şehrim Asur'a ondan düzenli olarak armağan aldım. Ölümünden sonra oğlu Waşaşatta ayaklandı, bana isyan etti ve düşmanlık yaptı. Yardım almak için Hatti ülkesine gitti, Hititler ondan rüşvet aldılar ama destek vermediler. Efendim Tanrı Aşur'un güçlü silahlarıyla ve tanrılar An, Enlil ve Ea ile tanrılar arasında en kudretli olan korkunç tanrılar, efendilerim Sin, Şamaş, Adad, İştar ve Nergal'in yardımıyla onun büyük kraliyet şehri Taidu şehrini, Amasaku, Kahat, Şuru, Nabula, Hurra, Şuduhu ve Waşşukanni şehirlerini fethederek ele geçirdim. O şehirlerin mallarını, babalarının mirasını, onun sarayının hazinesini alıp, şehrim Asur'a getirdim. Taidu şehrini fethettim, yaktım ve yerle bir ettim, üstüne tuz saçtım. Büyük tanrılar Taidu şehrinden İrridu şehrine, Elubat şehrine ve Kaşıyari dağına kadar bütün topraklar, Sudu şehri kalesinden ve Harranu şehri kalesinden Fırat Nehri

kıyılarına kadar hâkim olma hakkı tanıdılar. Halkın geri kalanına gelince, onları çapa, kürek ve küfe işlerine koştum. Ama onu (Vaşaşatta), İrridu şehrinden aldım, kraliçesini, oğullarını, kızlarını ve halkını da. Onları bağlayarak eşyaları ile birlikte şehrim, Asur'a getirdim. İrridu şehrini ve İrridu şehri civarındaki şehirleri fethettim, yaktım ve yerle bir ettim” (Gökçek, 2015, s. 86- 87).

Propagandaya çok güzel bir örnek olan bu kitabeden, Asur Devleti'nin ulaştığı sınırların yanı sıra fethettiği topraklardan aldığı ganimetler hakkında da bilgi ediniyoruz. Ayrıca kral kendisine karşı girişilen isyanları nasıl bastırdığını ve isyancıları tanrı Asur'un emriyle nasıl yakaladığını anlatırken, tanrısal güçlerin de kendisine yardım ettiğini özellikle vurgulama gereğini duymaktadır.

Orta Asur'un bir diğer kralı olan I. Salmanassar'ın bir kitabesinde yer alan ifadelerde ise, tanrılardan aldığı emir ile bir sefere çıktığını ve bu zorlu seferden nasıl zaferle ayrıldığını anlatmaktadır. Tanrıların isteği doğrultusunda çıktığı seferde onların desteğini de aldığını vurgulayan kral, birçok ganimetle Asur'a döndüğünü aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

“.....Efendim Asur'un gücü ile yüceltilmiş Büyük Tanrıların emri ile Hanigalbat üzerine yürüdüm, çok zor patikalar geçitler açtım. Hanigalbat kralı Şattuara, Hitit ve Ahlami ordularının yardımıyla sulak yerleri ve geçitleri ele geçirmişti. Açlık ve susuzluğa rağmen ordum kahramanca savaştı ve galip geldi. Onları arkalarından vurdum ve (bu durum) yenmemi sağladı. Onların ordularından sayısız insan kestim. Ona gelince (Şattuara) güneşin doğuşuna kadar kovaladım. O güruhtan 14.400 kişiyi boğazladım ve (geri kalanları) kör ettim ve esir aldım. 9 kalesi ve başkentini ele geçirdim, 180 şehrini tahrip ettim. Müttefikleri Hititler ve Ahlamileri koyun gibi kestim. Bu sırada Taidi'den İrridi'ye kadar tüm Kaşiyari dağlık bölgesini, Elubat şehri, Sudi kalesi, Harran kalesi ve Fırat nehri yatağındaki Kargamış şehrine kadar tüm şehirleri ele geçirdim. Bütün şehri emrim altına aldım geri kalanları ise yaktım” (Gökçek, 2015, s. 95).

Asur Devleti, Önasya coğrafyasında hızla yayılmaya devam ederken tahta çıkan ve kendisini cihan hâkimi diye ifade eden bir başka Orta Asur kralı, I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) Basra Körfezinden Akdeniz'e kadar sınırlarını genişletmiştir. Zaman zaman da Doğu Anadolu Bölgesi'ne akınlar yaparak Güneydoğu Anadolu Bölgesini dahi kontrol altında tutan kral, yayılımcı bir politika izlemiştir. I.Tukulti-Ninurta'nın askeri seferlerini anlatan propaganda içerikli kitabeleri incelendiğinde, kullandığı ifadeler

onun geniş bir bölgeye hâkim olduğunu ve bu gücü de tanrılardan aldığını açıkça gözler önüne sermektedir (Gökçek, 2015, s. 99):

“Tukulti-Ninurta, cihan hâkimi, Asur hükümdarı, Babil kralı, Sumer ve Akad hükümdarı, yukarı ve aşağı deniz hâkimi, dağların ve geniş çöllerin hükümdarı, tanrıların kuvvet verdiği, dört diyarın hâkimi, Salmanassar'ın oğlu Adad-nirari'nin torunu olan benim” (Gökçek, 2015, s. 98).

Sömürgeci bir politika izleyen I. Tukulti-Ninurta, Hitit Devleti üzerine yapmış olduğu bir sefer sonucunda kazandığı zaferi anlattığı kitabesinde tahtına kutsiyet yüklemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“ Kutsal tahta çıktığımın ilk yıllarında 28.800 Hitit savaşçısını Fırat kenarından Yauri Dağına kadar Kuti ve Ukamani'de Şarnida ve Mehri'ye kadar istila ettim. Topraklarının zenginliğini ve bolluğunu her yıl kendilerinden aldım. Kraliyet tahtına çıktığımda Fırat'ın diğer taraflarından gelen 28.800 Hitit askerini yendim. Yauri dağlarının ortasında Kurti'yi Ukamani, Elbunia ve Şarnida Mebri'yikendi ellerimle fethettim. Yayılmış Kurti savaşçıları savaşın ortasında bozguna uğrattım” (Gökçek, 2015, s. 100-101).

Orta Asur kralı I. Tukulti-Ninurta'nın en önemli seferlerinden birisi de Babil'in fethidir. Kral bir kitabesinde, tanrılardan aldığı destek ve güç ile Babil'i ele geçirdiğini anlatmaktadır. Her dönem kültürü ile rakiplerini etkileyen Babil, adı geçen kralı da cezbetmiştir. Babil'in, zaman içerisinde güç kaybetmesi, buna karşılık Asur'un güç kazanması, bölgedeki güç dengelerini bozmuş ve çıkarların çatışması bu iki devlet arasında savaşı kaçınılmaz kılmıştır:

“ Büyük tanrılar Asur, Enlil ve cennet ve dünyanın kraliçesi, ordunun başında yürüyen İştâr'ın yardımıyla Kardunyaş (Babil) kralı Kaştilyaş'ı savaşa yanaştırdım. Ordularını yenilgiye uğrattım ve savaşçıları yok ettim. Savaşın ortasında Kassit kralı Kaştilyaş'ı yakaladım ve ayaklarımla onun kibirli boynunun üzerine bastım. Beyim Asur'un huzuruna onu bir esir gibi getirdim. Aşağı denizde doğan güneşi topraklarıma sınır yaptım (ve böylece) Sumer ve Akad topraklarının beyi oldum” (Gökçek, 2015, s. 102).

Babil zaferinin anlatımları yukarıdaki ifadelerle sınırlı kalmamıştır. Adı geçen kral yeni yaptırdığı şehir ile ilgili olarak yazdırdığı bir kitabenin iki ayrı paragrafında da şu ifadelerle yer vermiştir (Gökçek, 2015, s. 103):

“Büyük tanrıların koruması altında Asur, Enlil, Şamaş, Sin, dünya ve cennetin kraliçesi

İştar'ın yardımıyla Kardunyaş kralı Kaştilyaş'ı savaşa zorladım, ordularını dağıttım, savaşçılarını öldürdüm. Savaşın ortasında Kassit Hükümdarı Kaştilyaş'ı kendi ellerimle yakaladım. Üstünü soydum ve tutsak ettim.

Kardunyaş kralını savaşa zorladım. Ordularının dağılmasına sebep oldum. Bu savaş sırasında Kassit kralı Kaştilyaş'ı yakaladım. Yalın ve çaresiz bir şekilde onu Asur'a getirdim. Tüm Sümer ve Akad'ı egemenliğim altına aldım. Gönlümün keyfi ve gücüme göre onları yönettim”.

Yapılan bu başarılı seferler Asur'u ekonomik açıdan da büyük refaha ulaştırmıştır. Bu başarılar kültürel ve inşaat faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Öyle ki, Tukulti-Ninurta, başkent Asur'un karşısında, “Tukulti-Ninurta Limanı” anlamına gelen, Kar-Tukulti-Ninurta adında görkemli bir kraliyet şehri inşa etmiştir. Babil'in yenilgiye uğratılmasından sonra inşa edilen şehrin, kuruluşuna dair bilgiler içeren üç adet yazılı temel taşı sayesinde önemli bilgiler edinmekteyiz:

“O zamanlar efendim tanrı Asur, şehrimin karşı kıyısında benden bir kült merkezi, tanrıların arzuladığı şeyi istedi ve bana tapınağı yapmamı emretti. Beni seven tanrı, tanrı Asur'un buyruğuyla, Asur şehrinin kıyısında, Dicle kıyısında sel birikintilerinin içinde ev veya yerleşim yerlerinin olmadığı, dünyanın yok olduğu, tuğlaların bile bulunmadığı nehir kıyısında tanrı Asur için bir şehir inşa ettim. Adını Kar-Tukulti-Ninurta koydum. Kayalık araziyi böldüm, sarp dağlarda taş keskilerle yol açtım. Dağların içini oyarak yapılması çok zor olan kanal yaptım ve topraklara bolluk getiren yer dedim; çünkü o bölgeye su ulaştırarak bolluk getirdim. Bu kanalın getirdiği su bereketiyle tanrı Asur'un vergilerini garanti altına aldım.

O zamanlar inşa ettiğim şehir Kar-Tukulti-Ninurta'da azametli bir tapınak yaptım. Oraya Ekurmeşarra (herkesin tapınağı) adını verdim. Buranın içine efendim tanrı Aşur'un tahtı olarak büyük bir zigguratla döşedim ve anıt taşıma diktim” (Gökçek, 2015, s. 104).

Oldukça başarılı bir kral olan Tukulti- Ninurta önemli başarılarla imza atmıştır. O Mezopotamya coğrafyasının tamamını denetim altına almış, kendi tabiriyle Asur'u " Aşağı Denizden Yukarı Denize kadar uzatmış, Sümer ve Akad topraklarının sahibi" olmuştur. Tukulti-Ninurta kazandığı zaferlerden sonra, ele geçirdiği kentlerin krallarını esir olarak getirdiği Tanrı Asur'un önünde yemin ettirdiği ve vergiye bağladığı bilinmektedir. Böylece tanrıya olan bağlılığını gösteren kral, Tanrı Asur'u memnun etme yoluna gitmiştir. Ayrıca esir aldığı insanları, Asur şehrindeki imar faaliyetlerinde, iş

gücü olarak kullandığı bilinmektedir. Fakat bütün bu başarılarına rağmen, bir taht entrikasına kurban giden kral Tukulti- Ninurta, oğlu Asur-nadin-apil tarafından öldürülmüştür. Tukulti- Ninurta 'nın ölümüyle başlayan ardından Ege Göçleri ve Arami istilası ile devam eden buhran dönemi, Asur Devletini olumsuz yönde etkilemiştir.

Asur Devleti, coğrafi konumundan dolayı Ege Güçleri'nin yarattığı kargaşadan kurtulmuştu ama göçebe Aramilerin verdiği zarardan kolay kurtulamamış ve bu Sami kökenli kavim, Asurluları ciddi anlamda sarsmıştır. Fakat Asurlular kendilerini bu kaostan kurtaracak krallar bulmuşlardır. Bunlardan bir tanesi de Kral I. Tiglat-pileser'dir. Adı geçen kral, Orta Asur döneminin Tukulti- Ninurta'dan sonra Asur tahtına geçen en güçlü ve başarılı kralıdır. Kral I. Tiglat- pileser saltanatının ilk beş yılına ait muhtelif faaliyetlerini bir prizma üzerine yazdırmış olduğu yazıtta şöyle anlatmaktadır (Gökçek, 2015, s. 111):

“Tiglat-pileser, güçlü kral, evrenin rakipsiz kralı, dört cihanın kralı, bütün prenslerin kralı, efendilerin efendisi, çobanların başı, Tanrı Şamaş'ın emri ile kendisine kutsal asa verilen ve Tanrı Enlil'in kulu olan halklar üzerinde tam yetki sahibi olan özenle arındırılmış rahip, Tanrı Asur'un silahlarını bilediği ve adını, dört cihanı ebediyen kontrol edecek kişi olarak ismini ilan ettiği haşmetli rahip, uzak ülkelerin üst ve alt sınırlarının fatihi, ışığı, uzak memleketleri kapsayan parıldayan gün, düşman ülkeleri bir yağmur fırtınası gibi kaplayan görkemli ışık ve Tanrı Enlil'in emri ile Tanrı Asur'un düşmanlarını yenecek rakipsiz (kral)”.

I. Tiglat-pileser'in faaliyetlerini anlattığı yukarıdaki kitabede, tanrıların etkisi siyasette belirgin bir şekilde görülmektedir. Asur Devleti, bir yandan Arami kabilelerinin sık sık çıkardığı isyanlarla uğraşırken diğer yandan da eski gücüne ulaşarak uzak diyarlara seferler düzenlemişlerdir. I. Tiglat-pileser, Aramiler üzerine 28 sefer düzenlediğini ve bütün bu seferlerden başarı ile çıktığını başka bir kitabesinde şöyle ifade etmektedir (Gökçek, 2015,s.112):

“ Efendim Tanrı Aşur'un desteği ile arabalarımı, savaşçıları hazırladım ve çöle doğru yola çıktım. Efendim Tanrı Aşur'un düşmanları Ahlamu Aramilerine karşı sefere çıktım. Suhu ülkesinin kenarından Hatti topraklarındaki Kargamış şehrine kadar tek bir günde yağmaladım. Onları kılıçtan geçirdim ve onların sayısız ganimetlerini, mallarını, eşyalarını geri taşıdım. Efendim Tanrı Aşur'un silahından arta kalanlar ise, Fırat nehrini geçtiler. Ben de onlardan sonra keçi derisinden şişme salları ile Fırat nehrini geçtim.

Beşri dağının eteklerindeki 6 şehri fethettim, yaktım, yerle bir ettim ve onların sayısız ganimetlerini, mallarını, mülklerini ve eşyalarını şehrim Asur'a getirdim”.

I. Tiglat-pileser, kitabelerinde Aramilere karşı başarı sağladığını ifade etse de tam olarak onları üzerinde denetim sağlayamamıştır. Çünkü onlar Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da bazı kentleri ele geçirerek kendi isimleri ile anılan krallıklar kurmuşlardır. Tiglat-pileser'i uzun süre uğraştıran Arami kabilelerinin yanı sıra, adı Asur metinlerde ilk kez geçen Muşki kabileleri de Asur Devleti için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Muşki'lerin üzerine yaptığı seferlere kitabelerinde yer veren kral, diğer krallar gibi din olgusunu kullanmış, hatta çıkan isyanı Tanrı Aşur'un isteği üzerine bastırıldığını ifade ederek, yaptıklarını meşrulaştırmıştır (Gökçek, 2015, s. 112-113):

Tahta çıktığım senede; 20 bin Muşkili ve 50 yıldır efendim Tanrı Aşur'a haraç ve vergi ödemiş olan Alzu ve Purulumzu memleketlerini elinde tutan, hiçbir kralın yenemediği 5 Muşki kralı güçlerine güvenerek Kadmuğu ülkesine indiler ve orayı ele geçirdiler. Efendim Tanrı Aşur'un yardımlarıyla arabalarımı ve ordumu hazırladım ve geride kalanları beklemeden Kaşiyari dağının engebeli arazisini aştım. Onların 20 bin kişilik ordusuyla ve 5 kralı ile Kadmuğu memleketinde savaştım. Onları yendim. Fırtına cini gibi onların askerlerinin gövdelerini savaş alanına yığdım ve kanlarını, dağların çukurlarına ve düzlüklere akıttım. Başlarını kestim ve onları hububat yığını gibi şehirlerinin çevresine yığdım. Onların sayısız ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını aldım. Silahlarımın önünden kaçan ve bana boyun eğen onların sürüsünden geride kalan 6 bin (askeri) aldım ve onları ülkemin halkı olarak kabul ettim.

Adı geçen kral, olayları ilk kez kronolojik bir sırayla ve ayrıntılı olarak anlattığı yıllığında, dönemin askeri ve siyasi olayları hakkında bilgiler vermektedir. Yıllıkların en kapsamlı bölümlerinde Nairi seferleri anlatılmaktadır. Kral Tiglat-pileser, Nairi coğrafyası ve halkı üzerine yaptığı seferlerini, Nairi halkının sürekli isyanlarına bağlayarak meşrulaştırmıştır (Gökçek, 2015, s. 114):

“Nairi ülkesinin 23 kralı arabalarını ve ordularını topladılar ve savaşmak üzere ilerlediler. Korkunç silahlarımın hiddetli saldırısı ile onlara yaklaştım ve onların büyük ordusunu Fırtına Tanrısı Adad gibi yok ettim. Onların savaşçıların gövdelerini hububat yığınları gibi açık alanlara, dağların düzlüklerine ve şehrimin etrafına yığdım. Savaşta onların silahlarla donatılmış 120 arabasını ele geçirdim. Nairi ülkelerinin 60 kralını onlara yardım edenlerle birlikte okumun ucunda Yukarı Deniz'e kadar

kovaladım. Onların büyük şehirlerini fethettim ve ganimetlerini, mallarını ve eşyalarını ortaya çıkardım. Şehirlerini yaktım, yıktım, tahrip ettim ve harabe tepelerine çevirdim. Geniş at, katır ve eşek sürülerini, meralarındaki sayısız hayvanlarını alıp getirdim. Nairi ülkelerinin bütün krallarını, canlı olarak ele geçirdim. Bu krallara merhamet ettim ve canlarını bağışladım. Efendim Tanrı Şamaş'ın huzurunda onları zincirlerinden ve bağlarından kurtardım ve onlara benim ulu tanrılarıma sonsuza kadar bağlı kalmaları için yemin ettirdim. Onların doğuştan asil oğullarını rehin olarak aldım. 1200 at ve 2000 sığırı onlara haraç olarak yükledim. Onlara ülkelerine dönmeleri için izin verdim”.

Nairi seferi yazıtlarından anlaşılacağı üzere, Doğu Anadolu Bölgesi Asur Devleti için ham madde kaynağı durumundaydı. Asur ordusunun Doğu Anadolu Bölgesine gerçekleştirdiği Muş'un Yoncalı (Malazgirt) ilçesi yakınlarındaki kaya kitabesinden anlaşıldığı üzere, kralın ifadelerindeki propagandaya ve abartılara rağmen, Akdeniz coğrafyasında korkulan ve saygı duyulan bir kral olduğu anlaşılmaktadır (Gökçek, 2015, s. 115) :

"Tiglat-pileser, güçlü kral, Asur'un kralı dört cihanın kralı, Tunmmu ülkesinden Dayannu ülkesine kadar Nairi ülkelerinin fatihi, Büyük Denize kadar Habbu ülkesinin fatihi"

Akdeniz bölgesinin önemini anlayan Tiglat- pileser, yapmış olduğu gezilerinde, küçük devletler tarafından törenlerle karşılanmıştır. Adı geçen kral, yaptığı gezileri anlatan kitabesinde dahi propaganda yapmayı ihmal etmemiştir (Gökçek, 2015, s.115):

“Lübnan Dağı'na yürüdüm. Efendilerim büyük tanrılar Anu ve Adad'ın tapınakları için sedir ağacından kirişler kestim ve götürdüm. Amurru ülkesine doğru devam ettim ve bütün Amurru topraklarını fethettim. Biblos, Sidon, Arvad ülkelerinin armağanlarını aldım. Arvad halkının teknelerine bindim, bir ada olan Arvad şehrinden Amurru topraklarındaki Samuru şehrine üç çift saatlik başarılı bir yolculuk yaptım. Denizde, denizati dedikleri bir nahiru öldürdüm."

Tiglat-pileser döneminin dikkat çeken bir başka konusu ise, kroniklerde bahsedilen avcılık faaliyetleridir. Detaylı ve abartılı bir şekilde anlatılan av etkinliği, kendisinden sonra tahta çıkan Asur kralları tarafından bir gelenek haline getirilmiştir. Tiglat-pileser'in çıkmış olduğu bir avın konu alındığı kitabede, abartılı ifadelerle, kralın gücü ve tanrıların yardımı vurgulanmaktadır (Gökçek, 2015, s. 116):

“Tiglat-pileser, eşsiz yayı kuşanmış, avcılıkta maharetli yürekli adam. Tanrılar Ninurta

ve Nergal asil kollarım için bana amansız silahlarını ve üstün yaylarını verdiler. Beni seven Tanrı Ninurta'nın buyruğu ile Mitanni ülkesindeki çölde olağan üstü azılı dört boğayı, Hatti ülkesine varmadan önceki Araziku şehrinde katlettim. Derileri ile boynuzlarını şehrim Asur'a getirdim. Harran topraklarında on kuvvetli fil öldürdüm ve Habur nehri bölgesinde dört canlı fil yakaladım. Derileriyle dişlerini canlı fillerle birlikte şehrim Asur'a getirdim. Beni seven tanrı Ninurta'nın emriyle yaya olarak vahşice saldırıp 120 aslan öldürdüm. Bundan başka hafif atlı savaş arabamdan 800 aslanı devirdim. Okumu her nişan aldığımında her türlü vahşi hayvanı ve göklerin kanatlı kuşlarını yere indirdim”.

Tiglat- pileser siyasi ve askeri başarılarının yanı sıra inşaat faaliyetlerine de önem vermiştir. Bunların başında tapınak, saray ve sur gibi inşaat ve restorasyon çalışmaları gelmektedir. Bu faaliyetlerini adı geçen kral bir kitabesinde şöyle dile getirmektedir:

“Tanrı Asur'un düşmanlarını tamamen egemenliğim altına aldıktan sonra tanrıçam İştâr'ın harap olmuş tapınağını, tanrı Amurru tapınağını, tanrı Bel-lapira tapınağını, On tanrı tapınağını, şehrim Asur'un tapınaklarını yeniden inşa ettim ve tamamladım. Tapınakların girişlerini açtım ve efendilerim büyük tanrıları içeri getirdim. Yüce varlıklarını memnun ettim. Ülkemin topraklarındaki, atalarımın zamanından beri zor dönemlerde terk edilmiş, harabeye dönmüş, yıkılmaya yüz tutmuş sarayları, büyük kült merkezlerini yeniden inşa ederek tamamladım. Ülkemin zayıflamış surlarını onardım” (Gökçek, 2015, s. 117).

Orta Asur Devletinin siyasi propagandaları incelendiğinde saray yapılarının iç ve dış duvarlarında hikâyeci bir anlatım karşımıza çıkmaktadır. Asur kralları halkları, rakipleri ve diğer muhataplarının görmeleri için saray duvarlarına katliam görüntülerini, savaşta düşmanlara yapılan muameleyi ve başarılarını yansıtmışlardır. Yapılan bu propaganda da kral, şiddetini, gücünü, ideolojisini göstererek halkından ve ordusundan güven ve meşruluk elde etmektedir. Tanrıların temsilcileri olarak var olan krallar, onlar için fetihler yapan, tanrılar için vergi toplayan, inşaatlar yapan ve tanrısal düzeni yeryüzünde sağlayan ilahi birer varlıktırlar. Orta Asur çağıının en önemli eser kümesi kent meydanı, tapınak önü vb. kamusal alanlara yerleştirilmiş obelisk denen dikili taşlardır. Zigguratları anımsatan basamaklarla sonuçlanan ve Mezopotamya'da MÖ 2. binyılın son asırlarında görülmeye başlayan bu dikili taşlar, Mısır etkisiyle gelişmiş olmalıdır. Yükseklikleri 3 metreyi bulmaz. Yandaki dört yüzleri yatay kuşaklarla resimli panolara ayrılmış, ayrıca kuşaklar üzerine çivi yazıları ve kabartmalarla, geçen olaylar hakkında

bilgi vermiştir. En eski örnek 1853 yılında Ninive'deki İştar Tapınağı yöresinde bulunmuş olan " Kırık Obelisk"tir. Günümüze yalnız tepedeki 0:40 m'lik basamaklı bölümü kalan anıtın, üzerinde yer alan yazıtta anlatılan askeri sefer, bayındırlık etkinlikleri ve büyük av partileri hakkındaki bilgilere bakılacak olursa, bu yazıtın kral I. Tukulti-apil- Eşarra (Tiglat-pileser) ya da Asur-bel- kala'ya ait olması gerekir. Tema, Kaşıyari (Tur Abdin) dağı ve Nabula (Nusaybin/ Girnavaz) yöresinde Aramilere karşı düzenlenen askeri operasyon ve yenik düşmandan saygı gören kraldır. Kısa kollu uzun tunik giyen kral, sağ eliyle, aman dilemeye gelen heyeti selamlarken sol elinde topuz başlı asa ve halka tutmaktadır. Huzurundaki soylu düşmanlardan daha büyük boyutlu gösterilmiştir ki bu, kimi zaman "sosyal perspektif" denen bir anlatım biçiminin ilk örneğidir. Sahnenin üzerinde Asur, Sin, Şamaş, Adad ve İştar'ın tanrısal simgeleri sıralanır. Şamaş'ın kanatlı kursu altından ve sanki gökyüzünden iki el uzanır. Ellerinden biri ok ya da yay tutar, ikincisi ise adeta zaferin tanısıal onayını açıklar. Böylelikle tanrılar ve insanlar arasındaki mesafe bir kez daha vurgulanmıştır (Sevin, 2014, s. 9).

Orta Asur çağı obelisklerinden en ünlüsü, hiç kuşkusuz yok ki, taşının rengi nedeniyle "Beyaz Obelisk" denen anıttır. Ninive'de İştar Tapınağı yöresinde bulunmuş olan dikilitaş, 2,85 m yüksekliğinde ve 0,70 m genişliğindedir. Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe daralan zigguratı andırırcasına basamaklarla sonuçlanan prizmatik gövde, birbirlerinden ince ve düz kuşaklarla ayrılan sekiz yatay sıra halinde alçak kabartma resimleri ile bezelidir. Kuşaklarda Asurca kitabe ve kısa notlara yer verilmiştir. Sahneler genel olarak sol üst yan yüzden başlayıp sağa uzanarak kıvrıla kıvrıla aşağı doğru ilerler. Birbirinden düz yatay bantlarla ayrılmış toplam 32 pano ve 30 farklı sahne bulunur. Her bant kesintisiz olarak taşınan dört yüzde dönmektedir. Örneğin bir yüzde savaş arabası ve atların yalnızca arka kısımları sonrakinde ön kısımları görülebilmekte ya da kurbanlık boğanın başı bir yüzde gövdesi de izleyen yüzde olabilmektedir. Olaylar dizisi Asur ordusunun dağlık ve kayalık bir araziden Şupria bölgesine doğru yürüyüşü ile başlar; çeşitli kentlerin zaptı, haraç alımı, kurban ve libasyon töreni, tutsakların denetlenmesi, ordugâhın çadırları ve krali av betimlemeleriyle son bulur. Anlaşılabacağı üzere, bilinçli bir sıralama yapılmış: üst sıralara sefer, orta sıralara haraç taşıyıcılar, alt sıraya da av sahneleri yerleştirilmiştir. Obelisk kabartmalarında 14 savaş arabası resmedilmiştir. İki atın çektiği çerçevesi ve yanları kapalı araba kasaları ancak kral ve sürücüsünü alabilecek kapasitelidir. Yapılan araştırmalarda Beyaz Obelisk' de kral Aşşur-nasir-apli'nin adı geçmektedir. Ancak Asur tahtında biri MÖ 1049-1031 biri de

MÖ 883-859 tarihleri arasında aynı adı taşıyan iki hükümdar vardır. Obelisk incelendiği zaman savaş arabasındaki kasası, yan korkuluklarına asılı çapraz sadak çifi, kasa arkasında uzanan mızrak ve atların ters laleyi andıran ön kol sivilizasyonu, II. Aşşurnasir- apli dönemindekilere benzemektedir (Sevin, 2010, s.6-9)

Orta Asur Devleti'nin kitabelerindeki propagandalara bakıldığında görüyoruz ki, bazı Mezopotamya krallarının kendilerini tanrısallaştırması durumu Asur krallarında da görülmemektedir. Asurlu krallar, tanrıların temsilcileri olarak kendilerini ifade etmişlerdir. Tanrılar için fetihler yapan, tanrılar için vergi toplayan, inşaatlar yapan ve tanrısal düzeni yeryüzünde sağlayan güçlü bir imaj vermişlerdir. Savaşçı özellikleri ön planda olan Asurlular, yayılımcı bir politika izlemişlerdir. Ayrıca halkları üzerinde, belirleyici ve etkin gücü olan inanç sistemini, emperyalist seferlere meşru zemin kazandırma aracı olarak kullanmışlardır.

Kitabelerden anladığımıza göre, I. Tiglat- pileser'in ölümü ile başlayan çöküş, yaklaşık bir asırdan fazla sürmüştür. Arami istilaları ile geçen ve Asur tarihinin karanlık çağlarından biri olarak kabul edilen bu dönemde, Güney Mezopotamya'daki iktisadi kaynakların Elam'ın eline geçmesi de bu çöküşün bir başka nedeni olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreç II. Aşur-dan 'ın iktidara gelmesiyle kısmen atlatılmıştır. Çoğu tarihçi, Yeni Asur Devleti'nin başlangıç dönemini II. Aşur-dan ile başlatmaktadır. Fakat Asur Devleti'ni büyük bir cihan devleti olmaya iten, II Aşur-dan 'nın oğlu II. Adad-nirari' dir. Şimdi bu yeni döneme ait kitabelerdeki propagandaları gözden geçirelim.

3.2.7.3. Yeni Asur Dönemi Kitabeler

MÖ 11. yüzyılın ortalarından (MÖ 1050), MÖ 722 yılına kadar geçen yaklaşık üç yüz yıllık döneme YENİ ASUR DEVLETİ ZAMANI denilmektedir. Bu devrin kralları atalarının icraatlarıyla övünür. Onları kendilerine örnek alır ve onların izinden giderler. Böylece Yeni Asur Devleti zamanında gelişen bu yeni yapılanmayla Asurlular arasında milliyetçilik fikrinin doğmasına zemin hazırlanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni ruh, Asur krallarını emperyalist bir şuura ve gurura itmiştir (Memiş, 2015, s. 226). Bu dönemde Asur, Aşağı ve Yukarı Mezopotamya, Batı İran, Suriye, Doğu Akdeniz ve hatta Anadolu'da Çukurova ve Toroslara kadar uzanan coğrafyada rakip tanımayan bir imparatorluk haline gelmiştir (Sevin, 2014, s. 13).

II.Aşur-dan'ın oğlu II. Adad-nirari'nin (MÖ 911-891) Asur tahtına çıkışı ile güçlü bir imparatorluğun temellerinin atıldığı görülmektedir. Ard arda tahta geçen karizmatik ve

güçlü krallar, Asur ordularını başarıdan başarıya koşturmuşlardır. Asur krallarının kitabeleri incelendiğinde, çok güçlü bir propaganda dili kullandıkları görülmektedir. Krallar, tanrılardan aldıkları gücü ve desteği, her seferinde vurgulayarak, yaptıklarını meşru bir zemin üzerine oturtma gereğini duymuşlardır:

“.....öfkeli silahlarımla Hanigalbat topraklarına 6.kez yürüdüm. Nur-Adad'ı, Temannuları, Nasibina (Nisibis-Nusaybin) şehrine yerleştirdim ve etrafına yedi tabya dizdim. Oraya Asur-dini-amur'u başkomutan atadım. Nur-Adad, şehrin etrafını daha önce olmayan çepre çevre saran bir hendek kazdırmıştı. Eni dokuz kubitti (yaklaşık 5 metre) ve su seviyesine kadar inmişti. Duvar hendeğin hemen yanındaydı. Ateş gibi savaşçılarımla onun hendeğini dolaştım ve bu esnada düşman çocuklar gibi çığlık atıyordu. Ona yıkıcı tufanlar gibi güçlü tuzaklar kurdum ve onu tahıldan mahrum ettim. Efendim, büyük efendim tanrı Aşur'un emri ile onun şehrinden.....altınını, malını, mülkünü dağdaki kıymetli taşlarını, tanrısını, atlı arabalarını ...savaş malzemelerini, altın bir tahtı, altın tabaklarını oyma sedirlerini, silahlarını, ...oklarını, onun egemenliğini gösteren altın çadırını ve onun sarayında sayamadığım pek çok değerli mallarını taşıdım" (Gökçek, 2015, s. 123).

II. Adad- nirari'nin yazıtlarına bakıldığında, askeri seferleri ile ordusunun gücü ve stratejisi ile ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Yukarıdaki yazıttan da anlaşılacağı üzere, Asur Devleti emperyalist bir politika izlemiş ve propaganda yaparak da muhataplarına mesajlar vermiştir. Anlaşılan odur ki, II. Adad-nirari, askeri seferleri ve izlediği yayılımcı politika sayesinde Asur Devletini eski gücüne ulaştırmış ve en önemlisi, Arami tehlikesini de büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Asur krallarının içerisinde acımasızlığı ve zalimliği ile tanınan II. Asur- nasirpal, kitabelerinde, bu acımasız yönünü dile getirerek düşmanlarına gözdağı vermeyi amaçlayan bir propaganda yapma yolunu tercih etmiştir:

“Kent kapısının karşısına bir sütun yerleştirttim ve bütün elebaşların derisini yüzdürttüm.... Sütunu derileri ile kaplattırdım... kimini sütuna çaktırtım, kimini de kazığa çektirttim ve başlarındaki adamların kol ve bacaklarını kestirttim. Tutsak alınanların çoğunu yaktırtım. Kiminin ellerini, parmaklarını kestirttim. Kiminin gözlerini oyduurdum. Genç kızları ve delikanlıları canlı canlı yaktırdım...” (Gökçek, 2015, s. 127).

II. Asur-nasirpal, Arami ve Nairi toprakları üzerine yapmış olduğu askeri seferleri de

bugün British Museum’ da sergilenen ve 1861 yılında Diyarbakır’da Üçtepe Höyüğün ‘de bulunan " Kurkh Monolitleri" denilen iki stelde ayrıntılı olarak anlatmıştır (Sevin, 2014, s. 59):

“Kendisine karşı isyan edenleri kılıçtan geçiren Tukulti-Ninurta'nın oğlu ve savaşçıların boynunu vuran Adad-ninari'nin torunu. Benim adımlı çağırın ve egemenliğimi hâkim kılan tanrı Asur, Nairi topraklarına ikinci kez yürüdüğüm esnada bana yol gösterdi ve beni yönetti. Sivan ayının ilk gününde Şa-ilima-damqa'nın limmumluğu zamanında savaş arabalarımı ve alaylarımı topladım. Dicle'yi geçtim. Yolumun üzerindeki Kadişharu topraklarındaki Kalşe şehrine ve Limale şehrine yürüdüm..... Apqu şehrine girdim. Apqu'dan hareket ettim Hatti topraklarındaki Malhina şehrinden önce keskin oklarımla beş aslan öldürdüm. Katmuhi topraklarına girdim. Tel Uli şehrinde bir saray yaptırdım. Tel Uli'de Katmuhi topraklarından haraç topladım. İstarate topraklarını geçerek Katmuhi topraklarından hareket ettim. Kibaku'dan yiyecekler, şarap, öküz ve koyunu haraç olarak aldım. Kibaku'dan hareket ederek, Matiatu şehrine yaklaştım. Matiatu şehrini köyleri ile birlikte fethettim. Onların 2800 kılıçlı adamını düşürdüm ve birçoğunu ele geçirdim ve alıp götürdüm. Esir aldıklarım kadar silahlarımdan kaçanlar oldu. Onların şehirlerini düzene koydum. Onların vergilerini, borçlarını ve çalışmalarını arttırdım. Oraya kendi heykelimi yaptım ve onun üzerine kudretli zaferimi yazdırdım. Matiatu'dan ayrıldım...”

Kaşıyari Dağı'nı geçtikten sonra ikinci kez Nairi ülkelerine girdim. Sigişu kentinde kamp kurdum ve geceyi geçirdim. Sigişu kentinden hareketle Tupusu'nun oğlu Lapturi'nin güçlendirilmiş kenti Madara'ya yaklaştım. Kent iyice güçlendirilmiş dört duvarla çevrilmişti. Kenti kuşattım. Güçlü silahlarımın görünüşünden korkuya kapıldılar ve onlardan mallarını, mülklerini ve hizmetim için oğullarını aldım. Vergi ve haraç vermeleri koşuluyla hayatlarını bağışladım.

Madara kentinden hareketle Tuşban kentine girdim. Tuşban'da bir saray kurdum. Tuşban'da Nirdun ülkesinden vergi ve haraç alarak atlar, katırlar, kazanlar, ayna, öküz, koyun ve şarap aldım. Tupusu'nun oğlu Lapturu'nun yönettiği, Kaşıyari Dağı'nın eteklerindeki iyi güçlendirilmiş 60 kenti yıktım, yaktım, harabeye çevirdim... (Gökçek, 2015, s. 133-134)

Asur Devleti'nin askeri gücü ile II. Asur-nasirpal'in acımasız, hırslı ve savaşçı karakteri birleştiğinde, adı geçen kralın sömürgeci ve hamleci politikası, kitabelerinde

propaganda olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin II. Asur-Nasir-Pal'in "Monolit" denilen abidesi üzerindeki kitabede (Memiş, 2015, s. 232) :

"Hattena'lı Lubarna'nın şehri Aribua'ya yürüdüm. Şehir bana teslim oldu. Luhuti memleketinin otunu ve zahiresini toplattım ve yığdım. Onun sarayında bir ziyafet verdim. Asurluları bu şehirde yerleştirdim, Aribua'daki ikametim esnasında Luhuti memleketinin şehirlerini zapt ettim. Halkını katlettim. Şehri yaktım. Cenkçilerini şehrin önünde kazıklara çaktım" demektedir.

II. Asur-nasirpal'in acımasız ve hırslı politikalarının, kendinden sonra Asur tahtına geçen oğlu III. Salmanassar (MÖ 858-824) tarafından da aynı şekilde devam ettirildiğini hatta daha ileri boyutlara taşındığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Tıpkı babası gibi acımasız bir kral olan III. Salmanassar, tanrıların desteğini almayı ve seferlerini tanrıların emri doğrultusunda gerçekleştirdiğini vurgulamayı da ihmal etmemiştir. Kendini tanıttığı ifadelerin bulunduğu metinde, kullanılan unvan ve vurgular, dini inanç sisteminin ve bu sistemin en önemli unsuru olan tanrıların, Asur siyasetindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır:

"Salmanassar; bütün insanlığın kralı, Asur'un rahibi, güçlü kral, dört bölgenin kralı, bütün insanların güneşi, bütün toprakların hükümdarı; yeryüzündeki bütün ülkelere boyun eğdiren, egemen olan, tanrıların makbul gördüğü, bütün rahiplerin başı, bütün düşmanları kılıçtan geçiren ve bir tufan gibi boğan Tukulti-Ninurta'nın şerefli torunu." (Gökçek, 2015, s. 141).

Kitabenin devamında adı geçen Asur kralı, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"...Krallığımın başlangıcında saltanatımın birinci yılında tahta oturduğum zaman savaş arabalarımı ve ordumu topladım... Hubuškia şehrini yüz semtiyle birlikte ateşle yaktım. Nairi Ülkesi'nin kralı Kâkia ve onun huzurlu ordusu korkunç silahlarımı görünce korktular ve yüksek dağlara kaçtılar. Onları takip ederek dağlara tırmandım. Dağlarda korkunç bir muhabere ettim. Onların tamamını vurdum. Arabaları, askerleri, atları tekrar dağlara götürdüm. Tanrım Asur'un korku veren saygısıyla onların üstesinden geldim. Çökerek ayaklarına kapandılar. Onlara vergi yükledim. Hubuškia'dan ayrıldım. Urartulu Aramu'nun kralı şehri Sugunia'ya gittim. Şehre saldırdım ve esir ettim. Askerlerin çoğunu katlettim. Ganimetlerini alıp götürdüm. Şehrin önüne başlarından bir sütun yaptım. On dört şehri semtleriyle beraber yaktım. Sugunia'dan ayrıldım. Nairi Ülkesi Denizi'nden aşağı indim. Silahlarımı o denizde yıkadım. Tanrılarımı kurbanlar

sundum. O zaman kudretimin büyüklüğünü ve tanrım Asur'un ihtişamını yaptırdığım taşın üzerine yazdım. Üzerine oturdum. Denizden döndüğümde Asu, Guzanite'nin takdiri olarak iki deve, at, sığır, koyun, şarap aldım ve Asur şehrine taşıdım...”

III. Salmanasar'ın üçüncü saltanat yılında Urartu Devleti üzerine yaptığı seferi kitabesine yazdırmıştır. Kitabesinde yaptığı seferi bütün detayları ile anlatırken, kentleri viran ettiğinden, askerleri kılıçtan geçirdiğinden ve bu gücünü tanrı Asur'dan aldığını ifade ederek açık şekilde propaganda yapmış ve diğer Mezopotamya kralları gibi yaptıklarını tanrı üzerinden meşrulaştırmıştır (Kurt, 2007, s. 33 ; Pınarcık, 2018, s.39-40) :

“... Saltanatımın 3. yılında Adini'nin oğlu Ahuni benim dehşet saçan silahlarımdan korktu ve krali şehrinin terk etti; Fırat'ı geçti... Dönüşümde Alzi ülkesinin geçitlerine girdim; Alzi'den Suhme ülkesine (yürüdüm); Suhme'den ayrıldım. Daiaeni ülkesine doğru indim. Daiaeni'nin kentini bütünüyle ele geçirdim. Kentlerini tahrip ettim, virane haline getirdim, ateşle yaktım... Daiaeni'den ayrıldım. Urartu'lu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un yanına vardım. Urartu'lu Arame benim gücümünden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerinden korkarak kentini terk etti. Adduri Dağı 'na kaçtı. O'nun peşinden dağa tırmandım, dağın orta yerinde (Onunla) amansız bir savaşa giriştim. 3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim... Arame hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı... Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım...”

“....Arzaşkun'dan yola çıktım. (Eritia dağına tırmandım), krali kişiliğimin kahramanlığını gösteren bir tasvirimi yaptım. Üzerine efendim Assur'un şanı, Urartu ülkesinde gösterdiğim gücümün kudretini yazdım. Onu Eritia dağına diktim. Eritia Dağı'ndan yola çıktım. Aramele şehrine yaklaştım. Şehirlerini tahrip ettim, yıktım, yaktım. Aramele'den yola çıktım. Zanziuna'ya (yaklaştım)..... o korktu ve ayaklarına kapandı.....Nairi ülkesinin denizine indim; Assur'un dehşet verici silahlarını denizde yıkadım.....”

“.....Gilzanu ülkesine yürüdüm. Gilzanu ülkesinin krali Asau erkek kardeşleriyle birlikte bana karşı yürüdü.....krali tasvirimi yaptım. Yüce efendi, efendim Assur'un şerefini ve Nairi Ülkesi'nde göstermiş olduğum gücümün kudretini üzerine yazdım. Onun şehrinin ortasında onun tapınağının içine onu diktim.”

Siyah Obelisk'te belirtildiğine göre Asur krali III. Salmanassar, yirmi beşinci (MÖ. 834)

ve yirmi altıncı (MÖ. 833) hâkimiyet yıllarında da Que üzerine sefer düzenlemiştir. Seferden bahsederken şehir üzerine dört kez yürüdüğünü belirten kralın, kararlılığı gözler önündedir. Apaçık propaganda yaptığı kitabesinde, sefer düzenlediği şehrin halkının ayaklarına kapandığını ve onları vergiye bağladığını belirtmektedir. MÖ. 833-832 yılında Que'ye düzenlediği seferi ise Siyah Obelisk'te şu şekilde anlatmaktadır (Gökçek, 2015, s.148-149) :

“Hâkimiyetimin yirmi altıncı yılında Amanos Dağı'nı yedinci defa aştım ve Que kralı Kate'nin şehirlerine dördüncü defa yürüdüm. Tulli'nin kraliyet şehri Tanakum'u kuşattım (...). Tanakum'dan hareket ettim ve Lamena'ya doğru yöneldim (...). <Sonra> Tarzi (Tarsus)'ye doğru ilerledim. <Sakinleri> ayaklarına kapandılar. Onlardan vergi olarak altın ve gümüş aldım. Başlarına Kate'nin oğlu Kirri'yi geçirdim”

II. Asur-nasirpal ve kendinden sonra tahta geçen oğlu III. Salmanassar dönemlerine bakıldığında, hırsları, askeri güçleri ve başarıları, emperyalist ve yayılımcı politikaları ve dini inanç sisteminin verdiği güç ile, Asur Devletini büyük bir güç haline getirmişlerdir. Yaptıkları faaliyetlerini kitabelere yazdırarak siyasi propaganda yapan krallar, muhataplarına ve rakiplerine siyasi mesajlar vermektedirler. III.Salmanassar'ın son dönemleri iktidar oyunları ile geçmiş ve ölümünden sonra oğlu V. Şamşi- Adad (MÖ 824- 810) tahta çıkmayı başarmıştır.

“Sümer'in ve Akad'ın Kralı” olarak anılan V. Şamşi -Adad, selefleri olan babası ve dedesi gibi vahşice seferler yapmıştır. Siyasetinde din unsurunu kullanan kral, faaliyetlerini tanrılar için yaptığını dile getirmiştir. Yaptığı seferlerdeki katliamları yazıtlarında belirten V. Şamşi –Adad, belli ki, düşmanlarına ve muhataplarına gözdağı vermek istemiştir (Gökçek, 2015, s.152):

“13.000 askerini kılıçtan geçirdim. Kanlarını kentlerinin meydanlarından nehir suyu gibi akıttım. Askerlerin cesetlerini üst üste yığdım..... Onun (Babil kralının) krallık yatağını ve koltuğunu, sarayındaki hazinelerini, mallarını, tanrılarını ve saraylarındaki her şeyi ve sayamadığım birçok şeyi götürdüm. Tutsak aldığım askerini yurdumun askerlerine çekirge gibi dağıttım. Kenti yakıp yıktım, harabeye çevirdim.”

V. Şamşi –Adad'dan sonra Asur tahtına III. Adad-Nirari (MÖ 810-782), IV. Salmanasar (MÖ 782-772), III. Aşşurdan (MÖ 772-754) gibi krallar geçmiştir. Adı geçen krallar hem Urartu Devleti ile hem de Arami kabilelerine karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Ancak görünen o dur ki, bu dönemde Asur'un bir durgunluğa girdiği anlaşılmaktadır.

Asur, bu durgunluğunu III.Tiglat- Pileser'in (MÖ 745- 727) tahta geçmesiyle üzerinden atacak, adı geçen kralla birlikte yeniden fetih hareketlerine başlayacaktır. Gerçekten, III.Tiglat-pileser olağan üstü gayret göstererek, Asur Devletini imparatorluk haline getirecek yeni bir süreç başlatmış, orduda ve yönetimde reformlar yapmıştır. Ayrıca III. Tiglat- pileser fethettiği topraklarda yürütmüş olduğu sürgün politikası, onun otoritesini güçlü tutma ve olası isyanlara karşı halkı sindirme amacı taşımış ve tanrılardan aldığını söylediği gücünü daha da üst seviyelere taşımıştır (Gökçek, 2015, s.155) :

“Humut denilen Tel Kamri'nin üzerinde bir şehir yaptırdım. Onu temelinden tepesine kadar ben tamamladım. O şehrin içerisine, kraliyet yerim olarak bir saray yaptırdım ve ona Kar-Asur ismini koydum. Efendim Asur'un silahını onun içine yerleştirdim. Elimle feth ettiğim ülkelerin halklarını o şehre yerleştirdim. Onları haraca ve vergiye bağladım. Onları Asur halkıyla bir saydım.”

III.Tiglat -Pileser, iktidarda kaldığı 18 yıl içerisinde Asur Devleti'ne imparatorluk olmak için gerekli bütün şartları hazırlamış ve halefine kuvvetli, sağlam bir devlet bırakmıştır.

3.2.7.4. Asur İmparatorluğu Döneminde (Sargonitler Dönemi) Kitabeler

III. Tiglat- Pileser ölünce yerine varis olarak geçen isimler muallakta kalmıştır. Fakat Alman bilim adamı Unger'in İstanbul Şark Müzesi koleksiyonları arasında bulduğu çini bir plaka üzerindeki yazı Asur İmparatorluğunun yasal varisini gözler önüne sermiştir. Adı geçen çini üzerindeki yazıtta:" Asur kralı Tiglet-Pileser'in oğlu, Büyük Kral, Asur kralı Sargon'un sarayı" ibaresi bulunmuş ve Asur tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan II. Sargon'nun Asur tahtının gerçek varisi olduğu anlaşılmıştır (Memiş, 2015, s. 247).

Bilindiği üzere, Asur tarihinin en ihtişamlı devri Sargonitler dönemidir (MÖ 722- 612). Bu dönemin ilk kralı olan II. Sargon sadece Asur tarihinin değil, dünya tarihinin yetiştirdiği çok önemli bir şahsiyettir (Memiş, 2015; s. 247). Asur devletinin sömürgeci ve yayılcı politikasını devralan Sargon, icraatlarını o dönem toplumlarının ortak paydası olan din ve kutsal değerler etrafında toplayarak, yaptığı tüm faaliyetleri ve savaşları meşrulaştırmıştır:

“Dağların sel çukurları kadavralarla doluydu. Öldürülenlerin kanları bir nehir gibi akıyordu. Rusa canını kurtarmak için arabasını terk etti ve bir kırsığa binerek ordularının başından kaçtı. Kartalın önünden kaçan bir gece kuşu gibi kalbi korku ile

çarpiyordu. Kanı çekilmiş bir insan gibi idare merkezi Tuşpa'yı terk etti. Avcının önünden kaçan bir hayvan gibi dağların böğründe vuruldu. Urartulular üzerinde ebediyete kadar beyim Asur'un zaferini inşa ettim. Gelecek için unutulmaz bir anı bıraktım” (Gökçek, 2015; s. 173).

Asur krallarının kitabelerine bakıldığında, fethedilen yerlerin halkları ve sürgünlerle ilgili sürekli bir bütünleşme ve bir araya gelerek birleşme ifadeleri geçmektedir. Yapılan bu entegrasyon politikası Asur' u imparatorluğa götüren etmenlerden biri olmuştur. II. Sargon'nun silindirlerinin bir bölümündeki kitabe, entegrasyon politikasına çok güzel bir örnektir (Bordreuil, Chatonnet, Michel, 2015, s. 251):

"Efendim Asur'un emri ve hükümdar aşamın gazabıyla ganimet olarak aldığım dünyanın dört köşesinin yabancı dilli ve değişik şiveli toplulukları, dağ ya da ova sakinleri (...) onları tam bir uyum içerisinde (kelimesi kelimesine: tek bir ağızdan) (yeni başkent Dur-Şarrukin / Horsabad'a) yerleştirdim. Onlara yükümlüklerini ve tanrılarla krala saygı göstermeyi öğretmek için her konuda uzman Asur kökenli muhafız ve şefler gönderdim "

Asur'un sömürgeye dayalı politikalarının devam ettiği bu dönemde, dini inanç sistemini propaganda olarak politikalarında kullandıkları aşıkardır. Ayrıca krallıklarını meşrulaştırmada da etken olduğu görülmektedir. Tanrılardan aldıkları gücü ve onayı hemen her fırsatta dile getiren krallar, böylece kendilerini ve hâkimiyetlerini sorgulanamaz hale getirmişlerdir. Örneğin Asarhaddon'un kendini tanıttığı "Prizma S " olarak bilinen yazıtlarında yer alan ifadelerle bakıldığında, din kavramının etkisi yoğun bir şekilde görülmektedir. Adı geçen kral, kendisini tanıtırken tahtını meşrulaştırmak için tanrılarının gücünün yanında olduğunu sürekli olarak vurgulama gereğini duymuştur:

"[Asarhaddon], büyük [kral, Asur kralı], Babil'in valisi, [Akad ve Sumer kralı], [dört], cihanın kralı, onun beyleri Büyük tanrılarının gözdesi. [.....Erbil'in İştâr'ı ve Ninive'nin İştâr'ı Marduk] Ve Nabu [...] ve [Onlar krallık için onun ismini söylediler.] Ben daha genç iken Erbil'in [İştâr'ı, Ninive'nin İştâr'ı], Nabu'yu, Bel'i, Şamaş'ı komuta eden Asur bana baba oldu. [...] büyük bir gururla [başımı] kaldırdı ve iktidarın benim hakkım olduğunu söyledi. O kâhinlerin başı Şamaş ve Adad'a sordu: Onlar Asur'a olumlu bir cevap verdi ve şöyle söylediler: Halef O'dur..." (Memiş 2019; s. 135).

"Tanrı Aşur, tanrılarının babası, Asur topraklarını genişletmek ve tamamen harabeye dönmüş şehirleri bayındır hale getirmek için bana güç verdi. Tanrı Sin, hükümdarların

beyi, kahramanlara özgü güç ve kudreti kaderim olarak belirledi. Tanrı Şamaş, tanrıların ışığı, benim ismimi en yüksek yere taşıdı. Tanrı Marduk, tanrıların kralı, krallığının korkusunu kalın bir sis gibi dağlık diyarlara yaydı. Tanrı Nergal, tanrıların en güçlüsü, bana sertlik, ihtişam ve kudret hediye etti. Ve Tanrıça İştâr, savaşların ve mücadelelerin kraliçesi, bana kudretli bir yay ve ateşli bir ok takdim etti.” (Gökçek, 2015, s. 189-190).

Asarhaddon inşaat faaliyetlerine de önem vermiş, hatta Babil şehrinin surlarını onartırmış, tapınaklarını inşa ettirmiştir. Yaptıklarını bir prizmasında övgüyle anlatmakta ve böylece kendi propagandasını yapmaktadır. Adı geçen kral ayrıcalıklarından bahsederken, bütün büyük tanrıların gözdesi olduğunu, Asur’a isyan edenlere karşı gönderildiğini ifade eder (Gökçek, 2015, s. 201):

“Ben Asarhaddon, evrenin kralı, Asur kralı, kudretli savaşçı, tüm krallar içinde başta olan, Asur kralı Sanherib’in oğlu Asur’un ve evrenin kralı Sargon’un torunu. Ninil ve Asur’un yarattığı, Şamaş ve Sin’in sevgilisi, Marduk ve Nabu’nun gözdesi, Tanrıça İştâr’ın ilgisine mahzar olan, büyük tanrıların kalplerinin arzusu, kudretli, akıllı, düşünceli ve bilgili ki onu büyük tanrılar, kendi imajlarını düzeltmesi ve bütün büyük kentlerdeki kutsal mekânları yeniden yapılması ve tamamlanması için krallığa davet ettiler. Asur tapınağını yapan, Babil ve Esengila’yı restore eden, tanrı ve tanrıçaların görünümelerini düzelter, Asur saraylarından ve memleketlerinden alınan ve tutsak edilen tanrıları kendi yerlerine geri getirip barışçı yerlerine oturtan ve bütün tapınakları tamamen restore eden, bütün tanrıları kendi kutsal mekânlarına yerleştiren ve orada ebediyen oturtuncaya kadar güneşin doğuşundan batışına onların kudretine güvenerek zaferle yürüyen, rakibi olmayan, dünyanın dört bir tarafındaki kralları ayaklarımın dibinde itaate getiren benim. Asur’a karşı isyan eden (günah işleyen) bütün topraklara karşı, beni gönderdiler, beni “.

Asur imparatorluğunun bir diğer kralı, Asurbanipal’ dir. Kral, kendisini tanıttığı kitabelerinde, şahsını en büyük veliaht olarak ifade eder ve tanrıların, o daha annesinin karnındayken ona hükümdarlık bahsettiğini vurgular. Böylece tanrıların da gücü ve onayı ile tahta çıktığını ifade ederek, propaganda yapmış ve muhalefeti engellemekle kalmamış, ayrıca muhataplarına ve rakiplerine gözdağı vermiştir:

“Ben Asurbanipal, Belit ve Asur’un yarattığı, sarayın en büyük veliahdı, Asur ve Sin, en eski günlerden itibaren o daha annesinin karnındayken Asur hükümdarlığı için onun ismini çağırdılar. Şamaş, Adad ve İştâr’ın değiştirilmesi imkânsız kararıyla onun

hâkimiyetini emrettiler” (Gökçek, 2015, s. 203).

Asurbanipal’in, Asur tahtına çıkışını meşru ve güçlü bir temele dayandırdıktan sonra, Asarhaddon’un Mısır’da çıkan isyanı bastırmak üzere çıktığı sefer sırasında hastalanıp ölmesinden dolayı, yarım kalan seferi gerçekleştirmek için harekete geçtiğini görüyoruz. Mısır firavunu Taharka’nın başını çektiği isyan Asurbanipal’i uzun süre meşgul etse de MÖ 664’te büyük ölçüde bastırıldı. Asurbanipal’in Mısır üzerine yapmış olduğu seferi anlatan metinde tanrılara ve onlardan alınan güce atıf yapıldığı görülmektedir. Böylece sefer meşru bir zemin kazanmış olup, Asurbanipal de manevi yönden desteklediği askeri politikasına dini bir boyut kazandırmıştır. Söz konusu metnin tanrıların geçtiği bölümlerdeki ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

“Tanrısız Taharka Mısır’ı ve [...] almaya geldi. Efendim Asur’un gücünü unuttu ve kendi kuvvetine güvendi.....Mısır’daki benim kullarım olan ve babam Asur kralı Asarhaddon’un orada krallığı emanet etmiş olduğu Asur halkına karşı öldüren, yıkan ve yağmalayan bir ordu gönderdi..... Başkomutanı ve kendilerine bağlı adamlarıyla valileri çağırdım ve acele edip kullarım olan krallara ve valilere yardıma koşmalarını söyledim..... Asur’un, Sin’in yardımıyla, efendilerimin korumasıyla onları yendiler.....” (Gökçek, 2015, s.205; Mieroop, 2006, s. 294).

Görülüyor ki, güçlü bir imparatorluk kuran Asurlular, siyasi, askeri, ekonomik başarılarını ideolojik öğeleri de kullanarak kitabelerine yansıtmışlardır. Güçlerini göstermek için propagandalarını yazılı ve görsel olarak sergileyen Asur kralları gerek imar faaliyetlerinde yaptırıkları anıtlara, gerekse askeri seferler düzenledikleri uzak sınırlara propaganda amaçlı kitabelerini diktirmişlerdir. Krallıklarını meşrulaştırmak, mutlak güçlerini rakiplerine ve halkına kanıtlamak için propagandalarında psikolojik savaş, şiddet ve vahşeti yer veren Asurlu krallar yazılı ve görsel olarak da yazıtlarını güçlü ve ikna edici şekilde sergiledikleri görülmektedir.

3.3. Eski Mısır'da Kitabeler

Tarihin babası Herodotos’un, "Mısır, Nil'in bir armağanıdır" şeklindeki ünlü ifadesi Nil'in öneminin eskiçağda anlaşıldığını göstermektedir. Eski Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri olan Mısır'a kara toprak anlamına gelen ve özellikle Yukarı Mısır'ın bereketli toprakları için " Kemet" tabiri kullanılmıştır. Aşağı Mısır (ta-mehu) ve Yukarı Mısır (t-shemau) olmak üzere ikiye ayrılan Mısır, Afrika'nın kuzeydoğusundadır. Asya'ya Süveyş Berzahı (berzah, iki karayı birbirine bağlar) ile

bağlıdır. Kuzeyde Akdeniz ve doğuda Kızıldeniz’le çevrilmiş ve bu coğrafyanın konumu Mısır’ı uzun süre dış dünyaya karşı saklamıştır. Hemen hemen hiç yağmur yağmayan Mısır, gündüz çok sıcak geceleri de serindir. Ortasından geçen büyük Nil nehri Mısır’ın can damarıdır. Mısır’a can suyu olan Nil olmasaydı bu Antik uygarlık bir çölden, taşlık, çıplak ve çorak bir ovadın ibaret olacaktı. İşte bu yüzdendir ki, Herodotos’un değindiği gibi Mısır medeniyeti her şeyini Nil nehrine borçludur. Ayrıca Nil sadece Mısır coğrafyası için değil, Akdeniz dünyası için de büyük önem arz etmektedir. Şüphesiz bu coğrafyanın, tarihi, kültürü, ticareti, tarımı, sanatı, dini, siyaseti, edebiyatı, bilimi, mimari gelişimi için Nil, belirleyici bir etkidir. (Memiş, 2015, s. 70; Sipahioğlu, 2021, s. 26).

Bin kilometresi Mısır’dan geçen Nil, yaklaşık 6500 kilometrelik uzunluğu ve 2870000 kilometrelik (strabonXVII.1.2) havzasıyla dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Nil’in iki kolu vardır. Bunlardan birincisi Habeşistan’dan gelen Mavinil(Göknıl), diğer kolu ise Viktorya- Alber gölleri mntıkasından gelen Aknil’dir. Güneyden kuzeye doğru akan Nil nehri, Mısır’a girmeden Uganda ve Sudan’ı aşar ve altı adet şelale yapar. Bu çağlayanların sonuncusu kuzeyde Asuvan 'da dır. Asuva’dan sonra Nil, Akdeniz’e doğru gider ve birçok kola ayrılarak, bir deltayla son bulur. Yunan alfabesindeki delta harfine benzediği için, Yunanlılar bu mntıkaya "Delta" demişlerdi. Geniş delta ovasına Aşağı Mısır adı verirken, Nil’in uzun ve dar olan güneyindeki mntıkaya ise Yukarı Mısır denir. Böylece Mısır, Delta ve Nil vadisinden oluşur (Memiş, 2015b, s. 70-71; Özer, 1939, s.11).

Dört iklim kuşağından da geçmesine rağmen, tropik iklim ırmağı olarak literatüre geçen Nil’in haziran ayında suları çekilir, kıyıları kurur. Nehir yatağını doldurmaz, bitkiler, hayvanlar, insanlar güçlükle nefes alırlar ve resmen yaşam durur. Fakat her sene hemen hemen aynı tarihte, 20 Haziran’a doğru Nil canlanır. Çünkü Habeşistan dağları üzerindeki karlar erir ve suları Nil’i besler, aynı dönemde şiddetli yağmurlar yağar. Böylece Nil kabarır, taşar ve bütün vadiyi doldurur. Yalnız yüksek tepelere yapılmış köyler, birer adacık gibi meydana kalır. (Memiş, 2015b, s.71).Taşkınların alüvyonları getirmesi, toprağı daha çok verimli hale getirir. Bu alüvyonlu toprak normal yağmurla beslenmiş toprağın üç ya da dört katı ürün vermektedir. Suyun ve toprağın zenginliğı kadar önemli bir diğer konu ise taşkınların düzenidir. Nil Temmuz 'dan Ekim’e 'e kadar taşkından düzleşmiş vadinin üzerinde akacak yüksekliğe ulaşır. Bu, sel zamanı demek olan, akhet'tir. Dört ay sonra, Kasım’ın başında sular çekilmeye başlar, toprak

seçilebilir, işlenebilir ve tohum ekilebilir duruma gelir. Toprağın yeniden görüldüğü bu zamana peret adı verilir. Mart'tan Haziran'a kadar olan yılın son dört ayı hasat zamanıdır. Bu son dört aya şhemu yani hasat zamanı denmektedir (Freeman, 2010, s. 24; Memiş,2015b, s.71). Genellikle başka yerlerde eski zaman insanları yiyecek, içecek ve barınacak yeri temin için büyük emek harcarken, Mısır'da bu işler Nil sayesinde yolunda giderdi. Herodotos, "Mısırlılar", der "her şeyi diğer insanlardan farklı yapıyorlar" nk onlar için akan ve çalışan bir Nil var.

Bilindiği zere, Nil Mısır'a bilimsel anlamda da çok şey sunmuştur. Mısırlılar, modern takvimin esasını ortaya çıkaran Mutlak kronolojiyi de Nil nehri sayesinde bulmuşlardır. Nil aynı zamanda ulaşım ve bu yolla yapılan ticaret için de önemli bir yere sahiptir. Son derece düzgün bir rejime sahip olmasından ötürü üzerinde sandallar ve kayıklarla Mısır'ın ulaşımına destek vermektedir. Nil nehri ayrıca balık çeşitliliği bakımından oldukça zengin olduğu için, balıkçılar için de bulunmaz bir nimet ve geçim kaynağı olmuş ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Ayrıca Nil kıyıları boyunca birçok su bitkisi yetişmektedir. Bu bitkilerden papirüs ve lots bitkileri meşhurdur. Özellikle Delta'da bulunan papirüs yazının serüveninde rol almış ve liflerinden bir çeşit kğit yapılarak uygarlığın gelişmesine önemli bir rol oynamıştır Memiş, 2015b, s.71-72; zen, 1936, s.11-15).

Görülüyor ki, Nil'in sadece Mısır ve Akdeniz dünyasını değil tüm insanlığa olan nimetleri saymakla bitmez. Mısırlılar, Mısır'ın babası anlamına gelen "Hapi" unvanını verdikleri Nil, medeniyet demektir. Nil hayattır, Nil tarımdır, ticarettir, ekonomidir. Nil takvimdir, bilimdir. Mısırlının inancı gereği, Nil tanrıdır (Memiş, 2006, s. 57). O kadar ki Mısırlılar Nili ilah sayarlar. Ona şükran ve minnetlerini göstermek için şehirler ve mabetler yaptırmışlar ve kutsiyet yüklemişlerdir. Mısır uygarlığının dengeli ve verimli oluşu, Nil vadisinin ekolojisine odaklanmış kendine has koşullardan kaynaklanmışır (Freeman, 2010, s. 24; zer, 1939, s. 12).

Nil vadisinin ekolojisine odaklanmış Mısır uygarlığı, kendine özgü din ve siyaset kavramları gelişirmiştir. Mısır tarihi, tarihçiler tarafından genellikle beş döneme ayrılmaktadır: Tinitler Dönemi (I. ve II. Sülaleler M 3200- 2800), Eski İmparatorluk Dönemi (Mö 2800-2400), Orta İmparatorluk Dönemi (M 2050-1580), Yeni İmparatorluk Dönemi (M 1580 -1085), Mısır Tarihinin Son Dönemleri (M 1085-525). Tanrı-kral ya da Firavun olarak Mısır'ı yöneten hükümdarlar, ilk siyasi birliği Tinitler döneminde sağlamışlardır. Uzun zaman sürececek olan monarşi sisteminin

temellerinin atıldığı bu dönemde, din ve siyaset birlikte kurumsallaşmış ve hükümdarlar kendilerini tanrılaştırmışlardır. Aşağıda ele alınacak olan Eski Mısır tarihine ilişkin bilgiler, Mısır'ın kırsal kesimlerinde bulunan kitabelerde, binalarda, stellerde, heykellerde, tabutlarda karşımıza çıkmaktadır. Bunların çoğu, genellikle anıtları yaptıran tanrı kralları yücelten ya da askeri seferlerini öven, kamusal başarılarını dile getiren abartılı yazıtlardır.

Firavunların bırakmış olduğu pek çok yazıt vardır ve bunların bir kısmı propaganda yapmak amacıyla kaleme alınmışlardır. Bunları biraz sonra ele alacak ve propaganda içerikli yazıtları örnekler vermek suretiyle gözler önüne sermeye çalışacağız. Ancak daha önce konuyla bütünlük sağlaması bakımından Mısır tarihini ana çizgileriyle hatırlatmamız gerektiğini düşünüyoruz.

Mısır'ın tarih öncesi dönemleri, yazılı belgeler bulunmadığı için tam olarak aydınlatılamamıştır. İklim neolitik döneme kadar Ekvator Afrika'sı özelliklerini taşıırken, bugünkü iklimine Eski Krallık döneminde ulaşmıştır. Paleolitik dönemlere kadar inen insan varlığı, iklimin çölleşmesi ile Nil vadisine göç edilmesine ve yerleşik hayata geçilmesine sebebiyet vermiştir. Mısır'da ilk yerleşik hayat MÖ 5000- 3500 yılları arasına tarihlenen Neolitik devirde başlamış ve Nil kenarında ilk köyler kurulmuştur. Tarım yapan, evcil hayvan besleyen, aletlerini geliştiren, ölümlerini öte dünyaya armağanlarla gönderen Mısırlılar, insanlığın sonu olduğuna değil, sonsuzluğuna inanmışlardır (Hornung, 2004, s. 9). Neolitik devirden sonra Mısır, taş aletler yanında az miktarda madenin de kullanıldığı Kalkolitik devre girmiştir. Kalkolitik devirde köylerin yerini kasaba benzeri daha büyük yerleşim merkezleri almaya başlamış ve siyasi birlikler görülmeye başlamıştır. Kalkolitik devrin sonlarına doğru Mısır'da birtakım küçük şehirlerin ortaya çıktığına tanık olunmaktadır. Bu küçük şehirler de birer ikişer birleşmek suretiyle Yunanlıların "Nom" "adını verdikleri eyaletlere evrilmişlerdir. Bu nomların her birini bağımsız bir topluluk olarak düşünmek gerekir. Her birinin ayrı bir totem hayvanı, kendine has bir dili, mitosu ya da mitosları vardı. Nomların başında nom başkanları bulunurdu. Nom başkanının fiziki açıdan olduğu kadar maddi açıdan da güçlü olması gerekiyordu. Birbirinden bağımsız bu siyasi birliklerin arasında MÖ 4. Binyılın sonlarına doğru bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin sonunda Horüs'e tapanlar sülalesinden Menes, MÖ 3200 lere doğru öteki nom beylerini bertaraf ederek Aşağı ve Yukarı Mısır'ı tek bir yönetim altında birleştirmeyi başarmıştır. Mısır aynı zaman dilimi içerisinde hiyeroglif yazıyı da

icat etmek suretiyle tarihi devirlere de kucak açmıştır.

MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Mısır tarihçisi Manetho, ilk Mısır firavununun Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştiren Menes olduğunu bildirmektedir. Herodotos'un da aynı fikirde olduğu bu görüşe göre, ilk firavun Menes, Memphis şehrini kurmuş ve burayı yönetim merkezi yapmıştır (Herodotos, 2020, s. 121).

Tinitler dönemi olarak da bilinen I. ve II. Mısır sülalelerinden sonra, devlet yönetiminin başına III. Sülale geçmiş ve böylece Eski İmparatorluk Devri (MÖ 2800-2400) başlamıştır. Bu sülale firavunları zamanında Mısır ülkesi birlik ve beraberlik içerisindeydi. III. sülaleyle birlikte yeni bir dönem başlamış ve söz konusu sülale firavunları askeri seferler yanında imar faaliyetlerine de büyük önem vermişlerdir. Tek kuşak geçmesine rağmen müthiş bir değişim ile sade olan binalardan anıtsal taş mimariye geçilmiş. Sakkarada vadiinde yaptırılan ve kralın ölünce kullanacağı görkemli basamaklı piramitler ve Mısırlı büyük memurlara ait mastabalar (mezar) gayet özenli bir şekilde inşa edilmiştir. Dönemin zenginliğine işaret eden bu yapıtlar, yönetim başındakilerin öldükten sonra yeniden varoluşa görkemli bir şekilde hazırlandıklarını göstermektedir. Ayrıca tanrı-kral olarak bilinen yöneticilerin, kendilerini tebaalarına "En Büyük Tanrı" ve "Dünya Düzeninin Efendisi" olarak göstermeleri, siyasi bir propaganda olarak değerlendirilebilir.

III. Sülaleden sonra gelen IV. Sülaleye "Ehram Kuranlar Sülalesi" de denir. MÖ 2700-2500 yılları arasına tarihlenen bu sülale zamanında Mısır, ekonomik yönden belki de en parlak devrini yaşamıştır. IV. Sülale firavunlarının ünü, yaptırmış oldukları piramitlerle bilinmektedir. Bu piramitler devletin refahını ve gücünü simgelerken, aynı zamanda kralın da bir güç gösterisi içinde olduğunu apaçık göstermektedir. Bu firavunlardan Keops, Kefren ve Mikerinos'a ait piramitler, dünyanın yedi harikasından biri sayılırlar. Bu görkemli yapıtlara aynı zamanda dinsel bir güç gösterisi olarak da bakılabilir. Çünkü kralın güçlerinin ölümünden sonra da korunması gerekiyor ve bu sebeple de piramitler yapılıyordu. Mikerinos adlı firavun zamanında Heliopolis rahipleri güçlenmişler ve siyasi nüfuz elde etmeye başlamışlardır. Nitekim V. Sülale ile birlikte Aşağı Mısır'ın dini merkezi Heliopolis olmuştur. Bu sülale zamanında Mısır imparatorluğu tam bir teokratik devlet görüntüsü sergilemektedir. Ayrıca bu sülale döneminde kesin olmamakla birlikte " Yukarı Mısır Müfettişliği " makamının oluşturulduğu sanılmaktadır. Bu makamın amacı, taşradaki siyasi gücü ve baskıyı kurarak, kralın otoritesini güçlendirmektir. Deşâşa'da bir eyalet yöneticisinin mezar taşındaki kitabede

bulunan tasvirler incelendiğinde V. sülale sonuna doğru Mısırlıların bedevi kabilelerine ve Filistinlilere saldırdığı ve Asya kalesine hücum ettiği ve yenilgiye uğradığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları Heliopolis firavunların yerini Memphisli firavunlar almış ve böylece VI. Sülale ortaya çıkmıştır (Hornung, 2004, s. 44).

VI. Sülale 'den XI. Sülale zamanına kadar geçen ve 300 yıldan fazla sürdüğü anlaşılan dönem (MÖ ca 2400- 2050), Eski Mısır Tarihinin Birinci Ara Devri olarak kabul edilir. Bu dönemde iç karışıklık yaşanmış, nomlar bağımsızlık hareketlerine kalkışmışlar ve tarım faaliyetleri büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da açlıklar baş göstermiştir. Bu dönemde Mısır dış saldırılara da maruz kalmıştır. Ancak her şeye rağmen, Birinci Ara Devir ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir dönem olarak görülmektedir.

MÖ 2050-1580 yılları arasına tarihlenen Orta İmparatorluk Devri'nde iktidara gelen Mısır firavunları, başta Fenike olmak üzere Ege ülkeleri ile ticaret bağları kurmuşlardır. XI. sülale zamanında düzenli ve istikrarlı bir devlet düzeni kurulmuştur. Bunun sonucunda geniş bir tüccar zümresi doğmuştur. Orta İmparatorluğun sonlarında altın değer ölçüsü olunca, ticaret mallarının değeri birdenbire artmış ve bu durum, Mısır'a ekonomik çıkarlar sağlamıştır.

Orta İmparatorluğun sonlarına doğru Mısır'da yine iç karışıklıklar başlamıştır. Tarihçi Herodotos'un aktardığı bilgilere göre, bu kargaşa döneminde 12 firavunun hüküm sürdüğü ve bu dönemde Mısır'ı XIII. ve XIV. Sülalelerin idare ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde sürekli değişen iktidarlar, siyasi istikrarı olumsuz yönde etkilemiş, merkezi gücün zayıflamasına neden olmuştur. Ayrıca kültür düzeyi düşerken, sınır güvenliğinin sağlanamaması, dışardan gelen istilalara zemin hazırlamış, bu da söz konusu hanedanın kısa ömürlü olmasına yol açmıştır. Böylece Mısır tarihinde İkinci Ara Devir, Hiksoslar'ın Mısır'ı istila etmeleri ile başlamıştır. Vesikalara bakılacak olursa MÖ 18. yüzyıl başlarında Delta'ya sızmaya başlayan Hiksoslar'ın Mısır'daki gerçek hâkimiyetleri MÖ 1680- 1580 yılları arasına tarihlenir. Hiksoslar Mısır'da XV. ve XVI. Sülaleleri kurmuşlardır. Geleneksel Mısır kültürünü benimseyen Hiksosların teknik ve politik açıdan Mısır'a yenilikler getirdikleri kaynaklarda görülmektedir. Gerçekten onlar, çift atla çekilen ve manevra kabiliyeti son derece fazla olan savaş arabalarını ve çeşitli parçalardan oluşan daha güçlü bir yay ve silah tekniğini Mısır'a kazandırmışlardır. Hiksos hâkimiyetine karşı Güney Mısır'daki yerel prensler örgütlenerek XVII. Sülaleyi kurmuşlar, ama Hiksosları ancak Fayyum'a kadar geri

püskürtebilmişlerdir. Fakat Hiksosları Mısır'dan kovanlar XVIII. Sülale firavunlarıdır. Özellikle XVIII. sülalenin kurucusu olan Ahmose, Hiksoslara karşı Hiksos tarzı yeni bir askeri birlik kurmuştur. Hititlerin, Suriye ve Babil'e düzenlediği seferi fırsata çeviren kral, Hiksosların Hititlerle mücadelesinden faydalanarak Memphis kentini geri almış ve Hiksosların zayıflama dönemini başlatmıştır.

XVIII. ve XIX. Sülalelerin egemen olduğu MÖ 1580-1085 yılları arası, Mısır'ın Yeni İmparatorluk Dönemi'dir. Mısır tarihinde önemli bir yer işgal eden bu dönemde, iç yönetim tamamıyla monarşik bir hüviyete bürünmüş, dış ilişkilerde ise Önasya devletleriyle bazen savaşılmış bazen de barış yolları denenmiştir. Ayrıca o dönem dünyasında köklü değişiklikler görülmektedir.

Yeni İmparatorluk Dönemi'nin önemli kabul edilen iç ve dış hadiselerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Mısır özellikle MÖ 1400-1350 yılları arasına tarihlenen Amarna Çağında Eski Önasya dünyasının en güçlü devleti haline gelmiş, bu devrin diğer büyük devletleri olan Hitit, III. Babil, Mitanni ve Asur devletleriyle iyi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Amarna Çağını aydınlatan ve Amarna arşivinde ele geçirilen ve sayıları 400'e yaklaşan mektuplardan anlaşıldığına göre, bu devrin diplomasi dili Akkadça idi. Amarna çağının en güçlü siyasi lideri Mısır firavunu III. Amenofis'tir. Onun MÖ 1370 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu IV. Amenofis (MÖ 1370-1350) geçmiştir. Adı geçen firavun Mısır dininde bir reform yapmak istemiş ve Atonisme adı verilen tek tanrılı bir din kurmuştur. Bu dini yayabilmek amacıyla IV. Amenofis idare merkezi Teb'i terk etmek zorunda kalmış ve bugün Amarna mektuplarının bulunduğu yerde Akhetathon adıyla yeni bir kent kurmuş, kendisi de "Aton'a yararlı, onun hoşuna giden" anlamına gelen Akhenaton adını almıştır.

Bu din, yukarıda da ifade edildiği gibi tek tanrılı bir dindir. Bu dinin yayılabilmesi amacıyla büyük harcamalar yapılmış, devlet hazinesi neredeyse boşaltılmıştır. Refah seviyesi gitgide düşen halk bu durumdan hoşnut olmamış ve Amon rahiplerinin kışkırtmasıyla büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Vesikalardan anlaşıldığına göre, bu ayaklanma acımasız bir şekilde bastırılmıştı. Bir süre sonra da firavun yüzünde yaralar çıkmak suretiyle ölmüştü. Bu durumu halk, kendi arasında bir işaret olarak kabul etmiş ve tek tanrılı dinin olumsuzluğuna yorumlamıştır, ardından da tekrardan eski çok tanrılı dinine dönüş yapılmıştır. IV. Amenofis'in ölümünden sonra Mısır tahtına çıkarılan ve ancak bir yıl iktidarda kalan Tuthank-amon 'un ölmesi üzerine yeni bir kargaşa yaşanmıştır. En sonunda vezir Horemhep, bu kaos ortamına son vererek iktidarı ele

geçirmiş ve XIX. Sülaleyi kurmuştur.

XIX.Sülale zamanının en önemli hadisesi MÖ 1296 yılında Kuzey Suriye egemenliği yüzünden meydana gelen Kadeş Meydan Muharebesi'dir. Söz konusu tarihte Hitit ve Mısır orduları karşı karşıya gelmişler, ancak her iki taraf da kesin bir netice elde edememiştir. Son anda bozgundan kurtulan firavun II. Ramses, biraz sonra ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız sözde zafer kitabesinde bu mücadeleden büyük bir kazançla ayrıldığını beyan etmiş olsa bile, kaynaklardan dolaylı olarak öğrenildiğine göre, Amurru'yu Hititlere bırakıp dönmek zorunda kalmıştır.

Hitit ve Mısır devletleri arasındaki gerginlik bir süre daha devam edecek ve nihayet Asurluların baskısından ötürü Hitit kralı III. Hattuşili MÖ 1280 yılında II. Ramses ile eşit şartlara dayalı bir barış antlaşması imzalayacaktır. Bu antlaşmadan sonra yaklaşık elli yıl Eski Önasya devletleri bir barış ve huzur dönemi yaşayacaklardır.

Mısır, eski düşmanları olan Hititler, Ugarit ve Amurrularla dostluk ilişkilerini sürdürürken, Mısır'ı tehdit eden Ege Göçleri vuku bulmuştur. MÖ 13. yüzyılın sonlarına doğru açlık, kıtlık ve toprak yetmezliği gibi nedenlerle başlayan ve 12. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam eden Ege Göçleri sonunda Hitit, Mitanni ve III. Babil devletleri tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Asur Devleti göç yolları üzerinde bulunmadığı için bu felaketten hiçbir zarar görmeden kurtulmayı başarmıştır. Mısır firavunları Merneptah ve III. Ramses'in verdikleri amansız mücadeleye rağmen Mısır ülkesi ekonomik ve insan kaynakları açısından çökme noktasına gelmiştir. Yukarıda adları geçen her iki firavun da Egeli kavimlere karşı verdikleri mücadeleyi, yazdırmış oldukları kitabelerde bütün ayrıntıları ile dile getirmişlerdir ki, az sonra siyasi propaganda kokan bu kitabelere de temas edilecektir.

Ege göçlerinden sonraki süreçte Mısır yaklaşık bin yıl yabancı kavimlerin istilasına uğramaktan kurtulamayacaktır. Bu süreç içerisinde Mısır, Nubyalıların, Habeşlilerin, Asurluların, Perslerin, Makedonyalıların ve nihayet Romalıların egemenliği altında yaşayacaktır.

Siyasi tarihini ana çizgileriyle ortaya koymaya çalıştığımız Mısır'da, yönetimin başında bulunan ve tanrı-kral olarak kabul edilen firavunların zaman zaman siyasi içerikli metinler yazdırdıkları gözlerden kaçmamaktadır. Yönetimde söz sahibi olan firavunların halk tarafından tanrı sayıldığı ve firavunların da bu durumu zaman zaman bir propaganda aracı olarak kullandıkları görülmektedir. " Ben Mısır'ın sınırlarını Güneş'in

dolaştığı sınırlara taşıdım. Ben korkanları güçlü yaptım, onlardan kötülüğü kovdum. Ben Mısır'ı her yerden daha üstün kıldım"(I.Tuthmosis) (Microop, 2019,s.146). Tanrı-krallar, yeryüzündeki her şeyin sahibi olan tanrılar adına, yine her şeyin sahibi, yetkilisi, sorumlusu ve tanrının çocuklarıydı ve bu durumu da neredeyse tüm yazıtlarında belirtmiş oldukları görülmektedir. Bunlardan bir tanesi Karnak'ta Amon Tapınağı'na dikilmiş olan Tutankhamon'a ait olan kırmızı granitten yapılan steldir. Stelin üzerinde hiyeroglif yazı ile Tutankhamon'un kendisinden önce tanrılar tarafından umursanmayan ülkenin kendisiyle beraber güçlendiğinden ve kendi denetimindeki her ülkenin önünde eğildiğinden bahseder. Tanrı Amon'u babası olarak niteleyen Tutankhamon'un bahsi geçen steli şu şekildedir (Microop, 2019, s.202):

"Majesteleri kral olduğu zaman Elefantin'den Delta'nın bataklıklarına kadar tanrı ve tanrıçaların şehir ve tapınakları... çürümeye başlamış, mabetleri harabeye dönmüş, üzerlerinde otlar biten moloz yığınları haline gelmişti. Kutsal alanları sanki daha önce hiç var olmamış gibiydi ve tapınakları adeta ayak yoluydu, zira ülke mahvolmuştu. Tanrılar bu ülkeyi umursamadılar. Bir ordu Cahi'ye (Suriye) yollanacak olsa başarı elde edilemiyordu. Biri tanrıya dua edip bir şey istese, asla olmuyordu; biri bir tanrıçaya aynı şekilde yalvarsa, cevap vermiyordu. zayıftı ve onlar yapıları yok etmişlerdi.

Ama zaman geçti, majesteleri babasının tahtına oturdu ve Heros'un kıyılarını (=Mısır) yönetmeye başladı. Kara Ülke (=Nil Vadisi) ve Kızıl Ülke(=çöl) onun denetimindeydi ve her ülke onun önünde eğiliyordu.

Majesteleri Aakheperkara'nın (= I. Tuthmosis) yaptırdığı saraydaki konutundayken, aynı gökyüzündeki Ra gibi, majesteleri ülkeyi yönetip iki kıynın günlük işlerini idare ediyordu. Sonra majesteleri kalbinin sesini dinledi, her mükemmel işi inceledi, babası tanrı Amon için iyilik istedi ve onun soylu suretini gerçek elektromdan yaptırdı. Daha öncekilerden daha fazlasını yaptı. Babası tanrı Amon'un elektrom, lapizlazuli, turkuaz ve tüm değerli taşlardan yapılmış suretini on üç taşıma sırtığının üstüne koydurdu. Şimdi bu soylu tanrının ihtişamı bir zamanlar on bir taşıma sırtığının üstünde duruyordu".

Propaganda yapmak amacıyla yazdırılmış kitabelerin bir kısmını ele alırken herkesin bildiği bir hadisenin nasıl çarpıtıldığının en iyi örneklerinden biri olması dolayısıyla II. Ramses'in sözde zafer kitabesi ile Ege göçleri sırasında iktidarda bulunan Merneptah ve III. Ramses 'in yazdırmış oldukları kitabeleri biraz daha yakından incelemekte fayda vardır.

Eskiçağın o güne kadar gördüğü en büyük iki siyasi gücünü karşı karşıya getiren Kadeş savaşı, iki büyük devletin hesaplaşmasıydı. Bu hesaplaşmada üstün olan taraf Hititler iken, Mısır kralı II. Ramses yazdırmış olduğu kitabede olayı öylesine nakletmiştir ki, söz konusu kitabenin metnini okuyanlar Mısır firavununun büyük bir zafer kazandığı kanaatine varmışlar ve hatta adı geçen firavunu tanrılarla eş değerde görmüşlerdir. Öyle ki firavunun bu sözde zaferi onu tapılacak bir konuma getirmiştir. Firavunun bu sözde zafer kitabesinin ayrıntılarına girmeden önce savaşın sebepleri ve gidişatı hakkında kısaca bilgi vermenin konuya bütünlük kazandırmak açısından faydalı olacaktır.

Savaşın geçmişi Muvattali dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde Amurru Devleti'nin birtakım oyunlarla Hitit Devletini kışkırttığı kaynaklarda görülmektedir. Ayrıca IV. Tuthalya'nın Amurru kralı İştarmuva ile yaptığı antlaşmada da " babası Penteşina'nın Mısır tarafına geçmesi üzerine Mısır ve Hitit Devletlerinin harbettikleri" bildirilmektedir. Her ne kadar sebep bu olarak görünse de asıl sebep I. Muşşili zamanından beri Hitit denetiminde bulunan ve "Eski Yakın Doğu'nun borsası" konumunda olan Kuzey Suriye topraklarıdır. Çünkü o dönemin bütün ticaret yolları buradan geçmektedir. Hitit ve Mısır devletlerini karşı karşıya getiren bu savaş, MÖ 1296 tarihinde Suriye'nin Kadeş bölgesinde vuku bulmuştur. İki devlet arasındaki barış ise ancak MÖ 1280 yılında gerçekleşmiştir. İki siyasi gücü karşı karşıya getiren bu savaş hakkında bilgi veren ve Muvattali zamanından kalma herhangi bir belge bugüne kadar bulunamamıştır. Ancak III. Hattuşili'nin müdafanamesi ve İştarmuva antlaşmasında kısa bilgiler verilmektedir. Vasal devletlerle yaptıkları savaşları bile her detayı ile anlatan Hitit kaynaklarının bu şekilde sessiz kalmasını Prof . Dr. Ekrem Memiş şu şekilde yorumlamıştır: " Hititlerin sükûtunu, onların mağlubiyeti olarak yorumlamak doğru değildir. Çünkü Mısır kaynakları her ne kadar Firavununun bu savaştan parlak bir zaferle ayrıldığını beyan etseler de netice, Hititlerin zaferini göstermektedir. Gerçekten de harbin görünürdeki nedenini teşkil eden Amurru Devletinin ilhakkı keyfiyetini Hititler başarmış ve harpten önce olduğu gibi harpten Amurru şehir Devleti, Hitit egemenliğinde kalmıştır. Ayrıca Muvattali'nin halefleri olan III. Hattuşili ve IV. Tuthalya'nın Amurru kralları ile yaptıkları antlaşmalar, Hitit zaferinin en kuvvetli delilleridir. Bundan başka, II. Ramses'in Suriye seferlerine devam etmesi keyfiyeti de karşısındaki mukavemeti hala yenemediğini gösterir" (Memiş, 2020, s.125).

Mısır kaynaklarına bakıldığında ise, Abu-Simbel kaya tapınağının dikili taşlarında

bulunan kitabe, II. Ramses'i ve Kadeş savaşını ölçsüz bir şekilde anlatmaktadır. II.Ramses'in bu savaşı Mısır'daki tapınak duvarına sanki kazanmışcasına abartılı bir şekilde yazdırdığı görülmektedir. Mısır'ın ezici bir zafer olarak empoze ettiği bu savaşı, adı geçen kitabe şu şekilde anlatır:

"Horus gerçeğin sevgilisi güçlü boğa, egemenlik boğası, Hatti ülkesinin ışığını söndürmüş ve Habeş ülkesini haritadan silmiş korkusuz kahramandır. Dünyanın ucuna ulaşmış ve yabancı kralların geniş ağzını büzmüştür. Re'nin güneşidir. Hatti ülkesini çiğneyendir. Sivri boynuzlu bir boğa gibidir; kudretli aslan, dünyanın çerçevesini bir anda dolaşan çakal, görkemli tanrısal şahindir".

Ayrıca bu kitabeden farklı olarak, üç tapındaki beş yazıtta bulunan uzun bir edebi yazıt bulunmuştur.Bu edebi yazıt oldukça abartılı,çelişkileri olan ve ölçsüz bir şekilde II. Ramses'i ve Kadeş savaşını anlatmaktadır. Yazıtın savaşı anlatan ve propaganda içeren bölümleri aşağıdaki gibidir (Ceram,1984, s129-133) :

"Majesteleri muhafızlarıyla birlikte yapayalnız kalmıştı" diye başlar. "Ama aşağılık Hatti prensi ordusunun ortasında duruyor ve majestelerinin korkusundan bir türlü savaşa giremiyordu.

Majesteleri babası Month gibi ortaya çıktı, bütün savaş süslerini takmış ve zırhını giymişti. Görünümü tıpkı gazaba geldiği andaki Baal (İbranice efendi demektir) gibiydi. Majestelerini taşıyan büyük arabanın adı "Teb Zaferiydi", atları da Ramses'in has ahırındandı. Majesteleri hızla ileri atıldı, Hatti ordusunun üstüne saldırdı. Tek başınaydı, yanında hiç kimse yoktu.

Kral etrafına bakınca çıkış yollarının 2500 savaş arabasıyla kesilmiş olduğunu gördü, çepeçevre çember olmuş duruyorlardı. Bu arabalarda aşağılık Hatti ülkesinin savaşçıların yanı sıra, onlarla birlik olmuş ülkelerin, Aradus, Mese, Pedes, İrun, Kisvadna, Hereb, Ekeret, Kadeş, ve Reke'nin savaşçıları da bulunmaktaydı. Bir arabada 3 savaşçı vardı.

....

Majesteleri şöyle dedi: Ey benim babam Amon şimdi ne olacak? Bir babanın oğlunu unuttuğu görülmüş müdür? Ben sensiz bir şey yaptım mı? Nereye gittiysem, nerede durduysam, bütün bunlar hep senin dileğine göre olmadı mı? Buyruklarına bir an için olsun karşı geldin mi ? Senin için bu Asyalılar nedir ey Amon? Tanrı'dan bile haberleri olmayan aşağılık zavallılar değil mi? Oysa ben, senin için nice nice anıtlar dikmedim

mi? Ve senin tapınağını senin esirlerinle doldurmadım mı?.. Ey Amon, ey benim babam sana sesleniyorum! Burada tanımadığım yabancıların ortasında kaldım. Bütün ülkeler bana karşı birleşti. Bense yapayalnız kaldım. Yanımda kimsecikler yok. Askerlerim beni terk etti ve araba savaşçılarımdan hiç biri arkamdan gelmedi. Ama ben sana sesleniyorum ve biliyorum ki, benim için milyonlarca yaya askeri, yüzbinlerce araba savaşçısı, on binlerce kardeş ve evlat bir gönül olup birleşeceğine, yalnız bir Amon benden yana olsun yeter. Nice insan bir araya gelse bir şey yapamaz, ama bir Amon her şeyden, herkesten daha güçlüdür... Ey Amon, beni dinle ve sana seslendiğim zaman yanıma gel... Bana elini uzattı, sevinçle sarsıldım; arkamdan seslendi: ileri! ileri! Ben seninleyim, ben, baban seninleyim! Elimi sana uzattım işte; ben yüz bin askerden daha güçlüyüm; ben zaferlerin tanrısı, kuvvetin sevdalısıyım!

Yitirdiğim yüreğimi yeniden bulmuştum, kalbim sevinçle çarpıyordu; ne istediysem, istediğim gibi olmuştu. Month gibiydim. Sağa atıldım, sola vurdum. Onların karşısında gazaba geldiği andaki Baal olmuşum sanki. Bir de baktım, çepeçevre beni kuşatmış 2500 savaş arabası atlarımla ayakları altında darmadağın olmamış mı? İçlerinden biri karşıma çıkıpta dövüşmek için elini bile kaldıramadı. Korkudan dilleri tutulmuş, kolları gücünü yitirmişti. Ne ok atabiliyor, ne de mızrak savuracak takati kendilerinde bulabiliyorlardı. Hepsini suya döktüm, timsahlar gibi ırmağa atıldılar. Birbirlerinin üzerine devriliyorlar, içlerinden kimi istersem onu öldürüyordum. Üzerine atıldım. Month gibiydim, bir anda ellerim onun elleri olmuştu. Kesiyordum, öldürüyordum. Biri yanındakine şöyle bağıırıyordu: İnsan değil bu, bizim gibi biri değil. Sutekh'in kendisi, kollarında Baal gücü var. Yaptıkları insan işi değil. Şimdiye kadar kimse askersiz, arabasız yüz bin kişiyi yenememiştir. Gelin, çabuk olun, kaçalım önünden; kaçalım da canımıza kurtaralım, kaçalım da soluk alalım. Bakın yanına varmaya kalkışanın eli tutmaz, kolu kıpırdamaz oluyor. Karşıdan gelişini gören ne okuna davranabiliyor, ne kargasına.

Haydi cesaret! Cesaret benim askerlerim! Zaferimi gördünüz, yapayalnız olduğumu da gördünüz. Fakat beni koruyan Amon'du, elini uzatmıştı bana.

Ey araba savaşçılarımla, sizler ne kadar da tabansızmışsınız, boş yere güvenmişim size. Ülkemde iken kendisine iyilik ettiğim kimse yok mu içinizde? O zamanlar ben efendinizdim, sizlerse kullarım değil miydiniz? Her gün benim ekmeğimi yemez miydiniz? Oğulu, babanın malına sahip kılmadım mı? Ülkemde ne kadar kötü şey varsa hepsini kaldırmadın mı? Vergilerinizi affetmedim mi? Sizlerden alınmış ne varsa

hepsini ve daha başka nice şeyleri sizlere geri vermedim mi?... Kim bana bir dileği ile gelse, her zaman hep, evet yaparım demedim mi? Benim sizler için yaptığımı, askerleri için yapmış başka bir hükümdar daha var mıdır? Sizleri kendi evlerinizde, kendi kentlerinizde oturttum. Aynı şeyleri araba savaşçıları için de yaptım, bir çok kentlerin yolunu onlar için de açtım... Ve ben bir gün kavgaya girersem, onlar da bana karşı aynı davranışta bulunurlar sanıyordum. Ama görün işte hepiniz birden ne acınacak hallere düştünüz; ben dövüşe girdim, içinizden biri çıkıpta bana elini bile uzatmadı.

Askerlerimin ve araba savaşçılarımla işlediği suç o kadar büyük ki, dille anlatılır gibi değil. Ama gördünüz, zaferi Amon bana verdi, askerlerim ve savaş arabalarımla yanımda olmadığı halde yine de zafer benim oldu. Bütün uzak ülkelere zaferimi gösterdim, gücümü gösterdim, hem de bunu arkamdan gelen tek bir kumandanım, tek bir araba sürücüm olmadan yaptım... Benim arabamı süren Menna, dört bir yanımızın yığınla arabayla çevrili olduğunu görünce, yüreği korku ile dolup dehşet içinde elden ayaktan kesildi.

Majestelerine şöyle dedi:” Ey benim iyi efendim! Ey Mısır’ın güçlü hükümdarı, ey Mısır’ın büyük koruyucusu, kavga günüdür bu, ancak düşmanın ortasında yapayalnız kalmışsınız. Bak, ordu ile araba savaşçıları bizi terk etti. Niçin burada durup kalmak istersin? Kalırsak soluğumuzu kesecekler bizim! Bırak sağ salim gidelim buradan, kurtar bizi Ramses.

Majesteleri araba sürücüsüne şöyle diyor:

“Cesaretini topla benim sürücüm! Ben şimdi onların içine şahin gibi dalacağım. Onları öldürecek, kılıçtan geçirecek ve yere sereceğim. Bu ödleğlerin senin için bir değeri olmasın. Böylelerinden bir milyonu çıksa karşıma, benim benzim solmaz.

Gazaba geldiği anda Baal nasılsa ben de öyleydim, peşlerini bırakmadım, içlerine girip, ben de nicesini öldürdüm ve hiç yorgunluk duymadım. O zaman askerlerim ve araba savaşçılarımla benim güçten yana Month gibi olduğumu görünce, teker teker yaklaşmaya başladılar. Akşamüstü ordugâha sokuldular ve orada savaştığım bütün ulusları kılıçtan geçirilmiş ve kendi kanlarına bulanmış bir halde yerde yatar buldular; Hatti’nin bütün seçkin savaşçıları, krallarının bütün oğulları ve kardeşleri de onlar arasındaydı. Kadeş sahrasını beyazlara bürümüşüm (ölümlerin beyaz elbiseleriyle) ve o kadar çoktular ki, aralarından yol bulunup yürünemiyordu. Yaptıklarını görünce askerlerim adımı yüceltmek için yanıma geldiler; kumandanlarımla gücümü övmek için geldiler, araba

savaşçıları da adımı göklere çıkarmak için geldiler. Yaşa, ey yüreği yiğitlikle dolu güzel savaşçı, askerlerini ve araba savaşçıları kurtardın. Sen Amon'un oğlu, sen gayretin simgesisin, Hatti ülkesini kudretli kollarıyla sen yıktın. Senin gibi yiğit savaşçının bir eşi daha yoktur, senin gibi savaş günü askeri için dövüşen bir kral daha yoktur. Korkusuz yüreğin var, göğüs göğüsse kavgada en önde gidersin. Bütün ülkeler el ele verdi, sana karşı duramadı. Orduların önünde ve bütün dünyanın önünde zaferi sen kazandın-abartı değildir bu... Hatti'nin belini kırdın sonsuza dek!

Majesteleri askerlerine, kumandanlarına ve araba savaşçılarına şöyle dedi:

Ey benim kumandanlarım, askerlerim ve araba savaşçıları, dövüşmemekle büyük suç işlediniz... Beni düşmanın ortasında tek başıma bıraktınız, hepinize aşk olsun! Beni terk edip gittiğinizi herkes duydu... Ama ben yine de dövuştüm, nice nice ülkelerin milyonlarca askerlerini yendim, tek başıma yendim. Benimle birlikte yalnızca "Teb Zaferi" ve Cesaret Huzurdur" adlı atları vardı, saf saf düşmanın ortasında yapayalnız kaldığım zaman yalnızca onlar bana yardımcı oldu. Yeniden saraya döndüğümde onları her gün kendi ellerimle yedirip içireceğim, çünkü onlar bana yardım ettiler, bir de Menna, araba sürücüm".

II.Ramses'in sözde zafer kitabesinde yer alan yukardaki ifadeler gerçekten insanları şaşkına çevirecek türdendir. Milyonlarca düşman askerine karşı tek başına mücadele ettiğini ve onları ağır bir yenilgiye uğrattığını anlatması, belki bu kitabeyi okuyanları etkileyebilir, ancak bunun gerçeklerle hiçbir alakası yoktur. Çünkü o çağda milyonlarca kişiden oluşan bir ordudan söz etmek imkânsızdır. Kaldı ki, Kadeş savaşında karşı karşıya gelen her iki ordu da sayısal bakımdan birbirine denktir ve her iki tarafta da yaklaşık olarak otuz bin kişilik bir kuvvet söz konusudur. Hal böyleyken firavunun milyonlarca düşman askerini tek başına yendiğini ve büyük bir zafer kazandığını beyan etmesi safsatadan ibarettir ve gerçeklerle bağdaşmaz. Onun yaptığı bir algı operasyonundan öteye geçmez. Bize göre, buradaki anlatım abartılı bir siyasi propagandadır. II. Ramses'ten sonra iktidara gelen Mısır firavunları da onun kadar olmasa da icraatlarını anlatırken propaganda yapmayı ihmal etmemişlerdir. Nitekim bunun en çarpıcı örneklerini Ege Göçleri sırasında Egeli kavimlere karşı mücadele eden Merneptah ve III. Ramses'in yazdırmış oldukları kitabelerde görmek mümkündür.

Merneptah'ın (MÖ 1236-1223) en önemli kitabelerinden biri saltanatının beşinci yılında diktirdiği ve İsrail adının ilk defa geçtiği kaynak olduğu için de adı "İsrail Steli

"⁵ olarak anılan yazıttır. 3 metre yüksekliğinde olan stel adı geçen kralın Libyalılara ve Ege göçlerine katılan kavimlere karşı yapılan savaşın akıbetinden ve savaş sonrası elde ettiği zaferden bahseder. Kırık bir kopyası Karnak'ta bulunan stelde kralın kendi sözleriyle yazdırdığı metinde siyasi bir propaganda yaptığı aşıkardır. Kitabede kendini yücelten Merneptah, düşmanlarının tümünü nasıl yok ettiğinden bahsederken, Mısır halkına da huzur ve barış getirdiğini vurgulamıştır. Gerçekten, bu kitabede geçen şu sözler, Mısır halkının duyduğu büyük mutluluğu açıkça göstermektedir:

“Adamlar şarkı söyleyerek gidip geliyorlar. Dertli insanların ağlamaları kesildi. Şehirler yeniden iskân ediliyor. Bağına asma diken adam üzümünü yiyecek. Tanrı Ra, Mısır'a geri döndü”(Memiş, 2019, s. 110)

Görülüyor ki, Mısır halkı, Deniz Kavimleri üzerinde kazanılan galibiyeti memnuniyetle karşılamıştır.

Ayrıca kitabede Mısır'ın müttefiki Hatti'ye barış getirdiğinden bahsedilirken, Suriye, Filistin, Kor ve Kenan 'daki galibiyetleri ise baskın bir üslupla ifade etmiştir. Kendisini tanrı Ra'nın oğlu olarak tanıtan Merneptah, ortada dolaşan herkese boyun eğdirdiğinden bahsederek muhataplarına ve rakiplerine karşı güç gösterisinde bulunmuştur.

“Prensler kendilerini “Barış!” diyerek perişan ediyorlar.

Dokuz ok'tan hiç biri kafasını kaldırmaya cesaret edemiyor.

Çemhu yağmalandı; Hatti ülkesi ise huzur içinde.

Kenan'a her türlü kötülük el koydu;

Aşkel onun hakkından gelindi;

Gezer kuşatıldı;

Yenoam sanki hiç varolmamış gibiydi;

İsrail çöp edildi ve tohumusuzlaştı; ⁶

Kor, Mısır'ın dulu yapıldı.

⁵ İsrail adının herhangi bir kaynakta geçtiği en eski örnektir. İsrail adının geçtiği bir sonraki kaynakla arasında 300 yıl bu da bize gösteriyor ki aynı isimle kurulan devletten 200 yıl kadar daha önceye aittir. Bu nedenle yoruma oldukça açık bir konudur.

⁶ "Çöpleşip tohumusuzlaşmak", yenilmiş uluslar için kullanılan kalıplaşmış bir deyimdir. Buğday depolarının yok edildiği, ertesi yıl kıtlık çekileceği, dolayısıyla düşman ordularının Mısır'a karşı bir tehdit oluşturmayacağı anlamına gelmektedir.

Tüm ülkelere artık huzur hâkim”.

Yukarı ve Aşağı Mısır kralı, Baenra Meryamun, tanrı Ra'nın oğlu ve onun gibi, her gün hayat verilen hakikat aşığı Mernaptah tarafından ortada dolaşan herkese boyun eğdirildi”(Mieroop ,2019, s.246).

Bir diğer propaganda içerikli kitabe ise, Mısır firavunu III. Ramses'e aittir. Kral kitabesinde yenilgiye uğrattığı kavimleri tek tek sayarken, onları acımasızca mağlup ettiğinden bahsetmektedir. Siyasi propagandaya çok güzel örnek olan söz konusu kitabe, firavun III. Ramses'in (MÖ 1198-1167) 8. idare yılında (MÖ 1190) yazdırdığı Medinet- Habu Zafer kitabesidir. Kitabede adı geçen firavun şöyle demektedir (Memiş, 2011, s.5):

“Hatti ülkelerinden hiç biri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alaşya (Kıbrıs) tahrip edildiler. Bu insanlar, Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar, önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaşlar vardı. Bu insanlar, dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri iman doluydu ve kendi kendilerine “plânlarımızı başarıyoruz” diyorlardı.”

Mısır'a sefer düzenleyerek başarılı olan ve Mısır'a hükmeden Nübyeli kral Piye Napata, Mısır'a yaptığı başarılı seferini anlatan ve yaklaşık 1,80 x 1,84 m boyutlarında bir stel diktirmiştir. Neredeyse tamamı yazıyla kaplı olan stelin üst kısmında Piye'ya Amon ve Mut'un huzurunda kuzeydeki Mısır hükümdarları kendisine boyun eğerken resmedilmiştir. Hermopolis'li Nimlot ve eşi'nin de bulunduğu gurup, kabartmalarda görülmektedir. Ayakta bulunan kişiler bir atı çekerken, onların altında yere yatırılmış şekilde üç kişi bulunmaktadır. Sahnenin solunda ise aynı şekilde yerde yatan beş kişi vardır. Yerde yatan şef ve kralların hepsinin yanında krallık alametleri bulunmaktadır. Burada rakiplerini küçük düşürücü bir propagandaya yer veren kral Piye, uzun yazılarla kendine övgüler yağdırmış, yaptığı seferin başarısından ve ihtişamından bahsetmiştir (Mieroop, 2019, s. 270) :

"Batının şefi, Neçer'in haşmetlisi ve efendi Tefnaht... Tüm Batı'yı kıyıdaki sazlıklardan İti-tavi'ye kadar fethetmiş büyük bir orduyla güneye yelken açmış. İki ülkeyi birleştirip arkasına almıştı. Efendiler ve hükümdarlar köpekler gibi ayaklarının dibindeydi".

Rakiplerini aşağılayan ve küçük düşüren steldeki metinde, kuşatma ve yapılan savaş

hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Kabartmadaki tasvirler ve yazılanlar incelendiğinde kral Pire'nin düşmanlarının isimlerini ve unvanlarının listelediği görülmektedir. Böylece aşağılayıcı bir tutum sergileyen kral, yaptığı bu siyasi propaganda sayesinde rakiplerine, muhataplarına ve idaresindeki halka karşı güçlü bir imaj sergilemektedir. Ayrıca kitabe bize, Mısır'ın siyasi anlamda ne kadar parçalandığı hakkında da bilgi vermektedir. Stelde rakiplerinin bir kısmının direndiği ve bir kısmının da hemen teslim olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle Memfis şehrinin direndiğinden ama buna rağmen büyük bir zafer kazandığından bahseder(Mieroop, 2019,s.270) :

"Sonra Memfis ani bastıran bir sağınak gibi ele geçirildi. Pek çok insan içinde öldü ya da majestelerinin huzuruna tutsak olarak getirildi. Tefnaht nihayet bir ulak göndererek teslim olduğunu ilan etti. Bağışlayıcı ol ! Bu utanç dolu günlerde yüzünü göremem; alevin önünde ayakta duramam; büyüklüğünden korkuyorum! Merhamet et! Senin korkun benim içimde, kemiklerim dehşetini hissediyor!"

Kral Piye'nin gerçek bir Mısırlı gibi tasvir edildiği metinde, yukardaki yakarışları kabul ettiğini ve evine geri döndüğünü anlıyoruz. Stelde dört tane düşman teslim olmak için geldiğinde sadece birinin saraya alındığı ifade edilmektedir. Diğer üç kişinin sünnetsiz ve balık yedikleri için saraya kabul edilmedikleri ifade edilmektedir. Metinde ayrıca kral Pire'nin Nübye geleneklerine de bağlı olduğu ve bu yüzden atlara çok değer verdiği belirtilmektedir. Özellikle atların açlığa mahkûm edilmelerinin kralı dehşete düşürdüğü vurgulanmıştır(Mieroop, 2019,s.271) :

"Majesteleri kral Nimlot'un evine gitti. Sarayın tüm odalarını, hazineyi ve depoları dolaştı.Nimlot eşlerini ve kızlarını ona tanıttı. Majesteleri onlara doğrudan bakmazken, onlar majestelerini kadınlara özgü şekilde selamladılar.

Majesteleri ahırlara ve tayların olduğu ahıra geçti. Onların açlıktan ölmeye terk edildiğini görünce: Yemin ederim, tanrı Ra'nın beni sevdiği gibi, ciğerlerim hayatla doldu: atlarımın açlık içinde olması , bana senin dikkatsizliklerin yüzünden işlediğin bütün suçlardan daha acı veriyor."

Kendisini Mısırlı kral gibi gösteren Piye, Mısır'ı fethettiğini ve kontrolünü ele geçirdiğini stelinde iddia etse de kitabeden anlıyoruz ki Mısır'da durmamış ve hemen Napata'ya dönmüştür. Görülen o ki, kral Piye kabartmalarında ve kitabesinde Amon tapınağını, kralların kendisine biat edişini ve krali yenileme törenlerini vurgularken apaçık bir propaganda yapmış ve Mısır'ın siyasi durumunu değiştirecek hiç bir şey

yapmamıştır. Belki de o, kitabesinde abarttığı ve iddia ettiği gibi Mısır'ın hâkimiyetini ele geçirmemiştir. Kralın stelde yazdırmış olduğu metne bakılınca görüyoruz ki, yine bir stel üzerine yazdırılan 159 satır uzunluğundaki Kadeş Savaşı'nı anlatan metnin iki katı olduğu görülmektedir (Mieroop, 2019, s. 270).

Görülüyor ki, yukarıda vermiş olduğumuz örnekler Mısır firavunlarının tarih boyunca gerçeklikten uzak kaldıklarını, kazandıkları zaferleri aşırı derecede abarttıklarını ve hatta bazen sayılarla oynadıklarını ve zaman zaman da olmayan ya da vuku bulmamış olayları olmuş gibi aktardıklarını bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.

Mısır ile ilgili bu bilgileri aktardıktan sonra şimdi de Eski Yakın Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri olan Anadolu'yu gözden geçirmeye ve bu coğrafyada yaşayan kavimlerin propaganda yapmak amacıyla yazdırdıkları kitabeleri tetkik etmeye çalışalım.

3.4. Eski Anadolu Kitabeleri

Anadolu, fazlaca göç alması nedeniyle eskiçağlardan günümüze birçok kültüre ev sahipliği yapmış zengin bir coğrafyadır. İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde önemli roller oynamış, birçok uygarlığın beşiği olmuş ve kuşkusuz bu sebeple farklı zamanlarda farklı isimlerle anılmıştır. Akad Devleti zamanında yani MÖ 2300'lerden, MÖ 7. yüzyıl ortalarına kadar Mezopotamya vesikalarında, Anadolu için "Hatti Ülkesi" olarak bahsedilmiştir. Ayrıca Turkheia, Diyar-ı Rum, Anatolia adı kullanılırken, Asya'nın batı ucunda yer almasından ötürü ve Asya kıtasının genel özelliklerini taşıdığı için Asia Minor (Küçük Asya) tabiri de kullanılmıştır. MS 3. yüzyıldan itibaren ise "doğu" veya "güneşin doğduğu yer" anlamına gelen Anatole adının yazılı kaynaklarda kullanıldığı görülmektedir (Gökçek, Abacı, 2019, s.13).

Bölgenin tarihi coğrafyasına bakıldığı zaman Asya, Avrupa, Afrika kıtaları tarafından çevrelenen Anadolu, Asya ile Avrupa kıtaları arasında da köprü vazifesi gören bir yarımadadır. Bu köprü, güneydoğudan Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu, batıdan ise Akdeniz medeniyetlerinin oluşturduğu Eski Batı dünyaları tarafından çevrilmektedir. Bu durum, Anadolu'yu kültürel bir aracı konumuna getirmiştir (Memiş,2020, s.3, Memiş ,2015,s.102).

Yarımada'nın iklim şartları, coğrafi özellikleri ve jeopolitik konumu çeşitli kavimlerin göç etmesine ya da Anadolu'yu geçiş güzergâhı olarak kullanmalarına imkân tanımıştır. Gerçekten Anadolu Jeomorfolojik açıdan (yer biçim bilimi) incelendiğinde iki önemli

özelliğın öne çıktığı görölmektedir (Akurgal, 2007, s. XIV):

1) Kuzeydeki ve güneydeki sıra dağlardan başka doğuda yükselen dağların ve güneydoğuda anti Toros dağlarının varlığı Anadolu'da "kapalı " bölgeler oluşturmuş ve böylece değişik uygarlıkların gelişmesine sebebiyet vermiştir.

2) Anadolu'nun doğudan batıya 1560 km uzunlukta olması yarımada tarihi dönemlerin yarattığı duruma göre bazen Doğu dünyasına bazen Batı dünyasına bağlı uygarlıkların doğmasına neden olmuştur. Gerçekten Anadolu, doğudan ve batıdan birçok kavmin istilasına uğramış ve çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiştir.

Görölen o ki, kuzeyinden ve güneyinden uzanan sıra dağlarla kuşatılmış olması ve Kuzey Anadolu'da Zigana ve Kop geçitleri ile Güney Anadolu'daki Gülek Boğazı ve Beylan Geçidi ve Arslan Bel geçitleri gibi çok az geçitlerin olması bu yönlerden yapılacak birçok kavimler göçünü engellemiştir. Ama aksi olarak Batı Anadolu'daki dağların denize dik olarak uzanması nedeniyle oluşan geçitler, pek çok istilacının Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmalarına zemin hazırlamıştır (Memiş, 2009, s. 31).

Anadolu'yu cazip kılan bir başka etken de kuşkusuz birbirinden farklı üç çeşit iklim görülmesidir:

1) Akdeniz İklimi

2) Karadeniz İklimi

3) Karasal İklim

İklim çeşitliliği ve şartları, Anadolu'da yaşayan insanların ne yapması, yaşam koşullarına nasıl yön vermesi gerektiği hakkında fikir vermiştir. Bu nedenle Anadolu'da yaşayan siyasal toplulukların hayatı, genellikle yağışa bağlı tarıma dayalıdır. Dolayısıyla hava şartları iyi gittiğinde bol ürün alınıyor, tersi durumda ise kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınıyordu. Ziraatın mümkün olmadığı dağlık bölgelerde ise halk hayvancılıkla uğraşıyordu. Örneğin Van Gölü çevresinde MÖ 9- 6 yüzyıllar arasında büyük bir devlet kuran Urartuların geçim kaynağı hayvancılığa dayanıyordu. Üç tarafı denizlerle çevrili olan yarımada da, o dönemlerde denizin nimetlerinden yararlanma yolları bilinmediği için Anadolu halklarının bu nimetten yeterince faydalanamadıklarını vesikalardan öğreniyoruz(Memiş, 2020, s.5).

Şüphesiz Anadolu'yu cazip kılan faktörlerden birisi de yeraltı zenginlikleridir. Fakat bu hususa temas etmeden önce Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerine kısaca değinmekte

faayda vardır. Anadolu coğrafyasının yazı öncesi dönemine baktığımızda saha çalışmalarından öğrendiğimiz kadarıyla, Anadolu'da tarih öncesi devirlerde, önce insan-doğa daha sonra insan-insanla etkileşime girip üretmeye başladığını anlıyoruz. Paleolitik Çağ'da insanlar mağaralarda ya da ağaç kovuklarında yaşıyor, besin toplayıcılığı ve avcılık ile yaşamlarını sürdürüyordu. Arkeolojik çalışmalar sayesinde edindiğimiz bilgiler ışığında görölmektedir ki, o dönemlerde kemikten ve taştan yapılmış küçük aletler kullanılmıştır. Mezolitik Çağ ise Paleolitik Çağ'ın devamı niteliğinde olup, Neolitik Çağ'a geçişi hazırlayan bir köprü dönemidir (Memiş, 2015.s. 105-106).

Taş devri kültürleri içerisinde bazı buluşlarla önemli bir yer teşkil eden Neolitik Çağ MÖ 8000- 5000 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu çağda ateş kontrol altına alınmış ve bunun sonuncu olarak pişirme tekniği ile seramik üretimine başlanmıştır. Ayrıca ziraat bu devirde keşfedilmiş ve bu sayede ilk defa yerleşik hayata geçilmiştir. Neolitik Çağ'a kadar, insan- doğa ilişkisi sürmüş ama bu dönemden sonra yerleşik hayata geçişle beraber insan -doğa ilişkisine, insan-insan ilişkisi de eklenmiştir. Çünkü bu devirdeki Anadolu insanı ekip diktiği tarlaları hayvanlardan ya da insanlardan korumak için bahçelerinin kenarlarına küçük kulübeler yapmışlar ve köy kültürünü başlatmışlardır. Ayrıca Neolitik Çağ'da ilk ticari faaliyetler başlamış, mühürler kullanılmış ve hayvanlar evcilleştirilmiştir (Memiş, 2020, s. 10-11).

Taş Devrinden Maden Devrine geçiş dönemi olarak bilinen çağa ise Kalkolitik Çağ denmektedir. Bu devirde taş aletler yanında az miktarda maden de kullanılmıştır. Anadolu'da yaklaşık olarak MÖ 5000 -3000 yılları arasında tarihlenen bu devirde tarım daha ilerlemiş, araçlar gelişmiş ve dokumacılık da bu devirde başlamıştır. Ayrıca bu devirde yerleşim merkezleri biraz daha büyümüş ve etrafı surlarla çevrilmiştir (Memiş, 2015,s.133).

Kalkolitik Çağdan sonra Anadolu'da Tunç Çağı başlamaktadır. MÖ ca. 3000- 1200 yılları arasına tarihlenen dönemin ilk aşaması olarak kabul edilen Eski Tunç devrinde (MÖ 3000-2000) Anadolu'da olup biten hakkında elimizde Anadolu kökenli hiçbir yazılı kaynak yoktur. Anadolu hakkında bilgi veren en eski yazılı kaynaklar Mezopotamya kökenli belgelerdir. Anadolu'nun ön tarihi hakkında bilgi veren , bilinen en erken belge MÖ 2500 'lerde Sümer şehir devletlerinden olan Adap şehri kralı Anne- mundu tarafından ele alınan ve kralın Amanos dağlarına kadar ulaştığı ve Mezopotamya'da eksikliği duyulan ağaç ve taş temin ettiğiyle ilgili bilgi veren vesikadır. Bu vesikan

anlaşılabacağı üzere Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ilişkiler MÖ 2500 'lere kadar geriye gitmektedir. Bundan sonraki süreçte Anadolu'nun zenginlikleriyle yakından ilgilenen Akad kralları Anadolu hakkında son derece önemli bilgiler aktarmışlardır. Bu belgelerin başında Akad krallarından Sargon ve torunu Naram-Sin'e ait olan Şartamhari metinleri gelmektedir. Bu metinler sayesinde MÖ 3.Binyıl Anadolu'sun da yaşayan kavimlerin etnik kökenleri ve kimlikleri hakkında bilgi edinmenin yanı sıra Anadolu'nun siyasal yapısına ilişkin olarak da son derece önemli ipuçları elde edebilmekteyiz. Bu cümleden olmak üzere MÖ 3.Binyıl Anadolu'sunda birçok kavim yaşıyordu. Fakat sayısal bakımdan üç kavmin daha fazla dikkat çektiği görülmektedir ki, bunlar Hattiler, Hurriler ve Luwilerdir. (Memiş,2020,s.16, Gökçek, Abacı,2019,s.68-69). Bu bilgileri aktardıktan sonra tekrardan Anadolu'nun yeraltı zenginlikleri konusuna dönebiliriz.

Anadolu'nun tarihi coğrafyasına bakıldığında yeraltı zenginliklerinin ve özellikle de maden cevherlerinin bolluğunu unutmamak gerekir. Bunlardan bakır madeninin Anadolu için büyük önemi ve apayrı bir yeri vardır. Anadolu'nun yeraltı zenginliklerini ilk keşfedenler Sami kökenli Akadlar olmuştur. Gerçekten MÖ 2350- 2150 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm süren Akad İmparatorluğunun güçlü krallarından biri olan Sargon'un torunu Naram- Sin'e atfedilen Şartamhari metinlerinde bu kralın Anadolu üzerine yaptığı askeri bir seferden söz edilmekte ve Akad kralının almış olduğu ganimetlerden bahsedilmektedir. Bu ganimetler arasında bakırdan ve gümüşten yapılmış olanlar son derece dikkat çekicidir. Bu vesikalar sayesinde o dönem Anadolu'sunun siyasi yapısı hakkında bilgi edinildiği gibi yeraltı zenginliklerinin de nelerden oluştuğu öğrenilmektedir. Bu da bize göstermektedir ki, aslında Anadolu-Mezopotamya ilişkileri sanıldığı kadar aksine Asur Ticaret Kolonileri Çağında değil, çok daha öncesinde başlamıştır. Hatırlanacağı üzere MÖ 2500'lere kadar geriye giden bu ilişkiler Akadlar Çağ'ında da devam etmiştir. Ancak Anadolu ile Mezopotamya arasındaki en yoğun ilişkilerin MÖ 2. Binyılın ilk çeyreğine tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Çağında gerçekleştiğinin unutulmaması gerekir. Gerçekten, Akad İmparatorluğunun yıkılmasından yaklaşık iki asır sonra ticaret yapmak amacıyla Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar Anadolu'nun birçok kentinde şehir beylerinden izin almak ve onlara her yıl belli bir miktar vergi ödemek şartıyla şehir surlarının dışına kurmuş oldukları alışveriş merkezlerinde Anadolu halkı ile ticari ilişkiler başlatmışlardır. Onlar gerek kendi aralarında gerekse Anadolu halkı ile

yaptıkları alışverişlere ilişkin binlerce yazılı tablet bırakmışlardır. Bu tabletlerin önemli bir kısmı eski adı Kaniş (Neşa) olan Kültepe kazılarında ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin sayısı günümüzde 25000 'ne yaklaşmış olup, bunların önemli bir kısmı ticari içeriklidir. Az miktarda tablet ise hukuki ve siyasi olaylardan söz etmektedir. Ancak her şeye rağmen bu tabletler MÖ 2. Binyıl başlarındaki Anadolu'nun sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yapısı hakkında da çok önemli ipuçları vermektedir. Başta bakır madeni olmak üzere Anadolu'nun yeraltı zenginlikleri, Asurlu tüccarları adeta bir mıknaş gibi Anadolu'ya çekmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse MÖ 2000-1750 yılları arasına tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Anadolu halkının sömürüldüğü ve ticari anlamda egemenlik altına alındığı bir dönemdir. Fakat eğer Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelmeselerdi Anadolu halkı yazıyı tanımayacak ve belki de Anadolu'da tarihi devirler çok daha geç bir dönemde başlayacaktı. Anadolu'daki bu sömürü düzenine MÖ 1750'lere doğru Kuşşara kralı Anitta son verecektir. Adı geçen kral Anadolu'daki pek çok şehir devletini hâkimiyeti altına almak suretiyle Anadolu'nun ilk siyasi birliğini sağlayacak ardından da Anadolu'nun muhtelif zenginliklerini sömürmekte olan Asurlu tüccarları Anadolu'dan kovarak Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri Çağına son verecektir. Bundan sonraki zaman diliminde Anadolu'yu üniter bir yapıya kavuşturan Hititler, Kuşşara krallarını ataları olarak tanımlayacaklardır. MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun siyasal kaderine hükmeden Hititlerin Ege Göçleri neticesinde yıkılmasından sonra Anadolu'nun üniter yapısı bozulmuş ve değişik adlarla anılan yeni birtakım devletler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Friglerin ve Urartuların son derece etkin bir rol oynadıkları ve Anadolu'nun zenginliklerini ele geçirmeye çalışan güçlü Asur krallarına karşı amansız bir mücadelenin içeresine girdikleri görülmektedir. Asur'un Anadolu topraklarına ve özellikle de Doğu Anadolu topraklarına her yıl düzenli olarak askeri seferler düzenlemesinin altında yatan asıl neden, bu bölgenin zengin demir yataklarına sahip olmasıdır. Çünkü artık zaman değişmiş tunç silahların yerini demir silahlar almıştır ve Asur'un yeni fetihler gerçekleştirebilmesi için bu madene şiddetle ihtiyacı vardır. Fakat Urartu devleti kralları Asur'un bu emperyal politikasına uzun süre direnecekler ve bunda da büyük ölçüde başarılı olacaklardır. Urartu kralları tıpkı Asur kralları gibi bırakmış oldukları kitabelerde Asur'a karşı verdikleri direniş mücadelesini siyasi propaganda yaparcasına ayrıntılı bir şekilde dile getirmişlerdir. İlerleyen sayfalarda buna ilişkin örnekler verilecektir (Memiş,2009, s. 35).

Daha önce de ifade edildiği üzere, MÖ 2.Binyıl Anadolu'sunun hâkim gücü olan ve

yaklaşık 500 yıl Anadolu'ya hükmeden Hititler, ne yazık ki bize büyük çapta propaganda amaçlı kitabeler bırakmamışlardır. Onlar bu tür faaliyetlerini tabletler üzerine yazdırmışlardır. Bizim tez konumuz sadece kitabeleri kapsadığı için ve Hititler de bu amaca yönelik herhangi bir kitabe bırakmadıkları için onlarla ilgili bilgi aktarmamız elbette ki mümkün değildir. Ancak Hitit devletinin yıkılmasından sonra Doğu Anadolu'da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan ve MÖ 1. Binyıl Önasya dünyasının süper gücü konumundaki Asur devleti krallarına karşı amansız bir mücadelenin içeresine giren Urartu krallarının yazdırmış oldukları propaganda amaçlı kitabeler oldukça dikkat çekicidir. Urartu krallarının yazdırmış oldukları propaganda amaçlı kitabelere temas etmeden önce Urartu Krallığının tarihi hakkında kısaca bilgi verilmesi son derece yararlı olacaktır.

3.4.1. Urartu Dönemi Kitabeler

Prof. Dr. Ekrem Memiş'in Eskiçağ Türkiye Tarihi adlı kitabında aktardığı bilgilere bakılacak olursa, Urartu Krallığı, Asurca ve Babilce metinlerde "Urartu" olarak tanınırken, İbranice'de "Ararat" şeklinde geçmektedir. Eski bir Babil seyyah haritası, Ura-Urtu şehrini Asur'un kuzeyine yerleştirir, buna karşılık bir sözlük tabletinde, Urtu'nun Tilla "Dağlık Arazisi"ne takabül ettiğini bildirilir. Dolayısıyla memleket, Topzava'daki Rusa kitabesinin Asurca versiyonunda,"Urtu" olarak isimlendirilir (Memiş, 2020,s.195).

Orta Demir Çağ'ında Önasya'da var olan güçlü Urartu Devleti özellikle Asur İmparatorluğu devrinde, Batı Asya'nın başat güçlerinden biri olmuştur. Çağdaşlarından güneyde Assur İmparatorluğu, batıda Melitia (Melid, Melitealhe, Malatya), Tablani (Tabal/Kayseri ve çevresi) ve Kumaha (Kummuh, Adıyaman) başta olmak üzere, Geç Hitit Şehir Devletleri, Orta Anadolu'da Frigler, Kuzeybatı İran'da Mannalar ve Medler ile hem siyasi hem ticari ilişkiler kurmuşlardır. Urartu Devleti istikrarlı ve kendine güvenir bir şekilde, kuzeyden gelen saldırgan kabilelerin, güneye akınlarını kontrol altında tutarak o bölgenin güvenliğini sağlamışlardır. Aynı zamanda dönemin güçlü devletlerinden olan Asur ile büyük bir mücadeleye girerek, Doğu Anadolu'da yaşayan kavimleri Asur baskısından bir süreliğine de olsa uzak tutmuşlardır (Memiş, 2020,s. 195, Pınarcık, 2012,s.460).

Asur Devleti'nin zaferlerine rağmen, hem kendi bağımsızlığını hem de Doğu Anadolu ve Torosların zengin maden ocaklarını koruyan Urartu Devleti'nin, kuruluş yıllarında

sadece Van Gölü ve çevresine hâkim iken, yapılan fetihlerle birlikte MÖ 8. yüzyılın başlarına gelindiğinde, batıda Malatya sınırlarından doğuda Hazar Denizi'ne, kuzeyde Aras Nehri'nden güneyde Toros Dağları'na, güneydoğuda Urmiye Gölü havzasına kadar geniş bir alana hükmettiği görülmektedir (Memiş, 2020,s. 195, Pınarcık, 2012,s.460-461).

MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreği ile 9. yüzyılın ilk yarısındaki evre, Urartu'nun "Arkaik Çağı" ya da "Beylikler Dönemi(Nairi Konfederasyonları)" olarak adlandırılan dönemdir. Bu konfederasyon, Van Gölü çevresinde hüküm süren beylikler tarafından kurulmuştur (Gökçek, Abacı,2019, s.151, Pınarcık, 2012,s.460). Bu toplulukların ırk kökenleri, MÖ 3. Binyılda Doğu Anadolu'da yaşayan Hurri kavimlerine dayanmaktadır. MÖ 2. Binde Kerkük civarı merkez olmak üzere, Kuzey Mezopotamya'da egemenlik kuran Hurri-Mitanni Devleti'nin, Hitit kralı I. Şuppiluliuma tarafından yıkılması ve parçalanmasıyla birlikte bu güçlü devlet tarih sahnesinden çekilmiştir. Ancak bir süre sonra Hitit kralı Şuppiluliuma, yıkmış olduğu bu devleti tampon bir devlet olarak yeniden yapılandırmıştır. Fakat ne yazık ki söz konusu devlet hiçbir zaman eski gücüne ulaşamamıştır. Bu yüzden sık sık Asur'un tecavüzlerine maruz kalmıştır. Nitekim en kötü şartlarda bile olsa varlığını devam ettirmeye çalışan Hurri- Mitanni Devleti'nin var olma çabasına Asur kralı I. Salmanassar (MÖ 1274-1245) büyük bir darbe indirmiştir. Nihayet MÖ 13. yüzyılın sonları ile MÖ 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki evrede cereyan ettiği anlaşılan Ege Göçleri ise, bu tampon devletin tamamen tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur. Yazılı kayıtlardan anlaşıldığına göre, "Uruatri" ile "Nairi" adlarını taşıyan bu iki siyasi birliği (Feodal Beylikler Konfederasyonu)bir araya getiren etken, Asur tehlikesidir (Memiş, 2020, s.200). Bu dönemle ilgili bilgilere Asur vesikaları da ışık tutmaktadır. Ayrıca bu vesikalardan Urartu Devleti'nin siyasi tarihine ilişkin bilgilerin yanı sıra, Urartu devletinin iç örgütlenişi, askeri teşkilatı, nüfus dağılımı gibi konular hakkında da bilgi edinilmektedir. Diğer taraftan, söz konusu belgeler, bölgenin tarihi coğrafyası hakkında da önemli ipuçları vermektedir (Gökçek, Abacı,2019, s.151, Pınarcık, 2012,s.460).

Ege Göçlerinin ardından Hitit ve Mitanni devletlerinin tarih sahnesinden silinmesiyle, değişen güç dengesini, kendi lehine çevirmek isteyen Asurlular, Önasya dünyasının süper gücü olmak için büyük bir uğraşa girmişlerdir. Kendi tarihi boyunca Doğu Akdeniz bölgesine ve ticaretine göz koyan Asurlular, benimsedikleri dış politika için güçlü bir ekonomiye ihtiyaç duymuşlar ve bunun için kendisine yakın olan Doğu

Anadolu'nun kaynaklarını, madenlerini, hammaddelerini, toprak ürünlerini, hayvan sürülerini vb sömürmek ve ayrıca Anadolu halkından yüklü vergiler alabilmek için askeri seferler düzenlemeyi amaçlamışlardır (Tarhan, 1982, s.71) . Doğu Anadolu'nun madeni zenginliklerini sömürme çabalarından hiç vazgeçmeyen ve bunu dış politika olarak benimseyen Asurlular, gerçekleştirdikleri bu sömürüyü kitabelerinde bütün ayrıntılarıyla dile getirmişlerdir. Örneğin I. Salmanassar'ın oğlu ve halefi I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) kendisine ait olan ve güçlü bir propaganda içeren kitabesinde şöyle demektedir (Ünsal, 2008, s.11-12):

“ ... Tanrı Asur beni Nairi Ülkesine ve Yukarı Denizin kıyısında yer alan ülkelere gönderdiği zaman ... Nairi Ülkesini ve Yukarı Denizin kıyısında yer alan ülkeleri ele geçirdim ... 43 kralı (bazı kaynaklarda 40) ayaklarım kapandırarak onların efendisi oldum... Nairi Ülkelerinin 43 kralı -savaşmak için- yerlerini aldılar. Onlarla savaştım ve mağlup ettim. Onların kanları ile dağların çayırlarını ve derelerini sel haline getirdim...”

Yukarıda örnek olarak gösterdiğimiz kitabede de görüldüğü üzere, Asurluların bu sömürgeci, başat güç olma politikası Arami göçlerinin (Arami Göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Memiş, Bülbül, 2019, 135-142) başlaması nedeniyle gerçekleşmemiştir. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Arami göçleri ile uğraşan Asur kralları, Doğu Anadolu ile uğraşacak vakit bulamazken, konfederasyonlar halinde yaşayan Urartular, Asur karşısında güçlenmişlerdir. Nitekim Asur baskıları sebebiyle o zamana kadar siyasi bir birlik kuramayan Uruatri ve Nairi feodal beylikleri ve kabileleri fırsattan istifade ederek, MÖ 9. yüzyılın ortalarında I. Sarduri (MÖ 840-830) önderliğinde Urartu Devleti'ni kurmuşlardır. Van gölü çevresinde kurulan devlet, doğal bir savunma olanağı olan Tuşpa'yı(Van Kalesi) başkent yaparak gerçek manada merkezi bir devlet haline gelmiştir.

Asur ve Urartulara ait yazılı ve arkeolojik kaynaklar incelendiğinde Urartu Devleti'nin hükmettiği toprakları 4 ayrı coğrafi bölge olarak görmek mümkündür. Bu bölgeler, Van Gölü Havzası, Batı Bölgesi, Kuzey Bölgesi ve Urmiye Gölü civarındır. Urartu krallarından özellikle İşpuini, Menua, I. Arğişti, II. Sarduri dönemlerin de yoğun seferler düzenlenledikleri ve bu seferleride kitabelere dökerek propaganda yaptıkları görülmektedir. Urartu Krallığının kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen seferleri gittikleri bölgelerin, kayalık ve en uç kesimlerine “gösteriş yazıtları” ya da yazılı steller, diktirmişlerdir. Bu kitabeler, tür bakımından zafer yazıtları, adak yazıtları, yapı yazıtları,

kanal yazıtları, depo yazıtları ve lanet yazıtları olarak ayrılmaktadır. Propagandanın yoğun olduğu bu kitabelerde ülke sınırlarının belirtilmesi de dikkat çekmektedir. Urartuların propaganda içerikli kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla da bölgeye düzenlenen seferler yağma amaçlı değil bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca bazı kitabelerin sonunda kitabeyi tahrip edene karşı lanet dileği bulunur, bu ifadelerden anlaşılabileceği üzere Urartuların Asur'un etkisi olduğu ve onları örnek aldığı görülmektedir (Ünsal,2016, s.31;Pınarcık, 2012,s.460-461; Ceylan, Çiftçi,2021, s.1374).

Asur kralı III. Salmanassar' a ait kaynaklarda, Urartu üzerine yaptığı 4. seferinde (M.Ö. 832) yeni bir kraldan bahsedilmektedir. Bu yeni kral, Asur'un akınlarından yıprandığı anlaşılan Arame'nin yerine tahta geçen ve başka bir kabilenin beyi olduğu bildirilen Seduri/Sarduri (M.Ö.840-830/825)'dir. Sarduri ile Arame'nin kan bağıının bulunmadığını Sarduri'nin Madır Burcu (Sardur Burcu) kitabesinden öğrenmekteyiz. I. Sarduri ait bu kitabe de kral, kendini güçlü ve dehşet verici bir kral olarak ifade ettiği propagandasında bütün krallardan vergi aldığını belirterek merkezi bir devlet kurmaya başladığının ipuçlarını vermiş ve aynı zamanda soy seceresinide belirtmektedir. Kitabe de ifadeler şu şekildedir (Bilgiç, 1946, s.45; Memiş, 2020, s.203; Pehlivan,2013,s.193-194):

“Büyük kral Lutipri'nin oğlu, kudretli kral, dünyanın kralı, Nairi ülkelerinin kralı, eşi olmayan kral, savaştan korkmayan dehşet verici çoban, kendine boyun eğmeyenleri mahveden kral Sarduri'nin yazıtı; Ben Lutipri'nin oğlu, krallar kralı, bütün krallardan vergi kabul eden Sarduri'yim. Ben bu taş blokları Alniunu şehrinden getirdim; ben bu suru inşa ettim.”

Urartu Devletine ait olan bir başka propaganda içerikli kitabe İşpuini- Menua'nın MÖ IX yüzyıl sonlarına tarihlenen kitabesidir. Büyük bir stel üzerine yazılan söz konusu kitabe bir yüzü Asurca diğer yüzü Urartuca olmak üzere çift dille yazılmıştır. Kendilerini büyük ve güçlü kral olarak ifade eden krallar ayrıca kendilerini birçok ülkenin kralı olarak belirterek propaganda yapmışlardır. Kitabenin sonuna Asur etkileri görülmekte ve tıpkı onlar gibi herhangi bir tahribata karşı lanetlemekle yazıtı bitirmişlerdi. Söz konusu kitabe şu şekildedir (Ceylan, Çiftçi,2021, s.1375) :

"Büyük kral, güçlü krar, Surili Ülkesi'nin kralı, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuspa Şehri'nin kahramanı olan Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua..." "...hayatımızın

sevinci olan efendi tanrı Haldi..." Sarduri oğlu İşpuini, büyük kral, güçlü kral, Surili Ülkesi'nin kralı, Biainili ülkesi'nin kralı ve Tuspa şehri'nin kahramanı....", "Eğer birkimse Ardini şehri'nde bulunursa ve biribaşkasının büyükbaşhayvanı Haldi kapısından götürmeye kalktığını duyarsa (ve bunu saklarsa), tanrı Haldi, soyunu dünya üzerinden yok etsin. Her kim bu steli bu yerden sökerse, her kim suç işlerse veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa ve "Gel, tahrip et)" derse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini ve Ardini şehri'nin bütün tanrıları, soyunu yeryüzünden yok etsinler."

Menua (MÖ 810-780) dönemine ait olan ve Diauehi toprakları için mücadele eden kralın, yıktığı kalelerden ve ülkelerden bahsederken kendi önünde secde edildiğini ifade ederek yaptığı propagandayı gözler önüne sermektedir. Bu kitabede birçok Eskiçağ uygarlıklarının kitabelerinde görülen din ve siyaset öğeleriyle harmanlanmış bir şekilde propaganda yapıldığına güzel bir örnektir. Ayrıca kitabede ele geçirdiği yolları emniyet altına alındığından ve yeni inşaa faaliyetlerinden bahsetmektedir. Yazılıtaş adı verilen bu kitabe bölgenin tarihi coğrafyası hakkında bilgi verirken ve Urartu'nun kuzey yayılımı hakkında da tarihe ışık tutmaktadır (Ünsal, 2008, s. 16) :

"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü bir ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı - ve ülkeyi- dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: Diauehi ülkesini ele geçirdim. Kralı şehir Şaşılı'yu savaşıla ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şaşetin -ele- ülkesine Zua şehrine kadar ulaştım. Utuha şehrini Menua der ki: Diauehi'nin kralı Utupurşini önüme çıktı ayaklarıma- kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönerek esirleri tümüyle serbest bıraktı...Minua der ki: ..Oradan iki kral -yani- Baltu -lhe- boyunun ülkesinin ki ve Haldiriu şehrinin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim başkasına bunları yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler..."

Menua'ya ait olan bir başka kitabe ise, Aras vadisine, doğru düzenlediği seferler hakkında geniş bilgiler veren Körzüt kitabesidir. Kitabe, dinsel ideolojiyi siyaset içinde harmanlandığını gözler önüne sermektedir. Tanrı Haldi'ye ettiği dua ile başlayan kitabe

de, Urartu'nun ana hedefi kuzeyin önemli hammadde yatağı olan, insan gücünü kullanabileceği, tarım ve hayvancılık merkezi olan Erequa bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Erequa ülkesi ise büyük bir olasılıkla Transkafkasya'nın güneybatı bölgesindeki İğdır ovası ve çevresidir. Kaynaklar incelendiğinde Menua'nın buraya düzenlediği seferlerin yağma amaçlı olmadığı bölgede kalıcı olmak adına gerçekleştirdiği inşaa ettiği kale ve garnizonlardan anlaşılmaktadır. Bunu bölgede askeri amaçlı inşa edilen kale ve garnizonlar doğrula maktadır. Menua'nın kendi sınırlarına geçirdiği ülke yollarının emniyetini sağladığı ve akılcı kuzey politikası sayesinde, kuzey sürekli kontrol altında tuttuğu ve kendinden sonra ki krallara örnek olduğu görülmektedir. Bahsi geçen kitabe şu şekildedir (Ünsal, 2008, s.18):

1. Tanrı Haldi'nin gücü ile İşpuini'nin oğlu Menua konuşuyor; Tanrı Haldi'nin kapıları ahubiu olmasın. Haldi kapılarını inşa ettim. Haldi'ye adadım, Haldi'ye yalvardım -dua ettim-
2. Irekua kavminin Ülkesine yöneldim. Luhiuni şehrini, Irekua kabilesinin Ülkesini ele geçirdim. Etiuni şehrini yerle bir ettim. İşpuini'nin oğlu Menua konuşuyor: Luhiuni şehrini, Irekua kabilesinin
3. O zamana kadar kimsenin ele geçiremediği kralî şehrini, Haldi, İşpuini'nin oğlu Menua'ya verdi, O Luhiuni şehrini ele geçirdi. Etiuni Ülkesini -haraç ödenmesi şartıyla- affetti. 50.000 [... 100....] insanı
4. [yılının] bunların bir kısmını öldürdüm bir kısmını canlı olarak yanıma aldım. 1733 at, 7616 koyun, 15320 keçi. Bu yukarıda sayılan ganimet kralın payına düştü, ancak biraz savaşçılara [.....]. Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde İşpuini'nin oğlu
5. Menua [.....] sa-a-i Tuspa şehrine? Her zaman izana kral kudretli kadın =kraliçe-paralaniguniİşpuini'nin oğlu Menua [.....] Luhiuni şehri ile, Tuspa şehri ile
6. Kadınlar gurdari [.....] Lu-i 'dir. Şayet erkeklerin diruni uni kamni'nisi Aelia şehrini gurdari [.....] Lu-i Siad Ülkesinin Altuguia şehri gurdari'dir. Tanrı Haldi sayesinde İşpuini'nin oğlu Menua, büyük kral, kudretli kral, büyük kral Biai ülkelerinin kralı, Tuspa şehrinin efendisidir.”

Menua'dan sonra oğlu I. Argiştı (M.Ö. 780–756) Urartu Krallığı'nın başına geçmiştir. Hanak/Ortakent ve Sarıkamış kitabelerinden edindiğimiz bilgiler ışığında Menua gibi I. Argiştı döneminde de kuzeye seferlerin devam ettiğini ve Tariu ülkesini ele geçirdiklerini ve daha sonra Huşa ve Bia ülkelerine kadar ilerlediklerini ve ele

geçirdikleri bölgelerden haraç aldıklarını görüyoruz. Tarihi coğrafya açısından da önem teşkil eden kitabelerden şehirlerin nerede yer aldığını öğreniyoruz. Adı geçen kitabelerden bir tanesi olan Hanak/ Ortakent kitabesi şu şekildedir(Ünsal,2008,s.19):

“Tanrı Haldi kendi silahlarıyla sefere çıktı. Düşman ülkesi olan Tariu ülkesini ele geçirdi ve-... ele geçirdi. Argiştı önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlüdür. ...MinuaoglularArgiştı sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Argiştı der ki: Tariu ülkesini ele geçirdim. ... Huşa ülkesine kadar ve- Bia ülkesine kadar ilerledim. Aşqalaşi ülkesine gittim. Tanrı Haldi’nin buyruğuyla Argiştı der ki: Diauehi ülkesinin kralı önümde göründü ve haraç verdi (?). Ahuria şehrini... dışarıya attım. ... Qu[]uni şehrini ... Orada 72.080 besili büyük baş hayvan, 7.000 ... 11... Kimilerini öldürdüm, kimilerini -de- canlı götürdüm. 6 kale yerle bir ettim. 50 şehir yaktım. MinuaoglularArgiştı, güçlü kral, Bianili ülkesinin kralı, Tuşpa şehrinin hükümdarıdır. Her kim bu yazıtı tahrip ederse tanrı Haldi -ve- tanrı Quera -onu- güneş ışığından yoksun etsinler.”

I.Argiştı’ye ait bir diğer kitabe Sarıkamış kitabesinde, Bir kısmı tahrip olan kitabede, Kuzey ülkelerine yapılan seferden bahsetmektedir. Karşılarına çıkan güçlü orduları tanrı Haldi sayesinde olduğunu belirtirken , tnrının desteğini vurgulamıştır. Propagandanın yoğun olduğu kitabe de sayısal verilerin abartılı verilmeside dikkat çekicidir. Kitabe şu şekildedir (Çiftçi,Günaştı, 2021, s.608) :

“... Ahuriani Şehri’ni, Aštu Şehri’nin (?) bölgesini ele geçirdim.

... tahıl deposu(?) tüm(?) Aştuhini Şehri için ... Etiuni Ülkesi’ni(?) tamamen ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler ...Argiştı der ki: Tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler ... püskürttüm. Qa[] Şehri’ne kadar ... kovaladım. ... orada ... yüz... 20 ... yüz ... yaktım. X yüz 50 ... kadın. Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştı, güçlü kral, Biainili Ülkesi’nin kralı ve Tuşpa Şehri’ninkahramanıdır. Argiştı der ki: Her kim bu steli tahrip ederse veya her kim suç işlerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) güneş ışığından yoksun etsinler ...”

I. Argiştı krallığının ikinci, on dördüncü ve muhtemelen son yıllarındaki seferleri kuzeye yönelik olmuştur. Urartu’nun bu en uzun yazıtlarından olan ve krallığın yıllığı olarak isimlendirilen Horhor kitabesi bu seferlerle ilgilidir. Kitabe Van Argiştı mozolesini oluşturan odaların girişindeki kayalara oyulmuştur. Babası Minua

zamanında vergiye bağlanan Diauche Krallığı (Erzurum bölgesi) ve ülkenin kuzeydoğusuna yapılan seferi anlatan kitabe istatistik veriler içinde önem taşımaktadır. Asakeri faaliyetlerin en önemli amacının maden kaynakları üzerinde hakimiyet kurma isteği olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Diauehi'den maden kaynaklarından ve hayvanlarından yıllık vergiler istendiği ifade edilmiştir. Kitabe incelendiğinde yerleşim yerlerinin fazla olması, bölgede 3 ülke, 105 kale ve 453 şehrin belirtilmesi bölgenin geniş ve yoğun iskana sahip olduğu anlamına gelmektedir. Kitabeyi önemli kılan bir başka ayrıntı ise, Urartu Krallığının Taria ve Uzinabitarna kentlerine kadar hakim olmasıdır. Böylece krallığın sınırları kuzeydeki en uzak noktalara kadar genişlemiştir. Adı geçen kitabe şu şekildedir (Ünsal, 2008,s. 22-23; Köroğlu, s. 722-723; Salvini, 1995,s.66-67):

“... Argışti der ki: Egemen olan Tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, -ve- tanrı Şivini'ye, -onların- ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim (?) için yalvardım (?). Aynı yıl (içinde) yine (?) savaşçılar topladım -ve- Diauehi (ülkesine) karşı -ve- Diauehi'nin kralı Mannudubi'ye karşı sefere çıktım. Şeriazi ülkesini ele geçirdim, şehirleri yaktım, kaleleri yerle bir ettim. Pute şehrinin güneyindeki (?), Biani ülkesine -ve- Huşa ülkesine kadar ilerledim (?). Taria bölgesini (?) bıraktım. Zabahae ülkesine karşı sefere çıktım -ve- Zabahae ülkesini ele geçirdim şili. Uzinabitarna şehrine -ve- Büyük Sirimu Dağına kadar ilerledim. Igani ülkesinin Maqaltu şehrinin bölgesini bıraktım. Eriahi ülkesine vardım. Apuni ülkesine karşı sefere çıktım. Ureiu şehrini -ve- krali Witeruhi şehrini ele geçirdim. 19.225 delikanlı, 10.140 canlı savaşçı, 23.280 kadın olmak üzere toplam 52.675 kişi, -o- yıl -ın esir sayısıdır-. Kimilerini öldürdüm, kimilerini -de- canlı götürdüm. 1.104 at, 35.015 büyük baş hayvan -ve- 100 bin X on bin 1.829 küçükbaş hayvan sürdürdüm. Argışti der ki: Tanrı Haldi

uğruna bu kahramanlıkları bir yıl -içinde- yaptım.

Tanrı Haldi kendi silahıyla sefere çıktı. Abiliane ülkesini, Aniştirga, Quarza - veya Qubza- -ve- Ultuza ülkesini ele geçirdi, -onları- Argışti önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü -ve- tanrı Haldi'nin silahı -da- güçlü -ve- tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle MenuaoğluArgışti sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti (?). Argışti der ki: Etiuni ülkesini ele geçirdim, []ue ülkesine -ve- Uduri- Etiuhi ülkesine kadar ilerledim(?). Erkek ve kadınları sürgün ettim. Argışti der ki: Egemen olan Tanrı Haldi'ye, tanrı Teişeba'ya, (ve) tanrı Şivini'ye, (onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim (?) için yalvardım (?). Aynı yıl Umeli ülkesine karşı sefere çıktım. Uria ülkesini -ve- Tertubi ülkesini ele

geçirdim. Muruzu [] boyunu yendim. Bir kayalıkta tahkimatlı kaleyi güç kullanarak aldım. Erkek -ve- kadınları sürgün ettim. Krali Ubarugildu şehrini ele geçirdim ...Ku[]rupira (?) ülkesine -ve- Tarra[] ülkesine kadar ilerledim. Id[]ku[]aunede şehrine karşı sefere çıktım ... Erkek (ve) kadınları sürgün ettim ...Irkiuni ülkesini ele geçirdim ...kadar ilerledim ...Artarmu[] ülkesine karşı sefere çıktım ...güç kullanarak ...(onları) dışarıya attım ...Şehirler ...kadar ilerledim ...kadar ...3 (?) ...11.000 ...kadın ...toplam 20.279 kişi, -o- yıl-ın esir sayısıdır-. Kimilerini öldürdüm, kimilerini de canlı götürdüm.

Urartu Krallığı'nın en güçlü dönemlerinden bir tanesinde II. Sarduri'nin (MÖ 765-735) dönemidir. II. Sarduri kitabeleine bakıldığında onunda tanrı Haldi'den gücünü aldığını ve seferlerini de onun sayesinde yaptığını ifade etmektedir. Ayrıca kitabelerinin sonunda dua ve beddualarla bitirmiştir. Propagandanın yoğun olduğu ve bir savaşı aktaran kitabesinde bu konularla ilgili şu ifadeler yer almaktadır (Kılıç, Eser, 2016,278-279) :

“Haldi ileriye fırladı, silahını Meliddu (Malatya/Melid) ülkesinin kralı, Şahu'nun oğlu Hilaruada'nın üstüne indirdi, onu Argiştı oğlu Sarduri'nin boyunduruğuna verdi. Haldi kudretli, Haldi'nin silahı kuvvetli. Argiştı oğlu Sarduri öne çıktı...Fırat temiz bir yerd, buraya geçmiş bir kral dahi bulunmazdı. Efendim Haldi'den, Teişeba'dan, Şivini'den Urartu tanrılarından kendime beylerin yüceliğini diledim. Tanrılar sesime kulak verdiler, bana yolu açtılar. Tumeişki'nin önünden askerlerle birlikte geçtim. Aynı gün ülkeye ilerledim. Kalava'nın güneyini kolladım, Meliddu'nun kuzeyindeki Karniş dağlarına kadar ulaştım. Zabşa'yı aşp Muşani'ye vardım. Bir günde on dört kale ve yetmiş kasabayı zapt ettim. Kaleleri yerle bir ettim, kasabaları yaktım. Elli savaş arabasına el koydum. Savaştan dönerken Hilaruada'nın surlarla çevrili kraliyet şehri Sasi'yi kuşattım, savaşta ele geçirdim. Oradan aldığım malları, erkekleri, kadınları eve getirdim...”

“...İçeri girdim, emrettim: Meliddu'nun etrafı sarılsın! Hilaruada huzuruma geldi, ayaklarına kapandı, ayaklarımı tuttu. Merhamet gösterdim. Ganimet olarak altın, gümüş, mallar alıp Urartu'ya getirdim. Onu da haraca bağladım. Oradaki dokuz kaleyi aldım (ve) kendi ülkemin topraklarına ekledim: Hazani, Yaurahi, Tumeişki, Vasini, Maninui, Aruş, Kulbitarini, Taşe (yani) Kuera'nın kralıdır, Urartu'nun kralı büyük kral, Tuşpa şehrinin beyidir”.

“Bu yazıyı her kim silerse, kim zarar verirse, kim üstünü karalarsa, kim bunlara

kalkışırsa, kim, “git, sil!” derse, Haldi, Teişeba, Şivini (ve) tanrılar onu (ve) ailesini de güneşin altından silsin. Ona sığınak (...) vermesinler, ne tanrı ne insanoğlu onun bir yere gitmesine izin versin"

Urartu krallarının ülkenin dört bir yanına bir çok kitabe bırakmışlardır. Bu kitabeler; zafer yazıtları, adak yazıtları, yapı yazıtları, kanal yazıtları, depo yazıtları, lanet yazıtları gibi türlere ayrılmaktadır (Ceylan ve Ceylan, 2015 s. 12). Ayrıca küçük buluntular üzerinde bulunan bir iki satırlık kitabelerde vardır. Bunlarda kralın sarayına aidiyet bildiren ve tanrıya adak ifade eden, kendilerini tanrının yeryüzündeki temsilci olarak ifade eden bir üsluptadır (Dinçol ve Dinçol, 2003, s. 121-124).

Urartu kralları iktidarlarına meşruiyet kazandırmak, muhataplarına, rakiplerine gözdağı vermek için ve toplumun nazarında saygı duyulmak adına, yazdırdıkları yazıtlarda kendi güç ve ihtişamlarını ön plana çıkaran bir dil kullanmışlardır. Özellikle zafer ve yapı yazıtlarında kullanılan bu dil Urartu krallarının baskın dilleri kitabelerine yansımıştır. Urartu kitabeleri incelendiğinde günümüz terimsel propaganda kavramının birebir karşıladığını görmekteyiz.

3.5. İran Tarih

Eski Yakın Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri de İran'dır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren ülkenin pek çok bölgesi değişik isimlerle anılan kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. İran'ın coğrafi özelliklerini ana hatlarıyla gözden geçirmekte fayda vardır. Çünkü aşağıda sözünü edeceğimiz coğrafi özellikler bu ülke üzerinde yerleşen kavimlerin tarihini de ister istemez etkileyecektir.

Dicle ırmağının doğusundaki dağlardan Afganistan'a kadar uzayan İran coğrafyası kuzeyde Hazar Denizi, Harezm bölgesi, güneyde Umman denizi ve güney-batıda Basra Körfezi, İran platosunu oluşturmaktadır. Kuzeybatısında ise (bugünkü Azerbaycan ve Urmiye Gölü çevresi) dağlık Doğu Anadolu Bölgesi ve Transkafkasya (bugünkü Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bulunduğu yer), sınırı oluşturmaktadır. İran Platosu'nun büyük bir kısmı kuzeyde Elbruz Dağları, güneybatıda Zagros Dağları ile kaplıdır. Elbruz dağlarının en yüksek tepesi olan Demavend, 5500 metre yüksekliğinde volkanik bir tepedir. Bu tepeden” Lapislazuli" denilen lacivert bir taşın çıkarıldığı ve eskiçağda ticaretinin yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Elbruz dağları, üzeri her daim karlarla kaplı olan ve yüksekliği yaklaşık 5146 metre olan Küh-i Baba ve Hindikuş dağları ile birleşir. Elbruz ve Zagros dağları, kuzeybatıdaki Kafkas Dağları'na

doğru birbirine yaklaşır. Azerbaycan adlı bölge İran'ın en tepelik ve sulak bölümlerinden biridir. İran Platosu'nun esas kısmı Elbruz ve Zagros sıradağlarının arasında yer alır. Bu engebesiz arazide ovalar ve yarı çöl araziler bulunur. Bu coğrafi yapı yerini ülkenin orta ve güneydoğusunda büyük kum ve tuz çöllerine bırakır (Deşt-i Kevir ve Deşt-i Lut). Ülkenin doğu kısmı ise daha verimsiz ve kuraktır. İran kültürel bakımdan çizilen coğrafi sınırlardan daha büyük bir etki alanına sahiptir. Batıda Karadeniz ve Balkanlar, doğuda Hindistan; kuzeyde Aral Gölü; güneyde Güney Arabistan'a kadar çok geniş bir coğrafyaya tarihin farklı zamanlarında farklı İranlı hanedanların nüfuz ettikleri görülmektedir. İran'a verilen Pers ülkesi adı, Basra Körfezi kıyısındaki Fars veya Pars (Parsua) bölgesinin Helenleştirilmesinden türetilmiştir (İplikçioğlu, 2021,s.84; Günaltay, 1997, s.1-3; Memiş, 2018,5-6).

İranlılar Eskiçağ 'da ülkelerinden İran (Aryan) ülkesi anlamına gelen “İranşehr [Eranshahr]” veya “İranzemin” olarak bahsederler. Aryan, Proto İran bir terim olan Aryānām'dan türediği kabul edilir. İlk kez Sasani hanedanının kurucusu I. Ardeşir (224-240)'in unvanlarında ve ardından sikkelerinde karşımıza çıkan İran (Ērān) isminin kökeninin tarihsel olarak bu coğrafyaya hâkim olan Aryan kavimlerinden geldiği bu sahada araştırma yapan bilim insanları tarafından benimsenmiştir. Sasani hükümdarlarının da adlarına “İran ve İran olmayan” anlamında “Eran ad Aneran” unvanını ekledikleri bilinmektedir. Bu ad Hint-Avrupa dil ailesine mensup ari dili olan “aryan” kelimesinden gelmektedir. Aryan adı, Aryan dillerini konuşan antik Hint ve İran halkını tanımlayan bir sözcük olarak Aryan ülkelerinde yaşayan Non-Aryan halkların karşıtı olarak kullanılmıştır . Ahemeniş yazıtlarında ve Zerdüşt Avesta geleneğinde kullanılan etnik bir sıfat olan Arya terimi ise An-airya (Non-Arya) dış dünyasıyla tezat oluşturarak bir etnik grubun üyelerinin Avesta'daki kullanımınıdır. Bilindiği kadarıyla İran (Ērān) sözcüğünün ilk kez geçtiği yazıt ise oNakş-ı Rüstem'deki I. Ardeşir'in üç dilli yazıtı. Bu yazıtlarda geçen İran (Ērān) sözcüğünün coğrafi bir kavram olarak anlaşılmış ve Zerdüşt kutsal metinlerinde de “ilk yaratılış” anlamına gelen; ama içeriği onunla sınırlı olmayan ērānag sıfatından geldiği varsayılmaktadır. Böylece İran (Ērān, Ērān zamīn, šahr-e Ērān) sözcüğünün “İranlıların toprağı/ülkesi”, İrani (Ērānī) sözcüğünün ise “onun sakinleri” anlamında kullanıldığı söylenebilir. Yine buna paralel olarak, İran (Ērān) sözcüğünün ayrıca sıfat olarak ērih ve onun zıt anlamlısı Grekçe “barbar” (βάρβαρος) algısına eşdeğer olabilen an-ērih şeklinde de kullanıldığı düşünülmektedir. Yani Avesta'da yer alan, Aryan'ların ülkesi anlamına gelen ve ilk kez

I. Ardeşir' in bu bölge için kullandığı İran (Ērān) adı İranşehr (Ērānšahr) adı ile birlikte Sasanilerin hüküm sürdüğü bölgeye verildiği görülmektedir (Tekler, 2020, s.38-41). İran adına MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan büyük coğrafyacı Eratosthenes'te de rastlanmaktadır. Fakat Batı tarafından Antik Yunan'dan beri "Pers Ülkesi" adı kullanılmıştır. Persis/Pers terimi özellikle MÖ 3. yüzyıl ile MS 6. yüzyıl arasındaki dönemde İran ve İranlılar için kullanılmıştır. Devamlı değişen antik İran imparatorluklarının sınırları, hükümdarlarının bu sınırları savunma ya da genişletme becerilerini yansıtmaktadır. Tarih boyunca İran'da kurulan devletler içinde en geniş topraklara ulaşan devlet, Akdeniz'den Orta Asya'ya uzanan Pers Devleti/Akhaimenid hanedanı olmuştur. Toprak genişliği konusunda ikinci sırada Sasaniler gelmektedir (Özdizbay, 2020, s. 10).

Anadolu gibi İran da Güney ve Doğu Asya'ya uzanan göç yollarından biri üzerindedir. Yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılacağı üzere, İran'daki en erken insan topluluklarının varlığına Doğu İran'da Kashafrud Irmağı havzasında, güneydoğudaki Mashkid ve Ladiz Irmakları, kuzeydeki Sefidrud Irmağı, kuzeybatıdaki Mahabad Irmağı çakıl taşı yataklarında ve ülkenin batı ve kuzeybatı bölgelerindeki yüzey araştırmalarında rastlanmıştır (Özdizbay, 2020, s.23).

Yerleşik düzene geçip tarım yapmaya başladığı ve hayvanları evcilleştirdiği Neolitik Dönem'de ise İran'da pek çok merkez ortaya çıkmıştır. Yakınoğu'da tarım ve yerleşik düzene geçişin iyi bir biçimde izlenebildiği yerlerden biri olan Zagros Sıradağları'nın etekleri ve Kirmanşah yakınlarındaki Ganj Dareh 'tir. Daha önce bulunan yabani tahıllar bu dönemde evcilleştirmeye başlamıştır. Ayrıca adı geçen yerleşim yerlerinde bulunan hafifçe pişirilmiş çanak çömlekler, muhtemelen MÖ 8. Binyılın geç evresine tarihlenmektedir. Kısa bir süre sonraki gelişmelere bakıldığında görülmektedir ki, Luristan'daki Tepe Guran ve Huzistan'daki Ali Kosh'da el yapımı boyalı çanak çömlekler yapılmaya başlanmıştır. Üretim anlayışındaki değişiklik, ziraatın keşfiyle beraber yerleşik bir yaşam tarzına geçildiğine işaret etmektedir. Önceden dönem dönem olan yerleşkeler yerini yıl boyunca kullanılan daha kalıcı yerleşkelere bırakmıştır (Günaltay, 1982,s.73-74; Özdizbay, 2020, s.23; Karaketir,2018, s.2).

MÖ 4.Binyılın sonlarına doğru İran'da yavaş yavaş şehir kültürünün başladığına tanık olunmaktadır. Gerçekten 1967 yılında Harvard Üniversitesi tarafından finanse edilen yüzey araştırmaları sırasında Güneybatı İran'da Tepe Yahya sitesinin keşfedilmesi birçok şeyi değiştirmiştir. Kirmanşah eyaletindeki bu site, şehir topluluklarından birine

ait olup son derece iyi organize olmuş ve hatta yazılı idari kayıtlar tutmuş son derece görkemli bir merkez görüntüsü vermektedir. Bu sitenin sakinleri Proto- Elamca olarak bilinen dillerini piktografik yazıyla kil tabletler üzerine kaydetmişlerdir. Bu yazıya ait örnekler başta Susa kenti olmak üzere başka sitelerde de ortaya çıkarılmıştır.

MÖ 3.Binyılın ikinci yarısından itibaren İran- Mezopotamya ilişkilerinde bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle MÖ 2350-2150 yılları arasına tarihlenen Akad İmparatorluğu çağında Akadlar, Elam krallarını vergiye bağlamışlar ve hammadde ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bu coğrafyadan temin etmişlerdir.

MÖ 2150’lerde bir dağ kavmi olan ve bilim insanları tarafından Oğuz Türklerinin ataları olduğu iddia edilen Gutiler tarafından Akad İmparatorluğunun siyasi varlığına son verilmiştir. Gutiler yaklaşık olarak bir asır kadar Mezopotamya kentlerine hükmetmişlerdir. MÖ 2060-1960 yılları arasında egemen olan III.Ur Sülalesi zamanında ve bu hanedanın çöküşünden sonra başlayan İsin –Larsa devrinde (MÖ 1960-1750) de Mezopotamya- İran ilişkileri devam etmiştir. Ancak hemen belirtmek lazımdır ki, bu dönemin sonlarına doğru Elam krallarının güçlendikleri ve Mezopotamya kentlerinin işlerine müdahale ettikleri görülmektedir. Fakat bir süre sonra başlayan Kas istilas, İran’ın Güneybatı bölgesi (Elam) ile Mezopotamya’yı kaosa sürüklemiş, Eski Yakın Doğu’nun önemli merkezlerinden biri olan Mısır memleketi de az sonra Hiksosların istilasına uğramıştır.

Eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla İran ve İran’ın güneybatı bölgesini oluşturan Elam’da bu kargaşa ortamı yaklaşık olarak 400 yıl devam etmiştir. Karanlık bir çağ olarak nitelendirilen bu 400 yıllık kargaşa ortamında neler olup bittiğini yeterince yazılı belgeye sahip olamadığımız için ne yazık ki bilmiyoruz. Fakat Hitit kralı I. Murşili’nin MÖ 1550 yılında Eski Babil devletini yıktıktan sonra pek çok ganimet ve esirle ülkesine dönmesi üzerine Kaslar Babil’i ele geçirmişler, Kasların çekilmesini fırsata dönüştüren Elam halkıda yer yer küçük guruplar halinde toplanmaya başlamışlardır.

MÖ 14. yüzyılın başlarından 13.yüzyılın ortalarına kadar Elam prensleri genellikle Kas krallarının egemenliğine boyun eğmişlerdir. Ancak MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12.yüzyılın başları arasında iki aşamada cereyan ettiği anlaşılan Ege Göçleri, başta Hitit devleti olmak üzere, Mitanni ve Kas (III. Babil) devletlerinin yıkılmasına neden olunca Elam prenslikleri de yeniden bağımsız hale gelmişlerdir. Özellikle Anzan (Anşan) ve Susa prensliklerinin birleşerek kurdukları Susa- Anzan Krallığı en parlak dönemini

Şutruk- Nahhunte zamanında yaşamıştır (Özdizbay, 2020, s.23).

MÖ 12. Yüzyılın başlarından itibaren Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü olduğu anlaşılan Asur Devleti kralları yaklaşık iki asır Arami istilası ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Arami istilası sona erdikten sonra Asur kralları, Eski Yakı Doğu'nun en büyük siyasi gücü olabilmek için askeri seferlere girişmişlerdir. Gerçekten onlar Doğu Anadolu'da kurulan Urartu devleti ile büyük bir çekişmenin içeresine girerken aynı zamanda Frig, Muşki, Arami kabileleri ve Geç Hitit Şehir devletleriyle de savaşmak zorunda kalmışlardır.

MÖ 1. Binyılda İran'da kurulan Yeni Anzan- Susa krallığı (MÖ 742-640) da Asur'un mücadele etmek zorunda kalacağı siyasi güçlerden biri olacaktır. Bu devletin siyasi varlığına Asur imparatoru Asurbanipal son verecektir. Ancak bu devletin yıkılması Asur açısından İran'daki sorunların bittiği anlamına gelmez. Çünkü MÖ 1. Binyılın ilk çeyreğinden itibaren Mannalar, Medler, Parsualar gibi yeni güçler tarih sahnesine çıkacaklar ve adı geçen bu kavimler bir süre sonra Asur'un başına yeni dertler açacaklardır. Bütün bunlar bir yana yukarıda isimleri zikredilen kavimler bundan sonraki zaman dilimi içerisinde hem İran tarihinde hem de Eski Yakın Doğu tarihinde önemli roller üstleneceklerdir. Bu kavimlerden özellikle Persler dünya tarihinin biline en büyük imparatorluklarından birini kuracaklar ve yaşadıkları dönemin siyasi gelişmelerine yön vereceklerdir. Büyük Pers kralları aynı zamanda yazdırmış oldukları kitabeler aracılığı ile propaganda yapmaktan ve egemenlikleri altındaki halkları etkileri altına almaya çalışmaktan da kaçınmamışlardır.

3.5.1 Persler Dönemi Kitabeler

Antik medeniyetin en önemli paydaşlarından biri olan Perslerin yazılı kaynaklardan bilinen ilk siyasi liderleri Teispes'tir. Teispes, Akhaimenid hanedanına ismini veren Akhaimenes'in torunudur. Akhaimenes'in adı Hemedan pazarından satın alınan, üzerinde eski Persçe yazıt bulunan altın bir plakada ve I. Darius'un kendini tanıttığı meşhur Behistun yazıtında geçer. Teispes, Elam Krallığı'nın yıkılmasından sonra Elamların halefleri olarak onların mirasını benimsemiş ve Pers kabilelerini birleştirmiştir. "Anşan Kralı" unvanını benimseyen Persler, Asur etkisinin de azalmasıyla sınırlarını genişletmişlerdir.

Pers Kralı Büyük Kyros(II. Kyros), MÖ 547'de Lydia Kralı Kroisos'u yenilgiye uğratarak krallığın başkenti Sardes 'i ele geçirmiştir. Lidya seferinin ardından Kyros,

devletin çekirdek sahasını oluşturan merkezi İran topraklarını çevre tehditlerden korumak ve imparatorluğunun sınırlarını genişletmek için güneybatıya ilerleyerek, MÖ 539 'de Babil Krallığı'nı yıkmış ve bu zaferi kitabelere yazdırarak propagandasını da yapmıştır.

Büyük Kyros'un ardından Pers tahtına oğlu II. Kambyzes (MÖ 530-522) geçmiştir. İktidarının ilk yıllarında iç isyanları bastırmakla meşgul olan Kambyzes, MÖ 525'te Mısır'ı fethederek Eski Yakın Doğu'nun bütün eski merkezlerini hâkimiyeti altında toplamıştır. II. Kambyzes'in bir kaza sonucunda ölmesinden sonra Pers tahtına hanedan üyelerinden biri olmamasına rağmen, asil bir Pers ailesine mensup olduğu anlaşılan I. Darius geçmiştir.

Pers İmparatorluğu'nun en güçlü krallarından biri olan I. Darius ilk iş olarak İran, Mezopotamya, Ermenistan, Afganistan'ın tamamını Orta Asya'nın bazı kesimlerini sarsan, Mısır ve Lidya'da da etkileri görülen isyanlarla meşgul olmuştur. Darius' un bu mücadelesi, ünlü Behistun yazıtına da konu olmuştur. Çivi yazısı ile Pers, Elam ve Babil dillerinde kaleme alınan propaganda içerikli bu yazıt, Darius 'un ağzından yazılmıştır. Yazıtta kabartmalar da eşlik etmektedir. Arkasında iki Pers askeri ile duran kral Darius, ayağı ile yerdeki Pers tahtında hak iddia eden Gaumata'nın göğsüne basmaktadır. Kralın önünde ise elleri arkalarından bağlanmış ve boyunlarından zincirlenmiş dokuz kişiden oluşan bir grup isyancı krala doğru ilerlemektedir. Bu figürler özellikle kraldan küçük çizilmişlerdir. Esirlerin kimler olduğu hem yazıttan hem de ülkelerine özgü kıyafetlerinden anlaşılmaktadır. Ayaktaki ilk sekiz figür Darius 'un tahta çıkışının ilk yılında patlayan isyanların elebaşlarını temsil etmektedir. Son esir sivri başlıklı İskit Skunksa ise sahneye daha sonra, Darius 'un MÖ 519'daki İskit seferini başarıyla tamamlamasının ardından eklenmiştir. Sahnenin üzerinde ise kanatlı Ahura- Mazda figürü bulunmaktadır (Garrison, 2011, s.376-377) .

Ayrıca II. Kyros Silindir kitabesinde soyunu Teispes'in soyundan geldiğini ifade etmektedir (Karaketir,2016,s.70).

“Ben Kyros’um, evrenin kralı, büyük kral, güçlü kral, Babil’in kralı, Sümer ve Akad’ın kralı, dünyanın dört bir yanının kralı, Kambises’in oğlu, büyük kral, Anşan şehrinin kralı, Kyros’un torunu, büyük kral, Anşan şehrinin kralı, Teispes’in neslinden gelen, büyük kral, Anşan şehrinin kralı, ebedi krallığın soyundan.”

Başarılı kralları ile büyük bir siyasi güç olan Persler, tüm büyük devletler gibi zaman

içerisinde zayıflamaya başlamışlardır. Son kralı III. Darius (MÖ 336-330), savaşlar ve isyanlarla zayıflayan imparatorluğu ayakta tutmak için büyük çaba harcamış, fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, III. Darius Makedonya Kralı III. Aleksandros (Büyük İskender) karşısında yenilgiye uğramış ve Pers İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiştir(Memiş, 2018, s.28-29;.

MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında I. Arsakes'in kuruculuğu ile tarih sahnesine çıkan Partlar, batıda Fırat nehrinden doğuda Orta Asya ve Baktria'ya kadar sınırlarını genişletmişlerdir. Değişik bir kültüre sahip olan Partlar, Pers ve Orta Asya halklarının mirasını bünyesinde barındırırken ayrıca Hellenistik ve Selevkos kültürlerinin de tesiri altında olup geniş bir kültürel yelpazeyle dikkat çekmektedir. Kurulduğu dönmeden itibaren Roma ile mücadele içinde olan Part İmparatorluğu, Roma tarafından değil de iç isyanlar yüzünden yıkılmıştır. Persis kralı Ardaşir tarafından çıkarılan isyandan son Part kralı IV. Artabanus ve oğlu yapılan savaşta yenilmiş ve katledilmişlerdir(28 Nisan 224). Ardaşin, bu zaferi ile dünya tarihinde yeni bir sayfa açmış ve Sasani devletinin kurucusu olarak kayıtlara geçmiştir.

Siyasi tarihine kısaca da olsa değindiğimiz İran'da, yönetim ideolojisine bakıldığında tanrısal seçim anlayışı hâkimdir. Genel itibariyle tek tanrı olan Ahura Mazda inancına sahip olan eski İran toplumunda, kralların tanrıdan siyasi bir kutsiyet aldığı görülmektedir. Birçok eskiçağ toplumunun da izlediği bu anlayışa göre, hükümdar olacak kişiyi tanrı tayin eder ve eğer tanrı o kişiden vazgeçerse hükümdarlığını elinden alırdı.

Eski İran'da kralların üstün yetenekli olduklarına inanılır ve tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul görürlerdi. Tanrısal irade ile yönetimi eline alan seçilmiş kişi, güçlü ve başarılı kral imajı vermek için, tanrıdan aldığı kut anlayışını kullanarak başarılarını anlattığı siyasi propaganda içerikli kitabeler yazdırırlardı. Örneğin, I. Darius, Nakş-ı Rüstem kitabesinde " Ahuramazda, yeryüzü nizamının bozulduğunu görünce onu bana havale etti. Ben de yeryüzüne nizam verdim" diyerek, kendisinin tanrı tarafından görevlendirildiğini ifade etmiştir(Topuloğlu, 2016, s.75).Tezimizin konusu olan bu kitabeler, o dönemin yönetim anlayışı, siyasi politikası, sosyal yapısı gibi birçok unsur hakkında bilgi edinmemizi sağlamakta ve tarihe ışık tutmaktadırlar. Kral için önem arz eden bu kitabeler, yönettiği kişilere, rakiplerine ve muhataplarına olumlu ya da olumsuz anlamda gözdağı vermesi açısından oldukça mühimdir.

Propaganda içerikli kitabelerden bir tanesi Kyros'a aittir. Ahameniş İmparatorluğu dönemine ait Babil'de bulunan ve II. Kyros'a ait olan silindir, İngiliz arkeolog ve diplomat olan Hormuzd Rassam tarafından bulunmuştur. Soyu üç kuşak boyunca Pers krallığı yapmış otokton krallara dayanan Kyros, kitabesinde, kendisini dünyanın kralı, Babil kralı ve güçlü kral olarak nitelendiriyor. Ayrıca kendisini Sümer ve Akad kralı olarak ifade eden Kyros, kendisini o medeniyetlerin de mirasçısı olarak görmektedir. Orjinal ismi Kyros Silindiri olan, Kyros'un Babil Krallığını yıkması üzerine yazılmış büyük bir propaganda içeren zafer kitabesi şu şekildedir:

“O samimane Marduk onun elini tutsun diye Dadge'nin fermanlarının ardından biri idi. Cyrus şah onlara seslendi ve dünyanın emirleri olarak değerlendirdi. Guti coğrafyası Ummanın hepsi Mende'yi onun ayakları altına aldı. Siyah kolları onun eline ulaştırdı. O-Cyrus-kolaylıkla onun vergilerini kabul etti. Büyük sürur Merduk halkının koruyucusu (bekçisi) mutlulukla iyi işleri ve o Dadkar'ın kalbini gördü ve kendi şehri Babil'e gidebilsinler diye emir verdi. O Cyrus'un bir arkadaşı gibi eşlik ettiği halde onu Babil'e ulaştırdı. Sayıları nehir suyu gibi sayısız olan onun kalabalık ordusu silahlı olarak onun yanındaydılar. Merduk savaşı onu kendi şehri Babil'den çıkardı. O Babil'i hücumdan korudu. Babil şehrin olmaması ki o Merduk'a tapmıyordu seni Cyrus'un eline attı. Bütün Babil halkının hemen hepsi büyük Akad ve Sümer ve onun yakın emirleri teslim oldular ayaklarını öptüler. Onun emirlerinden mutlu oldular ve yüzleri güldü. Onlar Merduk'un dergâhına ki kendi güçleriyle ölümlere yaşam bahşetmişti ve hepsini bela ve yok olmadan kurtarmıştı. Mutlulukla dua edip adını ezberlemişlerdi.

Ben Cyrus, büyük kral, dünyalar kralı en güçlü Babil kralı, Sümer kralı, Akad kralı, dünyanın dört bir yanına Kenbuciye büyük şah İnsin şehrini, Cyrus şahın torunu büyük şah İnşin şehrini büyük Çişbiş şahın sonucunda İnşin şehrine Payandude şahın halefi ki onun silsilesi Bal ve Nur'u seviyordu onların emirlerini kalplerin mutluluğu için arzu ediyorlardı. Ben mutluluk ve safa içerisinde Babil'e girdiğimde mutluluk ve onu ile Emiran Rahl şahın sarayına ulaştım. Büyük onurlu Merduk Babillilerin büyük kalbini bana hatırlattı. Ve bende bir gün onun niyayiş fkrinde idim. Benim kalabalık ordum barış ve safa içerisinde Babilde bir yer aldılar. Sümer ve Akad'ın düşmana hiçbir izin vermedim. Babil devri ve yı onun eşi benzeri olmayan yoğiyi yaptım. Onların evlerinin önündeki yıkım olmuş ve önü kendisinden Paşidnişah'ı giriftemum büyük onurlu Merduk benim iyi işlerimden mutlu oldu ve bana Cyrus şah ki onun hareketi vardır Tenin'in oğlu Kenbucihye ve benim bütün orduma şevkat rahmeti ile inayet

buyurdu. Ve biz istek ve ilahi makama erişim ile onu övdük. Bütün Ari kadar şahlarını sarayda oturan dünyanın her tarafında kuzey denizinden güney denizine kadar...ki yaşıyorlardı bütün Mağrib kollarından Akdeniz sahiline kadar ki çadırda geçiriyorlardı Babil’de bizim ayaklarımızı öptüler.....şehrinden Aşur ve Şuş şehrine kadar-Aşunek Zenbin me- Turnuderi-Kotyum coğrafyasına kadar o taraftaki Dicle eski zamanlardan bayındır olarak tesis etmişlerdi. Tanrıları onlarla yaşıyor olanları kendi yerlerine geri gönderdik ve onları ölümsüz evlerinde yer alsınlar diye bu mekânı ele geçirdik. Bütün halkı onları bir diğeri ile birleştirdik ve onların yaşam yerlerine yeniden suman verdim. Sümer ve Akad tanrıları ki Nebunidin aksini istiyorlardı. Tanrıların emirlerini Babil’e getirmişlerdi. Büyük onurlu Merduk’un emirlerini rahatsız-z etmesizin kendi mabetlerinde kendi evlerinin kalbini taşımasına kadar izin verdim. Bütün tanrılardan Başa’da kadarki bütün hepsinin evlerine geri dönderrmişim. Hergün Nebd ve Bal yakınında benim ömrümün günlerini istediler ve benim şefaati arzu ettiler ve Merduk’a benim emirlerimi söyleyen Cyrus şah için seni övüyorlar ve onun için Kenbuche’ye kendi evine sessizce taşın!”

Hormuzd Rassam'ın , Sultan II. Abdülhamid döneminde sultanın izniyle gerçekleştirdiği kazılarda bulunan silindir kitabe, sağlam ve dayanıklı olması için pişirilmiş bir kil üzerine yazılmıştır. Fıçı şekline benzeyen kitabe; 21,9 cm uzunluğunda ve 10 cm çapındadır. Bir kısmı Kiros'un ağızdan, bir kısmı ise üçüncü ağızdan yazılan kitabe,kırkbeş satırdan oluşmuş ve Babil dili ve çivi yazısı ile yazılmıştır. Bir kısmı kırılmış olan kitabede,ağırlık olarak geçmiş zamandan bahsedilir, Babil'in fetihinden önceki ve sonraki krallar hakkında bilgi verilirken , Babil'in tanrısı Marduk'tan da bahsedilmiştir. Güçlü bir propaganda içeren kitabede, “ehil olmayan bir kişinin ülkesinin başına geçtiğini”, ülkeyi kurtarmak için tanrı tarafından kendisinin seçildiğini ifade eder. Silindirde, Tanrı Marduk’un şehrin ve halklarının yaşadığı sıkıntılardan dolayı Babil’i yönetecek kralın bulunması için bütün dünyayı araştırması ve sonunda ‘adil kral’ olarak Kiros’u bulması, tasvir edilmektedir. Kralın bulunmasının ardından düzenin sağlandığı, halkın refaha erdiği ve şehirde imar faaliyetlerinin başladığından bahseder. Ayrıca bazı bilim insanları kitabenin insan hakları ile ilişkisi olduğunu ve ilk insan hakları bildirgesi olduğunu iddia etmektedirler (Akpınarlı, 2019, s.2-4).

İran tarihin bir diğer önemli kitabesi de, I. Darius ait olan Behistun kitabesidir. Kitabe ismini bulunduğu dağın isminden almıştır. Eski çağlarda bu dağın ismi Farsça

"Bağıstane ve Begstane" yani "Tanrının Yeri " anlamına gelmektedir. Hamadan'a varmadan bugünkü Kirmanşah'da altı fersah mesafede 4000 ayak kadar yükseklikteki dağa yazılan kitabe, 3 metre yükseklikte ve 5,5 metre genişliktedir. Görülen o ki kitabenin, Behistun dağına kazınmasının amacı tamamen stratejiktir. Çünkü bölge, ticaret yolunun üssü olup tüccarların uğrak noktası olması bakımından önemliydi ve ayrıca orduların da geçiş güzergâhı olan bu yol, bu sebepten de önem teşkil etmekteydi. Böylece Darius bu kitabesinde bir nevi otobiyografisini yazdırırken aynı zamanda reklamını ve siyasi propagandasını akıllıca yapmış ve icraatlarını ölümsüzleştirerek nesilden nesile adını aktarmıştır. Kitabenin kabartma bölümünde Darius Pers elbisesi giymiş ve sakallıdır. Esirler Darius'a göre daha küçük resmedilmiştir. Darius'un arkasında Pers asilzadelerinden olan okçusu ve mızrakçısı vardır. Kabartmada Gaumata'nın secde eder vaziyetteki bir figürünün yerleştirildiği görülürken, Darius sol elindeki yayı düşmanının göğsüne koymuştur. Onun arkasında esir edilen 9 kişi vardır. Esirlerden sonuncusu ise sivri başlıklı bir Sakadır. Darius sağ elini yukarı kaldırarak tanrı Ahuramazdayı işaret etmektedir. Daha yukarıda ise Ahuramazda uçmaktadır. Kralın Gaumata'ya karşı kazandığı zafer ve diğer dokuz asiye temsil eden kabartmanın altında çivi yazısı ile Persçe, Babilce ve Elamca olmak üzere üç dilli bir kitabe bulunmaktadır. Ahuramazda isminin ilk defa geçtiği ve Ahamenişlerin en uzun yazıtı olan kitabede kral Darius kral soyundan gelmemesine rağmen, soyunu kral soyuna bağlamış ve bunu da başarılı bir propaganda yazısı ile şu şekilde ifade etmiştir (Günaltay, 1987, s.329-333, Memiş,2018, s.39-40):

Sütun 1

"Kral Darius der ki; Ben Darius, büyük şah (kral), şahlar şahı (krallar kralı), dünyalar kralı, Hystaspes'in oğlu, Ahamenişli (akamenidli) Arsames'in torunu.

Kral Darius der ki; Benim babam Hystaspes, Hystaspes'in babası Arsames, Arsames'in babası Ariaramnes, Ariaramnes'in babası Teispes, Teispes'in babası Hahamenişiş (Akamenid)dir.

Kral Darius der ki; Bu yüzden biz Ahamenişli olarak adlandırıyoruz. Antik çağlardan beri büyüğüz. Antik çağlardan beri hanedanımız kraliyetti.

Kral Darius der ki; Hanedanlığımızdan 8 kişi bundan önce kral idi. Ben onların dokuzuncusuyum. Biz art arda kral olduk.

Kral Darius der ki; Ben Ahuramazda'nın isteği ile kral oldum. Ahuramazda krallığı

bana verdi.

Kral Darius der ki; Ben Ahuramazda'nın bana bahsettiği bu yerlerin kralıyım. Bunlar “Pers, Elam, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Deniz yaşamı sürenler (Spartalılar, Lidyalılar), Yunanlılar, Med, Ermenistan, Kapodokya, Part, (Sistan), Herat, Harezmi, Belh, Sogd (Sogdiana), Kandahar, Saka (Scythia), Stgvs (7 nehir /Pencab, Arahuziya, Rehc, Helmend) ırmağının üst bölgesi, Maka” yani 23 topraktır.

Kral Darius der ki; Bunlar bana tabi ülkelerdir. Ahuramazda'nın isteğiyle bana tabiidirler (benim emrimdedirler) ve bana haraç veriyorlar. Onlara söylediğim gibi gece gündüz onu yaptılar.

Bu ülkelerde layık olan her bir adamı ödüllendirdim ve sözünden dönen her kimseyi cezalandırdım. Ahuramazda'nın isteğiyle bu ülkeler benim kanunlarımı uyguladılar. Onlara söylediğim gibi yaptılar.

Kral Darius der ki; Ahuramazda İmparatorluğu (krallığı) bana verdi. Ahuramazda bu krallığı sağlamlaştırana kadar bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla bu krallığa sahibim.

Kral Darius der ki; Kral olduktan sonra benim yaptığım işler budur; Kros'un oğlu, hanedanlığımızdan Kambizes burada kraldı. Bu Kambizes'in, Kambizes ile aynı anne ve babadan Smerdis adında bir kardeşi vardı. Ondan sonra Kambizes bu Smerdis'i öldürdü. Kambizes öldürdüğü zaman halk Smerdis'in öldüğünü bilmiyordu. Sonra Kambizes Mısır'a gitti. Kambizes Mısır'a gittiğinde halk düşman oldu ve Perslerde, Medlerde ve diğer ülkelerde / topraklarda yalan çoğaldı.

Kral Darius der ki; Daha sonra Gaumata adıyla bir adam (büyücü/Mecusi) Paishiyavada da Arakadri adında bir dağda isyan etti. O Viyakhna ayının 14. gününden (11 Mart 522) itibaren isyan etmişti. O halka ben Kyros'un oğlu Smerdis'im, Kambizes'in kardeşiyim diye yalan söylüyordu. Bundan sonra tüm halk ayaklandı ve Pers, Med ve diğer ülkelerde Kambizes'den onun tarafına yöneldiler. O krallığı kendisi için ele geçirdi. O krallığını Garmapada ayının 9. Günü (1 Temmuz 522) ele geçirmiştir. Ondan sonra Kambizes öldü.

Kral Darius der ki; Büyücü Gaumata uzun zamandır bizim hanedanlığımıza bağlı olan bu krallığı Kambizes den aldı. Büyücü Gaumata Pers, Med ve diğer ülkeleri Kambizes 'den aldı ve kendisinin yaptı. O kral oldu.

Kral Darius der ki: Krallığı Büyücü Gaumata'dan geri alacak ne Pers, ne Med, ne de hanedanlığımızdan bir kimse, hiçbir adam yoktu. Halkın birçoğu ondan korkuyordu çünkü önceden Smerdis'i tanıyanları öldürüyorlardı. Hiç kimse Kyros'un oğlu Smerdis olmadığını bilmesin diye halkı öldürüyordu. Hiç kimse Gaumata hakkında konuşamıyordu. Ta ki bana ulaşıncaya kadar. Ondan sonra ben Ahuramazda'dan yardım istedim. Ahuramazda bana yardım etti. Bagayadi ayından 10 gün (29 Eylül 522) geçtiği sırada ben birkaç adamla, Büyücü Gaumata ve dostlarının hepsini öldürdüm. Medya'da Sikayauvati denilen bölgede Nisaya kalesinde onu öldürdüm. Ondan sonra krallığı aldım. Ahuramazda'nın isteği ile kral oldum. Ahuramazda krallığı bana verdi.

Kral Darius der ki; O padişahlığı hanedanlığımızdan almıştı ben yeniden kurdum. Gaumata'nın yıktığı tapınakları sağlamlaştırdım. Büyücü Gaumata halktan sürülerini, meralarını, evlerini, işlerini almıştı, onlara geri verdim. Ben hem Pers hem Med hem diğer halkları kendi yerlerinde iskân ettim. Ben yağmalanan şeyleri ondan önce olduğu gibi tekrar geri getirdim. Bu işi Ahuramazda'nın isteğiyle gerçekleştirdim. Bundan önce olduğu gibi hanedanlığımı kurana kadar uğraştım. Ahuramazda'nın lütfuyla Büyücü Gaumata hanedanlığımızı yıkmayı bırakıncaya kadar çalıştım.

Kral Darius der ki; Ben kral olduktan sonra yaptığım budur.

Kral Darius der ki; Ben Büyücü Gaumata'yı öldürdükten sonra Upadarma oğlu Açına adında bir adam (Elam) isyan etti. O halkına şöyle dedi: Ben Elam kralıyım. Bunun üzerine Elam halkı isyankârlaştı ve Açına'nın tarafına gittiler. O Elamda kral oldu. Kin-Zer (ayinei İre) 'in oğlu Niduntu-Bel adında Babilli bir adam Babilde isyan etti. O halkı “ Ben Nabonidus oğlu Nabukadnezar'ım diye kandırıyordu. Sonra tüm Babil halkı onun tarafına gitti. Babil isyan etti ve o Babil'de krallığı ele geçirdi.

Kral Darius der ki: Sonra bir elçiye Elam'a gönderdim. Açına esir olarak benim karşıma getirildi ve ben onu öldürdüm.

Kral Darius der ki; Ondan sonra ben kendini Nabukadnezar olarak nitelendiren Niduntubel tarafına Babil'e gittim (yürüdüm). Niduntubel'in ordusu Dicle'yi elde etti ve orada durmuştu. Nehir geçilemezdi. Bunun üzerine orduları deriler üzerine bindirdim ve diğerlerini atlar ve develer ile birlikte gönderdim. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla Dicle'den geçtik. Orada Niduntubel'in ordusunu yendim. Açıyadiya ayının 26.günü (13 Aralık 522) savaştık.

Kral Darius der ki; Ondan sonra Babil'e yürüdüm. Henüz Babil'e ulaşmamıştım ki

kendini Nabukhadnezar olarak adlandıran Niduntubel benimle savaşmak için ordularıyla Fırat yakınında “Zazana” şehrine ulaştı. Sonra biz savaştık. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda’nın lütfuyla Niduntubel’in ordularını kırdım(yendim). Geriye kalanlar (düşmanlar) suya kaçtı ve su onları götürdü(uzaklaştırdı.) .Biz savaşa katıldığımızda Anamaka ayından 2 gün (18 Aralık 522) geçmişti".

Sütun 2

Kral Darius der ki; Bundan sonra Niduntubel birkaç süvariyle (atlı ile) kaçtı ve Babil’e gitti. Bunun üzerine ben Babil’e gittim(yürüdüm). Ahuramazda’nın lütfuyla Babil’i ve Niduntubel’i aldım. Daha sonra Niduntubel’i Babilde öldürdüm.

Kral Darius der ki; Ben Babil’de iken bu ülkeler bana isyan ettiler; Pers, Elam, Med, Asur Mısır, Part, Meru, Pencab ve Saka.

Kral Darius der ki; Pers’de (İran’da) Kuganaka şehrinden Cincikhri’nin oğlu Martiya adında bir adam da isyan etti ve halka “Ben Imanish, Elam kralıyım” diyordu.

Kral Darius der ki; O sırada ben Elam yakınındaydım. Elamlılar benden korktular. Onların lideri olan Martiya’yı tutukladılar ve öldürdüler.

Kral Darius der ki: Phraortes adında Medli bir adam ayaklandı. Halka “ ben Cyaxares (Huhiştere) ailesinden Khshathrita’yım dedi. Sonra benim sarayımdaki Medli askerler bana isyan ettiler ve Phraortes tarafına gittiler. O Med’de kral oldu.

Kral Darius der ki; Emrim altındaki Medli ve Persli asker az sayıdaydı. Yine de ben asker (ordu) gönderdim. Onların komutasını Hydarnes adlı Persli bir emirime emanet ettim. Onlara gidin ve kendini benden bilmeyen Med ordusunu kırın.” dedim. Ardından Hydarnes ordularıyla birlikte yürüdü. Medya’ya ulaştığı sırada Medya’da Maru adında bir şehirde Medlerle savaştı. O zaman orada Medlerin şefi olan kişi yoktu. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda’nın isteğiyle ordum isyana kalkışan orduları mağlup etti. Bu savaş başladığında Anamaka ayında 27.gün (12 Ocak 521) geçmişti. (Yani -> Anamaka ayının 27.günü savaş başladı.) Ardından ben Medya’ya ulaşınca kadar ordum beni Kampanda adlı bir bölgede bekledi.

Kral Darius der ki; Dadarshi adlı bir Armeni emirimi Armenia'ya gönderdim ve ona şöyle söyledim, “ git ve kendini benden bilmeyen isyancı orduları kır.” Ardından Dadarshi gitti. O Armenia’ya geldiğinde isyancılar Dadarshi ile savaşmak için bir araya geldiler. Armenia’da ‘Zuzahya” adlı bir yerde savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti.

Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, isyancı orduları yendi. Bu savaş başladığında Thuravahara ayından 8 gün (20 Mayıs 521) geçmişti.

Kral Darius der ki; İsyancılar ikinci kez toplandılar ve Dadarshi ile savaş için ilerlediler. Armenia'da Tigra adlı kalede savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, isyancıları yendi. Bu savaş başladığında Thuravahara ayından 18 gün geçmişti. Bu savaş Thuravahara ayının 18.günü (30 Mayıs 521) başlamıştı.

Kral Darius der ki: İsyancılar üçüncü ke bir araya geldiler ve Dadarshiyle savaş için ilerlediler. Armenia'da Uyama adlı bir kalede savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum isyancı orduları yendi. Bu savaş başladığında “Thaigarci” ayından 9 gün (20 Haziran 521) geçmişti. (Bu savaş Thaigarci ayının 9.günü başlamıştı.) Ardından Dadarshi ben Medya'ya ulaşınca kadar Armenia'da bekledi.

Kral Darius der ki; Daha sonra Vaumisa adında bir Pers bir emirimi Armania'ya gönderdim ve ona şöyle dedim; “git ve kendini benden bilmeyen isyancı orduları kır! Ardından Vaumisa yola koyuldu. O Armenia'ya ulaştığında isyancılar Vaumisa ile savaşmak için bir araya gelmişlerdi. Asur'da “İzala” denilen bir yerde savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum isyancı orduları yendi. Bu savaşa tutuşulduğunda Anamaka ayından 15 gün(31 Aralık 522) geçmişti.

Kral Darius der ki; İsyancılar ikinci kez toplandılar ve Vaumisa ile savaşmak için yola koyuldular (ilerlediler). Onlar Armenia'da Autiyara denilen bir yerde savaştılar(karşılaştılar).Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum isyancı orduları şiddetle yok etti. Bu savaş başladığında Thuravahara ayının sonuydu (11 Haziran 521). Bundan sonra Vaumisa benim için ben Medya'ya ulaşınca kadar Armenia'da bekledi.

Kral Darius der ki; Sonra ben Babil'den gelirken (çıkıp) Medya'ya gittim Medya'ya ulaştığımda Phraortes kendini Med kralı olarak adlandırmıştı. Benimle savaşmak için kendi ordularıyla Medya'da (Med'de) Kunduru şehrine geldi. Ardından biz savaştık. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla benim ordum Phraortes'in ordularını yendi (yenilgiye uğrattım). Savaşığımızda Adukanaisha ayından 25 gün (8 Mayıs 521) geçmişti.

Sonra Phraortes kaçtı ve Medya'da Raga bölgesine gitti. Ardından peşine bir ordu gönderdim. Phraortes tutuklandı (alındı) ve benim karşıma getirildi. Burnunu, kulaklarını ve dilini kestim, gözünün birini çıkardım. Ellerinden kapıya bağladım ve

tüm ordu/halk onu gördü. Daha sonra onu Ekbatana'da (Hamadan) ipe çektim ve onun seçkin adamlarını Ekbatana'da kale içinde astım.

Kral Darius der ki Sogartianlardan Ciçantakhma adında bir adam isyan etti. O halka şöyle diyordu:” Ben Sogartian kralıyım. Cyaxares hanedanlığındanım.” Sonra ben bir Pers ve Med ordusu gönderdim. Takhmaspada adında Medli bir emirimi onların başına komutan ettim. Onlara şöyle söyledim; “ gidin ve kendini benden bilmeyen isyancı orduları kırım (yenin). “Daha sonra Takhmaspada ordusuyla yola koyuldu ve Ciçantakhma ile savaştı. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın inayetiyle (lütfuyla) benim ordum o isyancı orduları vurdu ve Ciçantakhma'ı tutukladı (tuttu) ve onu benim huzuruma getirdi. Daha sonra ben burnunu ve kulaklarını kestim ve gözünün birini çıkardım. Ellerini kapıya bağladım ve herkes ordu/halk onu gördü. Ondan sonra onu Arbela' da astım./ (Çarmıha gerdim.)

Kral Darius der ki; Benim Medya'da gerçekleştirdiğim iş budur (Ben Medya'da bu işi gerçekleştirdim). (“partov> parto”vergane) Partlar ve Hyrcania'lar bana karşı isyan ettiler ve kendilerini Phraortes'den bildiler. Babam Hystaspes Part'daydı. Orduları/halk onu terk etti ve ayaklandılar. Ondan sonra Hystaspes sadık ordularıyla yola koyuldu. Parthia'daki Vishpauzati adlı bir şehirde Partlılarla/Parthia'lılarla savaştı. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla Hystaspes isyancı orduları kırdı/yendi. Savaşa başladığımızda Viyakhna ayından 22 gün (8 Mart 521) geçmişti.

Sütun 3

Kral Darius der ki; Sonra ben Pers ordularımı Raga'dan Hystaspes'in yanına gönderdim. Bu ordu Hystaspes'in yanına ulaştığında Hystaspes bu orduyu aldı ve yola koyuldu. Patigrabana adında bir Part şehrinde isyancılarla savaşa girdi. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın isteğiyle Hystaspes isyancı orduları yendi/kırdı. Bu savaş başladığında Garmapada ayından 1 gün (11 Temmuz 521) geçmişti.

Kral Darius der ki; Sonra o ülke (il) benim oldu. Benim Part'da gerçekleştirdiğim iş budur (Ben Part'da bu işi gerçekleştirdim).

Kral Darius der ki; Margiana adında bir bölge bana karşı isyan etti. Frada adında Margian'dan bir adam lider seçilmişti. Ardından ben Belh'in koruyucusu Dadarshi adında Persli bir emirimi onunla karşılaşmaya gönderdim ve ona şöyle söyledim; “Git ve kendini benden bilmeyen orduları kır/yen.” Ondan sonra Dadarshi ordularıyla yola koyuldu ve Margianlılar ile savaştı. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın

lütfulyla ordularım isyancı orduları kırdı/yendi. Savaşa tutulduğunda Açıyadiya ayından 23 gün (28 Aralık 521) geçmişti.

Kral Darius der ki; Sonra o ülke (il) benim oldu. Benim Belh'de gerçekleştirdiğim iş budur.

Kral Darius der ki; Persia'da (İran'da) Yauatiya adlı bir bölgede Tarava şehrinde Vahyazdata adında bir adam yaşıyordu/oturuyordu. O ikinci kez Persia'da savaş çıkardı/düzenledi. Halka şöyle diyordu; “ Ben Kyros'un oğlu Smerdis'im.” Sonra Pers ordusu başkentteydi ve ondan önce “Anşan”dan gelmişti, bana isyan etti ve Vahyazdata'nın tarafına gitti. O Persia'da kral oldu.

Kral Darius der ki: Daha sonra ben emrimdeki Pers ve Med ordularını sevk ettim. Artavardiya adlı Persli bir emirimi onların komutanı yaptım. Benim ardından diğer Pers orduları Med'e gittiler. Daha sonra Artavardiya kendi ordularıyla yola koyuldu/yürüdü. O Persia'da Rakha adlı bir şehre ulaştığında; orada Vahyazdata kendini Smerdis olarak adlandırıyordu, Artavardiya ile savaşmak için ordularıyla geldi. Ardından savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfulyla/yardımla ordum, Vahyazdata'nın ordusunu yendi/kırdı/yenilgiye uğrattı. Savaşa tutulduğunda huravahara ayından 12 gün (24 Mayıs 521) geçmişti.

Kral Darius der ki: Sonra Vahyazdata süvarilerinin birazıyla kaçtı ve Pişiuvida'ya gitti. Artavardiya ile savaşmak için orada ordularını hazırladı ve yola koyuldu. Parga adlı bir dağda savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfulyla (yardımıyla) ordum Vahyazdata'nın ordularını yendi. Savaş başladığında Garmapada ayından 5 gün (15 Temmuz 521) geçmişti. Vahyazdata ve baş takipçileri tutuklandı.

Kral Darius der ki: Sonra ben Vahyazdata ve baş takipçileri olan insanları Persia'da Uvadaicaka adlı bir şehirde astım.

Kral Darius der ki: Benim Persia'da gerçekleştirdiğim şey budur.

Kral Darius der ki: Vahyazdata kendini Smerdis olarak adlandırıyordu, Arahosia'da Vivana adında bir emirimi şehrin koruyucusuyla karşılaşmaya yolladım. O bir adamı onların komutanı yaptı ve onlara dedi ki; “ Gidin ve kendini Darius'dan bilen Vivana ve ordusunu yenin.” Sonra Vahyazdata'nın Vivana ile savaşmak için yolladığı ordu ilerledi. Onlar Kapishakani adlı bir kalede savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfulyla ordum, isyancı orduları yenilgiye uğrattı/yendi. Onlar savaşa başladığında Anamake ayından 13 gün (29 Aralık 522) geçmişti.

Kral Darius der ki: Asiler ikinci kez toplandılar ve Vivana'yla savaşmak için yola koyuldular. Gandutava adında bir yerde savaştılar. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın lütfuyla ordum, isyancı orduları yendi/kırdı. Onlar savaşa başladığında Viyakhna ayından 7 gün (21 Şubat 521) geçmişti.

Kral Darius der ki: Vahyazdata'nın Vivana'ya karşı gönderdiği ordu komutanı olan bir adam birkaç atlı ile oradan kaçtı. O yola düştü ve Arahosia'da Arshada adlı bir kalenin yanından geçti. Sonra Vivana ordularıyla onların ardından gitti. Orada onu yakaladı ve baş takipçileri olan adamları öldürdü.

Kral Darius der ki: Sonra o il /ülke benim oldu. Benim Arahosia'da gerçekleştirdiğim şey budur.

Kral Darius der ki: Ben Persia'da ve Media(Med)'da iken; Babilliler (Babylonialılar) ikinci kez bana karşı ayaklandılar. Haldita'nın oğlu, Arkha isimli bir Armenia'lı Babil'de Dubala adında bir bölgede ayaklandı. Orada insanlara şöyle yalan söyledi: “Ben Nabonidus oğlu Nebuchadrezzar'ım”. Sonra (böylece) Babilliler bana karşı ayaklandı ve Arkha'nın tarafına geçtiler. O Babil'i ele geçirdi ve Babil kralı oldu (Babil'de kral oldu).

Kral Darius der ki: Ondan sonra (bunun üzerine) Babil'e bir ordu gönderdim. Intaphernes isimli Persli bir emirimi onların lideri olarak atadım/seçtim ve onlara şöyle söyledim: “Git kendini benden bilmeyen (beni tanımayan) Babil ordusunu yen(cezalandır). Sonra (bunun üzerine) Intaphernes Babil üzerine yürüdü. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda'nın yardımıyla, Intaphernes Babillileri yendi ve onları benim safıma çekti. Kendisini Nebuchadrezzar olarak adlandıran Arkha'yı ve baş takipçileri ele geçirildiğinde Varkazna ayından 22 gün (27 Kasım 521) geçmişti. Sonra şöyle buyurdum:” Arkha ve baş takipçilerini Babil'de asın!”

Sütun 4

Kral Darius der ki: Benim Babil'de yaptığım işler budur (Ben Babil'de bu işleri gerçekleştirdim.)

Kral Darius der ki: Kral olduktan sonra tek bir yılda Ahuramazda'nın lütfuyla 19 savaş gerçekleştirdim ve Ahuramazda'nın lütfuyla onları yenilgiye uğrattım. 9 kralı esir aldım. Biri, Goumata adında bir Mog (büyücü) idi. O, “ Ben Kyros'un oğlu Smerdis'im diyerek yalan söyledi. O Persia'yı(Persi) isyan ettirdi. Biri, Açina adında bir Elamlıydı. O, “Ben Elam kralıyım” diyerek yalan söyledi. Elam'ı isyan ettirdi. Bir diğeri, Niduntu-

Bel adında bir Babilliydi. O, “ Ben Nabonidus’un oğlu Nebuchadrezzar’ım” diyerek yalan söyledi. Babil’i isyan ettirdi. Bir diğeri, Martiya adında bir Persliydi. O, “ Ben Elam kralı Ummanişim” diyerek yalan söyledi. Elam’ı isyan ettirdi. Bir diğeri ise, Phraortes adında bir Med’li idi. O, “ Cyaxares ailesinden Khshathrita (Heşşerite)’yım diyerek yalan söyledi. Med’i (Media’yı) isyan ettirdi. Bir diğeri, Ciçantakhma adında bir Sagartia’lıydı. O, “Ben Sagartia kralıyım, Cyaxares hanedanlığındanım.” diyerek yalan söyledi. Sagartia’yı isyan ettirdi. Bir diğeri, Frada adında bir Margianalıydı. O, “ Ben Margiana kralıyım.” diyerek yalan söyledi. Margiana’yı isyan ettirdi. Bir diğeri de Vahyazdata adında bir Persliydi. O, “Ben Cyrus’un oğlu Smerdis’im” diyerek yalan söyledi. Pers’i (Persia’yı) isyan ettirdi. Bir diğeri ise Arkha adında bir Armenia’lı idi. O, “ Ben Nabonidus’un oğlu Nebuchadrezzar’ım.” diyerek yalan söyledi. Babil’i isyan ettirdi.

Kral Darius der ki: Bu savaşlarda 9 kralı esir aldım (yakaladım).

Kral Darius der ki: İsyen eden bu illere (yerlere) gelince, halka yalan söylediler ve yalan onları ayaklandırdı. Sonra Ahuramazda onları elime teslim etti. Onlara istediğim gibi davrandım.

Kral Darius der ki: Bundan sonra kral sen olacaksın; kendini yalandan tüm gücünle koru! Eğer “ülkem güvende olsun” diye düşünüyorsan, yalancıları sertçe cezalandır (sert bir şekilde).

Kral Darius der ki: Benim yaptığım budur. Ahuramazda’nın lütfuyla bir yılda yaptım. Bundan sonra sen bu yazıtları okuyasın ve yaptığım şeylere inanasın ve asla bunu yalan sanmayasın.

Kral Darius der ki: Ben Ahuramazda’yı tanık ediyorum ki hepsini tek bir yılda yaptım, doğrudur, yalan değildir.

Kral Darius der ki: Ahuramazda’nın lütfuyla bu yazıtta kaydedilmeyen çok sayıda başka işler de yapıldı. Bundan sonra bu yazıları okuyanlara, elimle gerçekleştirdiğim şeyler çok fazla geleceği ve buna inanmayıp yalan kabul edeceği için yazılmadı.

Kral Darius der ki: Bundan önceki krallar yaşadığı sürece böyle işler yapmadılar, ben Ahuramazda’nın lütfuyla bir yıl içinde yaptım.

Kral Darius der ki: Şimdi benim yaptığım işlere inan. Onu halka anlat ve onu gizleme. Eğer bu fermanı gizlemezsen ve halka anlatırsan; Ahuramazda sana yardım eder.

Hanedanlığın artar ve uzun süre yaşayabilirsin.

Kral Darius der ki: Eğer bu fermanı gizlersen ve halka anlatmazsan Ahuramazda seni vurur ve hanedanlığını yok eder!

Kral Darius der ki: Benim yaptığım şey budur. Ahuramazda'nın lütfuyla tek bir yılda yaptım. Ahuramazda ve diğer tanrılar beni korur!

Kral Darius der ki: Ahuramazda ve diğer tanrılar bana yardım ettiler. Çünkü ben kötü vefasız değilim, yalancı değilim, zorba değilim, ne ben ne de hanedanlığım. Adaletli davrandım. Ne zayıflara ne de güçlülere kaba davrandım. Ben halkımla iş birliği yapan bir adamı ödüllendirir, zarar vereni cezalandırırım.

Kral Darius diyor ki: Bundan sonra kral olacaksın (olabilirsin) ; yalancı ya da isyancı bir adamı dost yapma. Onları cezalandır.

Kral Darius der ki: Bundan sonra benim yazdırdığım bu yazıları görüyorsun; asla onları yok etme! Güç sahibi olduğun zaman onları bu şekilde koru!

Sütun 5

Kral Darius der ki: Kral olduktan sonra ikinci ve üçüncü yılda yaptığım şey budur. Elam denilen bölge isyan etti. Etmeite adında Elamlı bir adamı lider yaptılar. Bunun üzerine ben Elam'a bir ordu gönderdim. Gobravve (Gobryalar) adında Persli bir emirimi onlara komutan yaptım. Sonra Gobravve ordularıyla Elam'a yöneldi. Elamlılarla savaştı. Sonra Gobravve Elamlıları yendi/yenilgiye uğrattı ve onları cezalandırdı. Onların komutanını yakaladı. Onu bana getirdi ve ben onu öldürdüm. Sonra bu il (bölge, yer) benim oldu.

Kral Darius der ki: Elamlılar inançsızdı ve Ahuramazda'ya onlar tarafından ibadet edilmedi. Ben Ahuramazda'ya tapıyordum. Ahuramazda'nın lütfuyla onlara istediğim gibi davrandım.

Kral Darius der ki: Kim Ahuramazda'ya ibadet eder; hem yaşamında hem de öldükten sonra o affedilecektir.

Kral Darius der ki: Sonra ben ordumla Sakalar (İskitler) tarafına yürüdüm. Sivri başlık takan İskitlerin peşinden gittim. Bu İskitler benden önce gitti. Nehre gelir gelmez orduların tümüyle nehrin karşı tarafına geçtim. İskitleri çok ağır bir şekilde yendim ve onlardan bir başka lideri yakaladım. O elleri bağlı bana getirilmişti ve ben onu öldürdüm. Aynı şekilde onların Skunkha adında komutanını yakaladılar ve bana getirdiler. Sonra ben onlar için bir başka komutan seçtim (atadım). Ben böyle istedim.

Sonra bu il(bölge) benim oldu.

Kral Darius der ki: İskitler inançsızdılar ve Ahuramazda'ya ibadet etmiyorlardı. Ben Ahuramazda'ya tapıyordum. Ahuramazda'nın lütfuyla onlara istediğim gibi davrandım.

Kral Darius der ki: Kim Ahuramazda 'ya ibadet eder; hem yaşamlarında hem de öldükten sonra, o affedilecektir" (Muslu, 2019, s. 21-32).

Yukarıda tam metin çevirisini verdiğimiz Behistun kitabesinde Darius, kimliği, kişiliği ve icraatları hakkında son derece önemli bilgiler aktarmaktadır. Gerçekten söz konusu kitabenin birinci sütununda Darius kimliği hakkında bilgi verirken, bir şekilde kendisini Pers kraliyet ailesine bağlamakta ve asıl bir aileden geldiğini vurgulamaktadır. Bu sütunda ayrıca o, kendisini Bardiya olarak tanıtan Mecusi Gavmata'ya karşı vermiş olduğu mücadeleyi bütün ayrıntılarıyla gözler önüne sermekte ve Pers tahtını onun elinden nasıl aldığını dile getirmektedir.

Kitabenin ikinci sütununda Darius kendisine karşı isyan eden ülkeleri ve onlara karşı verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Üçüncü sütunda da söz konusu isyanlara ilişkin bilgiler vermeye devam etmekte ve aslında bu bilgileri aktarırken hâkimiyet sahasının ne kadar geniş bir alanı kapsadığını da gözler önüne sermektedir. Bu bir çeşit siyasi propagandadır. Çünkü böylelikle hem kudretini hem de büyüklüğünü gösterme çabası içerisine girmiştir. Söz konusu sütunlarda bahsi geçen isyanların bir kısmını Darius bizzat kendisi bastırırken, bir kısım isyanları da görevlendirdiği komutanları aracılığıyla bastırılmış görünmektedir.

Pers kralı, kitabesinin dördüncü sütununda iktidara geldikten sonra bir yıl içerisinde 19 savaş verdiğini ve 9 kralı esir aldığını anlatmakta ve ayrıca bu kralların kimliklerini de açıklamaktadır. Fakat asıl vurgulanması gereken husus, kralın bu zaferleri kazanmasında tanrı Ahuramazda'nın yardımlarını vurgulama gereğini duymasıdır. Darius bu sütunda ayrıca son derece adil davranan bir hükümdar olduğunu da özellikle belirtmektedir.

Kitabenin beşinci sütununda ise, Elam isyanı, bu isyanın nasıl bastırıldığı ayrıntılı bir şekilde anlatılırken, kralın İskitlerle mücadelesi de gözler önüne serilmekte, ayrıca bu kavmin Ahuramazda 'ya inanmayan bir topluluk olduğu vurgulanmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacak olursa şunları söyleyebiliriz:

Darius'un Behistun kitabesinin temeline bakıldığında ilk göze çarpan, kralın kendi soyunu kralların soyuna bağlaması, ayrıca kendisini ve tanrıyı överek siyasi propagandasını uzun uzadıya yapmasıdır. Pers İmparatorluğundaki tüm kralların ortak özelliği, Ahuramazda tarafından onun elçisi olarak seçilmiş, üstün şahsiyetli, güçlü birer mutlak hükümdar olmalarıdır. Kabartma eşliğindeki Behistun kitabesi de bu ayrıntıyı belirtmektedir. Kabartmada, Darius tahtan indirdiği rakiplerine göre, ölçüsüz bir şekilde iri ve güçlü olarak simgelenmiştir. Behistun dağındaki kayalıklar üzerine kazılan görsellerde ve hemen yanında yer alan kitabede Darius'un İmparatorluk içerisindeki ayaklanmaları ve isyanları bastırmak için yaptığı savaşlar ve rakiplerine yaptığı abartılı ve acımasız muamelesi vurgulanmaktadır. Bunları anlatırken Ahuramazda'nın da yardımını aldığını özellikle belirtmektedir. Darius'un otobiyografisi niteliğindeki kitabenin verdiği bilgiler ile Herodotos'un 9 kitaptan oluşan Historia (Herodotos Tarihi) adlı eserinde verdiği bilgilerin büyük ölçüde birbiriyle örtüşmesi, Behistun kitabesinde verilen bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliğini arttırmaktadır. Darius'un askeri kişiliğinin de vurgulandığı kitabe aslında adı geçen kralın bir çeşit siyasi propagandasını yapmaktadır.

Darius'a ait olan bir diğer kitabe de Persepolis'te Darius'un Teçar Sarayının taş kapısında bulunmuştur. Bu propaganda içerikli kitabede, Darius'un krallığı tanrıdan aldığını ve yönettiği ülkenin tanrı tarafından kendisine verildiğini ifade eder. Ahuramazda'nın sayesinde korkusuz olduğunu, tanrının her zaman ona yardım edeceğini, onu ve ülkesini düşmanlardan, işgalden ve kuraklıktan koruyacağını vurgular. Bakıldığı zaman kral Darius bu kitabesinde tanrılar üzerinden propaganda yaparken aynı zamanda tek tanrılı dinlerde görülen teslimiyetçilik anlayışını sergilemektedir. Bahsi geçen kitabe şu şekildedir:

“Büyük tanrı, Darius'u yaratan ve krallığını veren tanrıların en büyüğü Ahuramazda'dır. Ahuramazda'nın lütfuyla Darius kraldır. Kral Darius diyor ki: Ahuramazda'nın bana verdiği bu ülkenin iyi atları ve iyi insanları vardı (Ahuramazda iyi atları ve iyi insanları olan bu ülkeyi bana verdi). Ahuramazda'nın lütfuyla ben Kral Darius'un ülkesi düşmanlardan korkmuyordu. Kral Darius diyor ki: Ahuramazda bana yardım eder. Ahuramazda bu ülkeyi işgalden, kuraklıktan ve yalandan koruyabilir. Ahuramazda ve tanrılara bunun için dua ediyorum. Ahuramazda tanrılarla bana bu iyiliği yaparlar!”

Persepoliste Nakş-i Rüstemde bir taş sütunda bulunan başka bir kitabe de Darius'un siyasi propagandayı çok iyi yaptığını görmekteyiz. Kendisini büyük ve geniş

yeryüzünde, kral olarak nitelendirdiği ve Susa'da bulunan kitabe şu şekildedir (Memiş, 2018,s.82, Muslu, 2018, s.36-37) :

“Ahuramazda, bu dünyayı yaratan, gökyüzünü yaratan, insanlar için mutluluk yaratan, Darius’u kral yapan, tüm insanların kralı, tüm insanların hükümdarı büyük tanrıdır. Ben Darius, büyük kral, çok insanlara sahip ülkelerin kralı, bu büyük ve geniş yeryüzünde kral, Hystaspes’in oğlu bir Ahamenişli. Kral Darius diyor ki: Ahuramazda’nın lütfuyla Pers(ia)’dan başka bu ülkelere hükümdarlık yapıyorum. Bana haraç(vergi) ödüyorlar. Benim tarafımdan onlara emredilen şeyleri yerine getiriyorlar. Benim yasalarım onları ayakta tuttu. Bu ülkeler; Media, Elam, Parthia,Aria, Baktria, Herat, Belh, Sogdiana, Harezm Ülkesi, Zarangi (Drangiana), Arachoisa(...), Sattaguş (Sattagydia), Gandara, Sind, Amirgian İskitleri, Sivri Başlıklı İskitler, Babilonya, Asur Ülkesi, Arabistan, Mısır, Ermenistan, Kapadokya, Sardes(Lidya), İonya, Karadenizin karşısındaki İskitler, Skudra,"Petasos" giyen İonyalılar (Antik Yunan'da yolcuların güneşten korunmak için giydikleri bir çeşit başlık, yoksul Yunan halkının taktığı şapka), Libyalılar, Etiyopyalılar), Maka 'dan gelen adamlar ve Kariyalılar, üzerinde hükmettiğim ülkeler ve halklardır. Kral Darius diyor ki: Ahuramazda bu karışık ülkeyi gördü ve sonra onu bana verdi. Beni kral yaptı. Ben kralım. Ahuramazda’nın lütfuyla ben bu ülkeyi yerine koydum(düzenledim). Onu benim söylediğim gibi yaptılar.

Eğer şimdi “Kral Darius’un hükümdarlığı altında kaç ülke var” diye düşünüyorsanız; tahtını taşıyan heykel resimlerine bakın, o zaman savaş kabartmalarından mızrakçı Perslinin çok uzaklara gittiğini ve savaştığını (o zaman) anlayacaksınız.

Kral Darius diyor ki: Yaptığım şeylerin hepsini Ahuramazda’nın isteğiyle yaptım. Ahuramazda bana yardım etti. Ahuramazda beni, krallığının tamamını ve bu ülkeyi tehlikelerden (zararlardan) korusun! Ahuramazda’dan bu iki şeyi istedim. Ahuramazda bunu bana verdi. Ey adam(insan)! Ahuramazda’nın istediği (komutası) senin için kötü değil, şiddet için doğru yolu bırakmayın, Ahuramazda’nın emri hakkında endişelenmeyin".

Propaganda içerikli bir başka kitabe ise Pers kralı Xerxes’e ait olup, Persepolis’te Apadana’nın doğu ve kuzey merdivenlerinin dış duvarlarında bulunmuştur. Kitabe diğer Eskiçağ medeniyetlerindeki çoğu kitabeler gibi tanrıdan alınan kut ile başlamıştır. Kitabe şu şekildedir:

“Bu dünyayı yaratan, gökyüzünü yaratan, insanı yaratan, insanlar için mutluluk yaratan,

birçoklarının kralı, birçoklarının lideri, Xerxes'i kral yapan, büyük tanrı Ahuramazda'dır. Ben Hişayerşa, büyük kral, krallar kralı, çeşitli insanlarıyla ülkelerin kralı, bu büyük ve geniş dünyanın kralı, Kral Darius'un oğlu, Ahamenişli Büyük Kral Xerxes diyor ki: benim burada ve daha uzakta yaptığım şeylerin hepsini Ahuramazda'nın yardımıyla yaptım. Beni Ahuramazda..."

Büyük bir imparatorluk kuran Ahameniş krallarının, güçleri ve kudretleriyle uyumlu büyük anıtlar yaptırdıkları görülmektedir. Adı geçen krallık dönemi incelendiğinde dinlerinde tapınak olmadığı ve bu sebepten inşaat faaliyetleri olarak saray ve mezarlar yaptırdıkları görülmektedir.

4. ESKİ BATI TARİHİNDE PROPAGANDA

4.1. Eski Batı Kavramına Kısa Bir Bakış

Eski Batı Tarihinde yer alan propaganda amaçlı kitabelere göz atmadan önce Eski Batı kavramına kısaca değinmek konunun bütünlüğü açısından önem teşkil etmektedir. "Eski Batı" kültürü, Miken dönemiyle beraber, MÖ 1900' lerden MS 7. yüzyıl başlarına kadar uzanan süre içerisinde oluşmuştur. Avrupa kültür ve uygarlığının düşünsel ve yapısal ataları sayılan Hellen- Roma kültürünün ilk basamağını oluşturan Miken kültürü (İplikçioğlu, 2021, s.16), Prof. Dr Ekrem Memiş'e göre, MÖ 3. binyılın ortalarında meydana gelen Luwi göçlerinin tazyiki ile Batı Anadolu'daki yurtlarını terk etmek zorunda kalan Karlar, Lelegler, ve Pelasglar ile İndogerman kabileler ve yine Batı Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden kabilelerinin oluşturduğu melez bir ırkın kültürüdür. Göçebe topluluklardan biri olan Akaların, Yunanistan'ı istila etmeleri ve otokton neolitik çiftçiler üzerinde feodal-askeri bir egemenlik kurmalarıyla yüksek ve orjinal bir kültür meydana getirdikleri görülmektedir (Memiş, 1995,s.41-42).

Hellen kültürünü asıl önemli kılan şey, Eski Doğu'nun izlerini taşımasıdır. Gerçekten Eski Doğu'dan aldığı kültür unsurlarını kendine has yaratıcı gücü ile yeni bir kimliğe büründürerek, "tam insan" kavramını ortaya çıkarmıştır. Teorik ve duygu dünyası gelişmiş, felsefe, edebiyat, sanat dallarında ölümsüzleşen Hellen kültürünün yanında Roma kültürü ise, ordu organizasyonu, devlet yönetimi, düzen anlayışı ve hukuk sistemi gibi yeteneklerle karşımıza çıkmaktadır. Romalılar ayrıca, Akdeniz'in doğusundaki yüksek "kent kültürü"nü Batı Anadolu bölgesine ulaştırarak buradaki "köy kültürünü " kent kültürü"ne dönüştürmüşlerdir. Ayrıca Roma, Batı Anadolu egemenliği sayesinde Hellen kültürünün Avrupa'ya taşınmasında da aracı olmuştur (İplikçioğlu, 2021, s.16).

Hellenizm dönemini(MÖ 336-30) saymazsak, büyük bölgesel bir devlet kuramayan "bireyci" Hellenlerin aksine MÖ 30' lardan itibaren Akdeniz havzasında büyük bir imparatorluk kuran Roma, İnsanlık tarihinde ilk büyük cumhuriyet olup, Batılı anlamda " modern devletin" öncüsü sayılabilir(Sander, 2002,s.43). Roma'nın bir başka dikkat çeken noktası ise, vatandaşın, devletine karşı sorumluluk ve görevlerinin bulunmasıdır. Bu da bize Roma'nın "toplumcu" bir anlayışı ön plana çıkardığını göstermektedir. Roma'nın başarısı her şeyden önce siyasal örgütlenme ve politika sanatında başarılı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer medeniyetlerden öğrendikleri her şeyi kendi bilgileri ve ihtiyaçları doğrultusunda uyarlamayı bilen Roma devletinin, modern

dünyaya miras bıraktığı birçok şeyin yanında en önemlisi "tam devlet" anlayışı olmuştur. Kısaca belirtmek gerekir ki, Batı'nın kültür kökeni Eski Hellenler'e kadar geriye gittiği ve Roma'nın ise özellikle Eski Hellen kültürünün Avrupa'ya taşınmasında etkin rol oynadığı görülmüştür (İplikçioğlu, 2021, s.16) .

4.2. Ege Ve Yunan Medeniyeti

Kaynaklar incelendiğinde Ege kelimesinin kökenini eski Yunanlılar yani Hellenler birden fazla mitolojik efsaneye bağlamışlardır. Fakat bunların içinden en ünlüsü, Atina'nın efsanevi kahramanı olan Theseus'un babası Aigaios(Aigeus)'un öyküsüdür. Theseus, Girit'deki labirentte yaşayan boğa başlı Minotauros canavarını öldürmek üzere yola çıkar. Theseus babasına, canavarı öldürmek için Girit'e gideceğini ve canavarı öldürdüğünde gemisine beyaz yelken çekerek geri döneceğini söylemiştir. Dediği gibi canavarı öldüren Theseus, babasına verdiği sözü unutarak kara yelkenle döner. Babası Aigaios ise, kara yelkenleri görünce oğlunun öldüğünü düşünerek denize atlar ve intihar eder. Bu olaydan ötürü bu denize onun adı verilerek Aigaios Pontos / Aigaion Pelagos yani Ege Denizi denir (Tekin, 2016, s. 35) .

Eski Yunanlılar kendilerinden önce Ege bölgesinde yaşayan halklar hakkında fazla bilgiye sahip değillerdi. Homeros, Herodotos ve Thukydides göre ise, bölgenin en eski halkları "Pelasglar", "Karlar" ve "Lelegler" dir. Fakat bu halklardan günümüze adları dışında hemen hemen hiçbir bulgu kalmamıştır. Yalnız dev gibi taşlardan yapılan yapıların onlardan kaldığı kanısında olan araştırmacılar vardır. Yapılan kazı ve araştırmalar Ege Bölgesi'nde yerleşimin, alt, orta, üst olarak üç ana bölüme ayrıldığı Paleolitik Çağ'a(Eski Taş Çağı) kadar uzadığını göstermektedir. Bu dönemde yerleşim yeri olarak mağaralar ya da kaya sığınaklarının kullanıldığı görülmektedir. Mezolitik Çağ ise, "mikrolit" denen küçük taş aletler ile temsil edilse de daha çok Paleolitik Çağ'ın özelliklerini göstermektedir. Bu dönemi tarım ile üretime geçilmesi ve hayvanların evcilleştirmesi gibi yerleşik düzene ait belirgin özelliklerin ortaya çıktığı Neolitik Çağ takip etmiştir (Tekin, 2016, s.41 ; Tanilli,2020,s.197) .

Jeopolitik olarak bakıldığında ise, Ege Bölgesi denilince akla gelen en basit kavram, Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleri kapsayan coğrafyadır. Geniş manada, Yunanistan, Makedonya, Trakya, Anadolu'nun ise batı bölümü Ege dünyasını oluşturmaktadır. Ege Denizi'ndeki belli başlı adalar ise, kuzeyde Thasos(Taşoz), Samothrake(Semadirek), Imbros (İmroz/Gökçeada) ve Lemnos (Limni); Batı Anadolu kıyılarına yakın olarak,

kuzeyden güneye Lesbos(Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam), Kos(İstanköy) ve Rhodos (Rodos); Yunanistan’a yakın olan adalar ise, Euboia(Eğriboz), Kiklad Adaları ve Girit Adası’dır. Ege Denizi bu bölgenin çeşitli bölümlerini birleştirmekte büyük bir rol oynamaktadır. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, Eski Yunan dünyasının sınırları, Ege havzasını sınırlarının çok ötesine uzanmaktadır. Göçler ve kolonilerle Anadolu'nun batı, kuzey ve güney kıyıları, Güney İtalya ve Sicilya, Güney Fransa ve İspanya kıyıları, Kuzey Afrika da Eski Yunan dünyasının etki alanı içinde kalmıştır. Büyük İskender’in Doğu seferi, Yunan etkisinin Hindistan'a kadar ulaşmasına zemin hazırlamıştır (Mansel,2011,s.1 ; Tekin, 2016,s.35-36).

Yunanistan’ın coğrafi yapısına gelince; bu ülke oldukça engebeli ve dağlıktır. Derin koylar ve körfezleri her kesimden karaların içine girerek oranın halkını denizciliğe yönlendirmiştir. Yüksek dağlarla kaplı olan Yunanistan, kuzeyinde Balkanların sınırladığı, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Batısında İon Denizi, doğusunda Ege Denizi, güneyinde ise Akdeniz bulunmaktadır. Yüksek dağları ile bilinen ülkenin içi çok sayıda kuzeyden güneye inen, yalnız Orta Yunanistan’da kısmen doğuya kıvrılan ve Ege dağları üzerinden Anadolu’ya uzanan yüksek dağlarla kaplıdır. Bazen 2500 metreyi bulan yüksek alanlar, birçok hallerde geçilmesi güç geçitler sayesinde birbirlerine bağlanan ince uzun vadiler meydana getirmektedir. Bu vadilerin de birtakım sıra tepelerle bölüm bölüm ayrıldığı görülmektedir. İşte bu coğrafi yapı, Yunan ülkesinin doğal bölgelere ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Yalnız bazı büyük vadiler ve düzlükler, kuzeyde Makedonya ve Tesalya’da, Orta Yunanistan’da Boiotia ve Attika’da, Peloponnes’te ise Argolis, Lakonya ve Mesenya’da görüldüğü gibi, oldukça büyük devletlerin kurulduğu alanlar olmuştur. Yunanistan’ın coğrafi yapısı ve parçalanmış durumu bu ülkenin siyasal yapısını da etkilemiş ve irili ufaklı devletlere bölünmesinde etken olmuştur (Mansel,2011, s.2-3; Tekin, 2016, s.36-37).

“Coğrafya kaderdir” sözünü desteklercesine ülkenin bazı yerleri son derece fakir ve tarım yapılamayacak kadar verimsizdir. Yaşam ve yerleşim koşulları insanları az sayıdaki ovalara ve kıyı kesimlere yerleşmeye zorlamıştır. Bunun sonucu olarak da Hellenlerin en önemli uğraşı denizcilik olmuştur. Bu durum Yunanistan’ın kültürel gelişiminde de etkili olmuş ve ülkenin doğuya, yani Ege Denizi’ne açılan vadileri ve düzdükleri, Anadolu’dan gelen olumlu etkilere maruz kalmış ve erkenden birtakım yüksek kültürlerin beşiği olmuştur. Aksine daha az girintili çıkıntılı olan Batı Yunanistan ve Trakya kıyıları ise kültür bakımından, doğu bölgesine göre daha geri kalmıştır

(Mansel,2011, s.2-3).

Hellenlerin uygarlık tarihindeki yerini belirtmek, ortaya koydukları sosyal, Siyasal, ekonomik ve kültürel değerlerin açıklayabilmek için, tarih sahnesine çıkmalarından evvelki uzun hayatlarını ana hatlarıyla bilmek ve belirtmek gerekir. Bu ana hatları için ise; Batı Anadolu sahilleri, Ege adaları ve asıl Hellas'tan oluşan üç bölgeyi bir bütün olarak ele alıp incelemek gerekmektedir (Memiş, 2006,s.89).

MÖ 2. Binyıl, Ege havzasına bakıldığında bölgenin kaderi değişecek ve ilk kez bu zamanda yukarıda saydığımız yerlere göçler başlayacak ve bu göçlerle gelen halklar, Hellen kavmini oluşturacaklardır. Tarihi araştırmalara göre, MÖ 2. Binyıl yıl başlarında ilk göç hareketini Akalar yapacak ve bunları Dorlar takip edecektir. Akaların okunabilen yazıları ve seramik eserleri ile kendilerinden bilgi edinmekteyiz. Hellenlerden bir kavim gurubu olan Akaların Hellas'a göçü, büyük bir askeri sefer şeklinde olmamış, sızıntı şeklinde ve yavaş yavaş olmuştur. Ayrıca Akalarla birlikte Hellen tarihi değişecek ve ,Hellas kıt'a karası prehistorik kültür aşamasından Protohistorik kültür hayatına geçiş yapacaktır (Memiş, 2006,s.90 ; İplikçioğlu,2015, s.15)

Hellenlerin kendilerine ait vesikalarına bakıldığında, prehistorik devirlere ait hiçbir bilgi yoktur. Hellen ırkını otokton olarak gösteren bazı Hellen tarihçileri olsa da, Hellas'ın en eski haklarının Karlar, Lelegler ve Pelasglar olduğu artık bilinen bir gerçektir. Yapılan incelemelerde prehistorya ve arkeolojik araştırmalar karşılaştırıldığında, tarihi zamanlardan önce, bu yerlerde bir kavimler kaynaşmasının olduğu görülmektedir (Memiş, 2015, s.216) .

Arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre, Ege Bölgesi'nde Paleolitik veya Yontma Taş Devri kültürünü aydınlatacak ve varlığını kanıtlayacak hiçbir eser ortaya çıkarılamamıştır. Buna karşılık tüm bu ülkelerde, aralarındaki zaman farkına rağmen, oldukça ileri bir Neolitik kültür aşamasının varlığı kanıtlanmıştır (Memiş, 2015, s.216) . Hellas'ta Neolitik kültürü işaretleyen başlıca iki kazı alanı Teselya'da ortaya çıkarılan Sesklo (olgun) ve Dimini (geç) prehistorik kültürleridir. İleri bir köy kültürü manzarası arz eden bu sahada görülen Megaron tipi evler, tarihi zamanlarda da yaygın bir şekilde kullanılacaktır.

Hellenlerin, genel olarak " Karlar" diye isimlendirdikleri en eski halk bizim "Egeliler"

dediğimiz insanlardır (Memiş, 2015, s.216). MÖ 3. Binyıl halkını meydana getiren bu insanların üzerine MÖ 2. Binyılın başlarına doğru göç eden Akalar yani esas Hellenler gelmiştir. Yunanistan ve Peloponez’de(Mora Yarımadası)yapılan kazılarda, MÖ. 2. Binyılın başlarına ait tabakaların kalın bir kül katmanlarıyla kaplı olduğu ve bu yangın tabakasının üzerindeki yapı katlarında da bir kültür değişikliği olduğu görülmüştür. Bu durum, MÖ. 2 Binyılın başlarında Yunanistan’a yeni bir kavmin geldiğine işaret etmektedir. Bu yeni gelen kavmin, Girit Linear A yazının etkisinde Linear B yazısını geliştirdiği bilinmektedir. Bahsi geçen kavmin, Homeros destanlarındaki “Akhaioşlar” diye adlandırılan Akalar olduğu kabul edilmiştir (İplikçioğlu,2015,s. 13 ; Memiş, 2006,s. 92).

Yüksek bir kültüre sahip oldukları anlaşılan Akalar’ın beraberlerinde getirdikleri ve kıta karası Yunanistan’da geliştirdikleri bu kültüre "Orta Helladik "adı verilir. Bu kültür Anadolu’da "Orta Tunç", Girit’te "Orta Minos", Ege adalarında da “Orta Kikladik" kültürü ile çağdaştır. Zaman bakımından bu devrin sınırları kesin olarak tespit edilemez, fakat MÖ 2. Binyılın ilk yarısında Mısır’da Hiksoslar zamanına(MÖ 1780-1580) , Mezopotamya’da ise Eski Babil Sülalesi’nin (MÖ. 1850-1550) sonuna kadar devam ettiği kabul edilir(Memiş, 2006,s.92).

Bugüne kadar yapılan araştırmalardan Akaların (Mykenler) kökeni ve onların nereden geldikleri konusunda ortaya değişik fikirler atılmıştır. Bu görüşlerin içinde en kapsamlısı ve kabul edileni Akaların Anadolu’dan Yunanistan’a geçen kavimlerle Orta Avrupa’dan gelen İndogermen asıllı kavimlerin karışmasından meydana gelmiş melez bir kavim oldukları yolundadır. Ancak şunu hemen belirtelim ki Akaların kültürü araştırıldığında Anadolu’lu unsurların daha ağır bastığı görülmektedir(Memiş, 2006,s.92).

Peloponez'deki Aka medeniyeti, MÖ 2. Binyılın başlarından MÖ 16. yüzyıla kadar bir gelişim dönemi geçirmiştir. Bu gelişimin nedenlerinden biri, Hellenlerin Minos uygarlığı ile teması geçmesi ve kültürel bakımdan kaynaşmasıdır. Özellikle Girit adası ile yoğun ilişkilerde bulunan Akalar, MÖ 1600'lerden başlayarak bu adadaki Minos kültüründen oldukça etkilenmişlerdir. Arkeolojik ve yazılı vesikalardan güçlü hükümdarlara ait oldukları anlaşılan büyük saraylar, kaleler ve anıtsal mezarlar inşa ederek yüksek ve orjinal bir kültür meydana getirmişlerdir. Bu kültüre en önemli temsil merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve Heinrich Schliemann'ın ilk kazdığı yer olan Mykenai kalesinin adına izafeten, “Myken Kültürü” adı verilmiştir. Fakat bazı otoriteler,

bu kültürü tek bir şehre maalemtmek yerine , o dönemde Yunanistan'da oturan Akaların tümü ile ilgili göstermeyi daha uygun buldukları için "Myken Kültürü" yerine "Aka Kültürü" demeyi tercih etmektedirler(Memiş, 2006,s.92-93 ; İplikçioğlu, 2015, s.14).

Bu devirde Peloponez'in siyasal yapısı incelendiğinde, "polis" adı verilen birtakım şehir devletlerinin varlığı göze çarpmaktadır. Bu şehir devletlerinin en önemlileri; Mykenai, Sparta, İolkos, Pylos, Argos, Orchomenos ve Thebes idi. Bu şehirlerin her biri "Vanaks" ya da "Basileus" denilen beyler tarafından idare ediliyordu. Bu şehir beyleri, yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş etrafı surlarla çevrili bir şatoda oturmakta, çiftçilikle geçinen halk ise bu şatonun etrafındaki kasabalarda veya yöredeki açık köylerde yaşamaktaydı. Toprağa bağlı yaşayan bu köylüler, toprak sahibi krallarının ya da asillerin angarya işlerini yapmakta ve savaş halinde yaya olarak orduya katılmak zorundaydılar. Baskıcı krallar ise kalınlığı ortalama 5 ile 7 metre arasında değişen ve genellikle propaganda amacı ile yapılan anıtsal surların içinde yaşıyorlardı. Çünkü o dönemin silahlarına karşı koyabilmek için daha zayıf surlar yetebilirdi. Ancak krallar, bu surları savunma amacından ziyade daha çok güç ve ihtişamlarını muhataplarına ve rakiplerine göstermek için yaptırmış olmalarıdır(Mansel,2011, s.63 ; Memiş, .

Homeros destanlarından öğrenildiğine göre; aralarında sıkı bir dostluk ve akrabalık bağları bulunan şehir beyleri, birbirlerini ziyaret etmekte, birbirlerinin şerefine şöenler tertiplemekte ve değerli armağanlar sunmaktaydılar. Bütün bunlar, MÖ 16. yüzyıldan başlayarak tüm Yunanistan'da tam bir kültür birliği kurulduğuna, bu krallar ve beylikler arasında sıkı ticari ve kültürel ilişkilerin oluştuğuna işaret etmektedir (Memiş, 2006, s.93).

Aralarında tam bir kültür birliği sağlandığı anlaşılan bu şehir devletleri arasında ne yazık ki coğrafi engeller yüzünden siyasi bir birlik sağlanamamıştı. Ancak tehlike anında içlerindeki en kuvvetli şehir beyinin liderliği altında toplandıkları görülmektedir. Belki de onların merkezi bir devlet kuramamalarının nedenini yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Yunanistan 'ın coğrafi durumuna bağlayabiliriz. Ayrıca onlar bağımsızlıklarına olan aşırı düşkünlükleri yüzünden de bir araya gelemiyor, bir disiplin altına girmekten kaçınıyorlardı (Memiş, 2006,s.93).

Bu dönemde Anadolu'ya bakıldığında ise, coğrafi konumunun elverişli olmasından ötürü merkezi bir devlet kurduğu görülmektedir. MÖ 16. yüzyılın başlarında kadar bir

yerleşme dönemi geçiren Akaların, Anadolu'ya ayak bastığına işaret eden en önemli metinlerden bir tanesi Hititlere aittir. Gerçekten Hititlerin başkenti Hattuşa'da keşfedilen devlet arşivinde Aka krallarının Anadolu kıyılarına ayak bastığı ile ilgili belgeler çıkmıştır. Filolojik ve arkeolojik vesikalar ışığında aynı yüzyılın ortalarından itibaren ise onların tüm Ege ve Akdeniz dünyasında etkin bir rol oynamaya başladıkları görülür. Fakat bu etkinin tam anlamıyla siyasi bir etkinlik olduğu söylenemez. Usta gemici olan Akaların sadece ticari anlamda bir etkinlik sağladığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu devirde Aka gemileri dört bir yana ticari amaçlı seferler yapıyorlardı. Troya, Miletos, Efesos, Müskebi ve hatta batıdaki Libari Adaları'nda yapılan kazılarda Geç Helladik I (MÖ 1550-1500) ve Geç Helleadik II (MÖ 1500-1400) devrine ait keramiklerin bulunması, yapılan ticaretin en belirgin delilidir. Geç Helladik II Devrinde Rodos adasında da bir yerleşim merkezi kuran Akalar, bu merkez sayesinde Doğu Akdeniz ve Küçükasya'nın batı sahilinde bulunan memleketler ve hatta Mısır'la yoğun ticari ilişkiler kurmuşlardır (Mansel, 2011, s. 83; Memiş, 2006, s. 94).

Bu devirde tüm Ege ve Akdeniz adaları ile Peloponez'deki şehir devletleri de Girit'teki Minos krallığının siyasi egemenliği altında girmiştir. Bu durum, MÖ 15. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. MÖ 1400' lerde Minos Krallığı Sicilya üzerine bir sefer düzenlemiş, fakat bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır, üstelik Minos kralı da bu seferde hayatını kaybetmiştir. Bu durumu fırsata çeviren Akalar Girit'te bir ayaklanma başlatmışlar ve adanın kontrolünü ellerine geçirmişlerdir. MÖ 1400'lere tarihlenen bu hadiseyle birlikte sadece Girit'in değil, tüm Ege ve Akdeniz sularının denetimi Akaların eline geçmiştir. İşte bu tarih (MÖ 1400), Aka medeniyetinin en parlak çağının da başlangıcı olarak kabul edilir (Memiş, 2006,s.94; Memiş, 2019, s.227).

MÖ 1400-1250 yılları arasındaki dönemde Akalar, bütün Ege ve Akdeniz Adaları'nı kolonize ettikleri gibi, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarında da önemli birtakım üsler kurmuşlardır. Söz konusu bölgelerde yapılan arkeoloji kazılardan elde edilen Aka keramikleri, bu kolonizasyon hareketinin en güçlü delilleridir. Ayrıca Anadolu'nun batı ve güney kıyılarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Aka keramikleri, Hitit metinlerinde geçen Ahhiyavalılarla Homeros destanlarındaki Akaların aynı kavim olup olmadıkları sorusunu gündeme getirmiştir (Memiş, 2014,s.56).

Yapılan araştırmalarda adları ilk kez Hitit kralı II. Tuthalya zamanına tarihlenen Madduwattaş metinlerinde geçen Ahhiyavalılar, MÖ 15. yüzyılların sonlarından Hitit Devletinin yıkılmasına kadar geçen zaman dilimi içerisinde Hitit krallarını sürekli taciz

etmişlerdir. Özellikle IV. Tuthalya döneminden itibaren (MÖ 1250-1220) Ahhiyava Krallığı'nın Eski Önasya dünyasının büyük devletlerinden biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hitit kralları, Ahhiyava krallarına yazdıkları mektuplarda, onlara ancak eşit kralların birbirlerine diyebilecekleri "biraderim" tabiriyle hitap etmişlerdir. Vesikalardan anlaşıldığına göre, Batı Anadolu'yu istila etmeye çalışan Ahhiyava Krallığı, bunun için adı geçen bölgedeki Hitit vasalı olan küçük beyliklere askeri yardımlarda bulunarak, onları isyana teşvik etmişlerdir(Memiş, 2006,s.95).

Görülen o ki, Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava Krallığı'nın etkinlik sahası ile Aka keramiklerinin yoğun bir biçimde yayıldığı coğrafyanın büyük ölçüde örtüşmesi, Ahhiyavalılar ile Akaların aynı kavim oldukları kanaatini uyandırmaktadır. Denizci bir kavim olan Akalar, MÖ 1600 yıllarından itibaren Ege ve Akdeniz memleketleri ile ticarete başlamış ve bu sayede Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları arasında bir kültür köprüsü görünümündeki Girit uygarlığından ziyadesiyle etkilenmişlerdir. Hititlerin güçlü oldukları dönemlerde Anadolu kentleri ile sadece ticari ilişkiler kurmakla yetinmişlerdir. Fakat Hitit Devletinin zayıflamaya başladığı dönemlerde özellikle Batı Anadolu kıyılarında bulunan kentler üzerinde siyasi bir üstünlük sağlamak için uğraşmışlardır (Memiş, 2006, s.95-96).

Prof. Dr. Ekrem Memiş'e göre, bir deniz imparatorluğu görünümünde olan ve Peloponez yarımadasındaki Mykenai kenti merkez olmak üzere, Batı Anadolu kıyıları ile Ege ve Akdeniz adalarını da içine alan Ahhiyava Krallığı'nın en güçlü olduğu dönem, Hitit İmparatorluğu'nun da en güçlü olduğu döneme denk düşmektedir. Çünkü Anadolu'da güçlü bir Hitit devletinin varlığı, Akalı tüccarların Akdeniz'de sağlıklı bir şekilde ticaret yapmalarına imkân sağlamıştır. Gerçekten IV. Tuthalya'nın iktidarı döneminde zayıflamaya başlayan imparatorluğa, güneydeki Arzava beylikleri her zaman olduğu gibi yine isyan etmeye başlamış, ayrıca Kuzey Anadolu'daki Gaşkalar da Hitit topraklarını sürekli olarak taciz etmeye başlamışlardır. Bu arada her geçen gün güçlenen ve büyüyen Asur Devleti de kendisini Hititlere dahi "Büyük Devlet" olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Hititlerin bu güç kaybı Anadolu'yu güvensiz bir ortama sürüklemiş ve Akdeniz'de bazı korsanların türemesine sebep olmuştur. Bu durum, geçimini büyük ölçüde deniz ticareti ile sağlayan Akalı tüccarların güvenli bir şekilde ticaret yapmalarını imkânsız hale getirmiştir. Coğrafi durumu tarıma elverişsiz olan Yunanistan'da yeterli yaşam alanları olmayan Akalar, çareyi henüz daha bakir bir vaziyette bulunan Karadeniz kıyılarını kolonize etmekte bulmuşlardır. Fakat bu

gayelerini gerçekleştirmek için Troyalıların elinde bulunan Çanakkale Boğazını (Hellespontos) geçmeleri gerekiyordu. Troyalıları bu topraklardan atmak için iki kavim arasında Troya savaşları (MÖ 1240-1230) gerçekleşmiştir. Her ne kadar Homeros, Troya savaşlarının nedenini bir kadın kaçırma olayına dayandırsa da bu aslında söz konusu büyük mücadelenin görünürdeki nedenidir. Asıl sebep tamamen ekonomik temellere dayanmaktadır. Dünya tarihinde Doğu ve Batı bloklarını ilk kez karşı karşıya getiren ve on yıl süren bu savaşı Prof. Dr. Ekrem Memiş, "Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı" olarak adlandırmaktadır (Memiş, 2006, s. 97-98).

Fakat yazılı ve arkeolojik vesikalar bize gösteriyor ki, Akaların kazandıkları bu savaş onları emellerine ulaştırmamış ve Karadeniz sahillerinde koloniler kuramamışlardır. Çünkü çoğu Akdeniz ve Ege adalarında yaşayan ve bölgelerinde maruz kaldıkları toprak yetmezliği, kıtlık ve bununla bağlantılı olarak yaşanan açlık felaketi, bu kavimleri kendilerine yeni vatanlar aramaya zorlamış ve bu sebeplerin doğal bir sonucu olarak büyük bir göç hareketi başlamıştır. Tarihte Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü olarak bilinen bu büyük kaynaşma hareketi, sadece Akaların amaçlarına engel olmamış aynı zamanda Hitit İmparatorluğu başta olmak üzere, Mitanni ve III.Babil (Kaslar) gibi MÖ 2. Binyılın güçlü devletlerini ortadan kaldırmış ve Mısır Devletine de zor anlar yaşatmıştır. Mısır kaynaklarına göre Akalar da bu göçlerin MÖ 13. Yüzyılın sonlarında vuku bulan birinci aşamasına katılmışlar, fakat umduklarını bulamayınca kendi topraklarına dönmek zorunda kalmışlardır. Ancak vatanlarına geri döndüklerinde ülkelerinin Dorlar tarafından istila edildiğine tanık olmuşlardır. Dor istilasından kurtulacak gücü kalmayan Akaların bir kısmı Dor egemenliğine girmiş, bir kısmı ise Ege adalarına ve Anadolu kıyılarına göç etmişler ve bir süre sonra Batı Anadolu'da kurulacak olan İyon medeniyetine katkıda bulunmuşlardır (Memiş, 2006, s.98).

Tarihler MÖ 12. yüzyılı gösterirken gerçekleşen Ege Göçlerinin tetiklediği Dor Göçlerinde Dorlar, deniz yoluyla Girit ve Güneybatı Anadolu'ya, kara yoluyla da Peloponneos Yarımadasına kadar ulaşmışlardır. Kendilerinden çok daha uygar ve yüksek bir kültüre sahip olan Akalar'ın siyasi varlığına son veren Dorların üstün duruma geçmesinin sebebi, daha güçlü ve daha modern silahlara sahip olmalarıdır. Gerçekten, bronz silahlı Aka savaş arabalarına karşı demir silahlı Dor süvarileri bölgeye egemen olmuşlardır. Arkeoloji bize, bu kentlere yazı bilmeyen, taş ya da tuğlayla inşa becerisi olmayan, bronz işçiliğinden anlamayan bir halkın burayı istila edip yerleştiğini söyler. Modern tarihçiler bu dönemi Avrupa Ortaçağı'na benzetmişler ve bu sebepten

Hellen Ortaçağı adını vermişlerdir. Gerçekten Avrupa Ortaçağı'nın başında Germanler'in kendilerinden yüksek bir kültür ve güçlü bir uygarlığa sahip olan Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkmaları ile Hellen Ortaçağı'nın başlarında Dorların kendilerinde çok daha üstün olan Akalar'ın siyasi tarihine son vermesiyle örtüşmektedir. Ayrıca Feodalitenin ortaya çıkması, savaş destanlarının ortaya çıkmaya başlaması gibi, Hellen Ortaçağ'ında da "polis" adı verilen kent devletlerinin başında bulunan kralların yanında bir soylular sınıfı oluşmuş ve bu soyluların yaşamları Homeros destanlarında bütün ayrıntılarıyla gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Avrupa Ortaçağı nasıl coğrafi keşiflerle son bulmuşsa, Hellen Ortaçağı da Hellenlerin uzak bölgelere göçmesi ve oralarda koloniler kurmasıyla sona ermiştir (İplikçioğlu,2015, s. 17-18; Bauer, 2015,s. 308).

Anadolu'da Ege Göçleri sonunda Hitit İmparatorluğu yıkılınca ortaya çıkan siyasi boşluğu irili ufaklı birçok devlet doldurmuştur. Bunlardan Frig ve Urartu devletleri en güçlü olanlar arasındadır. Zamanla bu devletlerden Frig Devleti Kimmerler, Urartu Devleti ise Asur ve İskit saldırıları sonucunda tarih sayfalarından silinmiş, bu arada MÖ 1. Binyılın süper gücü konumundaki Asur İmparatorluğu da MÖ 612 yılında Medlerle iş birliği yapan Babillilerin saldırıları sonucunda siyaset sahnesinden çekilmiştir. Ortaya çıkan siyasi boşluğu da yeni güçler doldurmuştur. Gerçekten Batı Anadolu'ya Lidya Devleti hakim olurken, Anadolu'nun doğu kısımlarına önce Medler sonra da Medlerinin hakimiyetine son veren Persler egemen olmuşlardır. MÖ 547 yılında Lidya kralı Kroisos'u yenilgiye uğratan ve Lidya topraklarını ele geçiren Pers kralı II. Kyros artık Anadolu'nun bütün topraklarının yeni hakimi haline gelmiştir. Ancak Anadolu ile yetinmeyen Persler, gözlerini Yunanistan'a çevirmiş ve bu ülkeyi ele geçirebilmek için büyük bir mücadele başlatmışlardır. Herodotos'un aktardığı bilgilere göre MÖ 490-479 yılları arasına tarihlenen Pers- Yunan savaşları Doğu ve Batı bloklarının dünya tarihindeki ikinci kapışmaları olarak kabul edilir (Memiş, 2006, s.98-99).

Perslerin dünya hâkimiyeti planları Küçükasya Hellenleri tarafından başlatılan İyonya İsyanına neden olmuş ve bu isyan girişimi MÖ 490'dan itibaren başlayan Pers -Yunan savaşlarının vesilesi olmuştur. Savaşların MÖ 490-479 yılları arasında süren bölümlerinde Yunanlar daha çok savunmada kalmışlardır. MÖ 480 'de Salamis ve MÖ 479'da Plataiai muharebelerinde Persler yenilgiye uğratarak geri püskürtülmüştür. Bunun üzerine Yunanlılar Atina liderliğinde karşı atağa geçmişler ve savaşı Anadolu topraklarına taşımışlardır. Bu esnada MÖ 477 tarihinde kurulan "Attika Delos Deniz

Birliği", MÖ 454'lerden itibaren bir "Atina Deniz İmparatorluğu"na dönüşmeye başlamıştır. Persler'in MÖ 449 yılında Kıbrıs'ta Salamis yakınlarında yapılan deniz muharebesinde bir kez daha yenilmesi ve akabinde yapılan Kallias Barış (MÖ 448) ile Anadolu'daki hâkimiyet planları suya düşmüştür (İplikçioğlu, 2015,s.35-36) .

Yunanlıların milli duygularının kuvvetlenmesine sebep olan Pers-Yunan Savaşları, aralarında yaşadıkları rekabeti bitirmemiş ve daimî bir birlik oluşturmamıştır. Çünkü Pers-Yunan Savaşları'ndan sonra MÖ 478 yılında Atina'nın kurduğu "Attika-Delos Deniz Birliği" Atina'yı üstün bir duruma getirmiş ve Sparta'yı haklı olarak kuşkuyla düşürmüştür. Güç dengesini eline geçiren Atina, yaklaşık 200 şehir devletinden oluşan bu birlik sayesinde, Yunanistan'ı, Ege adalarını ve Batı Anadolu kentlerini egemenliği altına almış ve ayrıca bu birliğe İyonya, Marmara ve Trakya ile Ege adalarındaki şehir devletleri de katılmışlardı. Birliğin amacı, Atina'nın önderliğinde Persler'le mücadele ederek, İyonya kentlerini Pers egemenliğinden tamamen kurtarmaktı. Birliğe katılanlar durumlarına göre asker, donanma ya da para yardımında bulunacaklardı bu birlik Yunanlıların siyaset alanında o güne kadar gerçekleştirdikleri en büyük birlikti. MÖ 460 yılında birliğin başında Perikles bulunuyordu. Adı geçen devlet adamı Spartalılarla mücadeleye girişmiş fakat aynı zamanda Perslerle de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Ancak İki cephede birden savaşmanın Atina'yı yıprattığını görerek önce Perslerle MÖ 447 yılında Kallias Barışını yapmış, MÖ 446 yılında da Spartalılarla otuz yıllık bir ateşkes anlaşması imzalamıştı (Memiş,2021,s.374).

MÖ 446 'dan MÖ 431 yılına kadar geçen döneme, "Perikles Devri" adı verilir. 15 yıl süren bu devir, Atina'nın en parlak devri olmuştur. Atina bu dönemde Attika-Delos Deniz Birliği devletlerini siyasi ve ekonomik bakımdan sıkı bir denetim altına almış ve Delos'taki birlik hazinesini bir bahane ile Atina'ya getirterek, dilediği gibi harcamaya başlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Atina'nın liderliği altındaki Attika Delos Deniz Birliği, adeta bir deniz imparatorluğu haline gelmişti. Perikles, Atina kentini ve Pire limanını her türlü saldırıya karşı koyabilecek şekilde yeniden tahkim etti. Atina'nın Attika-Delos Deniz Birliği içinde üstün bir konuma gelmesi ve Atina ile Sparta arasındaki rekabet nihayet Pelopones Savaşları'nın başlamasına neden olmuştur. Ayrıca Atina'nın bu savruk hareketine karşı çıkan şehirler olmuş, ancak bunlar şiddetle cezalandırılmışlardı. Sonuç olarak Atina'nın ticari faaliyetlerini batıya doğru genişletmek istemesiyle çıkarları bozulan Pelopones devletleri, Sparta'nın önderliğinde bir araya gelerek, Atina'ya karşı birlik olmuşlardır. Buna karşılık Sparta, Atina'dan,

deniz birliğini bozmasını istemiş ve Perikles'i de Atina'dan çıkarmasını talep eden bir nota vermiştir. Atina'nın bu istekleri reddetmesi üzerine, MÖ 431'de savaş başlamıştır. Bu savaşta Atina'nın en büyük şanssızlığı, MÖ 429 yılında doğudan gelen bir veba salgını sonunda Perikles'in ölmesidir. Atina'da Pelopones Birliği'ne karşı Perikles'in başlattığı mücadeleyi sürdürebilecek donanıma sahip bir devlet adamının olmaması ve mücadelenin de gittikçe uzaması yüzünden MÖ 421 yılında Nikeas Barışı yapıldı. Yapılan bu antlaşmaya göre, her iki taraf da aldığı yerleri iade edecekti. Devam eden süreçte Atina'da birliğin başına geçen Perikles'in yeğeni Alkibiades'in kontrolsüz politikası, Atina ile Sparta'yı tekrar karşı karşıya getirmiştir. Bu durum Perslerin işine gelmiş ve Spartalılara destek vermiştir. Böylece denizde karşı karşıya gelen taraflar, Spartalıların önce hareket etmesiyle Atina donanmasını Galiopolis (Gelibolu)dolaylarında Aigospotamoi (Cumalidere) mevkiinde bir baskına uğratmıştır. Bütün gücünü donanmasından alan Atina, bu baskın sonucunda pes etmiş, yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmıştır (MÖ 404). Böylece Sparta 27 yıl süren Pelopones Savaşları'nı kazanmıştır (Memiş, 2021, s. 374; İplikçioğlu, 2015,s.38-41).

Görülüyor ki, bir iç savaş olan Pelopones Savaşlarının baş aktörü Pers İmparatorluğudur. Çünkü Persler savaş meydanlarında galip gelemeseler de iyi bir strateji izlemişler ve masa başı oyunları ile Yunan kentlerini birbirine düşürmüşlerdir. Böylelikle Yunanistan'da önder rolünü oynayan iki büyük şehir devletini birbirine düşürerek, 27 yıl boyunca onları gerek askeri gerekse ekonomik yönden yıpratmışlardır. Dolayısıyla onları diledikleri biçimde yönlendirmeyi ve kontrol etmeyi de başarmışlardır. Gerçekten, bazen Sparta'dan bazen de Atina'dan yana tavır alarak, Yunan siyasetine istedikleri gibi yön veren Persler, Kral Barışı olarak da bilinen antlaşmayı bile, Pers kralının bir fermanı şeklinde hazırlatmışlardır. Bu antlaşmaya göre, Batı Anadolu'daki Hellen kentleri Pers Devletine katılıyor ve böylece bu barış akdi, Pers Savaşları'nın sonunda Hellen tarafının elde ettiği başarıyı boşa çıkarıyordu. Diğer taraftan da tüm Hellen kentleri Atina mandalığından kurtulmayı umut ederken şimdi de Pers boyunduruğuna girmekle karşı karşıya kalmıştı. Başka bir deyişle, Yunanistan'ın iç ve dış politikası, Pers krallarının elinde bir oyuncak durumuna gelmişti (Memiş, 2021, s.375; İplikçioğlu, 2015, s.41).

Gerek Pelopones Savaşı'nın muhtelif evrelerinde gerekse savaş sırasında baş gösteren veba salgını büyük insan kayıplarına yol açmıştır. Özellikle Sparta az sayıda vatandaşı ile Yunan dünyasında uzun süreli bir güç olamamış, Atina ise, MÖ 378'den itibaren

Thebai Devleti ile birleşerek İkinci Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurmuştur. Fakat Atina'nın Ege'de yeniden üstünlük kazanma girişimi kısa sürmüş ve coğrafi şartlardan dolayı da sınırlı kalmıştır. Thebai de Hellas'ta ancak MÖ 371- 362 yılları arasında üstünlük sağlayabilmiştir. Bu Hellas'a egemen olma girişimleri, Makedonya Egemenliği 'ne değin sürüp gitmiştir. Tarihler MÖ 338'leri gösterirken II.Philip yönetimindeki Makedonyalılar Khaironeia (Batı Boiotia'da) yakınlarında Atinalıları ve Thebaililer'i bozguna uğratmış ve MÖ 337'de Makedonyalı II. Philip liderliğinde bir " Panhellenizm" yani "Hellen Birliği" kurulmuştur. Yunanlıların sempatisini kazanan II. Philip'i Kongre, başkanlığa ve başkomutanlığa seçmiş ve böylece Yunanistan aslında Makedonya Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir. MÖ 337 yılında II. Philip, Pers-Yunan Savaşları'nın öcünü almak amacıyla Perslere karşı verilecek mücadelede Yunan şehir devletleriyle anlaşmıştır. Fakat ne var ki, MÖ. 336 yılında, kızının düğününde bir suikast sonucunda öldürülmüştür(Memiş, 2021, s.376-377; İplikçioğlu,2015,s.42).

Prof. Dr. Ekrem Memiş'e göre, Perslere karşı büyük bir sefer başlatacağını duyurduktan sonra II. Philip'in katledilmesi hadisesinde de büyük bir ihtimalle yine Persler 'in parmağı olmalıdır. Persler, II. Philip'in katledilmesiyle Yunan birliğini bozduklarını ve kendilerine karşı düzenlenecek olan intikam seferinden kurtulduklarını zannediyorlardı. Fakat II. Philip'in yerine geçen oğlu Büyük İskender, babasından devraldığı Pers intikam seferinin çok ötesinde daha büyük hayaller peşinde idi. Çünkü o İonya kentlerini Pers istilasından kurtardıktan sonra Önasya dünyasının muhtelif zenginliklerini de ele geçirmeyi düşünüyordu. Nitekim o girişmiş olduğu askeri seferler sonucunda Pers krallarının ancak iki yüz yılda ele geçirdikleri ülkeleri onüç yıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde zapt ederek Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan topraklar üzerinde bir dünya imparatorluğu kurmuştur (Memiş, 2021, s. 337).

Eski Yunan Dünyasında tıpkı Eski Doğu Dünyası gibi propagandaları için mekân olarak kamuya açık alanları kullanmışlardır. Bu alanları süsleyen, görkemli anıtsal binalar, onurlandırma heykelleri, freskler, zafer takları, steller gibi birçok öge propaganda için kullanılmıştır. Eski Yunanlı siyasetçiler kabul edilebilir ya da kabul edilemez fikirleri, görüşleri, yaptıkları faaliyetleri halka, rakiplerine ve karşıt görüşlü diğer kişilere empoze etmek, görüşlerini yaymak ve kendilerinin her bakımdan reklamını yapmak için işte bu kamusal alanları kullanmıştır (Ekinci, 2016, s. 151; Kaygısız, 2022, s. 33-34). Tez için yapılan araştırmada dikkat çekici noktalardan bir tanesi Eski Yunanlıların batı dünyasındaki demokrasi ve ulusculuk teriminin kurucuları olmalarıdır. Gerçekten

Yunanlılar doğu kültürünün tüm özelliklerini kullanarak kendilerine göre sentezlemişler ve özgül bir yeni kültür oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra bölge yapı olarak doğal yollarla bölünmüş çoklu coğrafi özelliği sayesinde farklı şehirleşmelere neden olmuş ve bu durum siyasi yapının parçalı olmasına etken olmuştur. Dolayısıyla çoklu fikirler oluşmuş ve yakın doğu tarihinden bildiğimiz siyasi yapının dışında bir yapı oluşmuştur. Bu farklılıklar siyasi propaganda unsurlarında da görülmüştür. Eski Doğu dünyasında görülen uzun, abartılı propaganda içeren anıtsal kitabeler Yunan dünyasında görülmemektedir. Yunanlılar daha çok sanat tarihini ilgilendiren mimariler, kabartmalar, heykeller, onurlandırma anıtları meydana getirmişler ve bu yapıtlardaki kitabeleri çok kısa tutmuşlardır.

4.3 Roma Dönemi Kitabeleri

Roma Tarihi, MÖ 8. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar varlığını sürdüren ve Doğu Roma da düşünüldüğünde 2000 yılı aşkın bir süre dünya üzerinde hâkimiyet kurmuş kadim bir imparatorluğun tarihidir. Dünya tarihinde en uzun süre varlığını devam ettiren bu imparatorluk, dünya tarihinin ve medeniyetinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. İtalya Yarımadası'nda doğan Roma, bu yarımada'nın jeopolitik konumundan faydalanarak Akdeniz havzasına kadar genişlemiştir. İtalya, İtalik bir sözcük olan Vitulus'tan gelmekte olup Vitalia'ya (dana ülkesi) dayanmaktadır. Âdeta bir çizmeyi andıran İtalya bu ismi ilk önce yarımada'nın güney(Bruttium bölgesi) kısmı için taşıırken zamanla kuzeye doğru yayılarak tüm yarımada'yı kapsamıştır(İnan, 2015,s.309; Tekin, 2016,s.179).

İtalya'da Paleolitik dönemde az da olsa yerleşimle ilgili buluntular ortaya çıkarılmıştır ama tam anlamıyla yerleşimin olduğu dönem Neolitik devre denk gelmektedir. Gerçekten MÖ 3. binyılda İtalya'da Akdeniz ırkından bir kavimin yaşadığı bilinmektedir. Bu devirde İtalya kültür bakımından incelendiğinde, batı kısmı Batı Avrupa kültürü ile etkileşim içerisindeyken doğusu ise daha çok Yunanistan ve Ege adalarının kültürleri ile yakın bir benzerlik göstermiştir. Bu iki kültürü temsil eden insanlara bakıldığında batıdakiler, o zamanlar Yukarı İtalya'nın büyük bir kısmı ile Güney Fransa ve İspanya'ya yayılmış bir halk olan Ligurlar'dır. Bu halk İndogermen olmayıp, Akdeniz'in en eski kavimlerindenidir. Doğudakiler ise, bu eski kavmin doğu koluna mensupturlar. Tarihi devirler MÖ 2. binyıl Tunç Çağı'nı gösterirken, İtalya'nın eski halkları Terremare kültürünü meydana getirmişlerdir. Tunç çağının sonlarına doğru

ise, İndogermen göçleri başlamış ve Latium Bölgesine yerleşen bu insanların ilkel bir şive ile latince konuştukları vesikalardan anlaşılmaktadır. İtalik adı verilen bu halklar, İtalya'ya iki dalga halinde girmişlerdir. Birinci dalga MÖ 1200 yıllarında vuku bulmuş ve bu yeni gelenler Yukarı İtalya'da görülmüş ve buradaki Terramare insanlarıyla kaynaşmışlardır. Daha sonra bu iki halk güneye göç etmiş ve Latium ve Roma 'ya kadar gelmişlerdir. Alba dağında ve Roma'da Forum Romanum'da kazılan yerlerde Pozzi adı verilen kül mezarlar bulunmuştur. Bu da bize ilk İtaliklerin ölümlerini yakarak gömdüklerini göstermektedir. Bu sebepten bunlara "Yakan İtalikler" denilmiştir.

İkinci İtalik dalgası ise, İtalya'ya MÖ 10. yüzyılın sonlarında gelmiştir. Demir devrinin ilk yüzyıllarına denk gelen bu tarihteki halk ilk zamanlar ölümlerini yakarken daha sonraları gömmeye başlamış ve bu yüzden kendilerine "Gömen İtalikler" adı verilmiştir. Bu yeni kültüre ise buluntu yerinden ötürü "Villanova Kültürü" adı verilmiştir. Zaman içerisinde bu kültürü temsil eden insanlar da daha sonraları güneye göç etmişler ve özellikle Orta İtalya'nın dağlık bölgelerine yerleşmişlerdir. Arkeolojik buluntulara göre Roma'ya da girdikleri anlaşılmaktadır. Çünkü onların Yakan İtaliklere ait kül mezarları(Pozzi) üzerinde bulunmuş olan gömülmüş ölü mezarları ortaya çıkmıştır.

Bilindiği üzere İtaliklerin İtalya'ya girmelerinde rol oynayan olay ise, yaklaşık MÖ 1000 senelerinde kuzeydoğudan gelen İlliryalı kavimlerinin yapmış olduğu tazyiktir, aynı zaman dilimi içinde Dorlar da Yunanistan'ı istila etmişlerdir. İtaliklerin kuzeydoğuda Venedik dolaylarına yerleşmiş olanlarına Venetler; güneyde Balkan yarımadası sahilinden kalkarak Adriyatik üzerinden küçük dalgalar halinde gelen ve çoğunlukla Apulia'ya yerleşenlere Yapıglar denilmektedir. Kuzeybatı İtalya'da ise daha önce bahsettiğimiz Neolitik devrin insanları olan Ligurlar oturmaktadır.

Tarihte Troya Savaşları'ndan hemen sonra, Eski Yakın Doğu dünyasını altüst edecek olan ve Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kaslar) devletleri gibi MÖ 2. Binyılın büyük siyasi güçlerinin yıkılmasına neden olan Ege Göçleri başladığı bilinmektedir. Troya Savaşları'nda karşı karşıya gelen Akalar ve Troyalılar, birdenbire kendilerini bu göç dalgasının içerisinde bulmuşlardır. Mısır vesikalarında "Ekweşler" adıyla ifade edilen Akalar, MÖ 13. yüzyılın sonlarında cereyan eden ilk göç hareketinin içerisinde yer almalarına rağmen, MÖ 12. yüzyılın başlarında vuku bulan ikinci göç hareketine katılmadıkları bilinmektedir. Troyalılar ise, Ege Göçleri'nin hem birinci hem de ikinci aşamasına katılmışlardır. Bu konuyla ilgili önemli kaynaklardan olan Mısır firavunu

Merneptah'ın MÖ 1225'lere tarihlenen Karnak Kitabesi ve firavun III. Ramses'in MÖ 1190 yılına tarihlenen Medinet Habu Zafer Kitabesi yenilgiye uğratılan Egeli kavimler listesinde “Turşalar” şeklinde ifade edilen Troyalılar hakkında bizlere bilgi vermektedir. Fakat bu göç hareketine katılan bazı kavimler kendilerine yeni yurtlar bulurken bazıları ise anayurtlarına dönmek zorunda kalmışlardır. Anayurtlarına dönmek zorunda kalan kavimlerden biri de Troyalılar'dır.

Romalılar'ın ünlü ozanı Vergilius'un “Aeneas” adlı destanında, Troya'nın kraliyet soyundan gelen prens Aineias'ın da bu göçlerin ilk aşamasına katılmış olabileceğine değinilmiştir. Daha sonra yurduna dönen Aeneas, bölgede oluşan olumsuz şartlar nedeniyle, yakınlarıyla birlikte deniz yolu ile MÖ 1200'lerde İtalya'ya göç etmiştir(Memiş-Bülbül, 2019, s.175; Memiş, 2012 a, s.133). Mısır vesikalarında “Turşalar” ismiyle anılan Troyalılar ise, Mısır firavunlarına karşı verdikleri mücadeleyi de kaybettikten sonra Çanakkale bölgesine dönmüşlerdir. Yurtlarına döndüklerinde hayat şartlarının yeterli olmadığını gören Troyalılar güneydeki Lidya bölgesine(İzmir ve Manisa civarına) yerleşmişlerdir. Bu bölgede yaklaşık 200 yıl oturan Troyalılar, Prof. Dr. Ekrem Memiş'e göre, Dorlar'ın tazyiki sebebiyle belli aşamalarla Batı Anadolu Bölgesi'ne yerleşen Akalı göçmenler yüzünden MÖ 10. yüzyıl başlarında çok daha kalabalık kitleler halinde gemilerle İtalya'ya göç etmişlerdir (Memiş-Bülbül, 2019, s.175).

Görülen o ki Troyalılar'ın İtalya'ya kalabalık gruplar halinde gerçekleştirdikleri göç hareketi, iki aşamada olmuştur. Arkeolojik vesikalar ışığında, bu göçlerin birinci aşaması MÖ 10. yüzyılda, ikinci aşaması ise MÖ 8. yüzyılda meydana gelmiştir(Memiş-Bülbül, 2019,s.176). Troyalılar'ın İtalya kıyılarına ayak bastıkları bu ikinci göç hareketinin cereyan ettiği sıralarda iki Türk kavmi olan Kimmer ve İskitler Avrasya bozkırlarından gelerek Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girmişlerdir. Herodotos'tan öğrenildiğine göre, İskitler ya da diğer adıyla Sakalar denilen Türk kavmi ise 28 yıl Doğu Anadolu'ya hükmettikten sonra (Herodotos, I, 106), Kimmerler'in boşalttığı Güney Rusya topraklarına yerleşerek, orada “Büyük İskit İmparatorluğu” adı ile anılan siyasi gücü vücuda getirmişlerdir. Fakat Sakalar'dan bir grup, Güney Rusya'ya dönmek yerine batıya doğru yürümeye devam etmiş, Anadolu'yu baştanbaşa geçtikten sonra Batı Anadolu kıyılarından gemilere binerek, deniz yoluyla İtalya'ya gelmişlerdir. Tarihçilere göre, Sakalar'ın bu grubu ile daha önceden İtalya'ya göç etmiş olan Batı Anadolu Troyalılar, İtalya'da karışıp kaynaşmışlar ve Etrüskler ya da Tursakalar adıyla anılan

kavmi meydana getirmişlerdir(Memiş-Bülbül, 2019, s.177; Memiş, 2012 a, s.135).

Birçok kavmin istilasına uğrayan İtalya yarımadası için MÖ 8. ve 6. yüzyıllar arasında büyük bir medeniyet ve şehir devletleri kuran Etrükslerin yeri son derece önemlidir. Dinsel inanışları örf ve adetleri Doğuya ve Küçük Asya'ya birebir benzeyen Etrüksler dünya tarihinde de önemli bir yeri olan Roma'yı kurmuşlardır. MÖ 509'larda krallık rejmi yıkılan Roma da, Roma Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk asırlarında Particilik- Pleb mücadeleleri ve komşu kavimlere karşı verilen sürekli tehtitleri yüzünden sarsıntıya uğramıştır. Fakat daha sonraları MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Samnit harpleri veEpirus kralı Pirrhos'un seferinden sonra Cumhuriyet rejmi bütün İtalya'ya hakim olmuştur(Memiş,2006, s.106; Tekin, 2016,s.184).

MÖ 3. yüzyılın ortalarına doğru Batı Akdeniz'in güçlü bir deniz devleti olan Kartaca ile ekonomik nedenlerden dolayı çekişmeler olmuş ve bir asırdan fazla Roma'yı bu durum oldukça fazla zorlamıştır. Daha sonra Kartaca'nın yıkılmasıyla Batı Akdeniz bölgesi Roma'nın egemenliğine girmiştir. Doğu Akdeniz bölgesine önem vermeye başlayan Roma Hellenizm devletlerine karşı koruma politikası gütmüş ve daha sonra bu politika fetih politikasına dönmüştür. Roma bu fetihler sonucu MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda sırasıyla Makedonya, Yunanistan, Anadolu'nun büyük bir kısmı, Suriye ve Mısır' ı kendi sınırlarına katmıştır. Gittikçe güçlenen Roma, MÖ 130 ve 30 yılları arasında iç karışıklıklarla mücadele etmiş salt bir rejim kuran Julius Sezar gibi güçlü yöneticiler bile tam anlamıyla iç karışıklıkları engelleyememişlerdir. Roma'ya sürekli barış getiren devlet adamı ise, İmparatorluk rejmini kuran Avgustus'tur.

Tarihler MS 2. yüzyılı gösterdiğinde Roma tarihinde en geniş sınırlara ulaşmış ve daha sonra MS 3. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştır. MÖ 4.yüzyılda ise Hristiyanlığın gelişmesi Roma' da sosyal değişimlere yol açmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru Roma, Kavimler göçü ile batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Batı Roma İmparatorluğu Germen kavimlerinin baskısı yüzünden bir asır bile dayanamamış ve 476 yılında yıkılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ise yaklaşık 1000 yıl hüküm sürmüş ve 1453 yılında Türkler tarafından İstanbul'un fethedilmesiyle tarih sahnesinden silinmiştir.

Kendisi dışında herkesi barbar olarak nitelendiren Roma, siyasi tarihi boyunca o dönemin diğer uygarlıkları gibi siyaset ve iktidarlarını sağlam bir zemine oturtmak ve geleceğe kendi izlerini taşımak için propaganda içerikli kitabeler yazdırmıştır. Kendilerini kabul ettirmek, iktidarlarının gücünü göstermek ve benimsetmek politikası

güden imparatorlar, halklara, düşmanlara ve aynı zamanda rakiplerine başarılarını ve yaptıklarını tanrısal öğelerle yazdırarak ifade etmişlerdir.

Propagandanın en önemli amaçlarından biri de itaati sağlamaktır. Öyle ki bunun gücünü anlayan ilk İmparator Augustus'tur. Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus'un(MÖ 27- MS 14) kendisinden öncekilerden de, sonrakilerden de çok daha fazla toprak fethetmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Ölümünden kısa süre önce hazırlamış olduğu vasiyetname niteliğindeki kitabesinde de kendisinden ve yaptıklarından söz etmiş, aynı zamanda bu kitabesi propaganda bakımından da oldukça güçlü ifadeler içermektedir."Res Gestae Divi Augusti" "Tanrısal Augustus'un Başarıları" adını taşıyan yazıtın günümüze ulaşamayan kısmı bronz levhalar üzerine Augustus'un mozalisine yerleştirilmiştir. Ayrıca birçok kopyası Roma İmparatorluğu'nun her tarafındaki tapınaklar üzerine yazılmıştır. Bunların içinde en eksiksiz okunanı ise, Ankara'daki Hacı Bayram Camii bitişiğinde inşa edilen Augustus Tapınağı'nda orijinali Latince olan ve Yunanca çevirisi yer alan "Monumentum Ancyranum(Ankara Anıtı)dır. Siyasi bir vasiyetme olmasının yanı sıra, imparatorun kendisi ile hesaplaşması ve Augustus'un kendini tanrılaştırması açısından da oldukça önemlidir(Orhun,2015,s.235-236;Paulla, Gabriele,2013,s.84-85 ; Akıncı,2018, s.3).

Kısaca Res Gestae olarak tanımlanan yazıt; kısa bir giriş, 35 ana paragraf ve Augustus'un ölümünden sonra hazırlanmış bir ek metinden oluşmaktadır. 1-14. paragraflarda; Augustus'un politik kariyer ve amaçlarına yer verilmektedir. 15-24. paragraflarda; imparatorluğun halkları için yapılan harcamalardan bahsedilmektedir. Bu kısımda ayrıca bağışlanan para, hububat ve arazilerin listesiyle birlikte, bayındırlık işleri ve düzenlenen gladyatör gösterilerinin dökümü sunulur. 25-35. paragraflarda Augustus; askeri faaliyetlerini ve iktidarı sırasında diğer uluslar ile yaptığı ittifaklar hakkında bilgi verir. Ek metinde de onun inşa ve tamir ettirdiği yapılar listelenerek, kimlere ve nerelere harcamalar yaptığının bilgisi vardır (Orhun, 2015, s.236-237).

Ankara'daki Augustus Tapınağında bulunan Res Gestae'nin tam metni aşağıda verilmiştir (Orhun, 2015, s. 238-241):

Tanrısal Augustus' un Başarıları

"Aşağıdaki belge, Tanrısal Augustus'un, dünyayı Roma halkının egemenliği altına alırken başardıklarını, devlet ve Roma halkı için yaptığı harcamaları göstermektedir. Bunun aynısı, Roma'da dikili iki bronz sütun üzerine yazılmıştır.

1.

1.On dokuz yaşında (MÖ 44), şahsi kararım ile ve özel harcamalarda bulunarak bir ordu kurdum. Bu orduyla, zorba bir partinin boyunduruğu altında ezilen devleti özgürlüğe kavuşturdum.

2.Bundan dolayı, Gaius Pansa ile Aulus Hirtius'un konsüllüğü sırasında (MÖ 43) Senato, beni onurlandıran kararıyla, üyeleri arasına kabul etti. Bana konsüllük yapmış olanlarla birlikte oy kullanma hakkı bağışlarken, orduya komuta etme yetkisi de (imperium) verdi.

3.Devletin zarar görmesini önlemek için, benim pro praetor olarak, diğer konsüllerle birlikte önlem almamı buyurdu.

4.Aynı yıl (MÖ 43) her iki konsül de savaşta ölünce, halk beni, konsül ve devleti yeniden kuracak üç kişiden biri (triumvir) seçti.

2.

1.Babamı katledenleri, işledikleri suçun cezası olarak, yasalara uygun mahkemeler vasıtasıyla sürgüne gönderdim. Daha sonra, devlete karşı savaş açtılsa da, onları savaşta iki defa yendim.

3.

1. Yeryüzünde, sık sık karada ve denizde, iç ve dış savaşları yönettim ve zafer kazanınca, bağışlanma dileyen bütün vatandaşlara merhametli davrandım.

2. Yabancı halklara gelince, emin olarak bağışlayabildiklerimi, yok etmektense korumayı tercih ettim.

3. Bana sadakat yemini eden Roma vatandaşlarının sayısı yaklaşık 500.000 idi. Bunların yaklaşık 300.000'den biraz fazlasını, hizmetlerini tamamladıktan sonra, kolonilere yerleştirdim ya da kendi kentlerine gönderdim. Bunların hepsine, hizmetlerinin karşılığı olarak toprak tahsisi yaptım veya para verdim.

4. Üç sıra kürekli gemilerden (triremes) daha küçükleri hariç, altı yüz gemi ele geçirdim.

4.

1. İki defa ovatio ve üç defa curulis zafer alayı kutladım ve yirmi bir defa "İmparator" olarak selamlandım. Senato başka zafer alayları da düzenlememi oylamasına rağmen,

kabul etmedim. Her savaşta adanmış olduğum adakların karşılığı olarak, defne dalından çelenkleri Capitolium tapınağına koydum.

2. Karada ve denizde, kendim ya da vekillerim tarafından başarıyla tamamlanan işlerden dolayı, Senato, elli beş defa ölümsüz tanrılara şükran sunulmasına karar verdi. Senato tarafından şükran sunulması kararı verilen günlerin toplamı da sekiz yüz doksandır.

3. Zafer alaylarımda, dokuz kral veya kral çocuğu, savaş arabamın önünden gidiyordu.

4. Bu satırları yazarken, on üç defa konsül olmuştum ve otuz yedi yıldır tribünus'luk yetkimi (tribün için potestas) kullanıyordum (MS 14).

5.

1. Marcus Marcellus ile Lucius Arruntius'un konsüllükleri zamanında (MÖ 22) , gıyabımda ve Roma'da bulunduğum sırada, hem halk, hem de Senato tarafından diktatörlük önerilmiş olmasına rağmen, kabul etmedim.

2. Çok ciddi bir tahıl kıtlığında, erzak tedarikini yönetmeyi geri çevirmedim ve bunu öyle başarıyla idare ettim ki, harcamalarım ve nezaretimle birkaç gün içerisinde, bütün toplumu bastıran korku ve tehlikeden kurtardım.

3. O zaman, her yıl yenilenmek üzere, ömür boyu konsüllük de teklif edildi, fakat reddettim.

6.

1. Marcus Vinicius ile Quintus Lucretius'un (MÖ 19) ve sonra Publius Lentulus ile Gnaeus Lentulus'un (MÖ 18)ve üçüncü kez Paullus Fabius Maximusile Quintus Tubero'nun konsüllükleri sırasında (MÖ 11), Senato ve Roma halkı, beni olağanüstü güçle donatarak, yasaların ve genel ahlakın koruyucusu olarak atama hususunda ortak bir karara varmış olmalarına rağmen, atalarımızın gelenekleriyle ters düşen hiçbir memurluğu kabul etmedim.

2.O zaman, Senato'nun benden almamı istediği önlemleri, tribünus'luk yetkime dayanarak aldım. Tribünus'luk görevimdeyken, beş kez kendi talebim doğrultusunda Senato'dan bir çalışma arkadaşı istedim ve aldım.

7.

1. Devlete yeniden düzene sokmak için, on yıl aralıksız olarak triumvirlik yaptım.

2. Bu satırları yazmakta olduğum bugüne kadar, kırk yıldır Senato'nun liderliğini

(princeps Senatus) yaptım.

3. Şu görevlerde de bulundum: Başrahip (pontifex maximus), kahin(augur), kutsal ayinleri yöneten on beş kişiden biri (quindecimvir sacrificiundis), dinsel ziyafetlerden sorumlu yedi kişiden biri (septemvir epulonum), Arval birader (frater arvalis), sodalis Titius, fetial rahip(fetialis).

8.

1. Beşinci konsüllüğüm esnasında (MÖ 29), halktan ve Senato'dan aldığım buyrukla, soyluların (patricii) sayısını yükselttim.

2. Senato üyeliklerini üç defa değiştirdim ve altıncı konsüllüğümde (MÖ 28), meslektaşım Marcus Agrippa ile birlikte bir nüfus sayımı yaptırđım. Kırk iki yıl aradan sonra arınma töreni(lustrum)yönettim. Bu sayımda 4.063.000 Roma vatandaşı sayıldı.

3. Sonra, Gaius Censorinus ile Gaius Asinius'un konsüllüğü sırasında (MÖ 8), konsül yetkime dayanarak ikinci bir nüfus sayımı daha yaptırđım; bu sayımda 4.233.000 Roma vatandaşı sayıldı.

4. Ve, Sextus Pompeius ile Sextus Appuleius'un konsüllüğü sırasında (MS 14), oğlum ve meslektaşım Tiberius Caesar ile birlikte, üçüncü kez nüfus sayımı yaptırđım; bu sayımda 4.937.000 Roma vatandaşı sayıldı.

5. Bizim kuşağımızda, artık ortadan kaybolmaya başlayan, atalarımızın birçok geleneğini, yeni yasalar çıkartarak, tekrar canlandırdım ve kendim de sonraki kuşaklara uymaları için pek çok örnek uygulamalar bıraktım.

9.

1. Senato, konsüller ve rahipler tarafından, her dört yılda bir sağlığım için adaklar sunulmasına karar verdi. Bu adaklar çerçevesinde, hayatım boyunca bazen dört rahip derneğı, bazen de konsüller tarafından birçok defa oyunlar düzenlendi.

2. Ayrıca bütün vatandaşlar bireysel olarak ve kentleri adına, kamuya açık ziyafetlerde(pulvinaria) sağlığım için durmadan kurbanlar sundular.

10.

1. İsmim, Senato kararıyla Salii (Antik Roma'da savaş tanrısı Mars ile bağlantılı olduğı kabul edilen din adamları topluluğı)ilahilerine dâhil edildi. Kişiliğimin ebediyen kutsallaştırılması ve yaşadığım müddetçe tribunus'luk yetkisi taşımam,

yasayla benimsendi.

2. Babamın üstlendiği başrahiplik görevini, halk bana teklif ettiği zaman bunu reddettim ve çalışma arkadaşım hayatta iken onun yerini almadım. Bir kaç yıl sonra, iç huzursuzluk fırsatını kullanarak, bu konumu (başrahiplik) elde eden adam öldüğü zaman, bu görevi kabul ettim. Publius Sulpicius ile Gaius Valgius'un konsüllüğü sırasında (MÖ 12), seçilmem için bütün İtalya'dan gelen kalabalık o kadar büyüktü ki, o zamana kadar Roma'da böyle bir toplantı asla olmamıştı.

11.

1. Quintus Lucretius ile Marcus Vinicius'un konsüllüğü zamanında (MÖ 19), Suriye'den kente dönüşümü kutlamak için, Senato, Capena kapısı civarındaki Şeref ve Erdem(Honoris ve Virtutis) tapınağının önünde Talih tanrıçası(Fortuna Redux) sunağını kutsadı; ve her yıl kente döndüğüm 12 Ekim'de rahiplerin ve Vesta bakirelerinin kurban töreni düzenlemelerini emretti ve bu güne ismimden dolayı Augustalia adını verdi.

12.

1. Senato'nun kararı gereğince, bazı praetorlar ve halkın temsilcileri, konsül Quintus Lucretius ve diğer ileri gelen kişilerle birlikte beni karşılamak için, Campania'ya gönderildi. Böyle bir onur bu zamana kadar benden başka kimseye verilmedi.

2. Hispania ve Gallia eyaletlerindeki işleri muvaffakiyetle yoluna koyup, Tiberius Nero ile Publius Quintilius'un konsüllüğü sırasında (MÖ 13) Roma'ya döndüğüm zaman, Senato dönüşümün şükran ifadesi olarak, Mars alanında (Campus Martius)Augustus Barışı sunağının kutsanmasını kararlaştırdı ve idareciler (magistratus),rahiplerin ve Vesta (ateş tanrıçası) bakirelerinin orada yıllık kurban töreni gerçekleştirmelerini emretti.

13.

1. Atalarımız, her ne zaman Roma İmparatorluğu sathında, karada ve denizde kazanılan zaferlerle barış sağlandığı zaman, Janus Quirinus tapınağının kapılarının kapatılmasını istemişlerdi; buna karşın, ben doğmadan önce kentin kuruluşundan bu yana sadece iki defa kapandığı kayıtlıdır; Senato benim önderliğim döneminde tapınağın kapılarının üç kez kapatılmasını kararlaştırdı.

14.

1. Senato ve Roma halkı beni onurlandırma adına, kaderin daha genç yaşta elimden

aldığı oğullarım Gaius ve Lucius Caesar'ı, on dört yaşına geldikleri zaman, beş yıl sonra idareciliğe(magistratus)girmeleri kaydıyla konsül olarak atadı. Senato, onların Forum'a getirildikleri zaman resmi devlet görüşmelerine katılmalarını da kararlaştırdı.

2. Bundan başka, Roma atlı sınıfının tamamı (equites Romani) oğullarıma gümüş kalkanlar ve mızraklar hediye ettiler ve her birini gençliğin liderleri (princeps iuventutis)olarak selamladılar.

15.

1. Babamın vasiyetine binaen, Roma pleplerinin her birine 300 sestertii ödedim ve beşinci konsüllük dönemimde (MÖ 29) savaşlarda elde ettiğim ganimetlerden, kendi adıma 400 sestertii ödedim. Ayrıca onuncu konsüllüğümde (MÖ 24), ikinci kez ihsan olarak kendi servetimden her bir Plebe 400 sestertii dağıttım. On birinci konsüllüğümde (MÖ 23), kendi paramla tahıl getirttim ve adam başı on iki istihkaklık tahıl dağıttım. Tribunus'luk yetkimi alışımin on ikinci yılında (MÖ 12), üçüncü kez her bir Plebe 400 sestertii ödedim. Bağışlarım hiçbir zaman 250.000 kişinin altına inmedi.

2. Tribunus'luk görevimin on sekizinci yılında ve on ikinci konsüllüğümde (MÖ 5), 320.000 kent Plebinin her birine 60 denarii verdim.

3. Beşinci konsüllüğümde (MÖ 29)kolonilerde yerleşmiş askerlerimin her birine ganimetlerden 1000 sestertii verdim. Zaferlerimin nişanesi olan bu bağışımı, yaklaşık 120.000 kişi aldı.

4. On üçüncü konsüllüğümde (MÖ 2), genel gıda tahsisatından yararlanan Pleblerin her birine 60 denarii verdim ki, bunların sayısı 200.000 kişiyi biraz geçiyordu.

16.

1. Dördüncü konsüllüğümde (MÖ 30) ve sonra Marcus Crassus ile Gnaeus Lentulus Augur'un konsüllüğünde (MÖ 14), askerlerime tahsis etmiş olduğum araziler karşılığı olarak municipiumlara ödemeler yaptım. İtalyan toprakları için ödediğim toplam para yaklaşık 600.000.000 sestertii ve eyaletlerdeki topraklar için 260.000.000 sestertii idi. Şimdiye kadar İtalya'da ve eyaletlerde askeri koloniler kuranlar arasında, dönemimde yaşayanların hatırlayacağı gibi, ilk kez sadece ben, bu şekilde davrandım.

2. Daha sonra, Tiberius Nero ile Gnaeus Piso'nun (MÖ 7), Gaius Antistius ile Decimus Laelius'un (MÖ 6), Gaius Calvisius ile Lucius Pasienuş'un(MÖ 4), Lucius Lentulus ile Marcus Messalla'nın (MÖ 3) ve Lucius Caninius ile Quintus Fabricius'un (MÖ 29)

konsüllükleri sırasında, hizmetleri bittikten sonra kendi municipiumlarına yerleştirdiğim askerlere parasal ödüller verdim. Bu amaçla yaklaşık 400.000.000 sestertii ödedim.

17.

1. Dört defa kendi paramdan hazine yetkililerine 150.000.000 sestertii vererek devlet hazinesine yardımda bulundum.

2. Marcus Lepidus ile Lucius Arruntius'un konsüllüğü sırasında (MS 6), askeri hizmette yirmi yılını veya daha fazlasını dolduranlara ödül verilmesi için tavsiyem üzerine kurulmuş bulunan askeri hazineye, kendi servetimden 170.000.000 sestertii verdim.

18.

1. Gnaeus ile Publius Lentulus'un konsüllüklerinden itibaren (MÖ 18) her ne zaman vergiler yetersiz toplandıysa, bazen 100.000 bazen daha fazla kişiye kendi tahıl ambarlarımdan ve servetimden yardımlarda bulundum.

19.

1. Şu yapılar tarafımdan inşa ettirilmişti: Senato binası ve yakınındaki Chalcidicum tapınağı; Palatinus tepesindeki Apollon tapınağı ve revakları; Tanrısal Julius tapınağı; Lupercalis; Flaminius yakınındaki portiko (aynı yerde önceki portikoyu yaptırmış olan adamın isminden dolayı, buranın Octavius portikosu olarak adlandırılmasına müsaade ettim), Circus Maximus'da bir pulvinar.

2. Ayrıca, Capitolium'da Jupiter Feretrius (vurucu) ve Jupiter Tonans (gürleyici) için birer tapınak; Quirinus tapınağı; Aventinus tepesinde Minerva, Juno Regina ve Jupiter Libertas tapınakları; kutsal yolun üstündeki Lares tapınağı; Velia'daki Penates tapınağı; Palatinus'daki Gençlik tapınağı ve Büyük Ana tapınağı gibi yapılar da inşa ettirdim.

20.

1. Capitolium tapınağını ve Pompeius tiyatrosunu büyük harcamalar yaparak onarttım ve onlar üzerine ismimi de kazıtmadım.

2. Eskiliğinden dolayı pek çok yeri aşınmış olan suyollarını onarttım. Marcia suyolunun kanalına yeni bir kaynak ekleyerek, kapasitesini iki katına çıkardım.

3. Babam tarafından yapımına başlanmış ve neredeyse bitme aşamasına gelmiş olan Julius Forumu ile, Castor Tapınağı ile Saturn Tapınağı arasındaki bazilikayı tamamladım. Aynı bazilika bir yangın sonrası tahrip olunca, arsasını genişleterek

üzerine oğullarımın adını kazıtmak üzere yapımına başladım ve bu bina ben hayatta iken tamamlanmazsa, varislerimin tamamlamalarını vasiyet ettim.

4. Altıncı konsüllüğüm sırasında (MÖ 28), Senato'nun da kararıyla kentteki tanrılara adanmış seksen iki tapınağı tamir ettirdim ve o dönemde tamire ihtiyacı olan hiçbir tapınağı göz ardı etmedim.

5. Yedinci konsüllüğüm sırasında(MÖ 27),kentten (Roma'dan) Ariminum'a kadar Flaminus yolunu ve Mulvius ile Minucius köprüleri hariç, bütün köprüleri tamir ettirdim.

21.

1. Kendi özel mülküm üzerine savaş ganimetlerinden Mars Ultor Tapınağını ve Augustus Forumunu inşa ettirdim. Apollon Tapınağı bitişiğindeki tiyatroyu, üzerine damadım Marcus Marcellus'un adının yazılması kaydıyla, çoğunu mülk sahiplerinden satın aldığım alan üzerine yaptırdım.

2. Capitolium tapınağına, tanrısız Lulus Tapınağına, Apollon, Vesta ve Mars Ultor tapınaklarına savaş ganimetlerinden, yaklaşık 100.000.000 sestertii değerinde armağanlar adadım.

3. Beşinci konsüllüğüm sırasında (MÖ 29), zafer alaylarıma katkı yapan İtalya'daki municipium ve kolonilerin otuz beş bin librelük cölus parasını (aurum coronariumunu)onlara iade ettim. Sonra, muzaffer general olarak her selamlanışında, municipium ve kolonilerin, daha önce de olduğu gibi, aynı cömertlikle gönderme kararı aldıkları cölus parasını kabul etmedim.

22.

1. Üç kez kendi adıma, beş kez de oğullarım veya torunlarım adına gladyatör oyunları düzenledim. Bu oyunlardaki dövüşlere yaklaşık on bin civarında insan katıldı. İki kez kendi adıma, üçüncü kez de torunum adına, her taraftan çağırılmış atletlerle halka gösteri sundum.

2. Dört defa kendi adıma ve yirmi üç defa diğer magistratuslar adına oyunlar düzenledim. Gaius Furnius ile Gaius Silanus'un konsüllükleri zamanında (MÖ 17), başkanı olduğum Onbeşler (Quindecimviri) derneği adına, meslektaşım Marcus Agrippa ile birlikte yüzyıl oyunlarını (saeculares)düzenledim. On üçüncü konsüllüğümde (MÖ 2), ilk kez ben Mars oyunları düzenledim ve bundan sonra gelen

konsüller, Senato kararı ve yasa uyarınca bu oyunları her yıl düzenlemeye devam ettiler.

3. Kendi adıma veya oğullarım ve torunlarım adına halk için arenada, forumda ya da amfi tiyatrodan yirmi altı defa Afrika'dan gelen vahşi hayvanlarla gösteriler düzenledim ve bu gösterilerde 3.500 civarında hayvan öldürüldü.

23.

1.Halk için, Tiber'in öbür yakasında bulunan ve şimdi Caesarlar Koruluğu olarak bilinen yerde, bin sekiz yüz ayak(pes)uzunluğunda ve bin iki yüz ayak derinliğinde bir yeri kazdırdıktan sonra, bir deniz savaşı gösterisi düzenledim. Burada hepsi üç ya da iki sıra kürekli otuz savaş gemisi ve keza başka küçük gemiler de gösteriye katıldı ki, üzerlerinde kürekçilerden başka 3000 savaşçı daha vardı.

24.

1. Zaferimden sonra, Asya eyaletinin bütün kentlerinde bulunan tapınaklardaki süslemeleri yerine geri koydum. Bu süslemeleri, düşmanım tapınaklardan çalarak kendi kullanımına geçirmişti.

2. Beni ayakta ya da at üzerinde ya da savaş arabası üzerine oturmuş durumda gösteren, kentte dikilmiş seksen kadar heykelimi bizzat yıktırdım ve bunlardan elde edilen parayla, Apollon Tapınağına kendi adıma ve beni bu heykellerle onurlandıranlar adına altın armağanlar koydum.

25.

1. Denizi korsanlardan kurtardım ve barışa kavuşturdum. Bu savaşta, efendilerinden kaçarak, devlete karşı silaha sarılmış yaklaşık 30.000 esir edilmiş köleyi, cezalandırılmak üzere tekrar efendilerine iade ettim.

2. Bütün İtalya kendi arzusuyla, bana bağlılık yemini etti ve Actium'da zaferimle sonuçlanan savaşta, benim komutanları olmamı istedi. Gallia, Hispania, Afrika, Sicilya ve Sardinya eyaletleri bana aynı bağlılık yemini ettiler.

3.O dönemde sancağım altında hizmet eden yedi yüzden fazla senatör vardı; bunlar arasından önceleri veya bu satırların yazıldığı güne kadar seksen üç senatör konsül ve yaklaşık yüz yetmişi de rahipliklere atandılar.

26.

1. İdaremize tabi olmayan halklarla sınırı bulunan Roma halkının eyaletlerinin

topraklarını genişlettim.

2. Gallia ve Hispania eyaletlerinde ve aynı şekilde Germania'da, Okyanusun sınır oluşturduğu Gades'ten Elbe nehrinin ağzına kadar bütün bölgeyi kontrol altına aldım.

3. Adriyatik'in hemen yakınlarındaki bölgeden, Tyrrhenum denizine kadar Alplerde güvenliği sağladım ve haksız yere hiçbir halka saldırmadım.

4. Donanmam, Ren nehrinin ağzından Okyanus boyunca güneşin doğduğu Kimberlerin topraklarına kadar açıldı. Daha önce hiçbir Romalı ne karadan ne denizden bu bölgeye yaklaşabilmişti. Kimberler, Charydes, Semnones ve bölgenin diğer Germen halkları elçiler göndererek, benim ve Roma halkının dostluğunu aradılar.

5. Komutam ve himayem altında hemen hemen aynı zamanda, biri Etiyopya'ya diğeri Arabia Felix'in (Yemen) Fortunate(Mesut) bölgesine iki ordu gönderildi. Her iki halktan önemli miktarda düşman kuvveti savaşta yok edildi ve pek çok kent ele geçirildi. Ordular Etiyopya'da Meroe yakınındaki Nabata kentine, Arabia'da Sabaeilerin toprağında Mariba kentine kadar ulaştılar.

27.

1. Mısır'ı Roma İmparatorluğu'na kattım.

2. Kralları Artaxes'in öldürülmesinden sonra Büyük Armenia'yı bir eyalete dönüştürebilirdim ama, atalarımızın örneğini izleyerek, o zaman üvey oğlum olan Tiberius Nero aracılığıyla bu krallığı Kral Artavasdes'in oğlu Tigranes'e vermeyi tercih ettim. Daha sonra aynı ulus başkaldırıp isyan edince, onları, oğlum Gaius vasıtasıyla bastırarak, Medlerin kralı Artabazus'un oğlu Kral Ariobarzanes ve onun ölümünden sonra da oğlu Artavasdes'e verdim. Bu sonuncu da öldürölünce, bu krallığa Armenia kraliyet ailesinin bir mensubu olan Tigranes'i gönderdim.

3. Adriyatik denizinin diğeri yanından doğuya doğru uzanan bütün eyaletleri ve Cyrene'yi ele geçirdim. O zaman, bunların çoğu kralların işgali altındaydı. Daha önce köle savaşı döneminde işgal edilmiş olan Sicilya ve Sardinya'yı geri aldım.

28.

1. Afrika'da, Sicilya'da, Makedonya'da her iki İspanya eyaletlerinde, Akhaia'da, Asia'da, Suriye'de, Gallia Narbonensis'te, Pisidia'da askeri koloniler kurdum.

2. Bundan başka, himayem altında İtalya'da kurulmuş olan yirmi sekiz eyalet,

sağlığında çok hareketli ve yoğun bir şekilde meskûn hale gelmişti.

29.

1. Düşmanlara boyun eğdirdim ve başka generallerin kaybettiği çeşitli askeri sancakları Hispania, Gallia ve Dalmaçyalılardan geri aldım.

2. Partları, üç Roma ordusunun ganimetleri ile sancaklarını geri vermeye ve boyun eğerek, Roma halkının dostluğunu aramaya mecbur ettim. Ayrıca bu sancakları Mars Ultor tapınağının içindeki en kutsal bölüme koydurdum.

30.

1. Ben liderliği(princeps) üstlenene kadar, Pannonia halkları, yakınlarında Roma halkının ordusunu hiç görmemişlerdi. Vekilim ve üvey oğlum Tiberius Nero vasıtasıyla Pannonia halkına boyun eğdirir eğdirmez, onları Roma halkının yönetimine tabi kıldım. Illyria eyaletinin sınırını Tuna nehri kıyısına kadar genişlettim.

2. Tuna'nın bizde kalan yakasına geçen bir Dacia ordusu, desteğimle yenildi ve ezildi. Sonra ordum Tuna'yı aştı ve Dacia halklarını Roma halkının buyruklarına boyun eğmek zorunda bıraktı.

31.

1. Hindistan'daki krallar sık sık bana elçiler gönderdiler. Benden önceki hiçbir Romalı komutanın böyle bir şeyle alakası yoktu.

2. Bastarnlar, İskityalılar, Don nehrinin iki yakasındaki Sarmat kralları, Albanların, İberlerin,ve Medlerin kralları elçiler göndererek dostluğumuzu dilediler.

32.

1. Kaçıp bana sığınıp yalvarıp yakaranlar arasında, Part kralları Tiridates ve sonra kral Phrates'in oğlu Phrates, Med kralı Artavasdes, Adiabenlerin kralı Artaxares, Briton kralları Dumnobellaunus ve Tincomarus, Sugambri kralı Maelo, Markoman kralı Segimerus vardı.

2. Partların kralı Orodesoğlu Phrates, bütün oğullarını ve torunlarını İtalya'ya bana gönderdi. Part kralı savaşta yenilmediği halde, çocuklarını rehine olarak göndererek dostluğumuzu rica etti.

3. Liderliğim döneminde, o zamana kadar aramızda hiçbir diplomatik ya da dostluk anlaşması olmayan başka birçok halk, Roma halkının iyi niyetini gördüler.

33.

1. Part ve Med halkları, ileri gelenleri arasından bana elçiler göndererek, benden kral istediler, Partlar, kral Orodes'in torunu ve kral Phrates'in oğlu Vonones'i; Medler kral Ariobarzanes'in torunu ve kral Artavazdes'in oğlu Ariobarzanes'i kral olarak kabul ettiler.

34.

1. Altıncı ve yedinci konsüllüğüm sırasında (MÖ 28-27), iç savaşı son vermeme müteakip, kamuoyunun onayıyla, her şey üzerinde yetki sahibi olduğum halde, devleti kendi yönetimimden Senato'nun ve Roma halkının yönetimine devrettim.

2. Bu hizmetimden dolayı Senato kararıyla bana Augustus unvanı verildi ve evimin kapı söveleri halk tarafından çelenklerle süslendi. Kapımın üzerine yurttaşlık tacı (corona civica) takıldı ve Julius Senato binasına altın bir kalkan konuldu. Bu kalkanın üzerindeki yazılarda görüleceği gibi, erdemliliğim, merhametim, adaletim ve görevlerime bağlılığımdan dolayı, Roma Senatosu ve halkı tarafından bana bu kalkan verilmişti.

3. Bu zamandan sonra, nüfuz bakımından herkesi geçtim, fakat aslında her magistratusluğum döneminde meslektaşım olanlardan fazla bir güce sahip değildim.

35.

1. On üçüncü konsüllüğüm zamanında (MÖ 2), Roma Senatosu, atlı sınıfı ve halkın tamamı, beni vatanın babası(pater patriae) olarak selamladı ve bu unvanın evimin avlusuna, Julius Senato binasına ve yine Senato buyruğu ile onuruma dikilmiş olan Augustus Forumundaki arabamın altına kazınmasını kararlaştırdı.

2. Bunu yazarken yetmiş altı yaşındayım. (MS 13/14).

EK

1. Hazineye ya da Roma Pleplerine ya da terhis olan askerlere verdiği paranın toplam miktarı 600.000.000 denarii'ye varıyordu.

2. Augustus şu yeni yapıları yaptırdı: Mars, Jupiter, Tonans ve Feretrius, Apollon, Tanrısız Julius, Quirinus, Minerva, Juno Regina(kraliçe), Özgürleştirici Jupiter, Lares, Penates, Gençlik, Büyük Ana, Lupercalis Tapınakları ve Arena'daki Tapınak, Chalcidicum ile birlikte Senato binası, Augustus Forumu, Julius Bazilikası, Marcellus

Tiyatrosu, Octavius Portikosu ve Tiber'in öte yakasındaki Caesarlar Korusu.

3. Capitolium tapınağını, seksen iki kutsal tapınağı, Pompeius tiyatrosunu, suyolları ve Flaminius yolunu tamir ettirdi.

4. Tiyatro gösterileri ve gladyatör oyunları, atletizm yarışmaları ve hayvan dövüşlerine ve sahte deniz savaşlarına yaptığı harcamalar, kolonilere, municipiumlara, deprem veya yangınlarla tahrip olmuş kentlere verdiği paralar, şahsi dostlarına ve senatörlerin yasal mülklerini tamamlamak için yaptığı yardımlar hesaplanamayacak kadar çoktur.”

Roma için yeni bir dönem başlatan Octavianus, küçük yaşta babasını kaybetmiş ve babası olarak nitelendirdiği dayısı olan Gaius Sezar'ın himayesinde büyümüştür. Sezar'ın yasal varisi olan imparator, babasını öldürenlerden intikam almak için harekete geçmiş ve MÖ 1 Ocak 27 de Agrippa ile yedinci kez consul'üğe seçilmiştir. Aynı ayın 13 ünde Agrippa ile birlikte tüm yetkilerini senatus ve halka bıraktığını açıklamıştır. Senotus Octavianus'a şükranlarını bildirmek için ona "yüce,ulu" anlamına gelen "Augustus" adını vermiştir. Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus yaklaşık altmış yıl devletin başında bulunmuş ve MS 14'de, 76 yaşında hayata veda etmiştir. Ölümünden kısa bir süre önce propaganda içerikli siyasetname şeklindeki vasiyetnamesini hazırlayıp Vesta rahiplerine teslim etmiştir. Üç rulodan oluşan vasiyetnamenin bir kısmı bizzat Augustus tarafından yazılmış, bazı bölümleri ise Polybius ve Hilario tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu vasiyetname, Vesta rahipleri tarafından senatus'ta açılarak okunmuştur (Akıncı, 2018, s. 2-3) .

Birinci ruloda, kendi cenaze işlemleriyle ilgili isteklerine yer verirken, ikince ruloda ise, yaptığı faaliyetlerin sayım dökümü bulunmaktadır. Üçüncü rulo tüm imparatorluğun bir özeti gibidir. Askerinin sayısı ve nerede olduklarından, devlet hazinesinde ve kendi özel hazinesi hakkında bilgi verirken, hazineye giren vergilerden de bahsetmektedir. Ayrıntılı bir şekilde hesap verir nitelikteki azatlılarının ve kölelerinin isimlerini ise son ruloya eklemiştir. Bunlardan bizim tez konumuzu ilgilendiren rulo, ikinci rulodur. Kelime anlamı "şahsen yaptığı işlerin bir listesi" olan "index rerum a se gestarum" kısaltılmış şekli olan "Res Gestae(Yapılan İşler)" dir. Augustus'un mozelesine Bronz levhalar üzerine kazınan bu metnin kopyaları İmparatorluğun her tarafına yerleştirilmiştir. Propaganda amacıyla imparatorluğun farklı bölgelerine yerleştirildiği açık olan bu kitabe, eyaletlerde yaşayan Roma yurttaşlarına, Roma'nın rakiplerine ve imparatorun diğer muhataplarına gözdağı vermesinin yanı sıra Augustus'un uzak coğrafyalardaki

emperyal politikasını da bütün ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Böylelikle uzak diyarlarda yaşayan imparatorluk halklarının imparatorun şahsına saygı duymaları da sağlanmıştır.

Vasiyetnamesinin ilk satırlarında (1.- 14. paragraf), Augustus 19 yaşında masraflarını kendisinin karşıladığı hususi bir ordu kurduğundan bahsederek, politik kariyerinin ve kendisinin propagandasını yapmıştır. Ayrıca bu bölümde dikkat çeken bir başka konu ise, Augustus'un, Sezar'ın katilleri olan Brutus ve Cassius liderliğindeki Roma senatörlerinden isimlerini kullanmadan "Babamı katledenler" olarak bahsetmesi, bize göre kibrinin ve onları yok sayarak küçümsemesinin bir işaretidir. Buna rağmen babasını öldürenlere bile adaletli ve bağışlayıcı davrandığını ve kendisine karşı gelen halkları dahi affettiğini vurgulayan Augustus, burada da aslında sanki bir tanrıymış gibi esirgeyici ve bağışlayıcı olduğunun propagandasını yapmak istemiştir. Ayrıca "Üç sıra kürekli gemilerden (triremes) daha küçükleri hariç, altı yüz gemi ele geçirdim" cümlesinden anlıyoruz ki, karada olduğu kadar denizde de başarılı olduğunu vurgulamaktadır. Yirmi bir defa imparator olarak selamlandığını ifade eden Augustus, kendisine önemli birçok makamla birlikte diktatörlük teklif edilmesine rağmen bu tekliflerin tümünü reddettiğini ifade etmektedir. Bu bölümde tabiri caizse kendisini yere göğe sığdıramayan imparator, ülkeyi birçok zorluktan çekip kurtardığından övünerek bahsetmektedir. 1. ve 14. paragraflar arasında dikkat çeken diğer bir husus ise nüfus sayımlarının yapılması ve bu konuda istatistiki bilgilerin verilmesidir. Bunun yanı sıra senato ve Roma halkı Augustus'un faaliyetleri ve başarıları dolayısıyla onu onurlandırmak için çocuklarına da önemli mevkiler vermiştir. Görülüyor ki, siyasi propaganda havasında yazılan bu diplomatik belgede Augustus hayatta iken ona verilen özel şeref unvanları, rütbeler ve onursal görevler sıralanmaktadır.

Res Gestae 15.- 24. paragraflar arasında Augustus, halkın oyu ile sağlanan ayrıcalıklardan ve senatonun her koşulda arkasında durmasından ehemmiyetle bahsetmekte ve bütün bunların, başarılarını tetiklediğini dile getirmektedir. Kitabesinin bu bölümünde Augustus ayrıca yapmış olduğu bağışlardan ve inşaa faaliyetlerinden de söz eder. Roma'ya bağlı eyaletlerde yapı ve inşaa faaliyetlerine ağırlık verdiğini belirten Augustus, bunlarla ilgili harcamaların bir kısmını devlet hazinesinden ya da kendi özel hazinesinden karşıladığını özellikle ifade etmekte ve hatta bu harcamalara ilişkin istatistiki bilgiler vermektedir. İnşaa ve imar faaliyetleri bağlamında tapınakların yapım ve tamiri için büyük harcamalar yapıldığı da dile getirilerek, aslında dini içerikli bir

propagandanın da taşları döşenmektedir. Böylece Augustus siyasi propaganda yaparken dini değerleri de arkasına almış, hatta siyasi amaçları için dini hassasiyetleri de kullanmış görünmektedir. Bir başka anlatımla Augustus, diğer pek çok eskiçağ toplumlarında da uygulandığı üzere, din yoluyla Roma'yı ve Roma halkını ve hatta Roma'ya bağlı halkları kontrol altında tutmak istediğini açıkça belli etmiştir. Augustus'un askeri başarıları ve kazandığı rütbelerin yanı sıra halkın gözünde dindar ve geleneklerine son derece bağlı bir yönetici imajı çizmeye çalışması da aslında halka dönük bir iç propaganda izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca yapılan bu inşaa faaliyetlerinin yoğunluğu, Augustus döneminin barışçıl bir dönem olduğunu bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.

Kitabenin 25.- 33. paragrafları arasındaki bu bölümde, Augustus'un gösterdiği büyük askeri başarılarından bahsedilmektedir. İtalya, Gallia, Hispania, Afrika, Sicilya ve Sardinya gibi eyaletlerin kendi istekleriyle bağılılıklarını bildirdiklerini dile getirirken aslında Augustus kendi kendini övmekte ve bir çeşit propaganda yapmaktadır. Bu bölümde ayrıca Augustus, gerçekleştirdiği başarılı askeri seferlerle sınırlarını genişletmenin yanı sıra diplomatik faaliyetlerle de imparatorluğa sağladığı kazançlardan söz eder.

Kitabenin 34.- 35. paragraflarda Augustus kendi propagandasını mütevazı ve merhametli tavırları üzerinden yapar. O yönetimini Senato ve Roma halkına devretmek istediğini ve bu hizmetinden dolayı senato kararıyla kendisine Augustus unvanı verildiğinden bahseder. Bunun sonucunda Julius Senato binasına altın bir kalkan konulduğundan, bu kalkanın kendisinin erdemliliğini, merhametini, adaletini ve görevine bağılılığını temsil ettiğini ve bu kalkanın kendisine Roma Senatosu ve Roma halkı tarafından verildiğini vurgular. Bu sebeple "Ülkenin Babası" unvanını belgelerle ifade ederek kendisinden övgüyle bahseder. Augustus döneminin siyasi ve sosyolojik analizi yapılırken, imparatorun yapmış olduğu propagandanın, din ve siyaseti birlikte kullandığı ve buradaki asıl amacın Roma halkını barış ve huzur içerisinde yaşatmak olduğu anlaşılır.

Vasiyetnamenin ek bölümünde yer alan ifadeler, üçüncü tekil şahsın görüşü ile yazıldığı için bu bölümün Augustus tarafından yazılmadığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Kitabenin tamamının özetini yaparcasına bir üslup kullanılmıştır. Ayrıca Augustus'un halkı ve Roma'nın adına askeri, dini ve inşaa faaliyetlerinden kendi şahsi hazinesini kullanarak yeniden yaptırdığı veya restore ettirdiği anıtların isimlerinin listesi

verilmekte ve bunlar için yapılan harcamalardan bahsedilmektedir. Anıt mezarın girişine asılan ve hatta çoğaltılıp imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde sergilenen kitabede, hem imparatorun şahsına hem de onun döneminde altın çağ yaşatan imparatorluğa duyulan saygının artmasının hedeflendiği açıktır.

5. ESKİÇAĞDA TÜRK KİTABELERİ

Dünyanın en eski milletlerinden olan Türklerin izi eskiçağlara kadar gitmektedir. Binlerce yıllık uzun bir geçmişe sahip olan Türkler, göç yolu ile dünyanın dört bir yanına köklü kültürlerini taşımışlardır. Bağımsızlığına düşkün olan Türk milleti, göç ettiği bölgelerde devletler kurmuş, büyük medeniyetler vücuda getirmiştir. Türklerin göçer bir toplum olması kendi kültürlerini muhtelif yerlere taşımasının yanında göç ettiği bölgelerin de kültürlerinden etkilenmişlerdir. Güçlü bir uygarlığa sahip olan Türk milletinin bu tarihi Batılı kaynaklarca özensiz yazılmış ve objektif olunamamıştır. Batılı tarihçilerle yanlış ifade edilen tarihimiz, Türk tarihçileri tarafından da özensiz davranılmış ve bilgiler batılı vesikalara göre değerlendirilmiştir. Bunun en güzel örneği ise kalıplaşmış bir cümle olan Türklerin Anayurdu Orta Asyadır ve ilk Türk adının MS VI. yüzyıl ortasında (552- 744) Gök Türkler tarafından kullanılmış olduğu varsayımıdır. Bu görüşe belgelerle karşı çıkan Prof. Dr. Ekrem Memiş, Türk adının ilk olarak Şartamhari metinlerinde geçtiğini eserlerinde belirtmiştir. Bilindiği üzere, Anadolu'da Eski Tunç Devri, MÖ 3000-2000 yılları arasında yaşanmıştır. Eski Tunç Devri'nin ilk aşamasını oluşturan MÖ 3000-2500 yılları arasında Anadolu'da neler olup bittiğini, yazılı vesikalara sahip olmadığımız için bilmiyoruz. Ancak MÖ 2500-2000 yılları arasına tarihlenen ikinci dönemde ise Anadolu'da gerçek anlamda bir şehir kültüründen söz etmek mümkündür. Mezopotamya kökenli Şartamhari metinlerinden öğrenildiğine göre, bu devir Anadolu'sunda birçok şehir vardır ve bu şehirlerin her biri, birer devlettir. Üniter bir devlet yapısının söz konusu olmadığı bu dönemde her şehirde bir küçük krallık hüküm sürmekte ve bu krallıklar sürekli olarak birbirleriyle mücadele etmekte idiler. Ancak ortak çıkarlar söz konusu olduğunda, içlerindeki en güçlü şehir devletin önderliğinde, birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Öyle ki bugünkü Araplar'ın en eski atalarından biri olarak bilinen ve MÖ 2500'lü yıllardan itibaren Mezopotamya kentlerine sızmaya başlayan Akadlar, bir süre sonra Sümer kentlerinde nüfus çoğunluğunu ellerine geçirerek ve MÖ 2350'lerde de Sargon'un önderliğinde kendi devletlerini kuracaklardır. Dünya tarihinin bilinen ilk İmparatorluğu olan Akadlar İmparatorluğu MÖ 2350-2150 yılları arasında yaklaşık 200 yıl hüküm sürmüştür. Bu imparatorluk başta Mezopotamya olmak üzere Suriye ve Elam bölgeleri ile Anadolu'yu da sömürmüştür. Anadolu'da ticari amaçlı ilk kolonileri kuran Akadlarla ilgili çivi yazılı belgeler arasında yer alan Şartamhari metninin Hattuşas arşivinde bulunan ve sonradan Hititçe'ye çevrildiği anlaşılan nüshasında (KBo III, 13 numaralı metin),

Sargon'un torunu Naram-Sin'in Anadolu'daki şehir devletleri üzerine gerçekleştirdiği bir cezalandırma seferinden söz edilmektedir (Memiş, 2022, s. 372-374;

Eskiçağ tarihçilerine göre, söz konusu ayaklanmanın, MÖ 2250'lerde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Siyasi propagandanın da yapıldığı tabletin, İlk 7 satırı kırık olan metnin 8. satırından itibaren, Anadolu şehirlerinin oluşturduğu ittifaka karşı verilen savaş, Akad kralı Naram-Sin'in ağzından şöyle anlatılmaktadır:

8- Bana karşı bütün memleketler isyan ettiler.

9- Guşua kralı Anmanailu, Pakki kralı Bumanailu,

10-Ulluwi (Ullama) kralı Lupanailu, sonra.....kralı İnmpailu,

11-Hatti kralı Pampa, Kaniş kralı Zipani, ...kralı Nur-Dagan,

12-Amurru kralı Huwaruwaş, Paraşi kralı Tişenki,

13-Armanu kralı Mudakina, Sedir dağları kralı İşgippu,

14-Larak kralı Ur-Larak, Nikku kralı Ur-Banda,

15-Türki kralı İlşu-Nail, Kursaura kralı Tişbinki,

16-Toplam 17 kral, ki onlar savaşa girdiler ve ben onları vurdum.

17-Hurrlere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim.

18-O zaman savaşçılara binlerce düşman askeri hiç mukavemet etmedi.

Görülüyor ki bu metnin 15. satırında daha MÖ 3. binyılda Anadolu'da Türklerin yaşadığı ve hatta Türki Krallığı adını taşıyan bir devletleri olduğundan söz edilmektedir. Bu metin Türkler hakkında bilgi veren en eski yazılı belgedir. MÖ 2. Binyıl başlarına tarihlenen ve Mari arşivinde bulunan çivi yazılı metinlerde de Turukkukar şeklinde onlarca defa Türklerin adından bahsedilmektedir. Demek oluyor ki, bilinenlerin aksine Türk adını taşıyan ilk devletimiz Göktürk Devleti olmadığı gibi en eski Türk Devleti de Asya Hun İmparatorluğu değildir. Günümüzden binlerce yıl önce Türkler Anadolu'da Türk adını taşıyan bir devlet kurmuşlardır. Hatta arkeolojik veriler de dikkate alındığında Türklerin Anadolu'daki geçmişi MÖ 6. Binyıl başlarına kadar geriye gitmektedir. Fakat tez konumuzu ilgilendiren propaganda içerikli kitabelere o dönemde rastlanmamaktadır.

Türk tarihinde siyasi propagandaya en güzel örnekler hiç kuşkusuz Orhun Kitabeleridir. Orhun Kitabelerine değinmeden önce günümüzde yapılan araştırmalar ışığında

Moğolistan'ın Arkhangai Bölgesi Nomgon Ovası'nda bilimsel arkeolojik kazılar sonucunda Orhun Kitabelerinden daha eski olan ve İltiş Kağan'a adandığı düşünülen bulgular ele geçirilmiştir. Gerçekten Uluslararası Türk Akademisi ve Moğol Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan kazılarda, toplam 49 x 41.5 metrelik alanda batıdan doğuya doğru oval bir biçimde yer alan kompleksin etrafına hendek kazıldığı ve buradan toprak yığılarak bir kale inşa edildiği gözlemlenmiştir.

Çalışma ekibinin başında bulunan Prof. Dr. Darhan Hıdıralı Kompleksin batı tarafında, alanın ortasına delikli taştan bir küp (sunak), taştan insan figürleri, iki yavrusu olan aslan heykeli ve iki koyun heykeli bulunduğunu ve kompleksin kapısından doğuya doğru 51 adet balbal taşının ard arda sırayla yerleştirilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bunların arasında beş balbal taşından Aşina ailesine ait “dağ keçisi” sembolü tespit edildiğini vurgulayan Darhan Hıdıralı, kitabenin üç bölümünün Köktürkçe, bir bölümünün ise Soğd harfli olduğu bilgisini vermektedir. Keşfe katılan bilim insanları, anıtın metninden “Tanrı”, “Türk”, “Kutluk”, “Tümen” gibi kelimeler tespit ettiklerini açıklamışlardır.

Daha çok yeni olan bu bulguların, Bilge Kağan ve Kültigin bulgularıyla benzerlik gösterdiği vurgulanmaktadır. Çünkü Nomgon yazılı anıtın üst tarafına, vücudu ejderha şeklinde iki kurt başı kazındığı tespit edilmiştir. Taspar Kağan, Bilge, Kültigin ve diğer Türk anıtlarının tepesinde de bu tür kağanlık simgelerine rastlanmıştır. Araştırmaların daha taze olmasından ötürü bu yazıtların siyasi propaganda içerikli olup olmadığını henüz bilmiyoruz. Ama Nomgon anıtının, Orhun anıtları gibi Göktürk Devleti için önemli bir anıt olduğunu ve yukarıda bahsettiğimiz anıttaki semboller düşünüldüğünde "Kut" anlayışı ve gücü vurgulayan semboller olduğunu var saydığımızda muazzam bir siyasi propaganda ile karşılaşacağımızın ip uçlarını sezmek mümkün görünmemektedir. Hala araştırma aşamasında olan bu yeni keşfin sonuçlarını merakla beklerken, siyasi propaganda içerikli olduklarından şüphe duyulmayan diğer Türk kitabeleri hakkında kısaca bilgi vermek son derece yararlı olacaktır.

5.1. Göktürk Dönemi Kitabeler

Türk adının ilk defa MÖ 3. ve 2. binyıllarda geçtiğinden yukarıda bahsetmiştik. MS 6. yüzyılda ise Türk ismini Göktürk (Köktürk) Devleti kullanmıştır. II.Göktürk Kağanlığından kalan Orhun Kitabelerinin yanı sıra Çin ve Bizans kaynakları Türk tarihine ve Göktürkler dönemine ışık tutmaktadır. Öyle ki Çin kaynaklarından 629

yılında yazılan " Chou Shu" adlı hanedan kitabının bir cildinde Göktürkler için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bu kitapta, Aşhina'ya mensup olan Bumin Kağan ve 557 yılı öncesindeki olaylara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Ayrıca Bizanslı coğrafyacı Pomponius Mela, MS 43 yılında yazdığı " De Situ Orbis" " Dünyanın Tasviri" adlı kitabında Azak Denizi'nin kuzeyinde ve Moğolistan'ın güneyinde kalan bölgeye "Turcae" denildiğini ifade etmektedir. Pomponius, bu bölgede yaşayan halklara da "Tyrcae" denildiğini vurgulamaktadır. Bu adlar, Çin kaynaklarında iki heceli olarak "T'u-chtüe" şeklindedir. Ayrıca bazı Çin kaynaklarında Göktürkler " T'ian T'u Chüeh" şeklinde geçmektedir. "T'ian" sözcüğünün, Türkçedeki Kök sözcüğü gibi Çince de hem Gök hem de Tanrı anlamına geldiği bilinmektedir (Tanyeri,2014,s.12; Taşağıl,2016, 125).

Çin kaynaklarında (Chou Shu, Suei Shu, Pei Shih, T'ung Tien, Ts'e-fu, Yüan-kuei, Tsu-chih T'ung-chien vs.) Göktürklerin kökeni hakkında iki efsaneye yer verilmektedir. Olağanüstü olayların da bulunduğu efsaneler incelendiğinde birçok yer ismi, bazı tarihi olaylar ve o dönemin kültürel değerleri hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Metinde dikkat çeken ilk rivayet kurt atadan türeme olayıdır. Bu olayın bir benzerinin Asya Hunlarında da görülmesi, Türk destanlarına konu olması Göktürklerin, Hunlardan sonra Orta Asya Türk tarihinde kurulmuş bir devlet olduğunu bize açıkça göstermektedir. Bir diğeri ise, Hunların kuzeyindeki Sou ülkesinden çıkma hadisesidir. Bu efsane özetle şu şekilde anlatılmaktadır (Taşağıl, 2016, s.124-125):

Göktürkler, Hunların bir boyudur. Komşu devlet tarafından saldırıya uğradı. Küçük büyük, kadın erkek hepsi öldürüldü. Sadece bir oğul sağ kaldı. Küçük olduğu için askerler öldürmeye kıyamadılar. Kollarını ayaklarını keserek bir bataklığın içine attılar. Bir dişi kurt vardı. Her et getirişinde hepsini ona yedirip besledi. Bundan sonra kurtla çocuk münasebette bulundu. Kurt gebe kaldı. O komşu ülkenin kralı çocuğun yaşadığını öğrendi. Tekrar adam gönderip öldürtmek istedi. Askerler tam çocukla kurdu öldürecekken, kurt doğaüstü güçleri olduğu için denizin doğusunda bulunan dağa uçarak gidip kondu. Bu dağ Turfan' ın Kuzeybatısında idi. Dağın içinde mağaraya benzeyen bir oyuk vardı. Kurt onun içine girdi. Burada on tane erkek çocuk doğurdu. Bunlar büyüdüklerinde dışarıdan evlendiler. A-shih-na, bunlardan birinin adıdır. Birkaç nesil geçince çoğaldılar. Hep birlikte oradan çıkarak Altay Dağları'nın güney eteklerine yerleştiler. Juan-juanların demir işleri ile uğraştılar. Altay Dağları'nın şekli Miğfere Benzediği için, miğfere de onların dilinde Türk dendiği için unvanları Türk oldu.

Bir diğerk efsane ise Gök Türkler Suo ülkesinde ortaya çıktılar. Burası Hunlar'ın kuzeyindedir. Onun soyunun büyük insanlarına A-p'ang-pu denir. Büyük küçük on yedi erkek kardeş idiler. Onlardan birine İ-ssu-ni-shih-tou derler ki, kurttan doğmadır. A-p'ang-pu ve diğerklerinin karakterleri aptalca olduğundan onların ülkesi yıkıldı. İ-ssu-shih-tou'nun ise farklı karaktere sahipti, rüzgâr ve yağmura hükmedebilirdi. iki kadınla evlendi. Biri yaz ruhunun kızı, diğerk kış ruhunun kızı idi. Bu kadınlardan birisi hamile kaldı ve dört erkek çocuk doğurdu. Çocuklardan biri değişip beyaz kuğu oldu. Onun ülkesi A-fu (Abakan Irmağı ve Ubssa Gölü) Suyu ile Chien Suyu (Kem ırmağı) arasında bulunuyordu. Unvanları Ch'i-ku (Kırgız) idi. Bir diğerkinin ülkesi Ch'u-che (Yenisey) Suyu kenarında idi. Yine onlardan birisi Chien-ssu-ch'u-shih dağında (Batı Sayan) oturuyordu. Bu büyük oğul idi. Dağın yukarısında A-p'ang-pu neslinden olanlar yaşıyordu. Burada çok kış olduğunda büyük oğul ateş çıkararak onları besledi ve bu şekilde hepsine yardım etti. Bu yardımlarından dolayı büyük oğula reislik sundular. Unvanları ise Türk(T-CHÜE) idi. İşte Na-tou-liou budur. Na-tou-liu'nun on karısı vardı. Doğan çocukların hepsi kendi annelerinin kabile isimlerini aldılar. A-shih-na, onun en küçük karısının oğludur. Na-tou-liu öldüğü zaman on ana oğulları arasından birini reis seçmek istediler. Bunun için büyük dağların olduğu bir yerde toplanıp, ağaçlar tarafından en yükseğe zıplayacak olanın reis seçilmesine karar verdiler. A-shih-na'nın oğlu gençti. Ve en yükseğe zıpladı. Neticede reislik ona verildi. Unvanı A-hsien Şad idi. Neticede hepsi kendini kurt soyundan kabul ediyordu (Taşağıl,2016,s. 125-126).

Türk tarihinin önde gelen uluslarından biri olarak kabul edilen Göktürkler hakkında aslında birçok efsane vardır. Bu efsaneler incelendiğinde görölmektedir ki, Çin İmparatorluğunun yegâne amacı Hun Türklerini ve devletini ortadan kaldırmaktır. Önünde sonunda amacına ulaşan Çin, Güney Hun Devleti'ne bağlı Hun boylarını kontrol altında tutabilmek için, onları kuzey eyaletlerine yerleştirmiş ve başlarına Çinli valiler tayin etmiştir. Bu politikası sayesinde uzun süre rahat eden Çin İmparatorluğu daha sonra 4. yüzyılın başlarında ortaya çıkan karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte sayıları 19'u bulan Hun boyları bu kargaşadan yararlanmayı bilmiş, yeniden yapılanmışlar ve Hun Devleti'ni yeniden kurmayı başarmışlardır. Bunlardan biri de, 401-439 yılları arasında hüküm süren ve Göktürk Devletini kuracak olan Aşina boyunun mensubu olduğu Kuzey Liang Devleti'dir. Bu dönemde bölgede güç dengesini elinde tutmak isteyen Tabgaç Türk Devleti(338-557), büyük bir darbe ile Kuzey Liang Devletine son vermiştir (439). İşte bu darbeden kurtulabilen Aşina

boyunun bir kısmı Juan Juanlara yani Avarlara sığınmışlardır. Bu olay Göktürklerin tarih sahnesine çıkmasına vesile olmuştur. Tabgaçların yaptığı bu korkunç darbe uzun süre Aşina boyunun hafızasından silinmemiştir. Öyle ki bu darbe yukarıda da bahsettiğimiz Göktürklerin ünlü Ergenekon destanına konu olmuştur. Aşina boyunun dişi bir kurttan türediği ve kurdun bu Türk kavmine yol gösterdiği inancı destanda işlenmiştir.

Altay dağlarının çevresine yerleştirilen Aşina boyuna mensup Türkler, Avarların egemenliğinde burada uzun süre demircilik yapmışlar ve Avarlara silah imal etmişlerdir. Demircilikte usta olan bu Türk boyu ayrıca Çin ile ipek ticareti yaparak bir süre sonra güçlü bir boy haline gelmiştir. Kitabelerinde kendilerini "Göktürkler" ya da "Kök Türkler" olarak ifade eden bu kavmin liderliğini 6. yüzyılların ortalarına doğru Bumin üstlenmiştir(Memiş,2009,s.101-102).

Çin Wei Devleti ile ticari ilişkilerini arttıran Bumin, siyasi ilişkiler kurmak için de yollar arıyordu. Bu sırada Wei Devleti'nin diğer Çin hükümetlerine karşı herhangi bir mücadelede güvenilir bir müttefike ihtiyaç duyması, Bumin için büyük fırsat olmuştur. Böylece Wei Devleti 545 yılında Göktürlere elçi göndermiş ve bu devleti siyasi olarak tanıdığını göstermiştir. Bumin bu elçilik heyetine " İmparatorluktan nezdimize heyet geldi. Devletimiz bundan gurur duyar"sözleriyle Göktürkler Devleti'nin lideri olarak karşılık vermiştir. Bumin kendilerini siyasi olarak tanıyan Çin'e hediyelerle birlikte kendi elçilik heyetini göndermiştir. Kendi devletini kurma yolunda en önemli adımı atmış olan Bumin'nin yapması gereken tek şey bağımsızlığını ilan etmektir(Memiş, 2009,s.102). O sıralarda eline yine iyi bir fırsat geçmişti. Çünkü Avarlar egemenlikleri altında yaşayan Töles Türk boylarının isyanını bir türlü bastıramıyorlardı. Bu durumu iyi değerlendiren Bumin, kendisini gösterebilmek için ayağına gelen bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmiştir. Nitekim Avarların adına kendi ordusu ile Tölesler'in üzerine yürümüş ve onların isyanını bastırarak Tölesleri itaat altına almıştır. Bumin bu başarılarının karşılığı ve cesareti ile Avar kağanının kızını kendisine eş olarak istemiş ve Avar kağanından ret cevabı almıştır. Bu cevap karşısında onuru kırılan Bumin, vakit kaybetmeden Avar Kağanlığı üzerine yürümüş ve onu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Akabinde bağımsızlığını ve kağanlığını ilan etmiş ve 552 yılında Göktürk Devleti'nin kuruluşunu tamamlamıştır. Ötüken bölgesini başkent yapan Bumin Kağan, adet gereğince Çinli bir prensesle evlenmiştir. Batı bölgelerinin yönetimini "Yabgu" unvanı ile kardeşi İstemi'nin idaresine vermiştir. Bumin Kağan aynı tarih içerisinde ölmüş ve

yerine oğulları Kolo(552-553), Mukan (553-572) ve Tabo(572-581) sırası ile kağan olmuşlardır (Memiş, 2009,s.102).

Bunlardan ikinci oğlu Mukan Kağan zamanında devlet Mançurya'dan İran'a kadar uzanan kuvvetli bir imparatorluk hâline geldi. Mukan Kağan ilk olarak Avarları tamamen ortadan kaldırdı. Kıtayları ve Kırgızları egemenliği altına aldı. Düzenlediği baskınlarla Çin Chou(Çu) ve Ts'i (Çi) devletleri üzerinde askeri ve psikolojik baskı kurdu. O sırada İstemi Yabgu da, Mukan Kağan adına İran Sasani İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar batı ülkelerin fethetti. Daha sonra devletin başına geçen Tabo(Taspar) Kağan yanlış stratejiler yüzünden devletin doğu kısmını ikiye ayırdı. Batı kısmını yeğeni İşbara'ya, doğu kısmını ise kardeşi Jotan'a bırakarak kendisi devlet işlerinden elini çekti. Çin kültürüne düşkün olan Tabo Kağanın bu sevdası, Türk kültürüne ve geleneğine aykırı olan Buda dinini benimsemesiyle ayyuka çıktı. Çünkü Budizim et yemeyi ve savaşmayı yasaklıyordu. Bu tercih Göktürklerin sonu oldu. Kısacası kuvvetli hakanların yokluğu ve devleti teşkil eden kavimlerin çekişmeleri, öte yandan bilhassa Çin entrikası yüzünden 630'da devletin doğu kısmı Çin hâkimiyetine geçti. Zamanla Çin entrikaları ve başarısız siyasetler sonuncu batı kısmı da Çin egemenliğine girmeye başladı (Memiş, 2009,s.103-104; Taşağıl,2006, s.132-133).

Fakat esareti kabul etmeyerek bağımsızlık mücadelesini bırakmayan Aşına soyluları, birçok kez isyanlar çıkararak bu dava uğruna canlarından oldular. Bunlardan Kürşat(639), Tuçi(649),Nişufu(679), Funien(681) gibi Türk beyleri bağımsızlık uğruna hayatlarını kaybettiler. Ama hiç bir zaman Çin esaretini kabul etmeyen Türk beyleri sonunda mücadeleyi kazandılar ve 680 yılında Kutluğ Kağan, 17 arkadaşı ile mücadeleyi başlatarak çoğala çoğala Çin üzerine seferler yaptı. Tonyukuk'un tavsiyesi ile başladığı seferlerin sonunda Ötüken bölgesini ele geçirdi. "Devleti derleyen toplayan; devlet kuran" anlamına gelen ikinci adıyla İltiş Kağan unvanı ile Çin hâkimiyetine son vererek, 680-682 senesinde devleti yeniden toparladı ve II.Göktürk Devletini kurdu. İltiş Kağan 691'de ölünce yerine geçen kardeşi Kapgan Kağan idaresinde devlet yeniden eski haşmetini buldu.

İltiş Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adlı iki oğlu vardı. Öldüğünde bunlar 8 ve 7 yaşlarında idiler. Bu sebeple töre gereği devletin başına kardeşi Kapgan Kağan geçti. Adı geçen kağan 716'da ölünce idareyi onun oğlu Böğü almak istedi. Fakat İltiş Kağan'ın oğulları buna karşı çıktılar. Ufak çaplı taht bir mücadelesi sonunda Bilge Kağan ve Kül Tigin kardeşler amcazadelerini tasfiye ederek babalarının tahtına el

koydular ve Bilge Kağan Göktürklerin hükümdarı oldu(716). İki kardeş babalarının ve amcalarının devrinden kalmış ihtiyar vezir, Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un da yardımıyla devleti daha da kuvvetlendirdiler. Sonra 731'de Kül Tigin, 734'te de Bilge Kağan öldü. Bilge Kağan'ın ölümünden 10 sene kadar sonra da Uygurlar, devleti ele geçirerek 745'te Göktürk hâkimiyetine son verdiler (Ergin, 2016,s,17).

Türk tarihinin domino taşlarından olan Göktürk Devleti'ni idare edenler, askeri seferlerini, siyasi başarılarını ve icraatlarını halka ve diğer muhataplarına ulaştırmak ve iyi bir kağan imajı vermek için propagandaya başvurmuşlardır. Göktürk Devleti'nin bilinen en eski kitabesi, Bugut Kitabesidir. I. Kök Türk Kağanlığı (582) dönemine ait anıt mezar külliyesinde bulunan yazıtın üç yüzü Soğd harfleriyle, bir yüzü Brahmi harfleriyle yazılmıştır. Kitabede güçlü bir şekilde tanrı vurgusu ve kut anlayışı ile propaganda yapılmıştır."Urkupar Çraču Mağa Tatpar Kağan için, Mukan Kağan'ın Yaruka-kardeşi Nivar Kağan yaptığı zaman, Türk Aşinas kavminin hükümdarları (bu) dinî nizam taşı (nom sank) dikmiştir. Bundan sonra, Tanrı(ya benzeyen) Mukan Kağan ve Tanrı(ya benzeyen) Mağa Tatpar Kağan ise doğudan batıya uzanan bütün dünya üzerindeki iki hükümdar idi. Şimdi, bundan sonra Tanrı(ya benzeyen) Mukan Kağan o Tanrıya geri döndü (yani, öldü)" (Osaka,2012,s.60-61). Tüm eskiçağ toplumlarında görüldüğü gibi, Göktürklerde de kağan kendisini tanrının yeryüzündeki temsilci olarak görmektedir. Hatta Mısır medeniyetindeki tanrı- krallar gibi kağanlarını tanrıya benzetmişler ve bütün dünyayı sınırları belleyerek siyasi ve dünyevi görevlerini tam anlamıyla yaptıklarını propagandalarında belirtmişlerdir.

Ayrıca bilinen tüm yazıtlarda bulunan kaplumbağa kaide geleneği, Türk kağanlığının işareti olarak yorumlanan ejderha ve dağ keçisi motiflerinden farklı olarak dikili taşın üst kısmında bulunan kabartmada "kurttan süt emen çocuk tasviri" yer almaktadır. Bu figür ananevi Türk Türeyiş efsanesinin sahnelenmesi açısından bir ilktir (Osaka,2012,s.62-63).

Etkin bir teknik olan Propagandayı II. Göktürk devleti de Orhun Kitabelerinde kullanmıştır. Tarih bilimi açısından oldukça değerli olan Orhun Kitabeleri ayrıca Türk dil ve edebiyatı içinde önem teşkil etmektedir. Taşlar üzerine yazılan kitabe incelendiğinde diğer eskiçağ toplumlarından farklı olarak Türk devlet adamlarının milletine hesap vermesi ve hesaplaşması aynı zamanda devletle milletin karşılıklı görevlerinin vurgulanması açısından oldukça dikkat çekicidir.Bir diğer önemli husus ise kitabeler bu yüzyılda Türklük ve dünya için tehdit olan Çin Devleti hakkında, Türk

milletini uyarmış, rehberlik etmiş ve bakıldığında günümüze de ışık tutmuştur.

Orhun kitabelerinden ilk bahseden, Tarih-i Cihangüşa adlı eseriyle Alaeddin Ata Melik Cüveynidir fakat bilim camiasında çok ses getirmemiştir. Ayrıca Çin vesikalarında Türk kitabelerinden bahsetmektedir. Bilimsel açıdan tanıtın ise Pultava muharebesinde (8 Temmuz 1709) Ruslara esir düşen İsveçli zabit Yohann von Strahlenbergdir.13 sene Sibiry'a sürgün edilen ama burada serbestçe gezmesine izin verilen Strahlenberg, bölgede araştırmalar yapmış, burada yaşamış tüm kavimler hakkında bilgi toplamıştır. Bu bilgilerin içinde Türklerde bulunmaktadır. Vatanına döndükten sonra tüm bu bilgilerini kapsayan Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia adlı eserinde toplamıştır. Müellif ilk defa Türk kitabelerinden bu eserde bahsetmiş ve hatta bazı kopyalarında neşretmiştir. Daha sonra birçok bilim insanı ve meraklısı bölgeye gidip Türk yazıtları hakkında araştırmalar yapmıştır (Orkun, 2011,s.18).

Hitabet sanatının güçlü olduğu ve vasiyetname şeklinde de değerlendirilen Orhun Kitabeleri, Türklerin geçmiş tarihteki kültürü, siyaseti, askeri ve ictimai hayatının ipuçları bakımından önemli bir vesikadır. Kitabenin birincisi Bilge Kağan tarafından 732 yılında diktirilen Kül Tigin abidesidir. İkincisi ise Bilge Kağan abidesidir, kitabeyi Bilge Kağanın oğlu babasının ölümünden bir sene sonra 735'te diktirmiştir. Üçüncü olan Tonyukuk kitabesini ise, Tonyukuk 720-725 tarihlerinde diktirmiştir. Ayrıca Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılmış fazla büyük olmayan yaklaşık altı tane daha kitabe bulunmaktadır (Orkun, 2011,s.19-20,Ergin,2016,s.17).

Siyasetnameye de güzel bir örnek olan Kül Tigin kitabesi keşfedildiğinde kaidenin yanında devrilmiş şekilde bulunmuş ve daha sonra kaplumbağa şeklindeki oyuk bir kaideye oturtulmuştur. Kitabe büyük bir ihtimalle devriken rüzgâra maruz kalan kısımlarında silinmeler ve tahribatlar oluşmuştur. Yüksekliği 3,75 metredir. Özenle yontulmuş olan kitabenin gövdesi bir çeşit kireç taşı ya da saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru daralan Kül Tigin abidesi dört cepheden oluşmaktadır. Doğu ve batı cephelerin genişliği aşağıdan 1,32, yukarıdan 1,22 santimdir. Güney ve kuzey cepheleri ise aşağıdan 46 yukarıdan 44 santimdir. Beş kenardan oluşan yukarı kesimin üstü kemer şeklinde gitmektedir. Doğu cephesinin üstünde kanun işareti vardır. Batı cephesi büyük bir Çince kitabı ile kaplıdır. Diğer üç cephesi ise Türkçedir. Her tarafı yazı ile kaplı olan anıt sanki cetvelden çıkmış gibi, çok muntazam ve güzel harflerle yazılmıştır (Orkun, 2011,s.19, Ergin,2016,s.18).

Çince metnini Xuan Zong bizzat kendisi, Bilge Kağan yazıtının Çince metnini ise Xuan Zong'un emriyle kurmayları yazmıştır. Metinlerde ölümlerinden sonra Kül Tigin ve Bilge Kağan anılır. İki yazıtta da Türkçe metnlerinin büyük bir kısmı devamı şeklindedir. Kitabenin Türkçe ve Çince bölümleri, Tang Hanedanlığı ve Göktürk Devleti arasındaki iyi ilişkilerden bahseder(Yalınkılıç, 2013, s .27). "O mavi gök, yeryüzünü kaplayıp, her şeyi koruyup kollamıştır. Gök ve yer bir olup hayallerdeki güzel toplumu meydana getirmiştir.

Farklı diyarlarda yaşayan toplulukların, farklı hükümdarları olmuştur,

her topluluğun kendi kağanı mevcuttur.

Türklerin hükümdarı, aslında dört bir yana

Çin'den gelip kahramanca kuzey çoraklarına vardı.

Gan quan'deki saraya gelip selam durdu. Guanglu'yu koruma şerefine

nail olmayı diledi. Böyle olursa dostane ilişkilerimiz doğal olarak uzun soluklu olur" (Yalınkılıç, 2013,s.40-41).

Mamafih farklı olarak, Çince metinde Tang Hanedanlığı Türklerin dost ve dürüst olduklarını konusunda övgüler sunarken, Türkçe metinde ise Tang Hanedanlığı'nın Türklerin tarihte ve gerçekte esas düşmanı olduklarını ifade eder. Özellikle Göktürk Devleti'nin gerilemesinin Tang Hanedanlığının yaptıkları etrikler sonucu olduğunu belirtir."Bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı (da) cariyeye oldu. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri Çin unvanları alarak Çin hakanına tabi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda gün doğusunda, Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler; Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar.Çin hakanına düşman olmuş. Düşman olmuş (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim der imiş" (Yalınkılıç, 2013,s.33).

Görülen o ki, Tang ve Türk ilişkilerinin iki tarafında farklı iki değerlendirilmesi muhtelemeden siyasi bir çıkar gütmektedir. Çünkü Tang Hanedanının muhatap Göktürk Devleti halkı ve özellikle de devlet adamlarıdır. Tang Hanedanlığının bu dostça üslubu Türklerin önde gelenlerini etkilemeyi ve Tang-Türk ilişkisini korumayı amaçlayarak

belkide iç ilişkilerine müdahil olmayı ve onları daha iyi etkilemeyi amaçlayan bir propaganda politikasıydı. Türkçe metin incelendiğinde ise kitabe, toplumun ileri gelenlerini başta olmak üzere Türk Milleti uyarılır. Tarihte Tang İmparatorluğunun asimile etme ve kendi kültürünü benimsetme özelliğinin hâkim olduğu vurgulanmakta ve Türk milletini Tang İmparatorluğuna karşı dikkat etmelerini ve uzak durmalarının öğüdünü verir.

Kül Tigin Kitabesinin tam metni şöyledir:

Güney Yüzü

1. Tanrı gibi Tanrıda olmuş Türk Bilge Kağan bu çağda oturdum. Sözümü tüketene [dek] işit. En çok kardeş yeğenim, oğlum bütün soyum, boylarım, Güney'deki şadpıt beğleri, Kuzey'deki Tarkat buyruk beğleri, Otuz Tatar...
2. Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti
3. hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek
4. Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile
5. anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.
6. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültü
7. ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün!
- 8.O yere doğru gidersen, Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kabile

gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun

9.için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanıyla her yere hep zayıflayarak, ölecek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup

10.aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine

11.burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taş vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Ben ebedî taş yontturdum Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı.

12.Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin. Ebedî taş

13. yontturdum ... İl ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş yontturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bilin. Şu taş dım. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

Doğu Yüzü

1. Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş.

2. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda Demir Kapiya kadar kondurmuş. İkisi arasında

3. pek teşkilâtsiz Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bügili imiş tabî, cesur imiş tabî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece

4. vefat etmiş. Yaşçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabi, bunca millet gelip ağlamış,

yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan

5. olmuş tabîî, oğulları kağan olmuş tabîî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabîî, kötü imiş tabîî.

6. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatici olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış,

7. kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evlâdı cariye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına

8. itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edi vermiş. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk edi vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk

9. kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş.

10. Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş. Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş.

11. Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltirîş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı

12. yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi

13. yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş.

14. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kunkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí hep düşman imiş. Babam kağan bunca ...

15.Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili,

16.töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş. O töre üzerine kağan oturdu. Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.

17. Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.

18. Yekûn olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliye ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilmediği

19. için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı öldü. Buy rüku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ...

20. Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariyeye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştık ... ilini

21, geri verdik. Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi.

22. Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim boza bilecekti? Türk milleti, vazgeç,

23. pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin. Doğuya giden,

24. gittin. Batıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın su gibi koştu, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariyeye oldu.

Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam, kağan uçup gitti.

25. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye,

26. kendini o Tanrı kağan oturttu tabii. Varlıklı, zengin millet boyların [üzerine] oturmam. İçte açsız (aç), dışta donsuz (giyimsiz), düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın.

27. diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş su kılmam. Ben kendim kağan oturduğumda her yere

28. gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, Kuzey'de Oğuz boyları doğru, Doğu'da Kıtay, Tatabı boyları üstüne, Güney'de Çin üstüne uflu eri oniki [kez] sevk ettim. Süngüşdüm. (Savaştım)Ondan

29. sonra Tanrı bağışladığı, devletim var [olduğu] için, kismetim var [olduğu] için ölecek milleti diriltip yedirdim. Çıplak milleti elbiseli, yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan iyi kıldım. Dört yandaki

30. Millet hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. İşi gücü veriyor. Bunca töreyi kazanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı...

31. Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tiginer er adı oldu. On altı yaşında, amcam kağanın ilini töresini şöyle kazandı: Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettik, bozduk. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi, savaştık.

32. Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Ong valinin kayın-kardeşinin silahlı elini tuttu. Silahlı olarak kağana ilettiler. O orduyu orda yok etti. Yirmibir yaşında Çaça generale karşı savaştık. İlk önce Tadık'ın, Çorun (adlı) boz atına binip hücum etti. O at [o] anda

33. öldü. İkincisi olarak, İşbara Yamtar (adlı) boz ata binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yeğen Silig Beğ'in giyimli doru atına binip hücum etti. O at orda öldü. Kalkanına, kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular. Yüzüne, başına bir tane değdirmeli.

34. Hücüm ettiğini, Türk beğleri, hep bilirsiniz. O orduyu orda yok ettik. Ondan sonra Yer Bayırkulu Ulu İrkin düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargün gölünde bozduk. Ulu İrkin azıcık erle kaçıp gitti. Kül Tigin yirmialtı

35. yaşında iken Kırgız'a doğru ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. Kağanı ile Sunga ormanında savaştık. Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına

36. binip atılarak hücüm etti. Bir eri ok ile vurdu. İki eri kovalayıp takip ederek mızrakladı. O hücüm ettiğinde Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını öldürdük. İlini aldık. O yılda Türgiş'e doğru Altun ormanını

37. aşarak, İrtiş ırmağını geçip yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçu'da ateş gibi, bora gibi geldi. Savaştık. Kül Tigin başı boz ata binip hücüm etti. Alnı beyaz boz ...

38. ...tutturdu. İkisini kendisi yakalattı. Ondan sonra yine girip Türgiş kağanın buyruku Az valisini eliyle tuttu. Kağanını o anda öldürdük. İlini aldık. Kara Türgiş boyları hep baş eğdi. O kavmi Tabar'da kondurduk.

39. Soğd milletini düzene sokayım diye İnci ırmağını geçip Demirkapı'ya kadar ordu sevkettik.. Ondan sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengeris'e doğru gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kötü kimse er...

40. kahraman er bize hücüm etmişti. öyle bir zamanda pişman olup Kül Tigin'i az erle üzerine gönderdik. Büyük savaş savaşı. Türgiş avam halkını orda öldürmüş, yenmiş, tekrar yürüyüp.....

Kuzey Yüzü

1.(...) ile, Koşu vali ile savaşı. Askerini hep öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi. Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştık.

2. Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı ata binip atılarak hücüm etti. İki eri takip edip kovalayarak mızrakladı. Karluku öldürdük, yendik. Az milleti düşman oldu. Kara Gölde savaştık. Kül Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı atına

3. binip atılarak hücüm etti. Az ilteberini tuttu. Az milleti orda yok oldu. Amcam kağanın ili sarsdığına; millet, hükümdar ikiye ayrıldığına; İzgil milleti ile savaştık. Kül Tigin Alp Şalçı atına binip

4. atılarak hücum etti. O at orda düştü. İzgil milleti öldü. Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaştık. En önce Togu Balıkta savaştık.
5. Kül Tigin Azman atına binip atılarak hücum etti. Altı eri mızrakladı. Askerin hücumunda yedinci ır'ı kılıçladı. İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık. Kül Tigin Az yağızına binip, atılarak hücum edip bir eri mızrakladı.
6. Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi orda öldü. Üçüncü olarak Bolçuda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin Azman atına binip hücum etti, mızrakladı. Askerini mızrakladık, ilini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk
7. milleti ayak titretti. Perişan olacaktı. İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük. Beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık. Kül Tigin
8. Az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura soktu. O ordu orda öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuz'a doğru ordu çıkardık. Kül Tigin evin başında bırakarak, müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül Tigin
9. öksüz atına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi. Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız.
10. Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz. Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.
11. Öyle düşünceye daldım. Gözden yař gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım. Yaşçı, ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabí milletinden başta
12. Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi.
13. On Ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.

Kuzeydoğu Yüzü

1. Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resimini (ya da heykelini) kitabe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çöktürdü ... Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi

Güneydoğu Yüzü

1. Bunca yazıyı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taş, bu duvara hep Yollug Tigin, yazdım. Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi...

Güneybatı Yüzü

1. Kül Tiginin altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu ... Beyim prens yukarı gök ... taş yazdım. Yollug Tigin

Batı Yüzü

1. Batıdan Soğd baş kaldırdı. Küçük kardeşim Kül Tigin ... için, öle yite işi gücü verdiği için, Türk Bilge Kağanı, nezaret etmek üzere, küçük kardeşim Kül Tigin'i gözeterek oturdum. İnancı Apa Yargan Tarkan adını verdim. Onu övdürdüm.

Bilge Kağan Kitâbesi (Günümüz Türkçesi ile)

Doğu Yüzü

1. Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı ... Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti ... Türk tanrısı ...

2. üzerinde kağan oturdum. Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı. Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki... dim. Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış.

3. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene soku vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye dik çöktürmüş. Doğuda Kadirkan ormanına kadar, batıda

4. Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilâtsiz Gök Türk'ü düzene sokarak öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruğu bilgili imiş

tabîî, Cesur imiş tabîî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefât etmiş.

5. Yaşçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabí, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş. Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabîî, oğulları kağan olmuş tabîî. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi

6. kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruğu da bilgisizmiş tabîî, kötü imiş tabîî. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti

7. karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdını kul kıldı, hanımlık kız evlâdını cariye kıldı. Türk Beyler Türk adını bıraktı. Çinli Beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl

8. işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş. Batıda Demir Kapiya ordu sevk edivermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş. Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş.

9. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi, gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden, yine tâbi olmuş. Bunca işi, gücü vermediğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olmaya gidiyormuş. Yukarıda

10. Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki

11. inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş. Doğuya batıya asker sevk edip toplamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış

12. milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde

Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tataı hep düşman imiş. Babam kağan bunca kırk

13. yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş. Babam kağan için ilkin Baz kağanı balbal olarak dikmiş. Babam

14. kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. Amcam kağan oturduğunda kendim prens ... Tanrı buyurduğu için

15. on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir'e, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettik. Kögmen'i aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye

16. diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Türgiş kağanı Türk'üm, milletim idi. Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruğu, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet gördü. Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahihsiz kalmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip ... Bars bey

17. idi. Kağan adını burada biz verdik. Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti cariyeye, kul oldu. Kögmen'in yeri, suyu sahihsiz kalmasın diye Az, Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik. Savaştık ... ilini geri verdik. Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda

18. Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. O zamanda kul kullu, cariyeye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı. Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese,

19. Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden, gittin! Batıya

20. giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi koştı. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdını kul kıldın. Hanımlık kız evlâdını cariyeye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı,

21. annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabî. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İşte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kültigin, iki şad, küçük kardeşim Kültigin ile konuştuk. Babamızın,

22. amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kültigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri

23. geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabi kavmine doğru; güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim ... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım.

24. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti. Onyediyi yaşımda Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım. Onsekiz yaşımda Altı Çub Soğdaka

25. doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. Iduk Başta savaştım. O orduyu orda yok ettim. Yirmi yaşımda, Basmlı Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K ... m tâbi kıldım, malını çevirip getirdim. Yirmi iki yaşımda Çin'e

26. doğru ordu sevk ettim. Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini orda öldürdüm. Yirmi altı yaşımda Çik kavmi Kırgız ile beraber düşman oldu. Kemi geçerek Çike doğru ordu sevk ettim. Örpemde savaştım. Askerini mızrakladım. Az milletini aldım ... tâbi kıldım. Yirmi yedi yaşımda Kırgız'a doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı

27. karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgiş'e doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi.

28. Bolçu'da savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm. İlini orda aldım. Otuz yaşımda Beş Balıka doğru ordu sevk ettim. Altı defa savaştım ... askerini hep öldürdüm. Onun içindeki ne kadar insan ... yok olacaktı ... çağırmak için geldi. Beş Balık onun için kurtuldu. Otuz

29. bir yaşımda Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. Tamag Iduk Başta savaştım. Karluk milletini öldürdüm, orda aldım ... Basmıl kara ... Karluk milleti toplanıp geldi ... m, öldürdüm. Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne

30. kıskançlık değdiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım: En önce Togu Balık!ta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu ... İkinci olarak Andırgu'da savaştım. Askerini mızrakladım ... Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti ayak titretti, perişan

31. olacaktı. İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orda dirildi. Orda Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum. Dördüncü olarak Ezginti Kadız'da savaştım. Askerini orda mızrakladım, yıprattım ...yıprat ... Otuz iki yaşımda Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık oldu. İlk baharında

32. Oğuz'a doğru ordu sevk ettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz ... düşman ... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım,

33. dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin! Oğuz kavmi ... göndermeden, diye ordu sevk ettim.

34. Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp ... Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda ... idi. Seçkin, muhterem, güç

35. beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çin'e doğru gitti. Çin ... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp ... millet

36. suçla ... güneyde Çin'de adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu. Ben kendim

kağan oturduğum için Türk milletini ... kılmadım. İli, töreyi çok iyi kazandım ... toplanıp ...

37. orda savaştım. Askerini mızrakladım. Teslim olan teslim oldu, millet oldu; Ölen öldü. Selenga'dan aşağıya yürüyerek Kargan vâdisinde evini, barkını orda bozdum ... ormana çıktı. Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti

38. Türk milleti aç idi. O at sürüsünü alıp besledim. Otuz dört yaşında Oğuz kaçıp Çin'e girdi. Eseflenip ordu sevk ettim. Hiddetle .., oğlunu, karısını orda aldım. İki valili millet

39. Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum. At sürüsünü ... askeri toplanıp geldi. Kadırkan ormanına kon ...

40. yerine doğru, suyuna doğru kondu. Güneyde Karluk milletine doğru ordu sevk et diyip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti ... Karluk valisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye ...

41. kervanı koşmadı. Onu korkutayım diyip ordu sevk ettim. Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp gitti. Halk kütlesi kağanım geldi diyip övdü ... ad verdim. Küçük adlı ...

Güneydoğu Yüzü

1. Gök Öngü çiğneyerek ordu yürüyüp, gece ve gündüz yedi zamanda susuzu geçtim. Çorağa ulaşıp yağmacı askeri ... Keçine kadar ...

Güney Yüzü

1. ... Çin süvarisini, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm. Piyadesini ikinci gün hep öldürdüm. Bi ... aşıp vard ...

2. defa ordu sevk ettim. Otuz sekiz yaşında kışın Kıtay'a doğru ordu sevk ettim ... Otuz dokuz yaşında ilk baharda Tatabı'ya doğru ordu sevk ettim....

3. ben ... öldürdüm. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini ...

4. millet... karısını yok kıldım...

5.

6. savaştım. ...

7. verdim. Kahraman erini öldürüp balbal kılı verdim. Elli yaşında Tatabı milleti

Kıtaydan ayrıldı. ... lker dağına ...

8. Ku general kumandasında kırk bin asker geldi. Töngkes dağında hücum edip vurdum. Otuz bin askeri öldürdüm. On bin ... ise ... öktüm. Tatabı

9. öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, generali balbal olarak diki verdim. Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz yıl kağan olarak oturdum, il tuttum. Otuz bir ...

10. Türk'üm için, milletim için iyisini öylece kazanı verdim. Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırđım. Bukağ vali ...

11. babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş yüz yiğit geldi. Kokuluk altın, gümüş fazla fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip diki verdi. Sandal ağacı getirip öz ...

12. Bunca millet saçını, kulağını ... kesti. İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.

13. Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağan'ı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor

14. başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu ... Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk ... iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalâde

15. fevkalâde çok iltica etti ... Türk beylerini, milletini fevkalâde çok yüceltti, övdü ... babam kağan ... ağır taşı, kalın ağacı Türk beyleri, milleti ... Kendime bunca ...

Kuzey Yüzü

1. Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki Şadpıt beyleri, kuzeydeki Tarkat, Buyruk beyleri, Otuz Tatar, ... Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün

2. doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung

ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz

3. Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği,

4. ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletin sözünü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz

5. imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi

6. bilmez kişi o sözünü alıp, yakına varıp, çok insan öldün! O yere doğru gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kabile gönderirsen hiç bir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının

7. sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanıyla, her yere zayıflayarak ölürek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu

8. sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burada vurdum. Yanılıp öleceğini yine burada vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Babam

9. kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş ... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertipleddim ... kıldım. ... Türgiş kağanına kızımı ... fevkalâde büyük törenle alı verdim. Türgiş kağanının

10. kızını fevkalâde büyük törenle oğluma alıverdim ... fevkalâde büyük törenle alı verdim ... yaptırdım ... başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm. Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için

11. gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün doğusuna, güneyde ... batıda ... Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu,

12. mavi sincabını Türk'üme, milletime kazanı verdim, tanzim ediverdim ... kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kudretli ... Türk beylerini, milletini

13. ... besleyin, zahmet çekirtmeyin, incitmeyin! ... benim Türk beylerim, Türk milletim,... kazanıp ... bu ... bu kağanından, bu beylerinden ... suyundan ayrılmazsan, Türk milleti,

14. kendin iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın. ... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi hep getirttim. Benim sözümü kırmadı, maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ...

15. On Ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin! Ebedî taş yontturdum ... yontturdum, yazdırdım. ... O taş türbesini ...

Batı Yüzü

1. ... üstte ...

2. Bilge Kağan uçtu.

3. Yaz olsa, üstte gök d

4. avulu gürler gibi, öylece ve

5. dağda yabani geyik gürlese, öylece

6. mateme gark oluyorum. Babam kağanın

7. taşını kendim kağan

8. ...

9. ...

Güneybatı Yüzü

1. Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resmi, sanatı ... kağanın

yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim.

Tonyukuk Kitabesi

Birinci Taş

Batı Yüzü

1. Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çine tâbi idi .
2. Türk milleti hanını bulmayıp Çinden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çine tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim ,
3. hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin yerinde
4. boy kalmadı. Ormanda taştta kalmış olanı toplanıp yedi yüz oldu. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiyi
5. sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katılanı ben idim. Bilge Tonyukuk. Kağan mı kılalım, dedim. Düşündüm. Zayıf boğa ve semiz boğa arkada
6. tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşündüm. Ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için kendim bizzat kağan kıldım. Bilge Tonyukuk Boyla Bağa Tarkan
7. ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk .

Güney Yüzü

1. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik. Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi.
2. Casusun sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletinin üzerine kağan oturdu der. Çine doğru Ku'yu, generali göndermiş. Kıtaya doğru Tongra Esimi göndermiş, sözü şöyle göndermiş: Azıcık Türk milleti
3. vuruyormuş; kağanı cesur imiş; müşaviri bilici “miş; o iki kişi var olursa seni, Çini öldürecek derim; doğuda Kıtayı öldürecek derim; beni, Oğuzu
4. da öldürecek derim; Çin, güney taraftan hücum et; Kıtay, doğu taraftan hücum et; ben kuzey taraftan hücum edeyim; Türk Sir milleti, yerinde hiç yürümesin; mümkünse hep

yok edelim derim .

5. O sözü işitip gece uyuyacağım gelmedi, gündüz oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim. Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse

6. kala kalacağız. Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz. Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce

7. yoğun olsa kırmak zor imiş. Doğuda Kıtaydan, güneyde Cinden, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba? Böyle arz ettim.

8. Kağanım benim kendimin Bilge Tonyukukun arz ettiği maruzatımı işiti verdi. Gönlünce sevk et didi. Kök Öngü çiğneyerek Ötüken ormanına doğru sevk ettim. İnek, yük hayvanı ile Toglada

9. Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaşık. Tanrı lütfetti, dağıttık. Nehire düştü. Dağıttığımız, yolda yine öldü hep. Ondan sonra Oğuz tamamıyla geldi .

10. Türk milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi .

Doğu Yüzü

1. İki bin idik. İki ordumuz oldu. Türk milleti kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantung Şehrine, denize ulaşmış olan yok imiş. Kağanıma arz edip ordu gönderdim

2. Şantung Şehrine, denize ulaşırdım. Yirmi üç şehir zaptetti. Uykusunu burada terkedip, yurtta yatıp kalırdı. Çin kağanı düşmanımız idi. On Ok kağanı düşmanımız idi.

3. Fazla olarak Kırgızın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu. O üç kağan akıl akıla verip Altun Ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla vermişler: Doğu da Türk kağanına karşı ordu sevk edelim. Ona karşı ordu sevk etmezsek, ne zaman birşey olsa o bizi -

4. kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imişne zaman birşey olsa öldürecektir. Her üçümüz buluşup ordu sevk edelim, tamamıyla yok edelim, demiş. Türgiş kağanı şöyle demiş: Benim milletim oradadır, demiş.

5. Türk Milleti yine karışıklık içindedir, demiş, Oğuz'u yine sıkıntıdadır, demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman düşündüm.

6. İlk olarak Kırgız'a ordu sevk etsek iyi olur, dedim. Kögmen'in yolu bir imiş.

Kapanmış diye işitip, bu yol ile yürürsek uygun olmayacak, dedim. Klavuz aradım. Çöllü Az kavminden bir er buldum.

7. İşittim: Az ülkesinin yolu Anı boyunca... imiş, bir at yolu imiş, onunla gitmiş, ona söyleyip bir atlı gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak, dedim. Düşündüm, kağanıma

Kuzey Yüzü

1. Arz ettim. Asker yürüttüm. Attan aşağı dedim. Ak Termili geçip sırtlattım. At üzerine bindirip karı söktüm. Yukarıya, atı yedeğe alarak, yaya olarak, ağaca tutunarak çıkarttım: Öndeki er

2. çigneyi verip, ağaç olan tepeyi aştık. Yuvarlanarak indik. On gecede dağdaki engeli dolanıp gittik. Kılavuz yeri şaşırıp boğazlandı. Bunalıp kağan dört nala koşturu ver demiş .

3. Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlıyorduk. Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kırgızı uykuda bastık .

4. Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, ordusu toplanmış. Savaşık, mızrakladık. Hanını öldürdük, kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi. Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik] .

5. Kırgızdan döndük. Türgiş kağanından casus geldi. Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim demiş. Yürütmezsek, bizi kağanı kahraman lmiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa

6. bizi öldürecektir demiş. Türgiş kağanı dışarı çıkmış dedi. On Ok milleti eksiksiz dışarı çıkmış der. Çin ordusu var imiş. O sözü işitip kağanım, ben eve ineyim dedi.

7. Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi. Ordu, gidin dedi. Altun ormanında oturun dedi. Ordu başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Tonyukuka, bana şöyle dedi :

8. Bu orduyu sevk et dedi. Cezayı gönlünce söyle. Ben sana ne söyleyeyim dedi. Gelirse hiletoparlanır, gelmezse haberciyi, sözü alarak otur dedi. Altun ormanında oturduk.

9. Üç casus geldi. Sözü bir: Kağan ordu çıkardı, On Ok ordusu eksiksiz dışarı çıktı der Yarış ovasında toplanalım demiş. O sözü işitip, kağana o sözü ilettim. Han tarafından söz dönüp

10. geldi. Oturun diye söylemiş. Keşif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma demiş. Bögü Kağan bana böyle haber göndermiş. Apa Tarkan'a gizli haber göndermiş: Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır, şaşırır.

11. Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin. O sözü işitip orduyu yürüttüm. Altun ormanını yol almaksızın aştık. İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik. Geceyi gündüze kattık. Bolçuya şafak sökerken ulaştık.

İkinci Taş

Batı Yüzü

1. Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün

2. dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle derim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik. İrtiş nehrini

3. geçerek geldik. Geleni cesur dedi, duymadı. Tanrı, Umay İlahe, mukaddes yer, su üzerine çöku verdi her hâlde. Niye kaçıyoruz?

4. Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim. Hücum ettik, yağma ettik. İkinci gün

5. ateş gibi kızıp geldi. Savaşık. Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lütfettiği için, çok diye

6. korkmadık, savaşık. Tarduş şadına kadar kovalayıp dağıttık. Kağanını tuttuk. Yabgusunu, Şadını

7. orda öldürdüler. Elli kadar er tuttuk. O aynı gece halkına haber gönderdik. O sözü işitip On Ok beyleri, milleti hep

8. geldi, baş eğdi. Gelen beylerini, milletini tanzim edip, yığıp az miktarda millet kaçımtı. On Ok ordusunu sevk ettim.

9. Biz de Ordu sevk ettik. Anıyı geçtik. İnci nehrini geçerek Tinsi Oğlu denilen mukaddes Ek dağımı aşırdım.

Güney Yüzü

1. Demir kapıya kadar eriştik. Ordan döndürdük. İnel Kağana korkup ... Tezik, Tokar

2. ... ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi ... Türk milletinin

Demir Kapıya, Tinsi Oğlu ,

3. Tinsi Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için

4. sarı altın, beyaz gümüş, kız kadın, eğri deve mal zahmetsizce getirdi. İltiriş Kağan bilici olduğu için

5. , cesur olduğu için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı. Onlarda müşaviri

6. yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim. İltiriş Kağana, Türk Böğü Kağanına, Türk Bilge Kağanına

Doğu Yüzü

1. Kapğan Kağan yirmi yedi yaşında ... orda ... • kapğan Kağan oturdu. Gece uyumadı,

2. gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep.

3. Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep. Geri dönen düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun,

4. bu Türk milleti arasında silahlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İltiriş Kağan kazanmasa,

5. ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için

6. il de il oldu, millet de millet oldu. Kendim ihtiyar oldum, kocaldım. Her hangi bir yerdeki kağanlı millete

7. böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacakmış?

8. Türk Bilge Kağanı ilinde yazdırdım. Ben Bilge Tonyukuk .

Kuzey Yüzü

1. İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim, Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim,

2. Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da, millet de, insan da hep yok olacaktı.

3. İltiriş Kağan, Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin

yürüdüğü bu

4. Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz aletini besleyip oturuyor.

Bugün dünyanın dört bir yanında varlıklarını gösteren Türkler, tarihte ilk var oldukları dönemlerden günümüze kadar birçok devlet kurmuşlardır. Teşkilatlanma konusunda üstün olan Türkler, asker bir millet olup İlini, töresini her daim diri tutmuştur. Bu devletlerden biri de yukarıda bahsettiğimiz Göktürk Devletidir. Göktürk Devleti'nin yöneticileri kuruluş aşamasından, yükselişe ve çöküşe kadar geçen zaman diliminde meydana gelen olayları taşlar üzerine yazdırmış oldukları kitabelerde gelecek kuşaklara nakletmişlerdir. Bu kitabelerin en önemlilerinden olan Orhun Kitabeleri, biyografi ve faaliyetlerin sıralandığı yazıtlar olmalarının yanı sıra çok iyi bir siyasetname ve vasiyetname özelliklerini de taşımaktadırlar.

Bilgelige önem veren Türk kağanları bu motifi, isimlerine de taşımış ve kitabelerinde Türk milletine ve yöneticilerine, yıkılışa sebep olabilecek tehlike ve öngörülerinden bahsetmişlerdir. Siyasi ve askeri propagandanın yoğun olarak kullanıldığı kitabeler ayrıca, milletin aynı amaç ve idealde birleşmeleri ve illerini yani devletlerini geliştirmeleri için yapmaları gerekenleri tecrübeleriyle örneklendirip yazdırmışlardır.

Bir başka husus ise milletin ve devletin güçlü olabilmesi için yöneticilere ve daha sonra fertlere düşen görevleri tek tek sıralamış olmalarıdır. Bilindiği üzere, propaganda kavramı Türk Dil Kurumu tarafından; Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı ve diğer yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca şeklinde ifade edilmiştir. Bu bağlamda olayların sebep ve sonuç ilişkilerini tecrübeleriyle değerlendiren ve gelecek nesillere de ışık tutan kitabeler, propagandaya güzel birer örnektir. Başından beri incelediğimiz eskiçağ uygarlıklarının kitabelerinde görülen, iktidardaki kişinin, tanrı anlayışı, Kut alma, tanrının yeryüzündeki temsilcisi rolleri Türk kağanları için de geçerlidir. "Tanrı gibi gökte doğmuş ", "Türk Bilge Kağan, Tanrı buyurduğu için", "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. Insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış" gibi propaganda içeren tabirler tanrı anlayışını ve ondan aldığı gücü vurgulamaktadır. Tanrının gücü ve dileği kitabelerde güçlü bir şekilde işlenmiştir. Örneğin kağanları başarıya ulaştıran, onlara olağanüstü bir kuvvet bahşeden,

tanrıdır. Kağanlık gibi yüce bir makama ancak tanrı isterse oturulur ya da tanrı istemezse kağanlık elinden alınır, mesajları verilmektedir. Böylelikle tanrıdan onay alan yöneticiler halk arasında kolaylıkla itaat edilerek kabul görmüş veya kutsal bir kişilik kazanmışlardır. Bu ifadelerin sıkça kullanımı dinsel bir propaganda olarak görülse de asıl amaç, “kut” almış kağanın yönetsel başarısını kolaylaştırmak ve milleti intizama sokarak, yaptıklarını meşrulaştırma çabası olarak değerlendirilmelidir.

Göktürk kağanlarının Türk ulusunu yeniden diriltmek için olağanüstü gayretlerini ifade ettikleri kitabelerde, kağanların milleti için gece uyumadan, gündüz oturmadan öle yite mücadele ettiklerinden bahsederek asker ve savaş kavramları üzerinden propaganda yaptıkları görülmektedir. Ayrıca kitabelerde Göktürk Devletinde sosyal devlet anlayışını varlığından bahsedilmektedir. Gerçekten, yazıtların birçok bölümünde, devletin; yoksul halkı, zengin; aç milleti tok kıldığından, çıplak kavmi giydirdiğıinden bahsedilir. Bu mesajlarda Türk kağanlarının başarıları vurgulanırken, aynı zamanda Türk kağanlarının propagandası yapılmaktadır. Gerçekten, Türk milletinin önceki yoksul dönemleri ile şimdiki zengin ve kalkınmış dönemleri arasındaki fark tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmektedir. Bu cümleden olmak üzere, bilgili kağanların devleti ve milleti yücelttiğı, "bilgisiz, iradesiz ve öngörüsüz" kağanların ise devleti uçuruma sürükledikleri örnekler verilmek suretiyle beyinlere nakşedilmektedir. Devleti sağlam temeller üzerine oturtan ve son derece iyi bir şekilde organize eden Türk devlet yöneticileri, gayet net bir tavır ve tanrısal öğelerle, Türk Oğuz beyleri, milleti işit. Üste gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilir? şeklinde olağanüstü ifadelerle millete ve muhataplarına, bu devletin tanrı iradesi dışında hiçbir güç tarafından yıkılamayacağını dile getirirlerken, aslında kendi propagandalarını yapmaktadırlar.

Orhun kitabelerinde öne çıkan bir diğer husus ise, milleti ile konuşan hatta yer yer halkına ve atalarına hesap veren kağanlardan söz edilmesidir. Bu özelliğı ile eskiçağ toplumlarında bir ilki temsil ettikleri ve halklarına ne denli değer verdikleri görülmektedir.

Ayrıca kitabelerde, savaş sırasında diğer boyları da ikna ederek, kendi saflarına çektikleri ya da en azından tarafsız kalmalarını sağladıklarını vurgulayan Türk devlet yöneticileri bazı halkları da yeniden yapılandırmakla övünmektedirler. Her daim güçlü olmak için ne gerekiyorsa yaptıklarını dile getiren Türk devlet adamları neredeyse bütün düşmanlarına da diz çöktürdüklerini söz konusu kitabelerde sık sık vurgulamaktadırlar. Bu kitabelerde güçlü rakiplerini de isimlerini vererek dize getirdiklerinden ve

Göktürklerin hâkim güç haline gelmesine zemin hazırladıklarından bahsedilmektedir. Özellikle; Bilge Kağan'ın ağzından yazılan Kül Tigin abidesinde, Bilge Kağan, sıklıkla, "Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik." diyerek, Göktürklerin gücünü zikreder ve düşmanlarının da kimliğinden bahsederek gelecek nesillere tanıtır ve dikkat etmeleri konusunda birtakım uyarılarda bulunur.

Propagandanın yoğun bir şekilde yapıldığı Orhun Kitabeleri, halkın ve diğer muhatapların rahatlıkla görebileceği yerlere dikilerek, Türk devletinin ve milletin gücünü sergileme amacı güdülmüştür. Ayrıca millet olma bilincini, bir çeşit anayasa olan töreyi de yazıtlara yazdırarak bu mesajların ebedileşmesi sağlanmıştır. Göktürklerin tarihini, başarılarını, hatalarını, zaafalarını detaylı bir şekilde anlatan yazıtlar, o döneme ışık tutarken aynı zamanda gelecek nesillere de birtakım tavsiyelerde bulunmakta ve o günün Türk toplumu ile gelecek kuşaklar arasında sağlam bir bağ kurmayı hedeflemektedir.

5.2. Uygur Kağanlığı Dönemi Kitabeler

Göktürk Devletini yıkan Uygurlar, Hun ve Göktürklerin mirasını ve bozkır kültür geleneğini devam ettirmişlerdir. Dokuz Oğuzlar'la birleşerek çağdaşı olan diğer Türk boylarına göre daha güçlü bir hale gelmişlerdir. Bu Dokuz Oğuzlar, Bugu, Bayırku, Hun(Qun),Tongra,Sse-chie(İzgil),Chi'i-pi,A-pu-sse,Ku-lun-wu-ku, A-tei'ler(Ediz) olup bunlara Uygurların katılmasıyla On Uygur olarak anılmışlardır(Taşağıl,2016,s.200). Yani Uygur Devleti'nin başlangıç dinamiğini bu boylar gurubu oluşturmaktadır. Uygur kelimesiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin bazıları şunlardır:

Kaşgarlı Mahmud'a göre, Beş şehirli bir vilayetin adı. Zülkarneyn, Türk hakanı ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır. ... Bunlar kendi kendilerine göre geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar; çünkü bunların elinden av kurtulmaz istedikleri zaman avlayıp yiyebilirler".

Ebu'l - Gazi Bahadır Han ise, Şecer-i Terakime 72a/ 14-15 : Uygur tili turur. Ma'nası barçaga ma'lum turur(15) yapışgur ma'nasına turur. Şecere-i Terakime 72b/3: Yapışgur timek bolur. Zuhul Kargı Ölmez, Ebugazi'nin verdiği uy fiilinin aslında uyu- olduğunu vurgular ve uy- fiilini "katılaşmak, mayalamak" anlamlarıyla karşıladığını belirtmektedir (Aydın, 2011, s.13).

V.Thomsen Uygur adının anlamını şöyle açıklar, O Uygur adının uy- "uymak" kökünden "uyanlar, ittifak edenler" anlamında olamayacağını ifade eder. Ona göre,

Uygur kelimesi ud- fiilinden dolayısıyla Udgur'dan gelmiş olabileceğini bildirmektedir (Aydın, 2011, s. 13).

Bir başka görüşe sahip olan G. Nemeth ise , Uygur adını uy- "izlemek, uymak" fiil kökünden türetir ve "uyan, isyan etmeyen" anlamını verir(Aydın,2011,s.13).

İbrahim Kafesoğlu'na göre Türkçe "uymak" fiilinden çıkmış bir isim olup "akraba, müttefik" anlamına gelmektedir. On Uygur da "On Müttefik" demektir. (Memiş, 2009, s. 124; Aydın, 2011, s. 13-14).

S. G. Clauson'a göre ise, Uygur adını uy- 'to follow' biçiminde açıklmanın uygun olduğunu savunur (Aydın, 2011, s. 13).

J.H. Hamilton bu konudaki görüşü, ud- ya da udı- fiilleri çerçevesinde bu dönemde -y olmasının mümkün olmayacağını savunmaktadır. Türk yazıtlarının bir kısmında geçen uyur ya da uyar sözcüğünün kökü uy-'bağlaşmak' fiiline bağlayarak "On Uygur" adının "On bağlaşıklar" şeklinde olabileceğini öne sürmektedir (Aydın, 2011, s. 13).

J.P. Roux ise, Uygur adını uy-"peşinden koşmaya koyulmakn veya uymak" ile bağlantısı olmadığını "ebeveyn, müttefiklerden geldiğini savunmaktadır (Aydın, 2011, s. 13).

742 yılına kadar Orhun ve Selenga nehirleri çevresinde sakin bir hayat yaşayan Uygurların soyunu Çin kaynakları, Xiong-nu'dan geldiği,Tie-le konfederasyonu içerisinde oldukları ve göçebe bir hayat sürdürdüklerinden bahseder. Başlarında vatana hizmet eden anlamına gelen "İrkin" ya da "İlteber" gibi unvanları taşıyan boy beyleri bulunuyordu. 742 yılında, Uygur İlteberi Çin'nin tahrik etmesiyle Basmların öncülüğünde, Karluk Türkleri ile birleşerek Göktürk iktidarına son veren hareketin içerisinde yer aldılar fakat bir devlet kuramadılar. Kağanlık, Yabgu unvanı ile Basmların eline geçti. Bu durumu bir türlü kabullenemeyen Uygur yabgusu, 744 yılında beklenmedik bir anda Karluklarla birlikte bir darbeyle Basmların kağanını öldürerek Ötüken'i ele geçirdi. Bundan sonra o, Kutluk Bilge Kül Kağan unvanı ile bağımsızlığını ilan ederek Uygur Devletini kurmuştur (Memiş, 2009, s.124-125; Aydın, 2011,s. 23; Alyılmaz, 2015,s.18).

Uygur İlteberi, Kutluk Bilge Kül Kağan'ın iktidarı kısa sürmesine rağmen yeni devletini askeri bakımdan epeyce güçlendirdi. Uğradıkları felaketten yılmayan Doğu Göktürklerin son kağanı Bei-mei öldüren Kutluk Bilge Kağan böylece Uygur Kağanlığı dönemini resmen başlatmış oldu (745). 747 yılında ölen Kutlug Bilge Kağan'ın yerine "Tengri'de Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan" (Siyasi İktidarını Tanrı'dan alarak devlet idare

etmiş Bilge Kağan) unvanı ile oğlu Moyun-Çur geçmiştir. Moyun-Çur ilk iş olarak Göktürk devletinin yıkılmasıyla dağılan Türk birliğini yeniden sağladı. O sefere çıkarak, Karluklar, Türgişler, Kırgızlar, Çikler, Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar'ı teker teker itaat altına aldı. Güneyde Tibetlilerin akınlarını geri püskürten Moyun -çur , batıya giden ticaret yollarını ele geçirdi. O sırada Araplar, Karluklarla birleşmiş ve Çin'e savaş açmıştı. Çin'in Talas savaşında (751) yenilmesinden yararlanmasını bilen Kağan, Tarım havzasını topraklarına katmıştır. Moyun-çur dönemi Uygur Devleti'nin en görkemli dönemi olup, devlet sınırları batıda Seyhun nehrine kadar genişlemiştir (Memiş, 2009, s. 125; Aydın, 2011, s. 25; Alyılmaz, 2015,s.19-20)).

Talas yenilgisinden sonra itibarı sarsılan Çin İmparatorluğu bir dizi iç isyanlarla uğramıştır. İsyanların bastırılması için Uygurlardan yardım isteyen İmparator, bilmeden bozkırın en güçlüsünü elleriyle yaratmış oldu. Mayon-çur Çin ülkesini isyancılardan kurtardı. Buna karşılık İmparator, bu yardımdan dolayı kızını eş olarak Mayon-çur'a verdiği gibi, her yıl Uygurlar'a 20 bin top ipek göndermeye de başladı. Bundan sonra Uygur Kağanları Çin'nin iç işlerini yönlendirmeye başladı. İçerdeki gelişmeleri bizzat yönlendirmeye başladılar. Mayon -çur'un bu başarılı ve stratejik yönetimi Uygurları Orta Asya'nın en büyük devleti haline getirmiştir. Başarıları sayesinde Çin'de bir ticaret kolonisi kuran Uygurlar, Çin Devletinin önemli merkezlerine yayıldılar ve ülkenin ticaretini tekellerine aldıkları gibi ekonomiye istedikleri gibi yön verdiler. Mayon-çur'dan çekinen Çin İmparatoru bunca yaptırıma ve müdahaleye ses çıkaramadı (Memiş,2009, s.125-126; Taşağıl, 2016,s. 203).

Askeri ve siyasi başarılarının yanı sıra, kültürel anlamda da büyük gelişmeler birbirini izledi. Mayon-çur, bir yandan kitabeler dikerek, şehirler kurarak, inşa faaliyetlerinde bulunarak kültürel gelişmeye önem vermiştir. Ayrıca başarılı ve planlı iskân politikası sayesinde Tarım havzasının Türkleşmesini sağlamıştır. Uygur Devleti'ni her yönden geliştiren ve yükselten Mayon-çur 759 yılında ölünce yerine oğlu Böğü geçmiştir. Bu kağan adına 759'da Moğolistan'ın Moğoltu Irmağı Orgut Dağı-Şine Usul Gölü civarında babası Mayon-çur'un ve dedesi Kutluk Bilge Kağan'ın başarılarını anlatan ve onlar hakkında bilgi veren bir yazıt dikilmiştir (Memiş,2009, s.126; Taşağıl, 2016,s. 203)

Böğü Kağan(759-779) babası gibi Çin'e karşı korumacı politikaya devam etti. Çünkü Çin, Talas yenilgisinden sonra devamlı bir iç savaş halinde olmakla beraber Tibet'in de baskısını yaşadı. Çin'e saldırıda bulunan Tibetleri yenilgiye uğratarak, iç isyanlarında

durdurdu böylece Çin'i iki tehlikeden de kurtarmış oldu. Gittikçe kendisine güveni artan ve Uygur boylarının da teşvikiyle Böğü Kağan Çin'e karşı korumacı politikasından vazgeçerek, imparatorluğun bu iç karışıklıklarından yararlanarak bu ülkeyi ele geçirmek istedi. Fakat başta vezir Tun Baga Tarkan olmak üzere, bazı devlet adamları Kağanın bu fikrine karşı çıktılar. Onlara göre Çin, büyük bir ülke olduğundan bu sefere hiçbir askeri gücün dayanamayacağını ileri sürüyorlardı. Ayrıca Çin ele geçse bile, büyük bir ülke olduğu için kontrolü oldukça zor olacağı için asimile olacaklarını ve milli benliklerini kaybedeceklerini ifade ederek Böğü Kağanı bu fikrinden vazgeçirmek istediler. Davasından vazgeçmeyen Böğü Kağan tartışmaların artması sonucunda, vezir Tun Baga Tarkan tarafından öldürüldü ve vezir kendisini Uygur kağanı olarak ilan etti(779). Bu iç karışıklığı değerlendirmek isteyen Çin İmparatoru, Uygur ticaret kolonilerinin üzerine ordu göndererek hepsini katletti. Çin- Uygur ilişkilerini geren bu olaydan sonra Tun Baga Tarkan çok sinirlenmesine rağmen, ılımlı ve barışçıl bir politika uygulayarak Çin İmparatorluğuna yaptırımlar uyguladı. Ticareti yeniden canlandıran kağan Çinli prensesle evlendi. Kağan soyundan gelmeyen ve aşağı tabakadan olan Tun Baga Tarkan, zekası, devlet idaresindeki bilgisi ve kanun yapıcılığı sayesinde Uygurlar'a istikrarlı ve barışçıl bir dönem yaşattı(Memiş,2009, s.125-126; Taşağıl, 2016,s. 203; Aydın,2011,s.26).

Yaklaşık on yıl tahta kalan Tun baga Tarkan (Alp Kutlug Bilge Kağan) 789 yılında öldükten sonra, Uygurları bu hükümdarın soyundan gelen kağanlar idare etmişti. Yeni kağanlar, zaman zaman Şato Türkler, Kırgızlar ve Tibetliler ile mücadele etmişti. Bununla beraber Çin üzerinde kurdukları korumacı politikası ve hakimiyetini de yavaş yavaş hükmünü kaybetmeye başlamıştı. Ayrıca 821 yılından sonra, Çin etrikaları soğuk bir savaş haline gelmiş ve bu etrikalara önceki kağanla evli olan Çinli prenses T'ai-ho 'nın etrikalarında eklenmiştir. Uygur devletinin gücü yıldan yıla, savaştan savaşa gittikçe zayıfladı. Ayrıca Böğü Kağan zamanında Maniheizme geçilmiş ve bu dinin felsefesi onları gevşetmiştir. Aynı tarihlerde kültür bakımından kendilerinden oldukça geri olan Kırgızların güçlendiği ve Uygurları zorladığı görülmektedir. Siyasi zorluklarla uğraşan Uygurlarda 839 yılında büyük bir kış yaşanmış, hayvan sürüleri telef olmuş ve ekonomik kıtlık ortaya çıkmıştır. Karşılaştıkları bu ağır darbeler sonucu buhran yaşayan Uygurlar, başarısız kağanların başa gelmesi sebebiyle durumu kontrol altına alamayınca isyanlar artmıştır. Bu durumları fırsata çeviren Kırgızlar, Uygur topraklarına girerek, Uygur kağanını öldürmüşler, başkenti ele geçirmişlerdir. Uygurlara eskiden beri

kin besleyen Kırgızlar, Uygur topraklarında korkunç bir katliam yapmışlar ve bütün halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Bundan sonra siyasi tarihte eski gücünü yakalayamayan Uygurlar, 850 yıllarında "Kansu Uygur Devleti" ve "Turfan Uygur Devleti" adı altında küçük çaplı devletler kurarak kültürel ve siyasi miraslarını 13. yüzyılın başlarına kadar getirmişlerdir (Memiş, 2009, s.129; Taşağıl, 2016,s. 209).

Göktürk Devletini yıkarak onların mirasını devam ettiren Uygur Kağanlığında, tıpkı Göktürkler gibi pek çok kitabe bulunmaktadır. Bu yazıtların bazıları Uygurca ve Soğdça olmak üzere iki dilli, bazıları ise Uygurca, Soğdça ve Çince olmak üzere üç dillidir. Söz konusu kitabelerde Uygur Devletinin siyasi yapısı, askeri faaliyetleri, Uygur toplumunun sosyal hayatı ve hakanların gerçekleştirmiş olduğu diğer eylemler hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kitabelerden içerik olarak en kapsamlısı Kara Balgasun (1) Yazıtıdır. Parçalar halinde günümüze ulaşmış bulunan Kara Balsagun (1) yazıtının birçok parçası günümüzde muhtelif müzelerde teşhir edilmektedir. Adı geçen kitabenin bulunduğu yer 840 yılında Kırgızlar tarafından harap edilmiş Orda Balık şehrinin hemen giriş kısmıdır. Kitabe Uygurca, Soğdça ve Çince olmak üzere üç dilde yazılmış olup, başka bir örneği de bulunmamaktadır. Granit taşta kazınmış olan kitabenin geniş büyük yüzlerinden bir tanesi Uygurca , diğer yüzleri Soğdça ve Çince'dir. Türkçe tarafının okunabilen bölümünde ejderha motifi tepeliği dikkat çekmektedir. Bu kitabeye ilk defa Fin atlasında yer verilirken, daha sonra Radloff atlasında da yer verildiği tespit edilmiştir. Kara Balgasun(1) kitabesinin Çince'den Türkçe 'ye çevirisi aşağıdaki şekildedir(Ölmez, 2013,s.237):

Kara Balgasun (1) Kitabesi

1. Dokuz Oymaklı Uygurların çok zeki ve olağanüstü savaşçı olan Ay Tengride saadet bulmuş Alp Bilge Kağan'ın yazıtı; bu yazıt Alp İnancı Bağa Tarhan tarafından yazılmıştır.

2. Bağa Tarkan Kır'han Karakaş

3. Duyulan bilgilere göre gök ile yer birbirinden ayrılıp güneş ve ay feyzini saçmağa başladığında tanrıdan buyruk alan bir oymakbaşı bütün dünyayı kendi çevresine toplar, fazileti ile göz kamaştırıcı bir biçimde ışıklandırır ve dört taraftan ona sığınır. Onun verdiği cezalar çok büyük idi. Sınır dışında olan halk ona bağlanmak için dönüyorlardı.... içte ve dışta huzuru sağladıktan sonra dağla ırmak arasında başkentini kurdu. Kutluğ Boyla'nın babası HU-Su = (Us?) zamanında iken

4. Bütün ezici güçlerini? kuzey tarafına (yamaç) göç ettirdi ve başkentini Orhun ovasında kurdu, dirayetiyle yurdunu iyi idare etti ve böyle uzun yıllar sürdü. Oğlu Kutluğ Kagan onun yerine geçti. O, yaradılıştan atılgan ve başarılı idi. Bütün oymaklar kendi istekleriyle ona bağlanıyorlardı...Kagan mevkiini muhafaza ettiği müddetçe kuluçkadaki yumurtalarını muhafaza eden bir tavuk gibi tebasını koruyordu. Basmıl Kagan olan A-

5. Şina'nın isyanından sonra birkaç sene içinde gene eski devletimizi meydana getirdi. Dolayısıyla o zamanki dokuz oymaklı Uygurlara Basmıl adı ihsan edildi. Üç oymaklı Karluk ve diğer oymakların hepsi dediler ki: Bizim eski sülalemiz tekrar ikbale erdi.Biz kaganımızı yine bulduk.(Kaganımız tekrar göründü).... İlk cedit olan Kül Bilge Kagan.... Öldükten sonra oğlu Tengri

6. de Bolmuş El Etmiş Bilge Kagan yerine geçti. Onun kahramanlığı, azimkârlığı ve zekası bütün kağanlıklara hak ve hakikat örneği teşkil ediyordu. onun oğlu Ay Tengride Bolmuş El Etmiş Alp Külüg Bilge Kagan yerine geçti. Onun da kahramanlığı, büyüklüğü fevkalade idi. idaresindeki bütün ülkeler ona korku içerisinde bir hürmet ile bağlanıyorlardı. Büyük Tang sülalesinin imparatoru Siyüen-Tsung (Xuanzong) memleketin karışıklığı sırasında başka yere kaçmıştı. Bundan istifade veyahut kaçtığında Şi-Tsi-Ming'in (Shi Shiming) oğlu Çau-İ(Zhaoyi)

7. çok para ve tatlı dille askerinin iştirakinin katılımının sağlanması ve birlikte Tang sülalesini mahvetmesini rica ediyordu. Kagan onun nankörlüğüne ve onun imparatorluk mevkiini çalmak istemesine öfkeleniyordu ve bizzat kahramanlığını göstermek için Çin İmparatorluğu ordusu ile birleşerek onları takip ve başkenti olan Loyang şehrini istila etti. Çin İmparatoru Uygurlarla sarsılmaz kardeş hükümet ve ebedi akraba olan bir devlet teşkil etmek için sözleşmişlerdi. Dolayısıyla Kagan ordu karargâhını doğunun merkezinde kurdu. Örf ve adetlerin bozuk olduğunu ve ahalinin idareyi dinlemediğini görünce memlekete

8. Dzui-Sik (Ruxi) gibi dört rahip göndererek iki mukaddes ibadet? neşredip üç çevre? ile onlara nüfuz etti. Bilhassa bu din üstadları dini bilgileri iyi kavıyorlardı ve yedi kitabı da iyi biliyorlardı. Bunların bilgileri deniz kadar derin, dağ kadar yüksekti. Onların hitabetleri? yüksek bir yamaçta akan bir nehir gibi idi. Onun içinde bu hak din Uygurlar arasında yer tutabilmişti. Bu dinde dinin gereği olarak hayvani gıdaların yenmesi ve ağır içkilerin içilmesi yasaktı. Bundan dolayıdır ki,büyük hizmetler ifa

ediyorlardı. Dolayısıyla o Kagan diyordu ki: “ siz fazileti nasıl anlayabilirsiniz? ” Bunun üzerine derhal umumi valiler, hudut valileri, iç ve dış vezirleri ve kumandanların hepsi bir ağızdan

9. dediler ki : biz eski günahlarımızdan istiğfar ediyoruz ve hak dinine fedakarlıkla hizmet edeceğiz. Kağan buyruğu ile bu din artık her bucağa yayıldı ve yayılması için uğraşıldı. Bu umde çok mistik ve pek yüksek idi, kavranması pek ağır idi. Onlar tekrar tekrar (Kağandan) merhamet etmesini rica ediyorlardı. Çünkü eskiden pek cahil olduklarından şeytanı Buda olarak tanıyorlardı. Şimdi hakikati anladılar ve özellikle bir daha hata işlemeyeceklerini umarız ki(Kagan?) diyordu.” Mademki gerçeği buldunuz! Yurtlarınıza giderek hediyeleri getiriniz. Kazılmış şeytan heykellerini ve resmedilmiş şeytan tablolarını hep yakınız. Cinlere dua etmekten ve şeytanlara tapmaktan vazgeçmelisiniz.

10. Ve ışıık dinini kabul etmelisiniz ! Sıcak kan içme kötü adetini değiştirerek yemek pişirme adetine kavuşan bir şehir oluyor ve kavga şehri olmaktan çıkarak bir fazilet diyarı beliriyordu. Dolayısıyla Bilgiçler ruhanileri kazandılar. Büyükler ise buna örnek oluşturdular, küçükler de tabi oldular. Baş rahip hak dininin kabul edildiğini işitince onların sadakatini takdir etti. Bütün erkek ve kadın rahipleri memleketi yayarak kendini mezhebini yaymak istedi.

Bütün (Müce[mojak/mudu]) müridleri doğuyu be batıyı dolaşarak münavebe şeklinde dini öğretmeye çalıştı.

11. Tun-bağa Kagan kendi tacını sağlamlaştırıyordu. O yüksek deha ve cesaret ile dâhili ve harici işleri açık bir nizama bağlamıştı. Oğlu Tengride Bolmış Külüg Bilge Kagan yerine geçti. Yurdundaki adetleri düzeltiyordu. Öyle ki her şey düzene girdi. Oğlu Kutluk Bilge yerine geçti. O yaradılışı itibariyle cömert ve neşeli idi. Onun ölümünden sonra Tengride Ulug Bolmış Alp Kutlug Külüg Bilge Kagan halefi oldu.

12. Alp Bilge Kagan tahta geçmeden önce bütün şehzadelerin en yaşlısı idi. Umumi valiler, hudut valileri,iç ve dış vezirleri, ordu kumandanları ve bütün memurlar şöyle arz ediyorlardı: “ Gök Kagan yüksek mevkide iken birçok vezir bulunduruyor. Şimdi Alp Kagan'ın memleketi idare edecek bir kudreti ve deniz kadar derin bir dağ kadar yüksek bir gönlü vardır. Yurt büyük bir bütünlüktür. Dolayısıyla kanun ve nizamlar parlak olmalıdır. Sizin ilahi lütfunuzdan ricamızı is’af buyurmanızı dileriz.

13. Kagan yurdunu idare ettiği müddetçe idarecilerden tamamıyla farklı bir üstünlük

gösterdi. O daha dünyaya geldiği günden başlayarak saadet bahşetmişti. Küçüklüğünden büyüyünceye kadar o, bir kahraman ve harikulade bir savaşçı idi. Çadırında oturarak, planlarını hazırlarken binlerce mil uzaklardaki savaşın galibiyetini tayin edebiliyordu. O bir esirgeyici ve koruyucu idi. Kendi halkını himaye ve müdafaa ederdi. Dünya düzeni için kanunlar yapıyor, devlet için planlar kuruyordu. Zamanında kurduğu nizamlar ile planlar sonsuz ve sayısız idi. Şimalde Kien-Kun (Kırgız) devleti 400.000’den fazla okçuyla en başta bulunuyordu. Ve kaganımız ise

14. Küçüklükten asıl kahraman, zeki, hakiki savaşçı ve otoriter idi. Her atışı hedefine isabet ediyordu. Kien- Kun Kagan yayının vızlamasıyla beraber ölerək yere serildi. Terk edilmiş at ve öküzlerin sayısı dolu vadiler ile ölçülüyor ve silahlar dağ gibi yüksek yığılıyordu. Onun devleti parçalanmış ve yok olmuştu ve yurdundan hiçbir sağlam şey kalmamıştı. Bilahare Karluk ve Tibetliler ardı sıra hükümete karşı çeteler kurdular ve (Kediz?) Urgu da ordusunun bir kısmı ile düşmanla karşılaşmıştı. O zeki ve planları da geleceği gören ? idi.

15. Peting’in (Beşbalık) yarısını aldı ve yarısını da kuşattı. Bunun üzerine Gök Kagan bizzat büyük bir ordu ile çete başlarını mahvetti ve şehirleri geri aldı. Topraklarında rahat duran ve temiz hava teneffüs eden ahaliden iyi olanları iltifatlara boğdu; karşı gelenleri ise kızıl kana boyadı. Bunun üzerine çoraklarda gezenleri tatlı diller dökerek yerleşmeye davet etti ve halka iltifatlarda bulundu. Onun vefatından sonra Tengride Alp Külüg Bilge Kaganın yerine geçti.

16. Daha sonra Tibetliler Kuli-Ze ‘yi kuşattılar. Gök Kagan bir ordu ile onları kurtarmaya gitti. Tibetliler darmadağınık olarak tuzağa düştüler. Dört yandan kuşatıldılar ve bir hamlede mahvedildiler. Ceset kokuları insanları çok rahatsız ediyordu. Bunlardan bir “ ihtar tepesi” inşa edildi ve geri kalanlarını da kesti ve yok etti. Onun vefatından sonra Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kagan halefi oldu...

17. Halk çöl çeteleri ile birleşerek vergi vermekten kaçınıyordu. Gök Kagan bizzat ordu başına geçerek düşman çetelerini yendi ve Sır Derya’ya kadar kovaladı. Bir milyondan fazla esir aldı ve sayısız deve, at, hayvan ve arabaları ganimet aldı. Bunların üzerine geri kalan halk ona itaat ettiler.....

18. Onlar kendi suçlarını anladılar, yalvararak affedilmelerini rica ettiler. Gök Kagan onların sadık olduklarına kanaat getirerek yaptıkları kötülükleri affetti. Bundan sonra beyleri vasıtasıyla halka geri dönerek kendi işleriyle uğraşmalarını emretti. Bugünden

itibaren bütün beyler huzuruna gelerek diz çöktüler ve hediyeler arz ettiler. Taşlık nehrinin sol ve sağ tarafı ile onun vefatından sonra Tengride Kut Bulmuş Küçlüg Bilge Kagan...

19. Yerine geçti. Maiyetlerini gözü önünde tutuyordu. O, düşman hududuna gelerek bir engelle karşılaşmadan ansızın sokuldu. Emri altındaki birkaç atlı muharebeyi idare ediyordu ve zaferi muhakkak kazanmalarını emrediyordu. Güçlü düşman hakikatten toplu olarak yenildi. Kaçanlar takip edildi. Büsbütün bozuluncaya kadar on binden fazla insan kesildi.

20..... Karluk ve Tibetlilere hücum etti. Bayraklarını yırttı. Başlarını kopardı, kaçanları takip ederek batıya doğru Pahana ülkesine kadar sürükledi. Halkı hayvanlarıyla birlikte esir etti. Bunun üzerine Yavgu onun fermanı ve emirlerini dinlemeyerek topraklarını terk etti.

21. Dokuz oymaklı Bilge Kagan tekrar kendisine bağlı olan ve iltica eden Karluklara (Cin Cu Ci Huvey Yavgu)yı baş tayin etti. Aynı zamanda bir ok uç

22.....yurdundaki ruhaniler üstatlarını serbestçe dinleyebiliyorlardı, memnun ve neşeli idiler. Umdelerin neşelerinden itibaren.... Onlar tamamıyla teslim etmişlerdi.

23. vardır memleket içinde ecnebi memleketler..... üzerine vermek....

Karabalsagun kitabesi incelendiğinde, Uygurların o dönemdeki siyasi ve askeri propagandaya dönük çabası açıkça görülmektedir. Propagandanın ideolojik şekilde de yapıldığı kitabe, millet olma bilincini ve Türk kağanının olağanüstü gücünü vurgulayan kelimelerinden oluşmaktadır. Kitabede, " tengride, ay tengride, kün tengride" gibi kelimelerle kağanın hâkimiyetini gökten, aydan ve güneşten aldığını vurgulanarak kutsiyet yüklenmiştir. Ayrıca bu tabirler aracılığı ile Türk kağanlarının sadece Uygurların değil tüm dünyanın hükümdarı olduklarına vurgu yapılmaktadır.

Karabalsagun kitabesinde Uygur kağanlarının sahip oldukları güç ve otorite sayesinde kendi milletlerini bir arada tuttukları ve ülkelerini tehdit eden düşmanlara karşı nasıl savaşıp onları yok ettikleri abartılı bir dille ifade edilmiştir. Böylece kağanlar düşmanları üzerinde korku ve endişe yaratma yoluna gitmişlerdir. Tanrıdan kut alan hükümdarların sık sık zeki ve savaşçı oldukları kitabede vurgulanmıştır. Ayrıca bu Türk kağanlarının dünya düzeni için kanunlar çıkardığı belirtilerek, evrensel bir liderlik misyonu yüklendikleri de gözlerden kaçmamaktadır.

Karabalsagun kitabesinde dikkat çeken diğer bir propaganda şekli ise, şiddet ve vahşettir. Kitabede geçen şu satırlar vahşeti gözler önüne sermektedir: Tibetliler darmadağınık olarak tuzağa düştüler. Dört yandan kuşatıldılar ve bir hamlede mahvedildiler. Ceset kokuları insanları çok rahatsız ediyordu. Bunlardan bir “ihtar tepesi” inşa edildi ve geri kalanlarını da kesti ve yok etti. Kazandığı bu savaşların sonucu olarak da düşmanlarının mal, mülk ve hayvanlarını ganimet olarak aldıklarını ve halklarının da kendilerine itaat ettiklerini provokatör bir dille vurgulamışlardır. Ayrıca abartılı rakamlarla istatistiki bilgiler verildiği kitabede görülmüştür. Verilen bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını kitabeyi yazan da yazdıran da kuşkusuz bilmektedir. Fakat siyasal propagandanın gereği olarak abartma, dosta ve düşmana karşı gözdağı verme gibi aktivite ve söylemler propaganda teriminin doğasında vardır.

Taryat/ Terhin Yazıtı

Uygur Devletinden miras kalan diğer bir kitabe de Taryat kitabesidir. Günümüze kadar gelen yazıtlar üçe bölünmüş olarak ulaşmıştır. Taryat kitabesinin ilk parçası Moğol arkeoloğu Ts. Dorj süren tarafından 1956 yılında Moğolistan’ın Arhangay bölgesinde Taryat Sum ilçesinin batısında Terh (Terhin) Irmağı yakınlarında, 1 km kuzeyde Doloon Modnı Am yakınlarında bulunmuştur. 1969 yılında H.Lubsanbaldan, M.Şinuhüü, B. Bazılhan ve S.G. Klyaşornıy’dan oluşan bir araştırma ekibi, bu bölgede ilk olarak kitabenin kaplumbağa şeklindeki altlığını bulmuşlardır. Daha sonra 1970 yılında N. Ser-Odjav ve V.V. Volkov kazı çalışmalarını devam ettirmiş ve yazıtın geri kalan parçalarını bulmuşlardır. Bilim insanlarının yaptığı bu çalışmalar neticesinde kitabenin tamamı Ulanbatur'daki Arkeoloji Müzesine taşınmıştır (Ölmez, 2013, s. 274). Kitabe bir bütün olarak incelendiğinde Moyun Çor 'un kendi adına diktirdiği yazıtlardan biri olabileceği düşünülmektedir. Çünkü kitabenin altlığı olan kaplumbağanın geri kısmında bulunan damga ile Moyun Çor yazıtının sonunda yer alan damga aynıdır. Ayrıca güney yüzünün 5. ve 6. satırlarında bahsi geçen kara bodun turayın kagan atadı, tenride bolmış el etmiş bilge kagan atadı. Halk huzuruma gelip beni hakan ilan etti. Beni ilahi göğün yarattığı, hanedan kurucu Bilge Kağan (Tenriden Bolmuş El Etmiş Bilge Kağan) unvanıyla atadı, ifadesinden Moyun Çor dönemini işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Moyun Çor ve Taryat kitabesinde yer alan askeri icraatlar birebir örtüşmektedir (Tekin, 1968, s.798). Kitabenin tamamı aşağıda verilmiştir (Ölmez, 2013, s. 280-283).

Doğu Yüzü

1. Yolluğ Kağan Bumin Kağan, bu üç kağan hüküm sürmüş. İki yüzyıl tahtta kalmışlar.
2. akın ettirmiş, onları Uçuz gölüne atlarıyla beraber dökmüş. Heybetli Kasar atlarıyla beraber ... Oğuz
3. atalarım 80 yıl tahtta kalmışlar, Ötüken bölgesi, Tegres bölgesi, bu ikisinin arasında, Orkun ırmağında....
4. yetmiş yıl tahtta kalmış. Ondan yıl geçmiş. Atımla yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak, yine
5. unvanını aldım. 28 yaşında, yılan yılında Türk ülkesinin yönetimini o dönem karıştırdım, dağıttım
6. atlı olarak katıldılar. Atlarıyla 1000 kişi hareket etti. Ozmış Tegin" Udargan'dan hareket ediyor" dedi, "onu yakala" dedi.
7. Kara Kum'u aşır Kügür'de Kömür dağda, Yar ırmağında üç tuğlu Türk halkına yedinci ayın on dördünde
8. orada o vakitte dövdürdüm. Hanlarını tutsak aldım, orada yok oldu. Türk halkını orada bağımlı hale getirdim. Ondan sonra yine
9. ... ayrıca Ozmış Tegin han oldu. Koyun yılında üzerine yürüdüm.

Güney Yüzü

1. ikinci olarak... .. maymun yılında üzerine yürüdüm. savaştım orada mızrakladım. Hanlarını orada
2. tutsak aldım. tavuk yılında ona karşı yürüdüm, yılı geçirdim. Beşinci ayın 13'ünde isyan etti.
3. Savaştım ve onları orada mızrakladım. ... İğdirlerden Bölük Ondan sonra köpek yılında Üç Karluklar kötülük düşünüp kaçıp gitti. Batıda On Okların
4. arasına karıştı, onlara bağımlı hale geldi Üç Karluklar domuz yılında Tokuz Tatar dokuz komutan, beş general ve halkı huzura gelip babam hakandan ricada bulundular." Atamızın dedemizin adı
5. var" dediler. Ötüken toprakları sizde, geri ver " dediler. Orada Yavgu unvanını verdi. Ondan sonra sıçan yılında mezarlıktan (atalardan?) güç alan halk demiş ki:" mezarlık sizde, güç kara su imiş." Halk huzuruma gelip beni hakan

6. ilan etti. Beni ilahi göğün yarattığı, hanedan kurucusu Bilge Kağan eşimi de Elbilge Katun ilan etti. Hakan ve kraliçe olarak atandıktan sonra Ötüken'in orta yerinde As Önüz Baş ile Kan Idok Baş'ın batısında, otağımı orada kurdurdum.

Batı Yüzü

1. İlâhi göğün yarattığı, hanedanın kurucusu Bilge Kağan, Elbilge Katun, hakan ve kraliçe unvanlarını hakkettikten sonra Ötüken'in batı ucunda, Tez başında otağı orada kurdurdum, (Ordugâh) sınırlarını orada çektim. Kaplan yılı ile yılan yılında iki yıl

2. yazı burada geçirdim. Ejderha yılında Ötüken'in ortasında As Önüz başının batısında yazı geçirip otağımı orada kurdurdum, sınırlarımı orada çektim. Binlerce yıl, on binlerce gün kalacak olan yazıtımı, belgemi burada

3. düz taşa yaptırdım. Yekpare taşa hak ettirdim. Yukarıda mavi gök bahsettiği için aşağıda kara toprak beslediği için devletimi, düzenimi kurdum. Doğuda gün doğusundaki halktan batıda ayın doğduğu yöne kadarki halk,

4. dört bucaktaki halk bana kulluk eder. Düşmanım Bölük yok oldu. Ötüken ve Tegres bölgelerinin arasındaki topraklarım, otağım, tarlam, sekiz kollu Selenge, Orkun, Togla, Sevin, Teledü, Karaga ve Burgu(ırmakları?) yer alır. Bu toprakların arasında konar göçerim.

5. Yaylam Ötüken'in kuzey tarafları, batı ucu ise Tez başı, doğusu Kanyuy ve Künüy (ırmakları) ... içerideki otağım Ötüken, kuzey bölgesi Ongı... ... halka, hakana ait olanlar güney ucu Kögmen'in doğu ucu Költi(?).

6. İlâhi göğün yarattığı Eletmiş Bilge hanıma bağlı olan halkın sayısı altmış; İç Buyruk Baş: Inançu Baga Tarkan; içerdeki komutanların başı, Büyük Komutan: Tokuz Bolmuş Bilge Tay Senün; Sağ kanattaki beş yüzlük birliğin başı: Külüg Onı; Beş yüzlük birliğin başı Öz Inançu'su: Ulug Öz Inançu;

7. Urunu'su yüz başı: Ulug Urunu; Töliş Beylerin oğlu: Binbaşı Töliş Külüg Eren; Tarduş Beylerin oğlu: Binbaşı Tarduş Külüg Eren; Tarduş İşvaralar: beş bin askerin başı Alp İşvara Senün; Yağlakar...

8. ... dokuz yüz er başı: Tuykun Ulug Tarkan; Bukug Bına ...

9. halkı Bına Kagas Ataçuk halkı Bına(?)

Kuzey Yüzü

1. Efendimiz Hanım...(?) gibi ülkeyi yönetti. ... Ulug Çigşi, Akunçu Alp Çigşi, ... Oğuz halkını, altı yüz generali, bir tümen halkı kazandı.
2. Efendim, hanım atlı olarak Tokuz Tatar (Tokta, Tokuta?), On yedi Az komutanı, Tonra Ede, generaller, Bına, Uygur halkı prenslerimle beraber bunu yazdığım sırada hanımı gündüz devriyelerinin başı Kagas Ataçuk Begzeker Çigşi, Bıla Baga Tarkan ve üç yüz gündüz devriyesi bekliyordu.
3. Efendimiz hanımımızın evladı Bilge Tarduş, Ulug Bilge Yavgu; ...sıcak yer (?) saadeti ... komutanı Az Sıpa Tay Sanün, halkı Tonra Ede Baş Kay Ava Baş, Üç Karluk, bu kadar Yavgu, halkı
4. Han efendimizin evladı Bilge Töliş Ulug Bilge Çad, ... saadeti ..., saadeti Udargan, komutanı, Çavış-generalı, generali, halkı Tokuz Bayırku, Ak Baş Kay Ava Basmıl, Tokuz Tatar bu kadar bu kadar çok sayıda halk, Çad, onların halkı
5. yazan, yaratan Bilge Kutlug Tarkan Senün bunca halkı, onların şanını, şöhretini; Yagma, Alum, Çisi, iki kayın birader(?) dedi, Kutlug Bilge Saün URUŞU Kutlug Tarkan Senün, o iki kayın birader(?)
6. ... (?) Bayırkı Tarduş Bilge Tarkan, Kutlug Yagma Tavgaç, Soğdakların başı Bilige Senün Uz/ Ön Erkin(?)

Taş Kaplumbağa Üzerinde Yazan Yazıt

Bunu yaratan Böke Tutam

Taryat kitabesi yapısı ve konusu bakımından, diğer Uygur kitabeleri olan Moyun Çor, Tes, Böğü Kağan yazıtlarıyla büyük oranda örtüşmektedir (Ahmedova, 2019, s. 255). Yazıtın en önemli özelliği bazı yer adlarının ilk defa geçmesidir. Örneğin Udargan (Udurgan) ve Orkun ırmağı adları ilk kez bu yazıtta karşımıza çıkmaktadır (Ölmez, 2013, s.275).

Taryat kitabesinde göğün yaratıcısı tarafından, hanedanın kurucusu Bilge Kağan ilan edildiği vurgulanmış ve Bilge Kağan'ın anıldığı görülmüştür. Ayrıca İlahi göğün yarattığı, hanedanın kurucusu Bilge Kağan, Elbilge Katun, hakan ve kraliçe unvanlarını hak ettikten sonra şeklindeki ifadeden anlıyoruz ki, hak edilmiş bir hakanlık ve kraliçelik mevcuttur.

Kağanın eşinin de ön planda olduğu anlaşılan kitabede, göğün ve yerin devlet düzeni

kurmasına yardım ettiğini ve bütün dünyanın kağanı olduğunu vurgulayan Uygur hakanının siyasi propagandasını güçlü bir şekilde yaptığı görülmektedir. Tüm halkların kendisine kulluk ettiğini belirtirken yer isimlerini de özellikle belirtmesi, anlattıklarını daha da somut hale getirmektedir.

Eskiçağ Türklerin kitabelerini incelerken Göktürk kitabeleri ve Uygur kitabeleri temel alınmıştır. Kitabelerde propagandaya yönelik çarpıcı ifadelerle birlikte sosyal ve siyasi hayat hakkında bilgiler de edinmekteyiz. Türk kağanlarının diktirdiği kitabelerine içerik olarak bakıldığında kağanların, milleti adına verdiği zorlu mücadeleler dikkat çekmektedir. Ayrıca siyasetnameye de güzel bir örnek olan kitabeler geçmiş ve o dönem Türk devleti hakkında bilgiler verirken gelecek içinde nasihatler ve mesajlar yer almaktadır. Ataları ile övünen Türk kağanları halkından beklentilerini açık bir şekilde dile getirirken ayrıca kağanların halklarına hesap verdikleri de görülmektedir. Rakipleri hakkında yeterince bilgiye sahip olduğu anlaşılan kağanların kitabelerinde bunları dile getirdikleri anlaşılmaktadır.

Türk kitabelerinin en önemli özelliklerinden biri ise diğer Eskiçağ toplumlarının aksine tarihi olaylara sadık kalınmış. Başarısızlıklar başarılar gibi dile getirilmiştir. Propagandanın bir parçası olan yalan haber, gereksiz abartı ve manipülasyon gibi unsurlar Türk kitabelerinde rastlanmamıştır. Türk kağanları propagandalarında milletini telkin eden bir dil kullanırken, rakiplerine kullandığı dilde diğer eskiçağ krallarına göre daha sadedir. Diğer bir önemli husus ise eski Türk devletlerinin kadınlara verdiği değerdir. Kağan eşleri tıp ki kağanlar gibi devlet yönetiminde söz sahibi oldukları görülmektedir.

SONUÇ

Eskiçağda propaganda teorik olarak kavramsallaşmamış olsa bile, pratikte şehirlerin teşkilatlanmaya başladığı andan itibaren kendisini göstermiştir. Küçük şehir devletlerinden, büyük imparatorluklar kuran eskiçağ kavimleri ekonomik ve askerî açıdan birçok başarılarla imza attıkları gibi başarısız oldukları dönemlerde gözlenmiştir. İşte bu iki durumda da kralların, propagandaya dönük ideolojik ve psikolojik çabaları sayesinde krallıklarının ömrünü uzattıkları görülmektedir. Merkeze kendilerini koyan krallar, yaptıkları tüm faaliyetlerini tanrılar adına yaptıklarını iddia ederek iktidarlarını tanrısal dayanaklara bağlayarak meşrulaştırdıkları dikkatlerden kaçmamaktadır. Tanrı ya da tanrılardan onay alan krallar, halklarına ve diğer muhataplarına kendilerine kabul ettirmişler çoğu dönemlerde de tanrısallaşmışlardır.

Sözlüğe bakıldığı zaman Latince propagare kavramı, çubuktan fidan üretmek anlamına gelmektedir. Bu kavram için, propaganda teriminin en doğru ifadesi denebilir çünkü gerçekte doğaya aykırı olan kuru bir çubuğu yeşertmek imkânsızken, propaganda sayesinde ikna edilen bireyler, kuru çubuğu fidan gibi görmektedirler. Yani iktidarda olan yöneticilerin ve yandaşlarının çıkarları doğrultusunda, yönettikleri halka, rakiplerine ve diğer muhataplarına kendi düşüncelerini yayma, ikna ile kabul ettirme ve benimsetme çabası, propaganda terimi ile örtüşmektedir. Jowett ve O' Donnell ise bu yöntemin eş anlamlısı olarak; yalan, biçim bozukluğu, hilekarlık, manipülasyon, zihin kontrolü, psikolojik savaş, beyin yıkamak ve palavra gibi terimler kullanmışlardır (Jowett ve O' Donnell , 2012, s.2). Bununla beraber, dezenformasyon yani yanlış bilgilendirme yaparak halka ve rakiplerine bir nevi gözdağı veren iktidar sahipleri güçlerini meşru hale getirme ve yayma politikası gütmüşlerdir.

Eskiçağlardan günümüze dek propagandanın beslendiği en önemli faktörlerden bir tanesi hiç kuşkusuz ki dindir. İlk insanlar kendinden daha güçlü ve adını koyamadığı varlığın farkına varmışlar ve bu gücün izlerini gündelik hayatlarında aramışlar ve sorgulamışlardır. Tanrılar ve tanrı kavramı olgunlaştıktan sonra bunu iyi kullanmayı bilen kralar ve yöneticiler, bir düzen sağlayabilmek ve insanoğlunu kontrol altında tutabilmek için dini ve tanrıları bir aracı olarak kullanmışlardır. İnsanoğlunu kontrol etmeyi öğrenen krallar bu yöntemi siyasi propagandalarına yansıtmışlar ve din kisvesi altında iktidarlarını ve yaptıkları icraatlarını meşrulaştırmışlardır. Yaptıkları bu propagandayı ya-

yabilmek ve gösterebilmek için bazı aracı ve araçlar kullanmışlardır. Bunlardan bir tanesi de tezimizin konusunu teşkil eden kitabelerdir.

Eskiçağ Mezopotamya'sında devlet idarecilerinin bırakmış oldukları kitabeler incelendiğinde, propagandanın din ile iç içe geliştiği gözlemlenmektedir. İlk siyasi teşkilatlanmanın görüldüğü Sümer kent devletleri teokratik sosyalizmle yönetilmiş ve din adamları etkili olmuşlardır. Dini inançların halk üzerindeki gücünü çözen din adamları zamanla kurumsallaşmış ve ayrı bir sınıf haline gelmişlerdir. Toplumda apayrı bir yer edinen din adamları, dini, siyasi ve sosyal yapıyı istedikleri doğrultuda şekillendirmişler ve gittikçe gelişen siyasi hayatta da etkili olmaya başlamışlardır. Er Sülaleler devrine ait kitabelere bakıldığında rahip-kralların sınırları genişletme ve sulama kanalları vb. gibi inşaa faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Zamanla gelişen sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri yapının çeşitlenmesi bürokrasiden, ticarete, savunmaya kadar bütün alanlarda gelişmeye zemin hazırlamıştır. Özellikle MÖ 2650 yıllarıyla beraber din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaya başlamış, LUGAL adı verilen krallar sadece idari işlerle uğraşırken din işleri rahipler sınıfına bırakılmıştır. Bu durumu iyi kullanan ve otoriteyi elinde tutan din adamları, halkın dini inançlarını kullanarak yöneticiler üzerinde bile bir baskı unsuru olmuşlardır. Sümerlerin kitabelerinde ılımlı, insancıl ve sade bir dil kullandıkları görülmüştür. Sümer kitabelerinde tanrılardan alınan kut vurgulanmış, yapılan savaşlardan bahsedilirken, alınan ganimet ve savaş esirleri de belirtilmiştir. Örneğin, “Dilmun tekneleri ona yabancı ülkelerden haraç olarak kereste getirdi. İbgal'i yaptırdı; Kinir'i yaptırdı, Krallık asası (?) - evini yaptırdı”.

Sümerlerle doğan siyasi yapının devamında hüküm süren Akadlar, kitabelerinde çoğu zaman şiddet içeren bir dil kullanmışlardır. Yayılımacı bir politika izleyen Akad kralları çoğu kitabelerinde tanrılardan aldıkları desteklerden bahsederken Sümerlerden daha etkili ve yoğun bir propaganda yapmışlardır. Ayrıca kitabelerin yanında onları pekiştirircesine savaşı canlandıran kabartmalar da bulunmaktadır. Diğer bir önemli nokta ise ilk olarak Akad kitabelerinde, kitabenin sonunda görülen beddualardır. Bu beddualar genelde tohumuz kalarak çoğalamama arzusu şeklinde ve karşı tarafı yıldırmaya yönelik sözlerden oluşmaktadır.” Her kim bu yazıtı tahrip ederse -Utu onun altındaki temeli yıksın; onu tohumuz bıraksın”. Bu da bize Akadların soy devamlılığına önem verdiğini ve bunu siyasi bir araç olarak kullandıklarını göstermektedir. Çünkü nüfus fazlalığı yüzünden göçe mecbur kalan bu Sami kavimlerinin komşu kavimleri zamanla işgal ettiği görülmektedir. Son Sümer hanedanlığı olan III. Ur Sülalesi ise kitabelerinde Akad kral-

larının mirasını devam ettirerek dinsel öğelerle propagandalarını yapmışlar ve yayılımcı bir politika izlemişlerdir. İsin- Larsa Devri'nin kitabeleri ise diğer Mezopotamya toplumlarının kitabeleri ile benzerlikler göstermişler ve onlar da askeri başarılarını anlatırken, dini icraatlarını da kitabelerine yansıtmışlardır. Babil ve Asur kitabelerinde ise krallar ilahlaşma yolunda doruğa ulaşmışlardır. Örneğin Eski Babil'in güçlü kralı Hammurrabi bir kitabesinde "Sippar halkı yaşamım için dua etti. Halkın dillerine, bir tanrı gibi beni her gün ansınlar diye ve beni sonsuza kadar unutmasınlar diye güzel ismini yerleştirdim". Asur kralı II. Adad-Nirari ise bir kitabesinde kendi propagandasını şu şekilde yapmıştır. " Ben kralım, efendiyim, güçlüyüm, önemliyim, övülmeye değerim, kudretliyim, muhteşemim, öfke doluyum, ışık saçarım, bir kahramanım, bir savaşçıyım, güçlü bir aslanım, övülmüş birisiyim, en önemli kişiyim, hiddet doluyum" . Bu iki kitabeden de anlaşılıyor ki, bu iki devlet kralı kendi propagandalarını zirveye taşımışlardır.

Tanrı kralların ülkesi olan Mısır'da ise kitabeler incelendiğinde, firavunların gerçeklikten uzak ifadeler kullandıkları, kazanılmamış savaşları kazanılmış gibi gösterdikleri, kazandıkları zaferleri ise aşırı derecede abarttıkları ve hatta bazen sayılarla oynadıkları, zaman zaman da olmayan ya da vuku bulmamış olayları olmuş gibi aktardıkları gözlenmektedir. Krallar propagandalarında kendilerini kurtarıcı ve insanüstü detaylarla ifade etmişlerdir.

Eskiçağ Anadolu'sunda kitabeler incelendiğinde propaganda amaçlı kitabelerin özellikle Urartular zamanında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, Asur Devleti'nin zaferlerine rağmen, Urartu Devleti gücünü dinamik tutmuş ve kendi bağımsızlığının yanı sıra Doğu Anadolu ve Torosların zengin maden ocaklarını korumayı bilmiştir. Gerçekten Urartu kralları yazdırmış oldukları kitabelerde yönettikleri toplumlar üzerinde etkinlik sağlayabilmek amacıyla bir çeşit korkutma politikası izlemişlerdir. Nitekim "Onlarla savaştım ve mağlup ettim. Onların kanları ile dağların çayırlarını ve derelerini sel haline getirdim" şeklinde bir dil kullanmaları, tabi kavimler üzerinde korku ve dehşet yaratmak amacını taşımaktadır. Urartuların propaganda amaçlı kitabeleri incelendiğinde onların daha ziyade amansız düşmanları olan Asurluların kitabelerinden esinlendikleri gözlerden kaçmayacaktır.

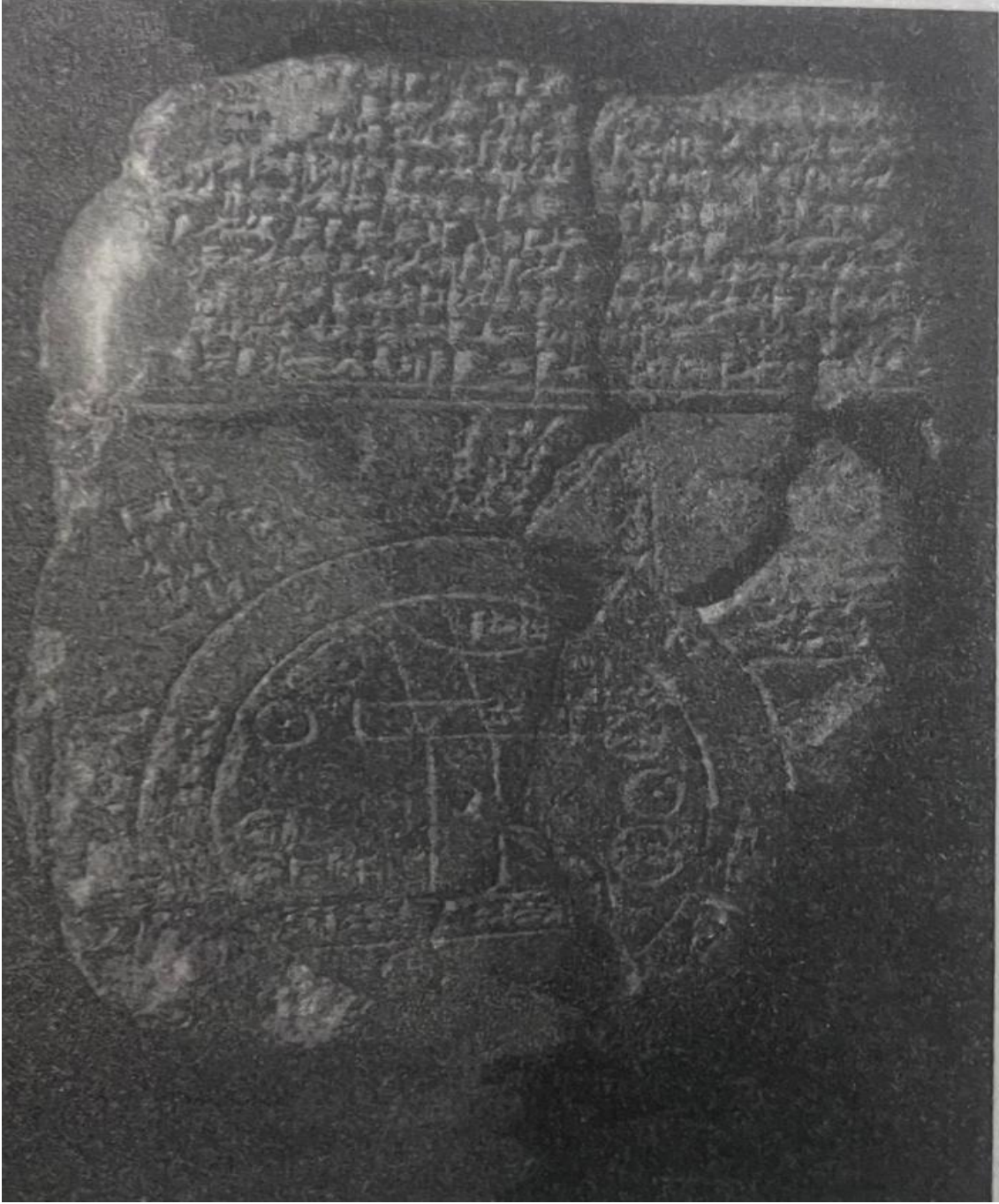
Eski Yakın Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biri olan İran'da da yazdırılan kitabelerde propagandaya geniş yer verildiği ve diğer Yakın Doğu kavimlerinin kitabelerinde olduğu gibi ikna edici ifadelerin yanı sıra korkutmaya ve sindirmeye yönelik

şiddet ve abartı içeren ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. İran merkezli büyük bir imparatorluğun sahibi olan Persler, topraklarına kattıkları bölgelerde hoşgörü ve saygı politikasına da yer vermişlerdir. Ayrıca onlar yok etmenin yanı sıra sahip oldukları bölgelerin kültürlerini benimsemişler ve yeniden şekillendirmişlerdir.

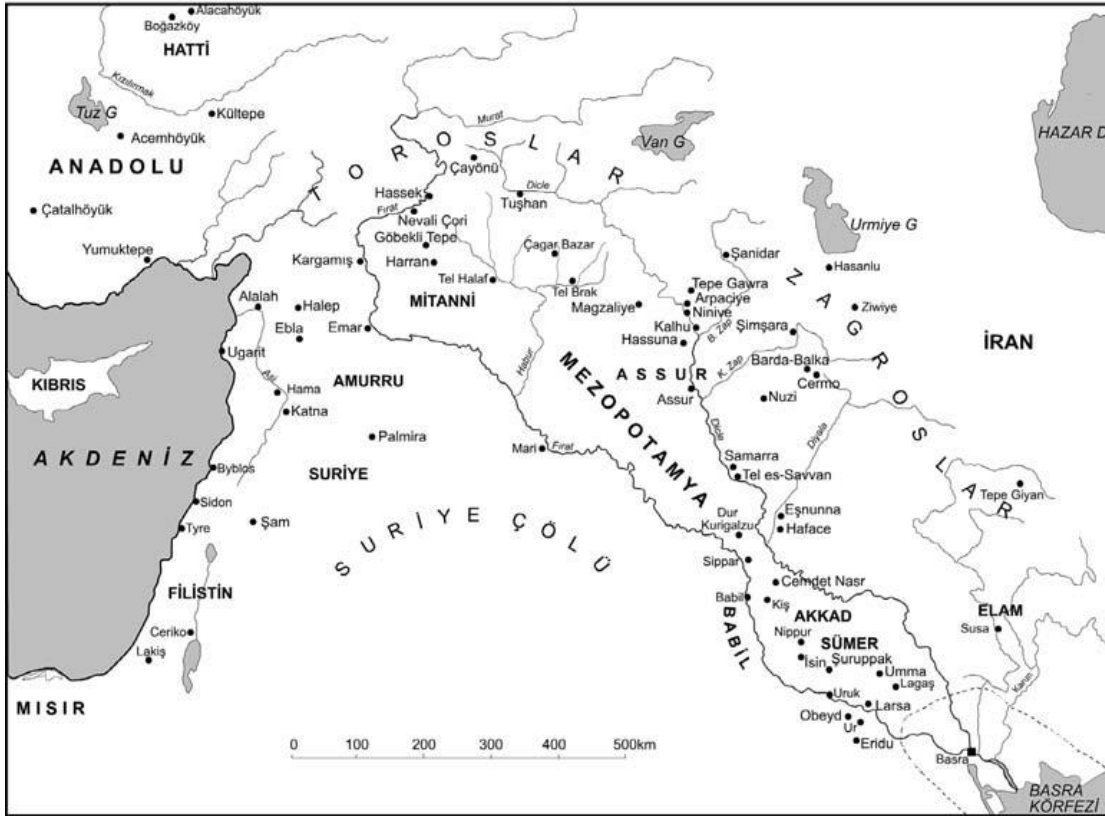
Eski Batı medeniyetlerinde ise propaganda kelimesinin kavram olarak da ete kemiğe büründüğünü görüyoruz. Yunanlılar, dünya literatürüne kazandırdıkları propaganda terimini tüm özellikleri ile siyasi hayatlarında kullanmışlardır. Onlar, kitabelerden daha çok kâğıda döktükleri propagandalarını kabartmalarla, taglarla, büyük sütunlarla süslemişlerdir. Roma dünyası ise ordu organizasyonu, devlet yönetimi, düzen anlayışı ve hukuk sistemi gibi yetenekleri ile dünya tarihine adlarını yazdırmışlardır. Doğu medeniyetini kendine göre sentezleyen Batı dünyası, propagandalarında din ve devlet işlerini bir nebze de olsa birbirinden ayırmış ve onlar başarılarına dünyevi bir hüviyet kazandırmışlardır.

Eskiçağda Türklerde ise, kitabelerde kut anlayışı dikkat çekmektedir. Gök Tengri'den alınan kut sayesinde kağan olan kişiler, herhangi bir başarısızlık durumunda yine Gök Tengri tarafından kutlarının alındığı inancına sahip olmuşlardır. Türk kitabelerinde dikkat çeken önemli bir husus ise kağanların halklarının refahı ve huzuru için yaptıkları icraatlarını birçok yerde vurgulanmasıdır. Kitabelerinde halkına hesap veren Türk kağanlarının eşlerinin de siyasette rol oynamaları, eski Türk toplumlarında kadına verilen değeri ve eşitlikçi yaklaşımı gözler önüne sermektedir.

GÖRSELLER

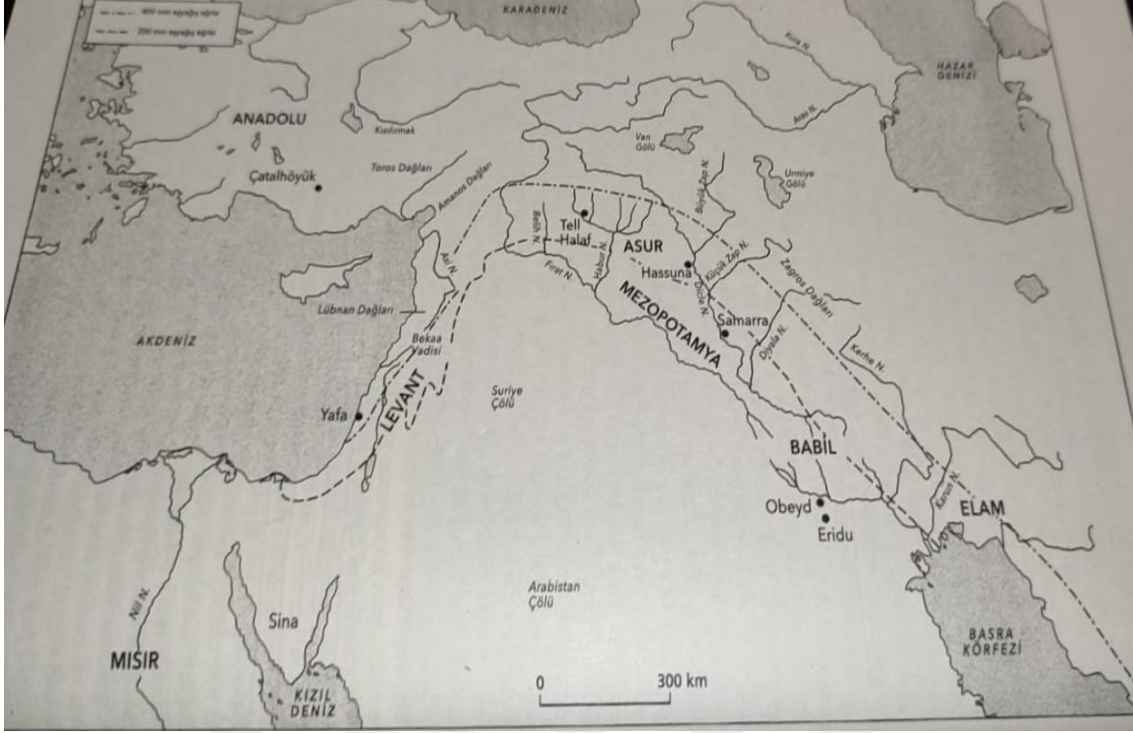
Görsel 7.1 Bilinen İlk Dünya Haritası. Merkez olarak Babil'i gösterir, etrafı ise dairesel bir Tuz Deniz'i ile çevrilidir. (Susan, 2015, 538)

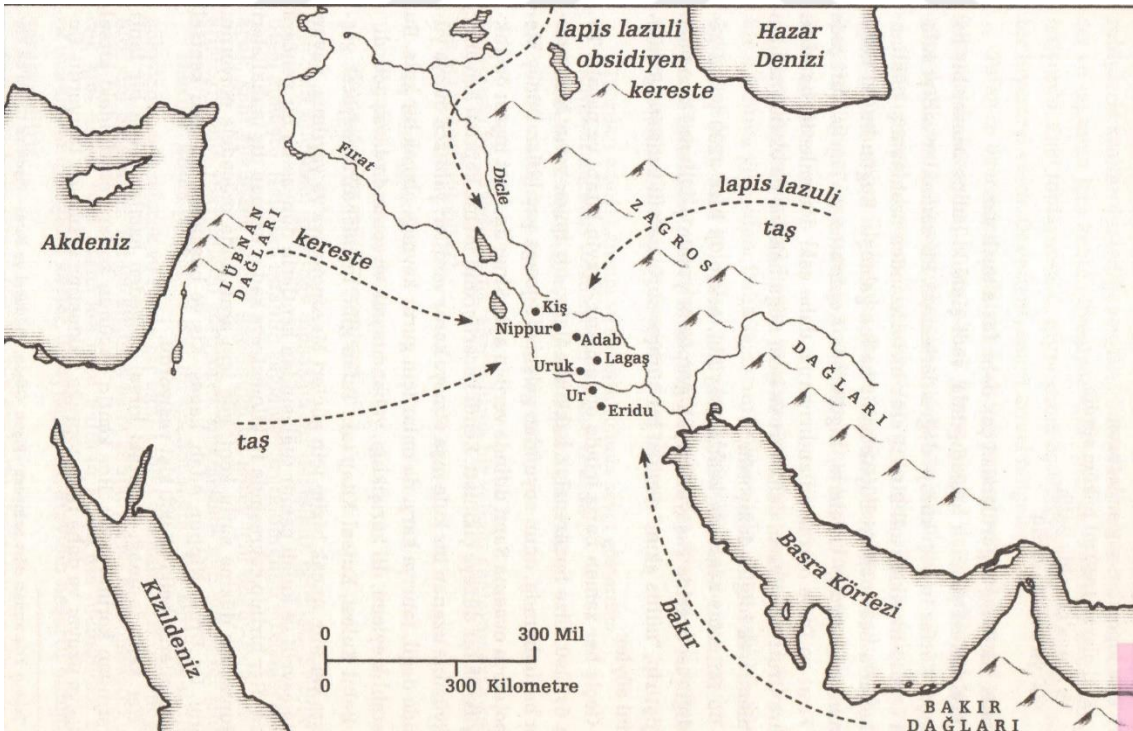
Görsel 7.2 Mezopotamya ve yakın çevresi (Köroğlu, 2012, 13)

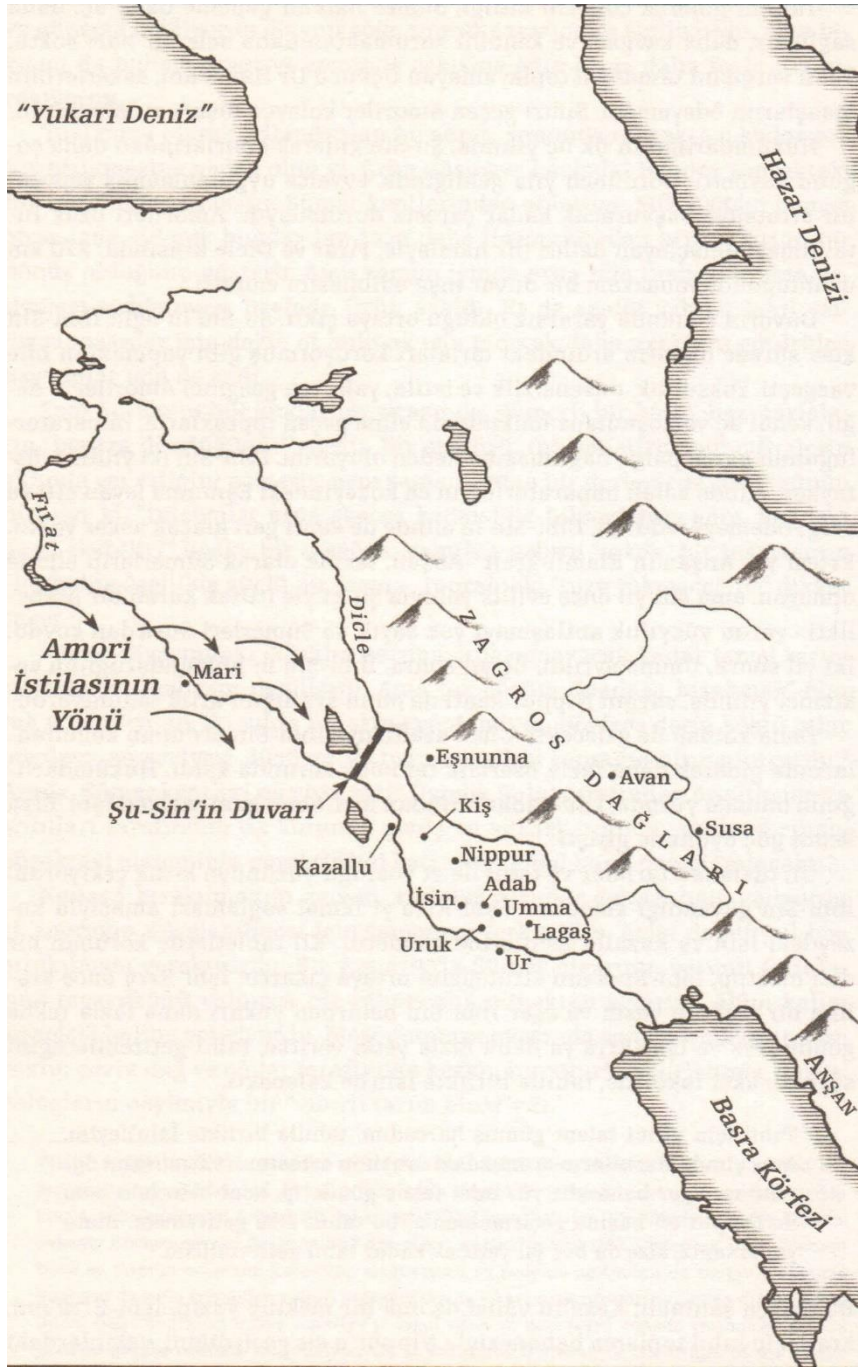
Görsel 7.3 Çok Eski Mezopotamya (Susan, 2015, 25)

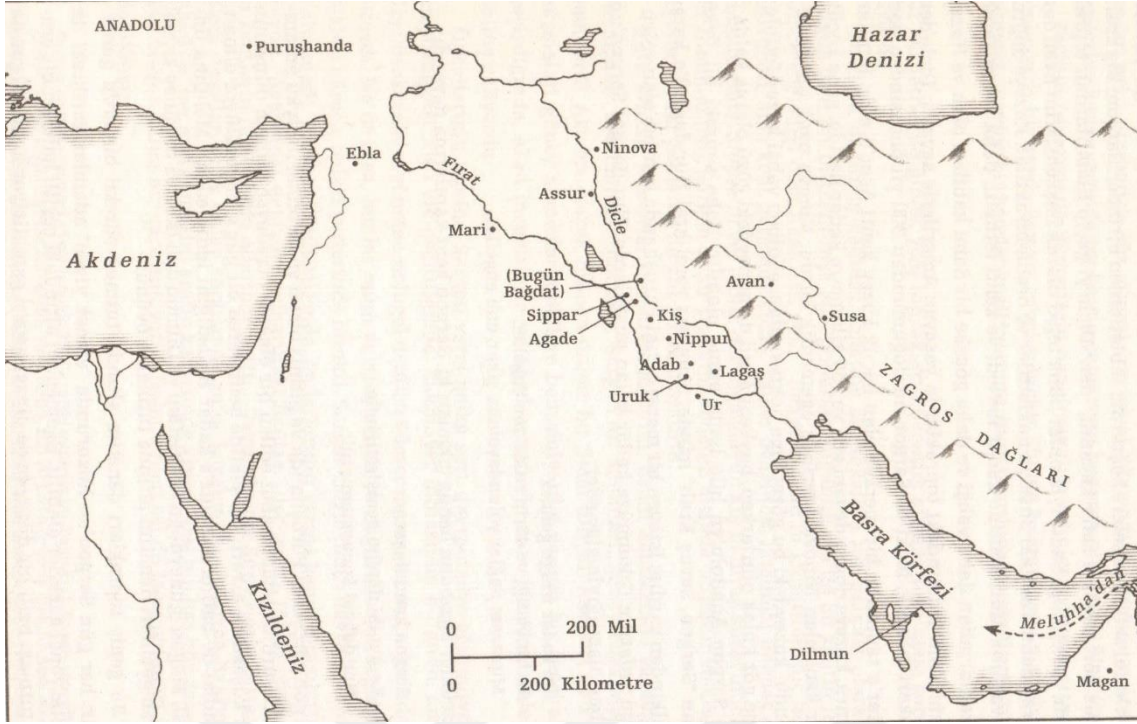
Görsel 7.4 Eski Yakınoğu (Mieroop, 2018,6)

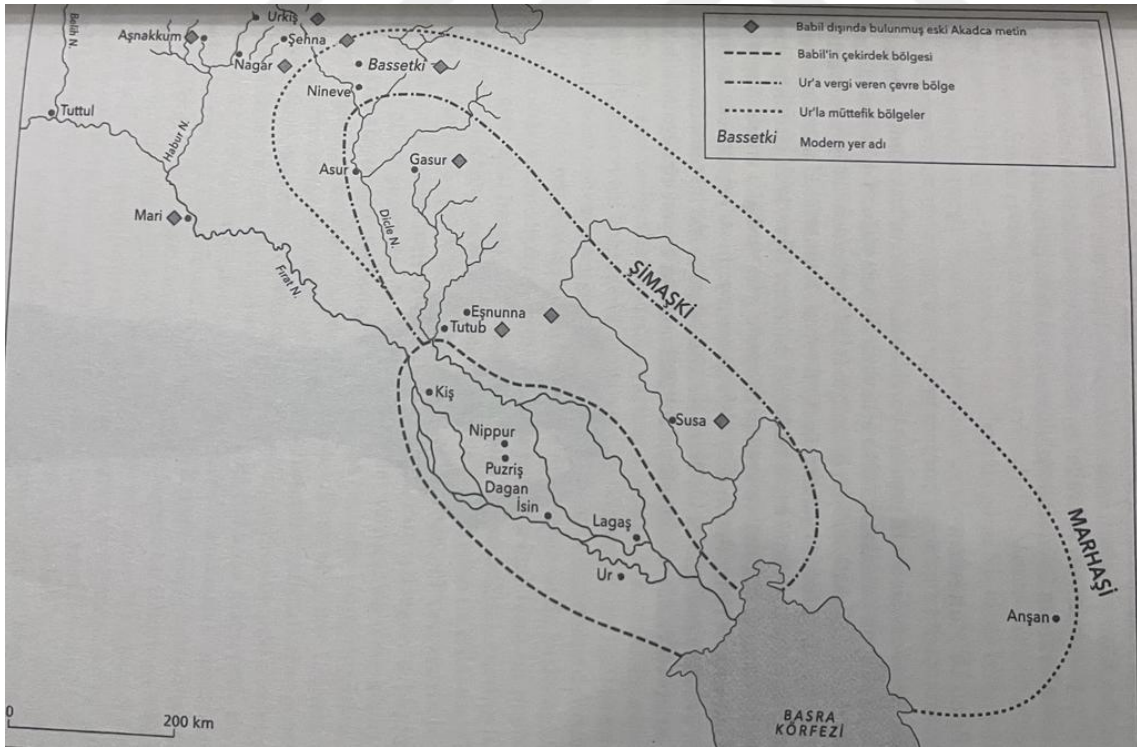
Görsel 7.5 İlk Sümer Kentleri (Susan,2015,37)

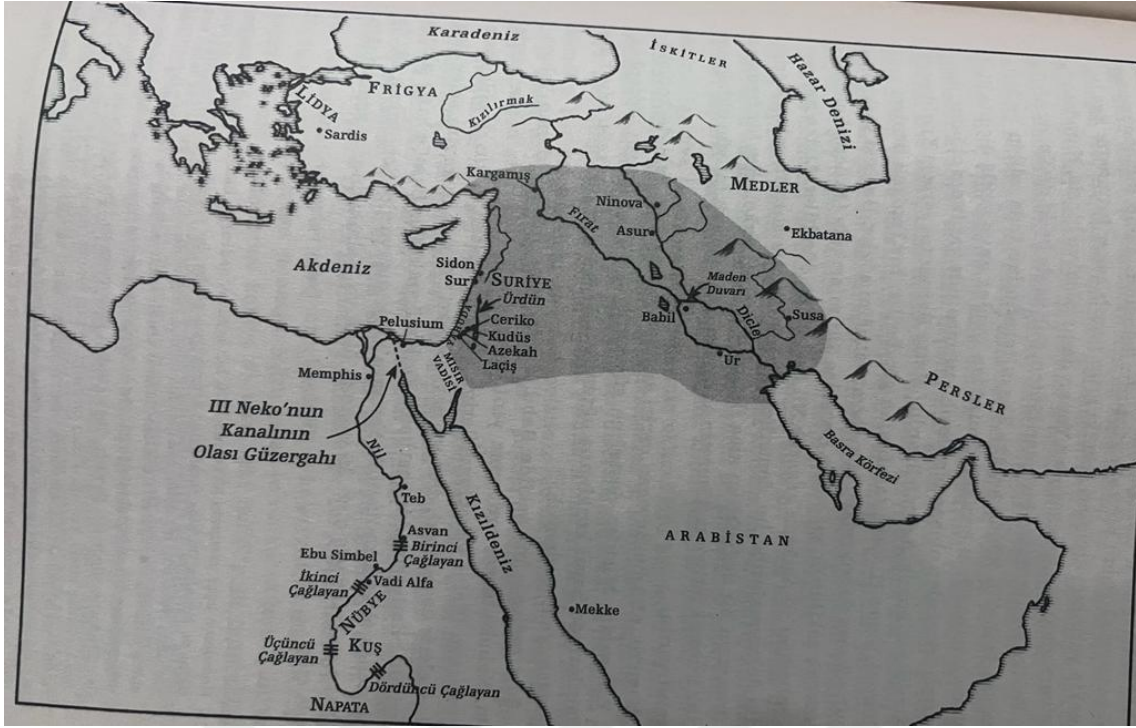
Görsel 7.6 Sümer Ülkesinin Dağılımı (Susan,2015,164)

Görsel 7.7 Sargon'un İmparatorluğu (Susan,2015,122)

Görsel 7.8 Eski Akad ve III. Ur Devleti (Mieroop, 2018,67)

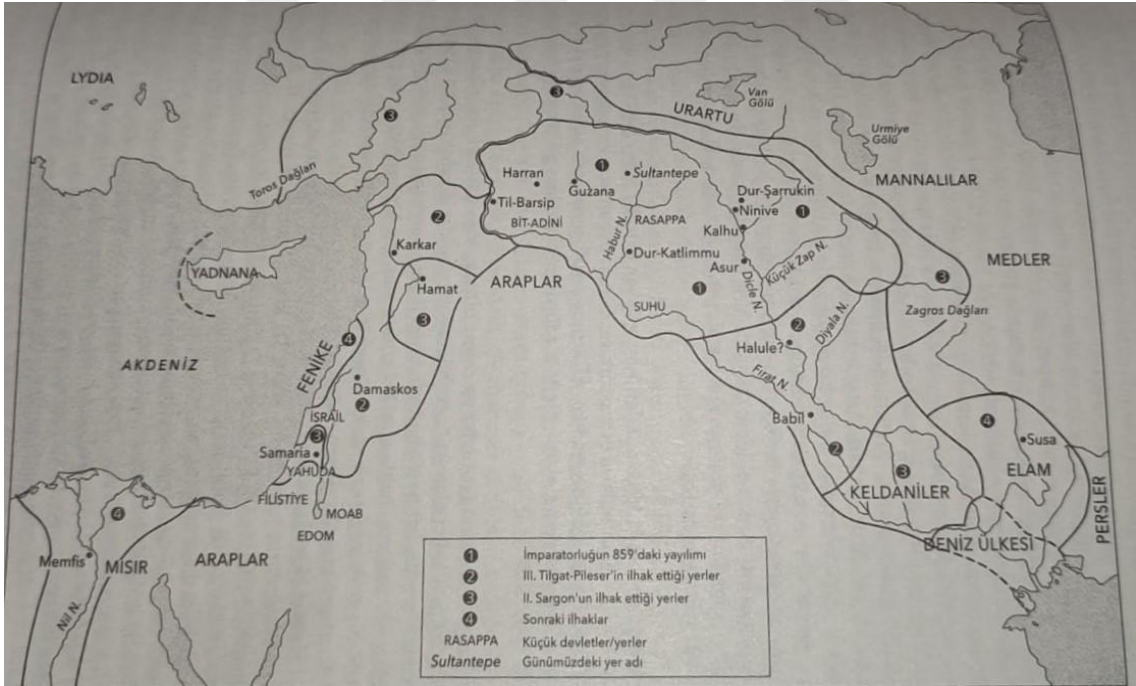
Görsel 7.9 Babil İmparatorluğu (Susan,2015,471)

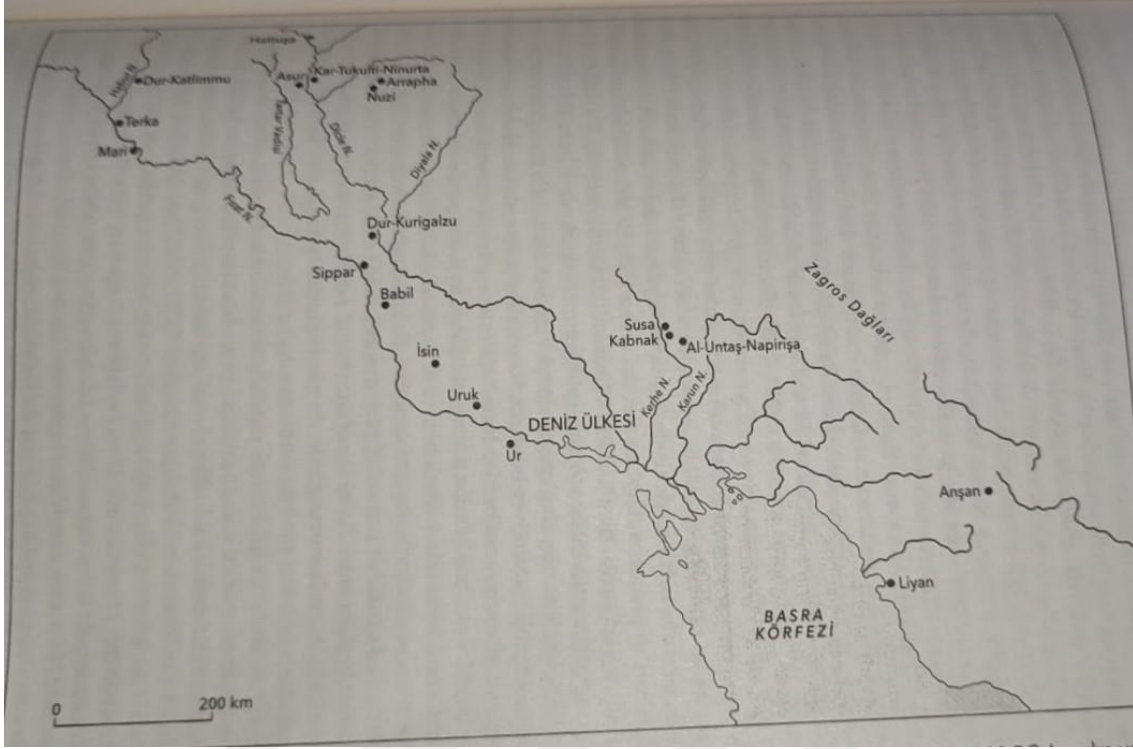
Görsel 7.10 Hammurabi İmparatorluğu (Susan,2015,196)

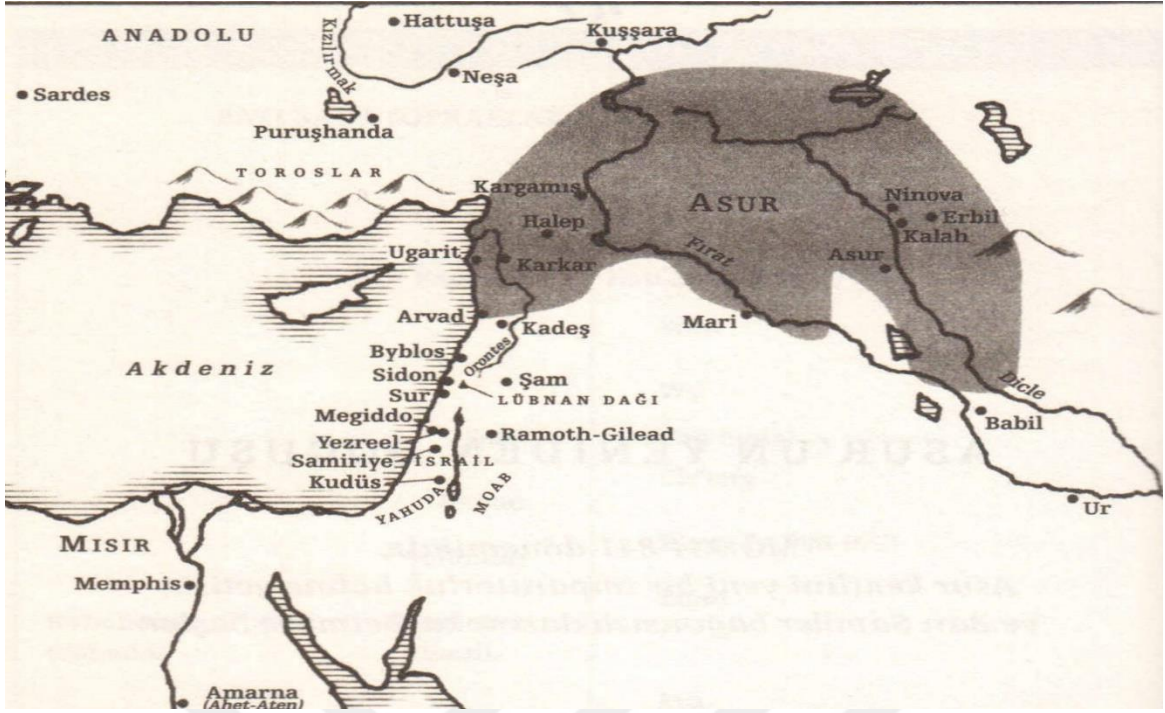
Görsel 7.11 İkinci Binyılın Başlarında Bölgesel Devletler (;Mieroop,2018,95)

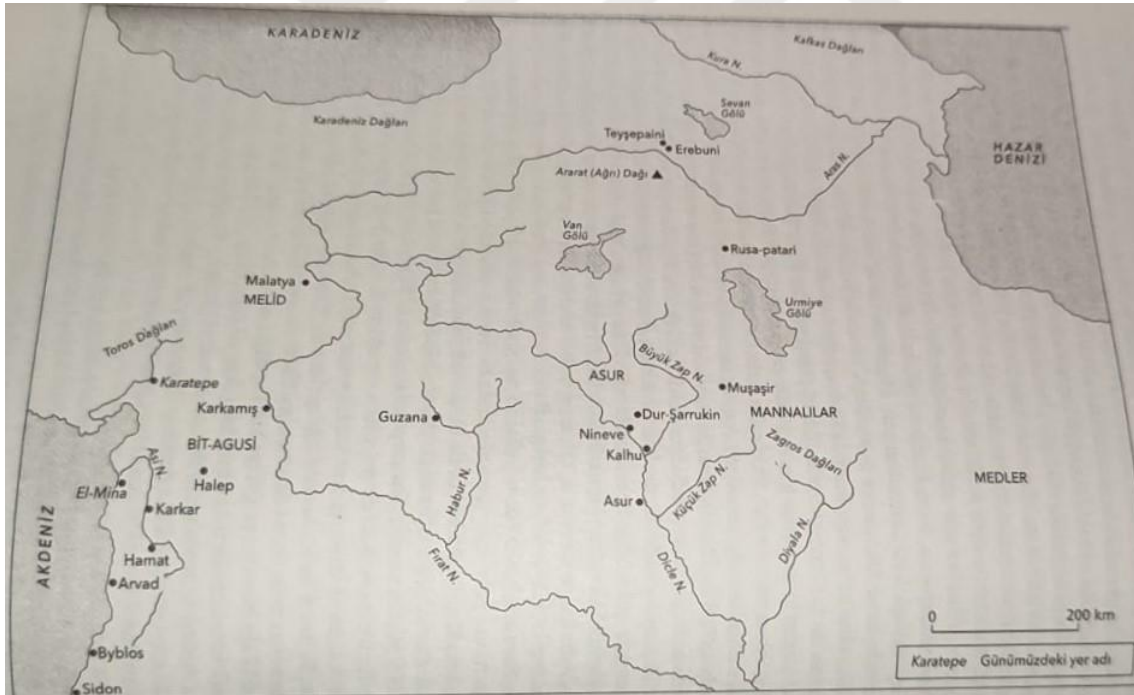
Görsel 7.12 Asur İmparatorluğunun Yayılış Evreleri (Mieroop, 2018, 211)

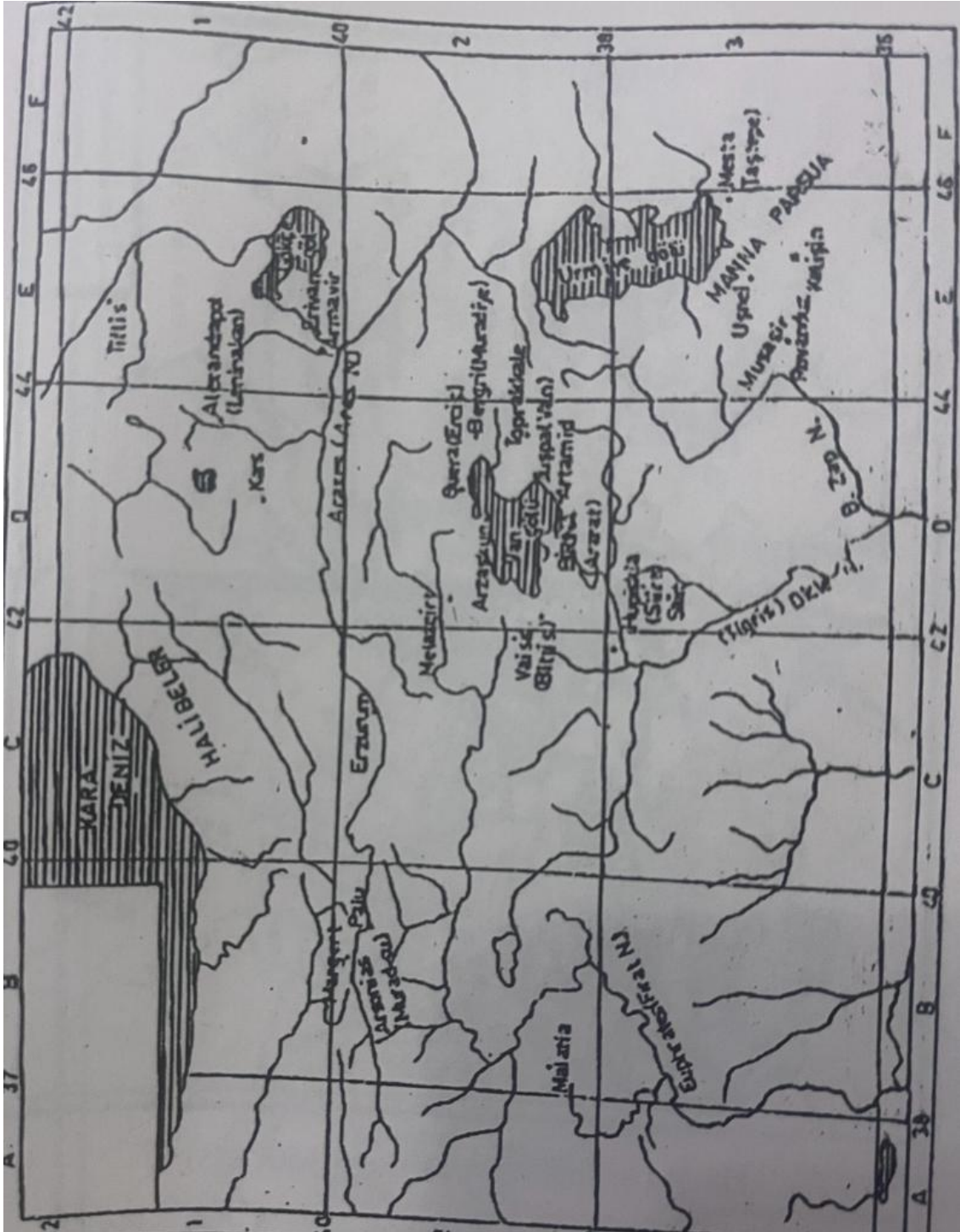
Görsel 7.13 Orta Asur, Kasit ve Orta Elam Devletleri, (Mieroop, 2018, 153)

Görsel 7.14 Yeni Asur İmparatorluğu, (Susan, 2015, 364)

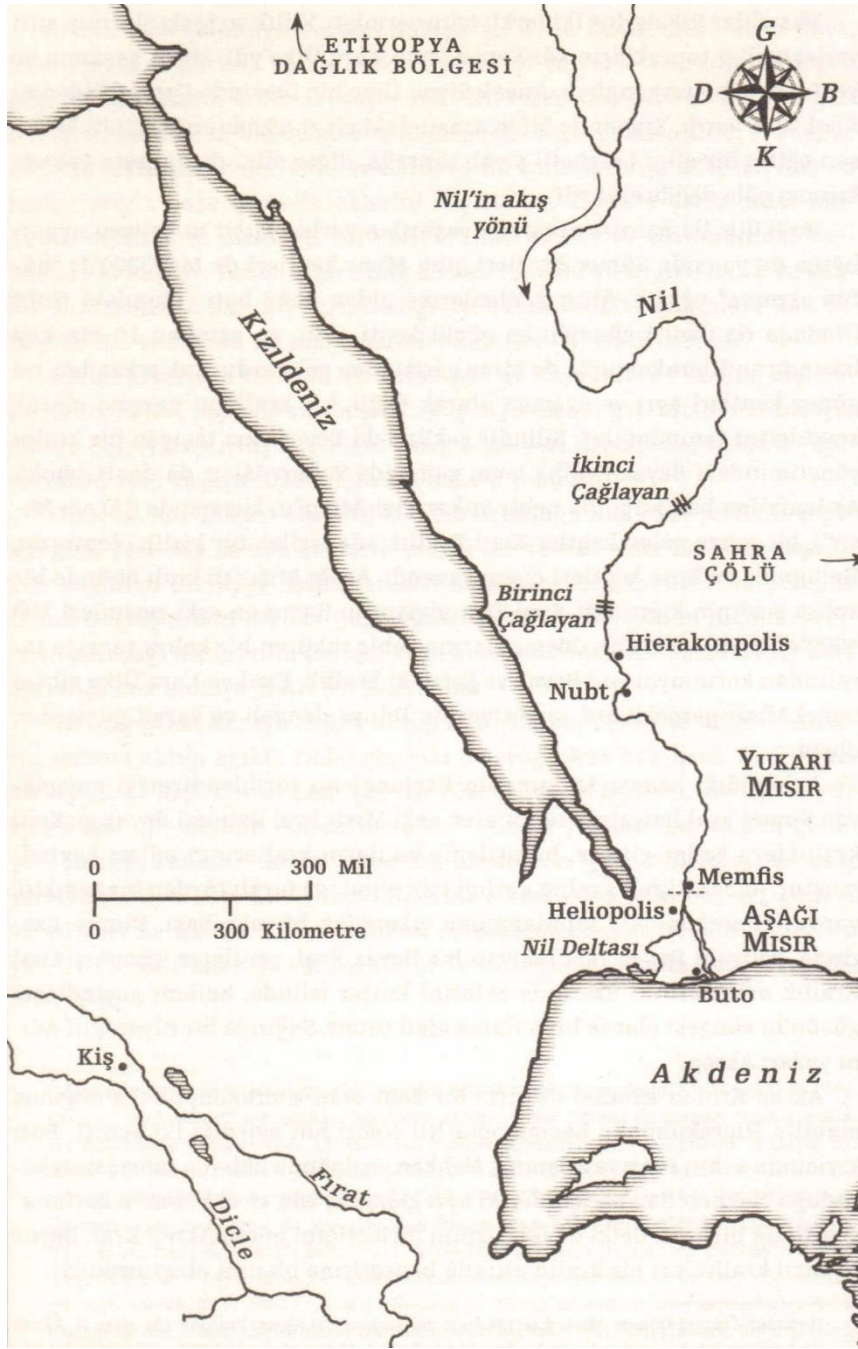
Görsel 7.15 Urartu ve Kuzey Suriye (Mieroop, 2018, 190)

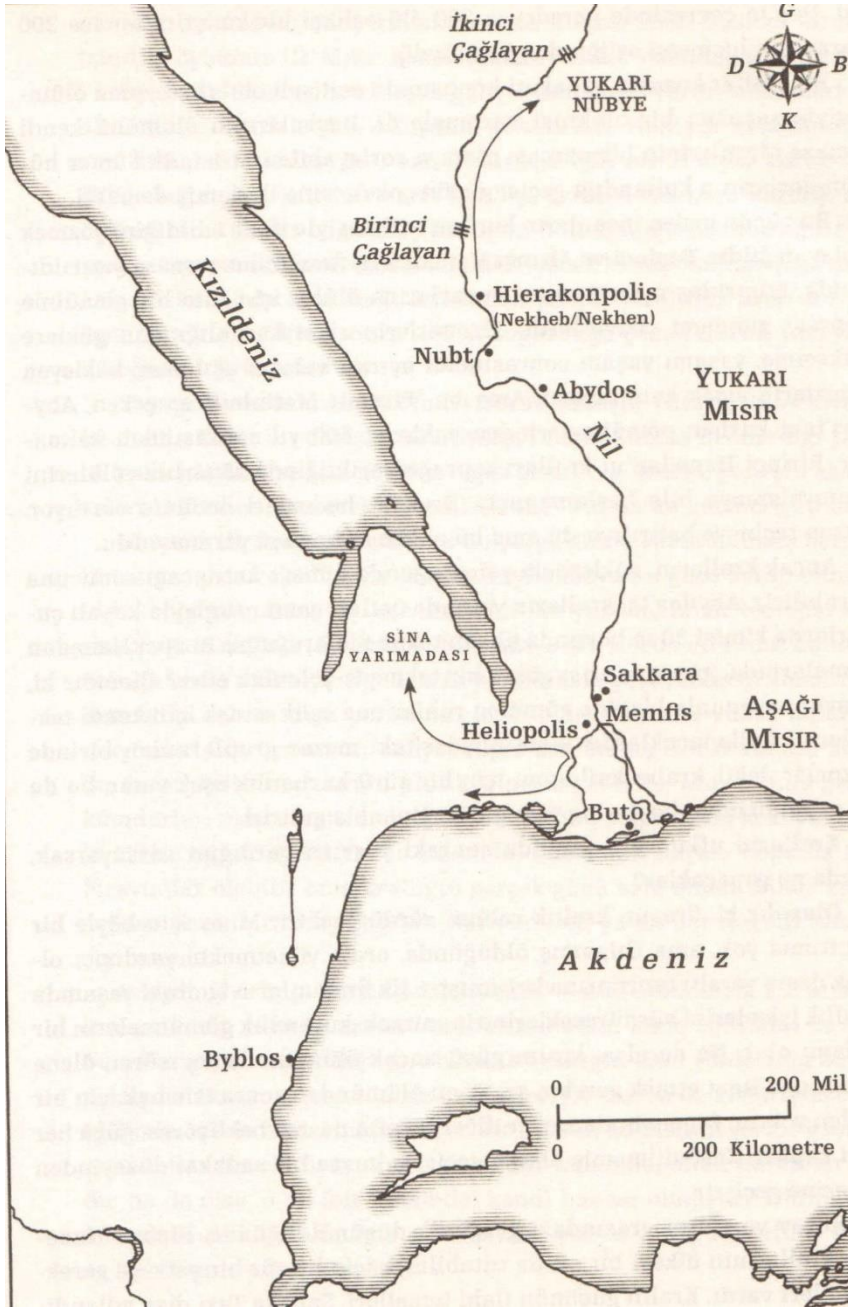
Görsel 7.16 MÖ. 9.-6. Yüzyıllar Arasında Urartu Devleti (Memiş, 2015b, 345)

Görsel 7.17 Mezopotamya Ergime Potası (Susan, 2015, 179)

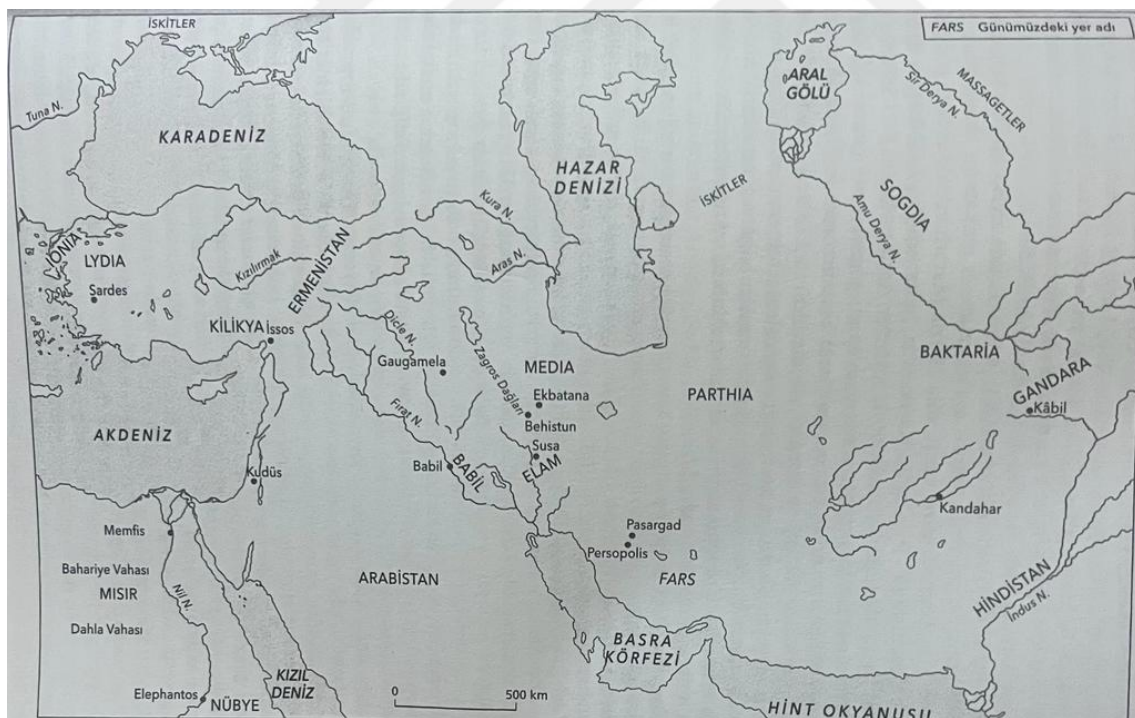
Görsel 7.18 Aşağı ve Yukarı Mısır (Susan, 2015, 44)

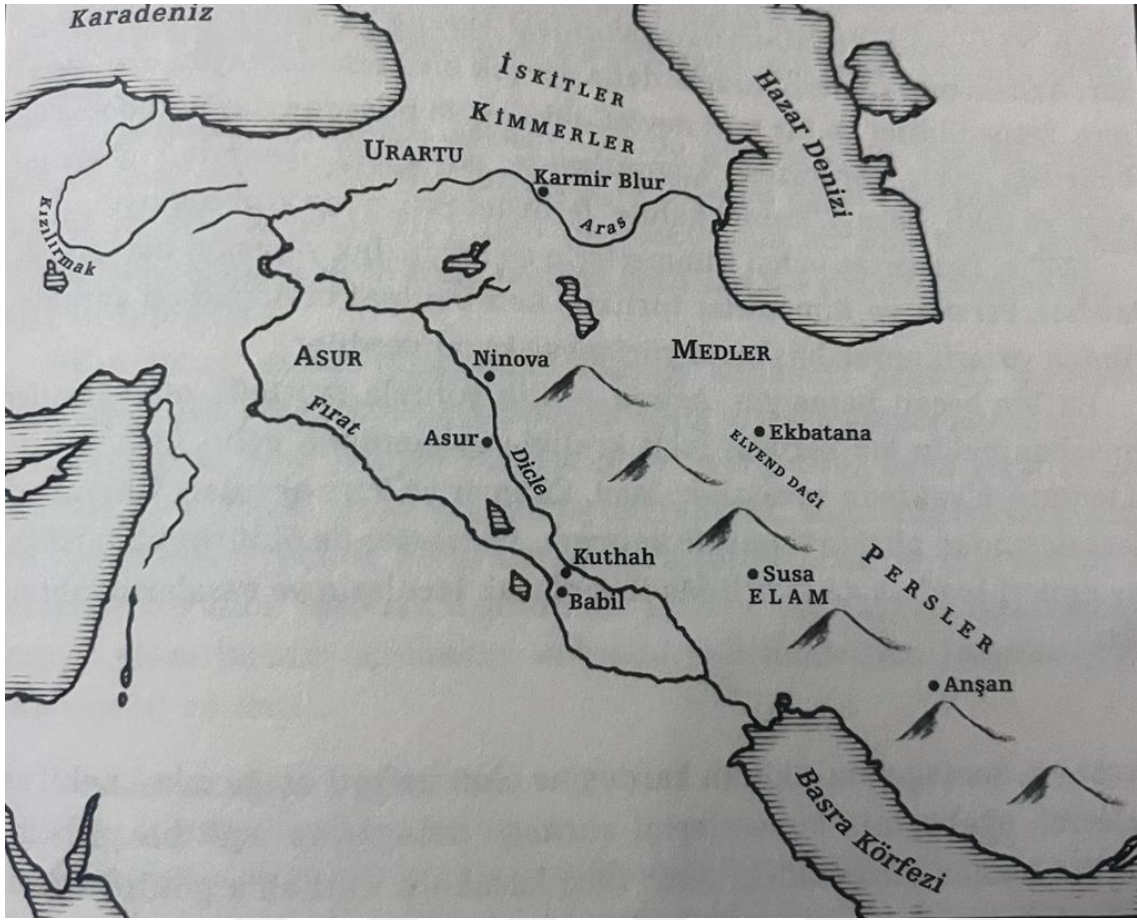
Görsel 7.19 Mısır Yarımadası (Susan, 2015, 83)

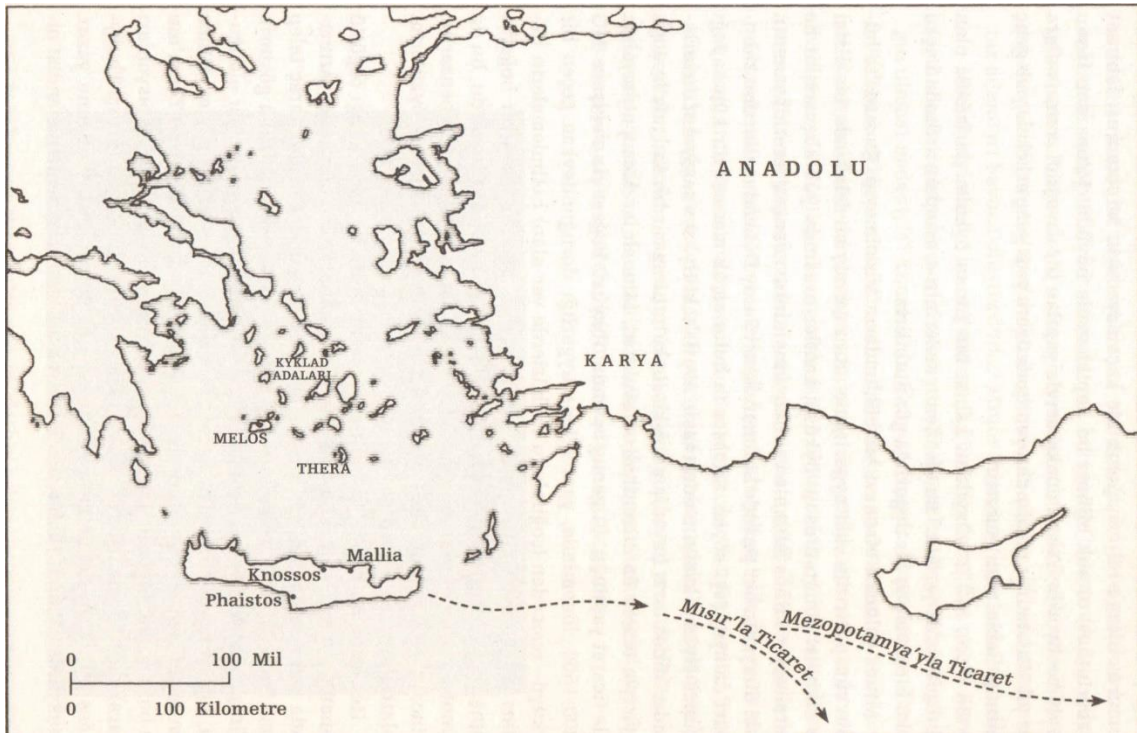
Görsel 7.20 Deniz Halklarının Mısır'ı işgali (Susan, 2015, 302)

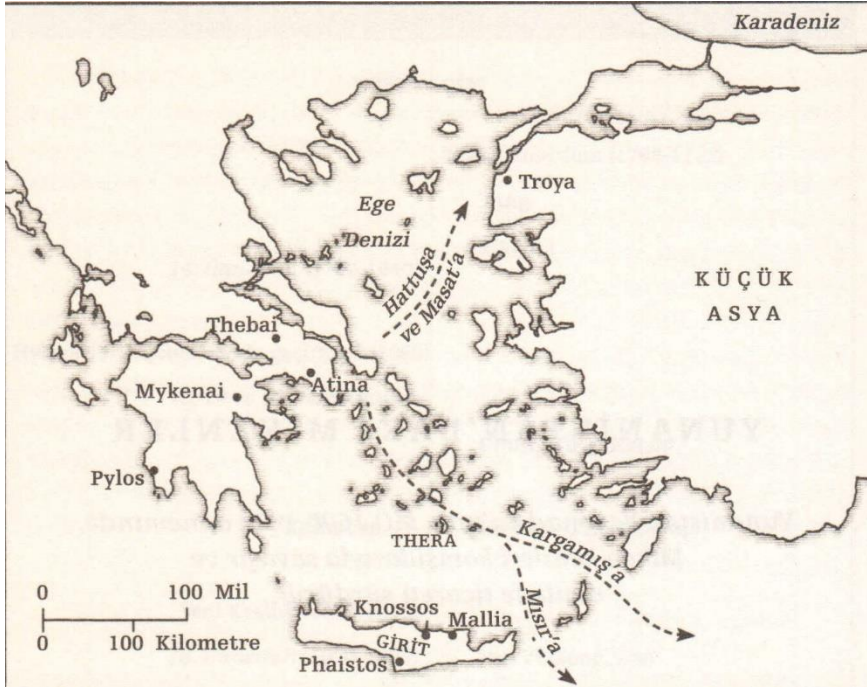
Görsel 7.21 Pers İmparatorluğu (Mieroop, 2018, 253)

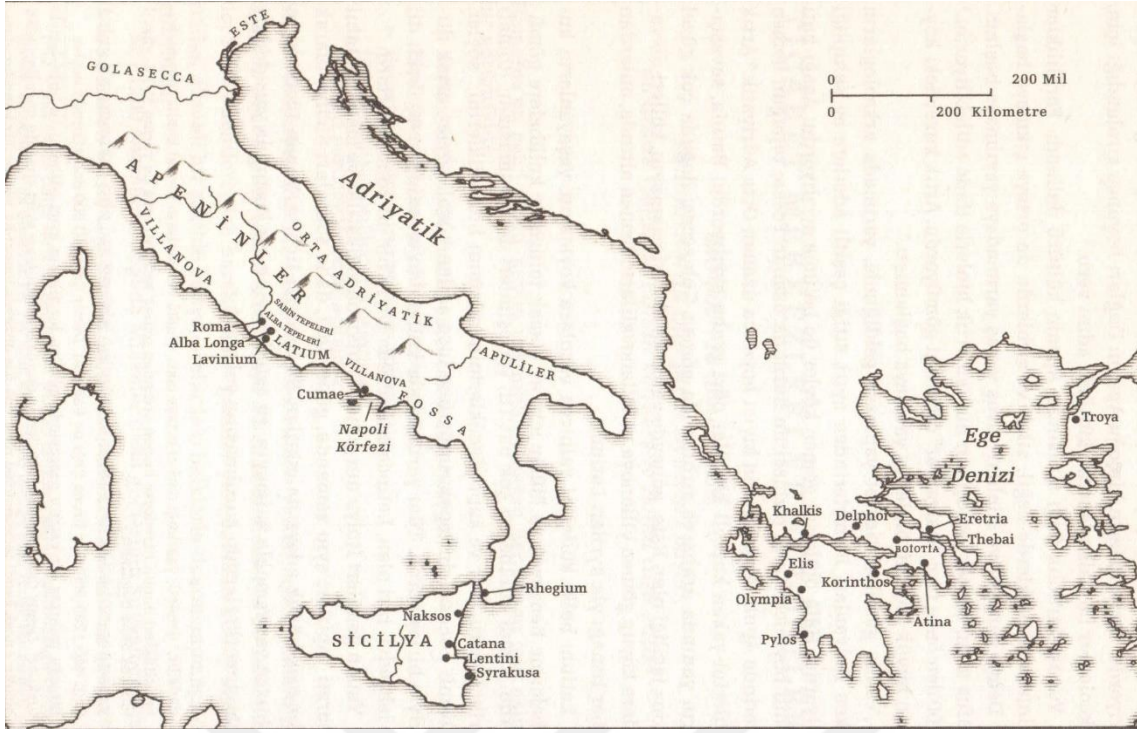
Görsel 7.22 Medler ve Persler (Susan, 2015, 439)

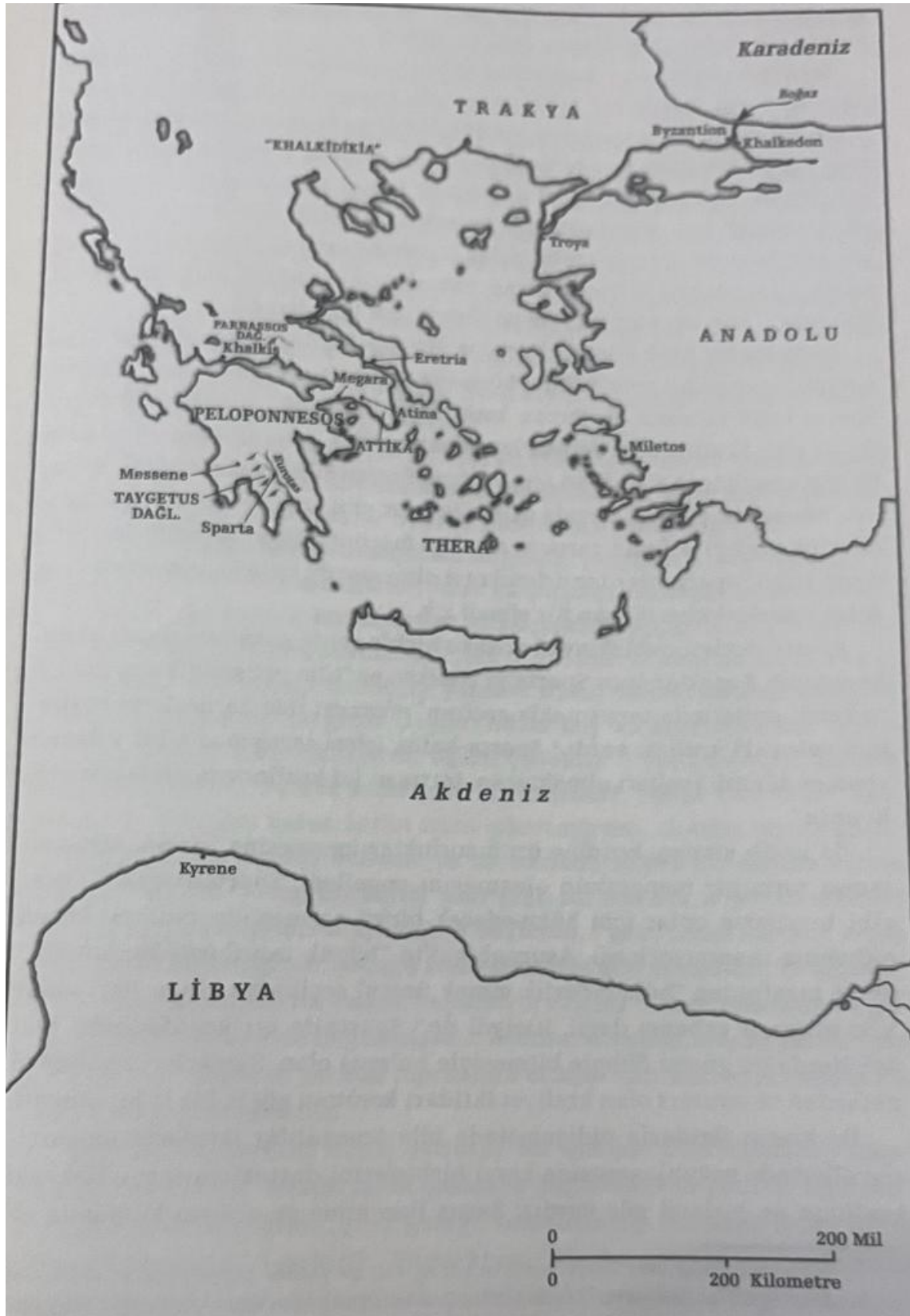
Görsel 7.23 Minoslular (Susan, 2015, 207)

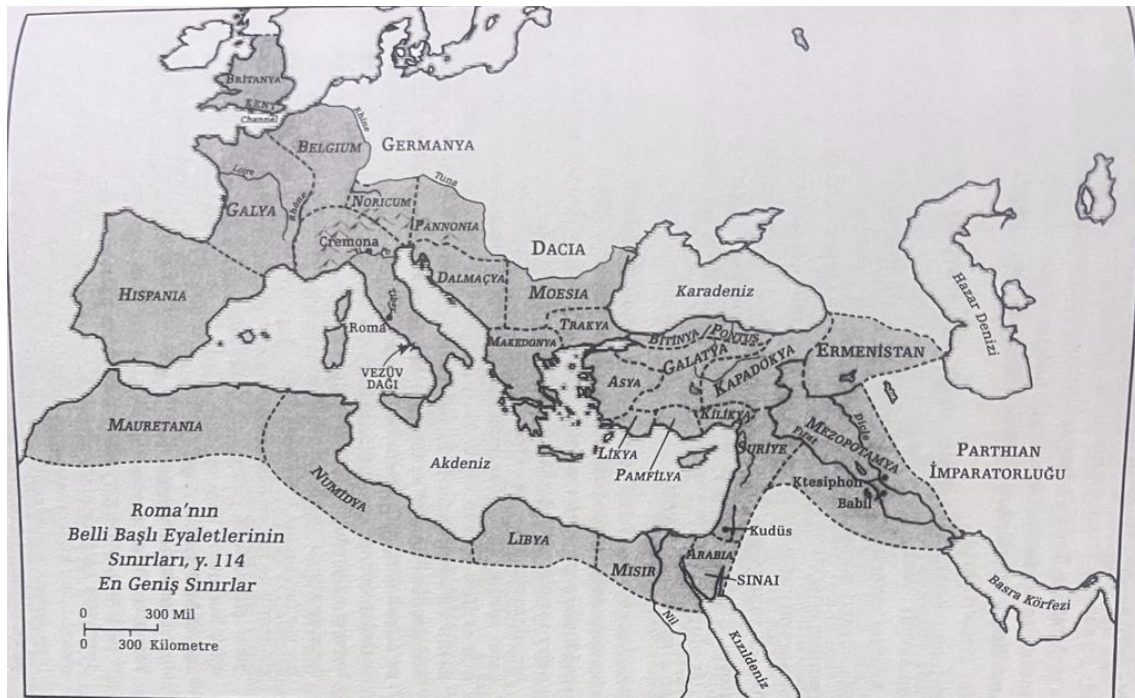
Görsel 7.24 Miken (Susan, 2015, 250)

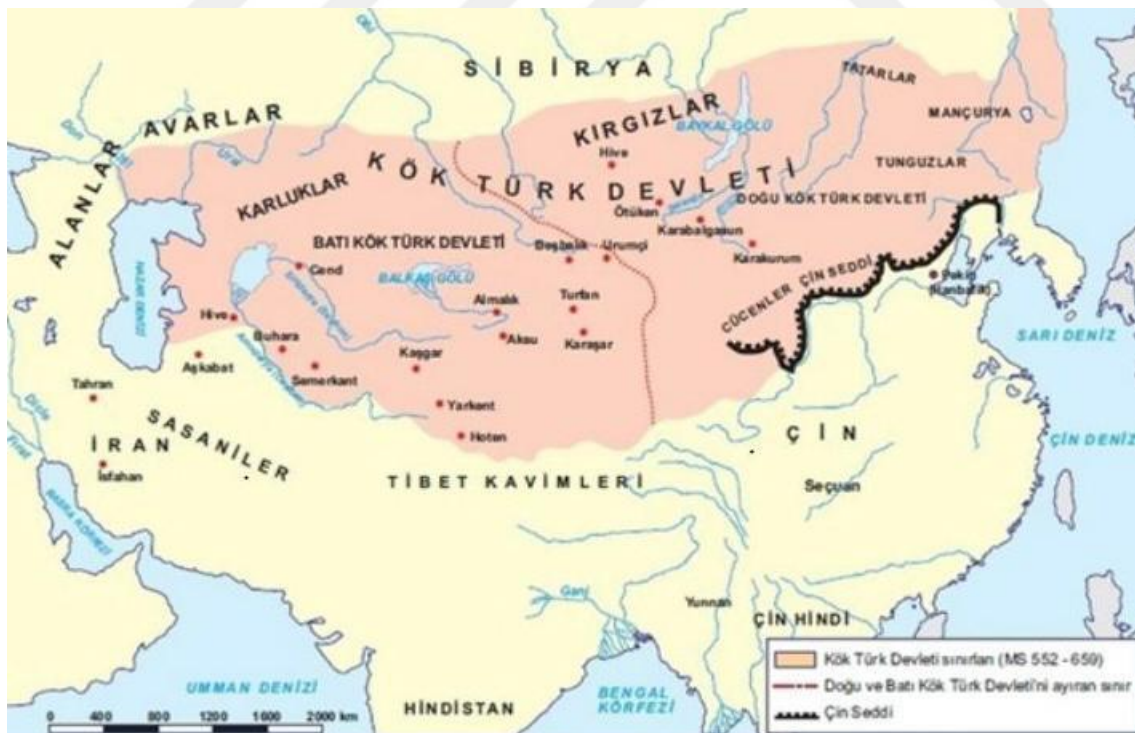
Görsel 7.25 İtalya Halkları ve Yunan Kolonileri (Susan, 2015, 384)

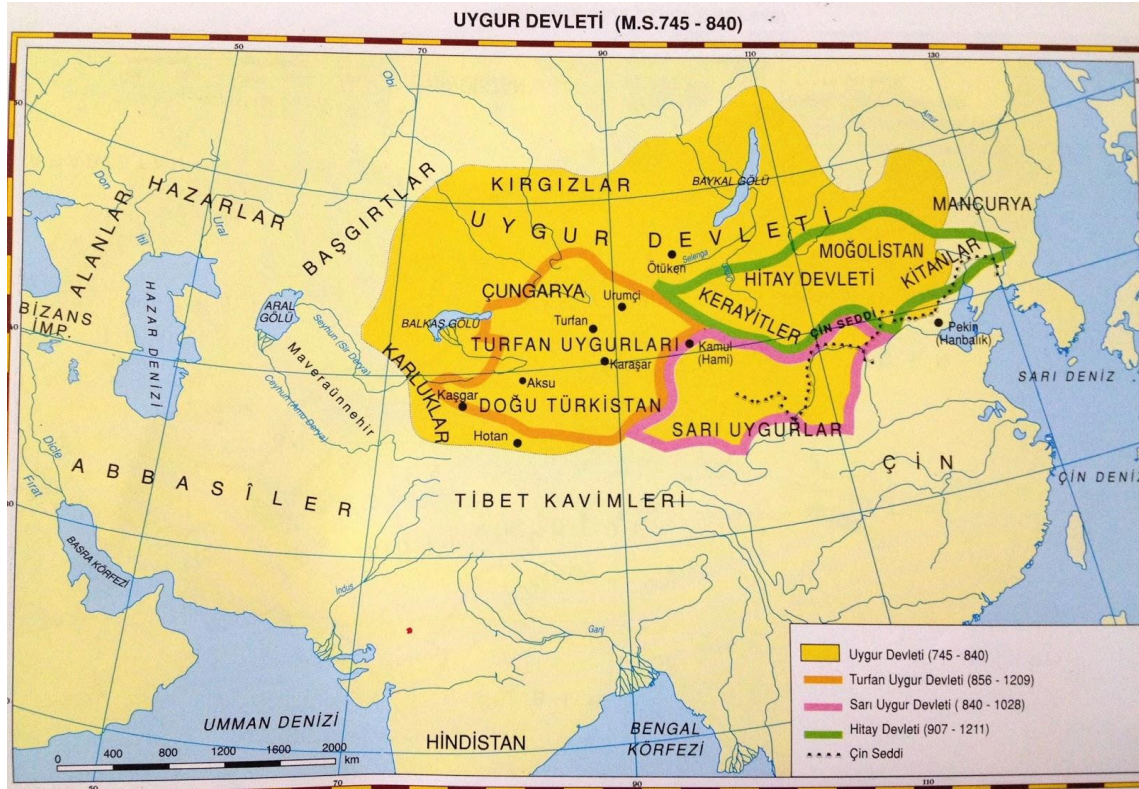

Görsel 7.26 Yunan Dünyasının Yayılması (Susan, 2015, 447)

Görsel 7.27 Roma İmparatorluğu (Susan, 2015, 761)

Görsel 7.29 Etkileşim: <https://www.tarihkursu.com/2017/08/18-uygur-devleti-haritas.html>

Görsel 7.30 Lagaş Kralı Eanatum'a Ait Akbabalar Steli (Kağnıcı, 2012, 279)

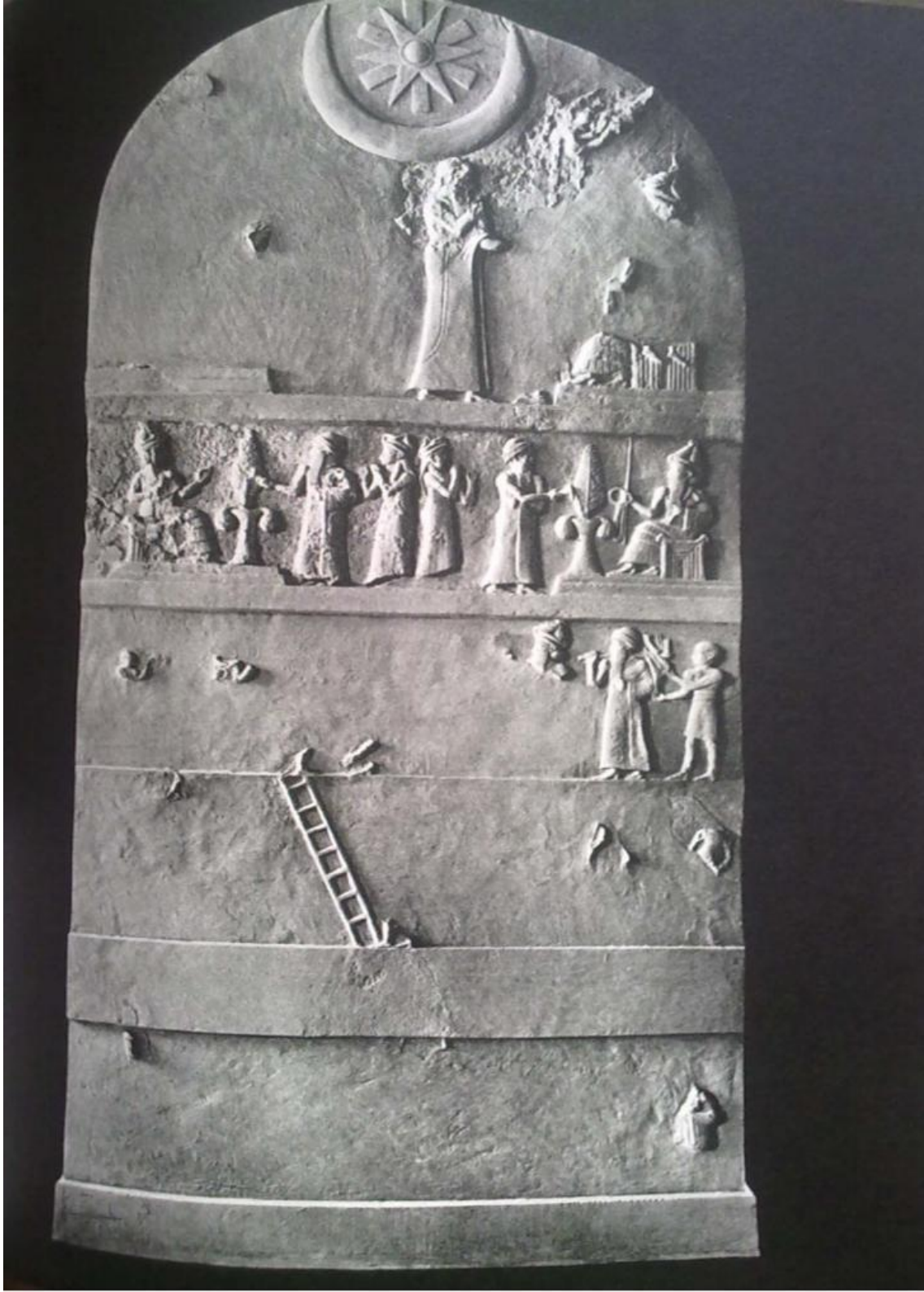
Görsel 7.31 Akbaba Stelinden Bir Kesit, Akbabalar Düşmanların Kafalarını Götürüyor. (Susan, 2015, 112)

Görsel 7.32 Lagaş Kralı Gudea'nın Silindir Kitabesi, (Kağnıcı, 2012, 281)

Görsel 7.33 Akad Kralı Maniştıuşu'ya Ait Olduğu Sanılan Kitabe, (Kağnıcı, 2012, 282)

Görsel 7.34 Ur Kralı Ur-Nammu Steli, (Kağnıcı, 2012, 287)

Görsel 7.35 Ur- Nammu Stelinden Bir Kesinti <https://www.die-goetter.de/enki-und-nammu-erschaffen-den-menschen>

Görsel 7.36 Lagaş Kralı Gudea

Görsel 7.37 Gudea'nın Silindiri Etkileşim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ninurta>

Görsel 7.38 III.Ur Kralı Şulgi'ye Ait Ördek Biçimli Bir Yazıt (Kağnıcı, 2012, 291)

Görsel 7.39 Naram-Sin Steli (Toptaş, 2018, 312)

Görsel 7.40 Kral Asarhaddon Diğer İnsanlardan Daha Büyük Ebatlarda Tasvir Edilir. (Toptaş, 2018, 313)

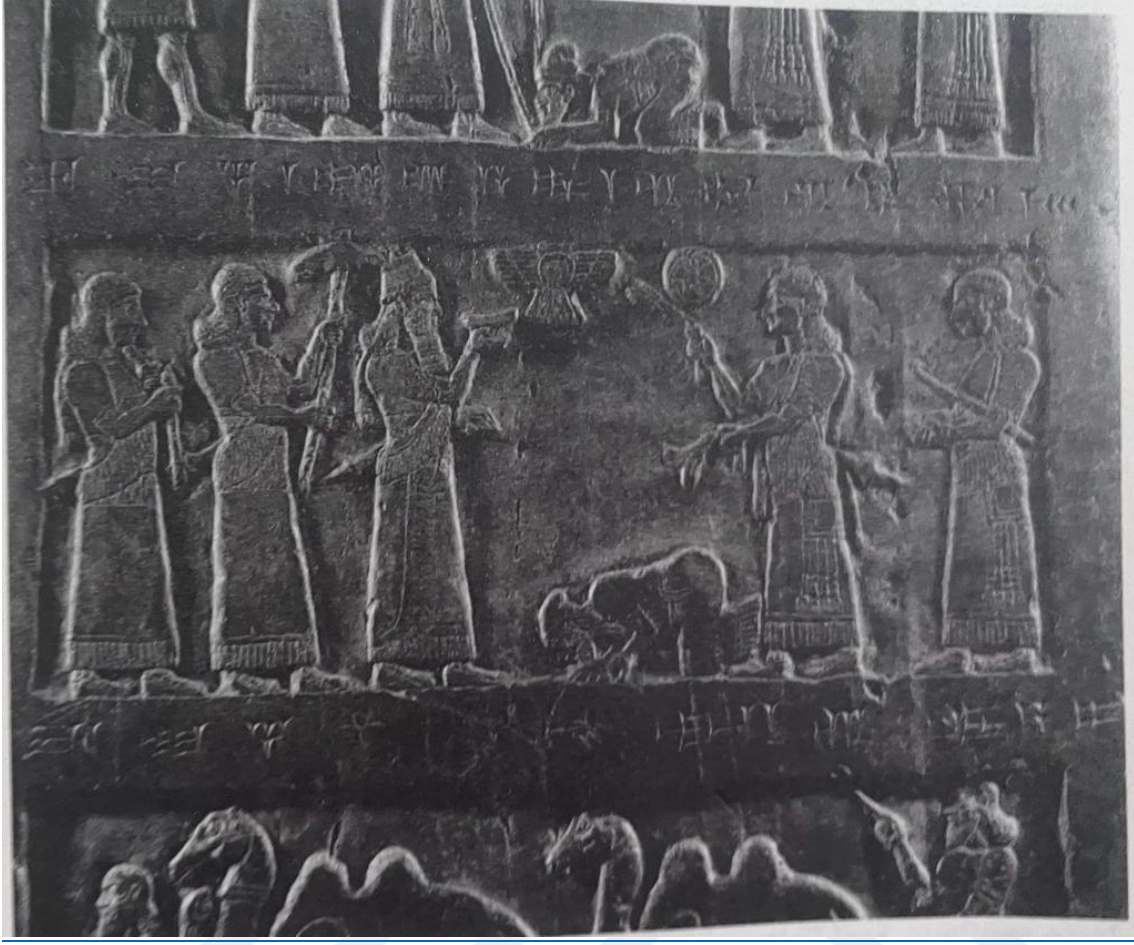
Görsel 7.41 Düşmanın Asur Askerleri Tarafından Kazığa Geçirilmesi (Kağmıcı, 2012, 295)

Görsel 7.42 Asurlular Tarafından Derisi Yüzülen Tutsaklar <https://arkeofili.com/antik-caglarda-uygulanan-15-vahsi-idam-yontemi/>

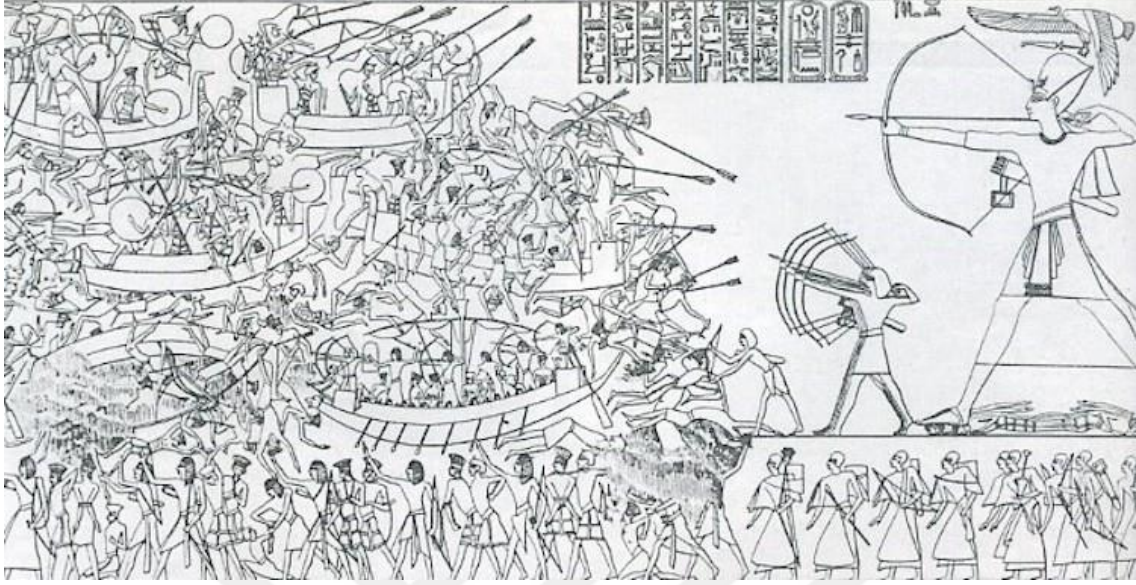
Görsel 7.43 Asurluların Vahşetini Gösteren Başka Bir Propaganda Örneği
<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/assur-da-despotik-iktidarin-politik-siddeti>

Görsel 7.44 Propagandayı Çok İyi Kullanan Asurlulara Ait Başka Bir Kabartma

Görsel 7.45 Siyah Dikilitaş. III. Şalmaneser'in Zafer Steli, (Susan, 2015, 369)

Görsel 7.46 III. Ramses'in Deniz Kavimleriyle Çarpışması, Medinet Habu Kabartması (Mieroop, 2018, 173)

Görsel 7.47 Deniz Kavimleriyle Çatışma Anı

Etkileşim: <https://arkeofili.com/yeni-arastirma-deniz-kavimleri-teorisine-suphe-dusuruyor/>

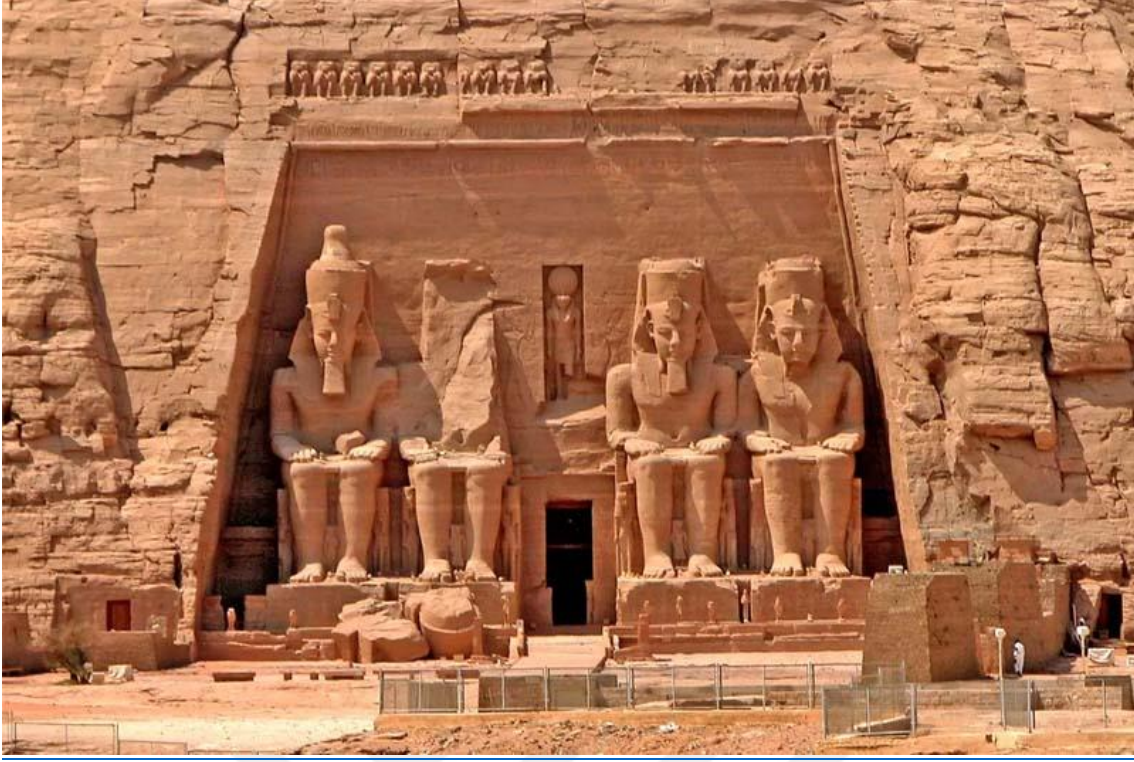

Görsel 7.48 Medine Habu'daki Bir Kabartma, Mısırlı Bir Katip, Ölü Düşmanların Kesilen Elleri Sayıyor (Susan, 2015, 304)

Görsel 7.49 Kadeş Savaşını Kutlamak İçin Yapılan Ebu Simbel Tapınağı

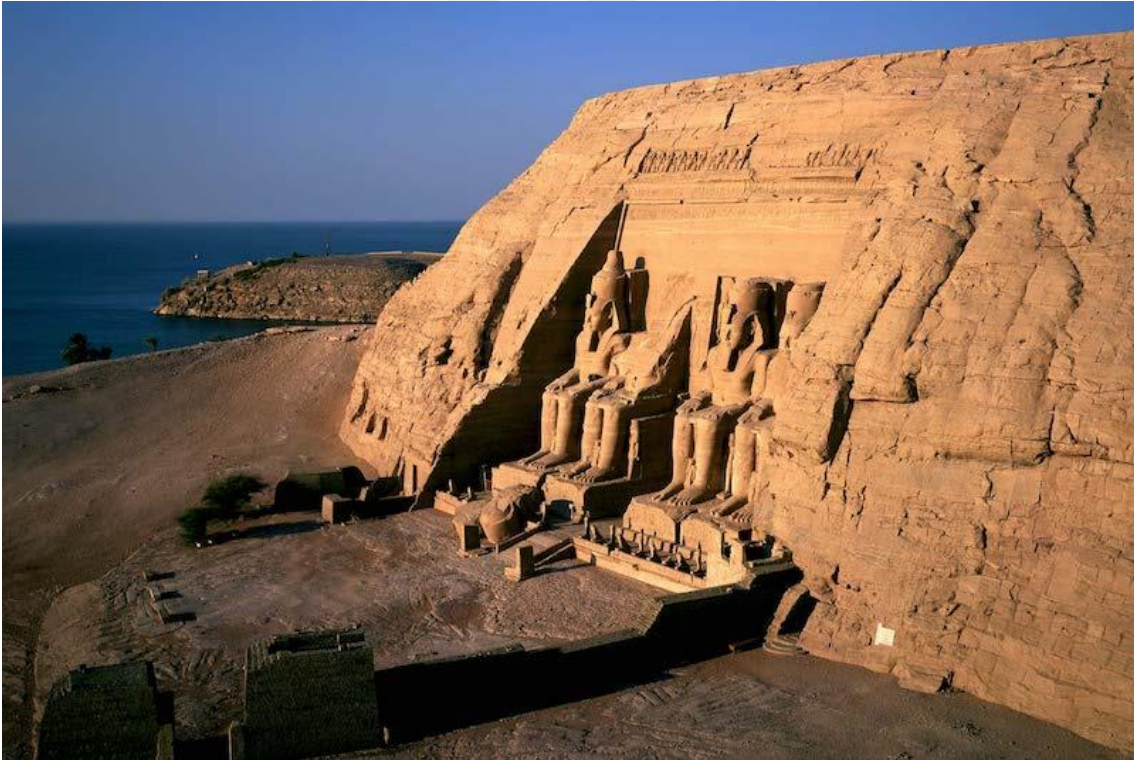
Etkileşim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebu_Simbel#/media/Dosya:Panorama_Abu_Simbel_crop.jpg

Görsel 7.50 Ebu Simbel Tapınağı Etkileşim: <https://antikmisir.com/ebu-simbel-tapinagi/>

Görsel 7.51 <https://antikmisir.com/ebu-simbel-tapinaqi/>

Görsel 7.52 Ebu Simbel Tapınağı Nasser Gölü Kıyısı

Etkileşim: <https://sketchfab.com/3d-models/abu-simbel-temple-south-egypt-rough-model-1ab40042caaf4bb4804d07111e2ef7c0> (3D İzlemek İçin)

Görsel 7.53 Merneptah Steli (İsrail Steli) <https://www.nedenisa.com/mernepta-steli/>

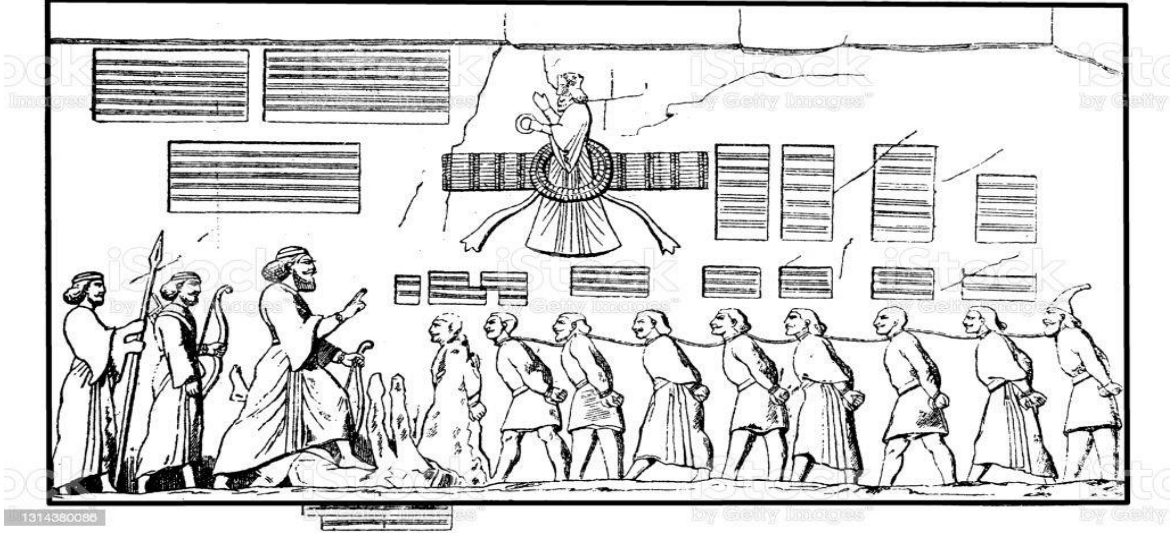
Görsel 7.54Urartulara Ait Sığındıl Kitabesi (Ceylan Ve Çiftçi, 2021, 1378)

Görsel 7.55Urartulara Ait Propaganda İçeren Başka Bir Kitabe, Razlık Kitabesi (Ceylan Ve Çiftçi, 2021, 1378)

Görsel 7.56Urartulara Ait Kelişin Silindir Kitabe (Ceylan Ve Çiftçi, 2021, 1380)

Görsel 7.57 Behistun Kitabesi <https://www.istockphoto.com/tr/vektör/bisotun-kitabesi-behistyazıtı-iranın-kermanşah-eyaletindeki-behistun-dağında-qm1314380086-402617975>

Görsel 7.58 <http://unesco-dunya-miraslari.blogspot.com/2012/11/unesco-dunya-mirasi-behistun-yaziti.html>

Görsel 7.59 Res Gestae Divi Augusti

https://tr.wikipedia.org/wiki/Res_Gestae_Divi_Augusti#/media/Dosya:Res_Gestae.jpg

Görsel 7.60 https://tr.wikipedia.org/wiki/Res_Gestae_Divi_Augusti#/media/Dosya:Res_Gestae.jpg

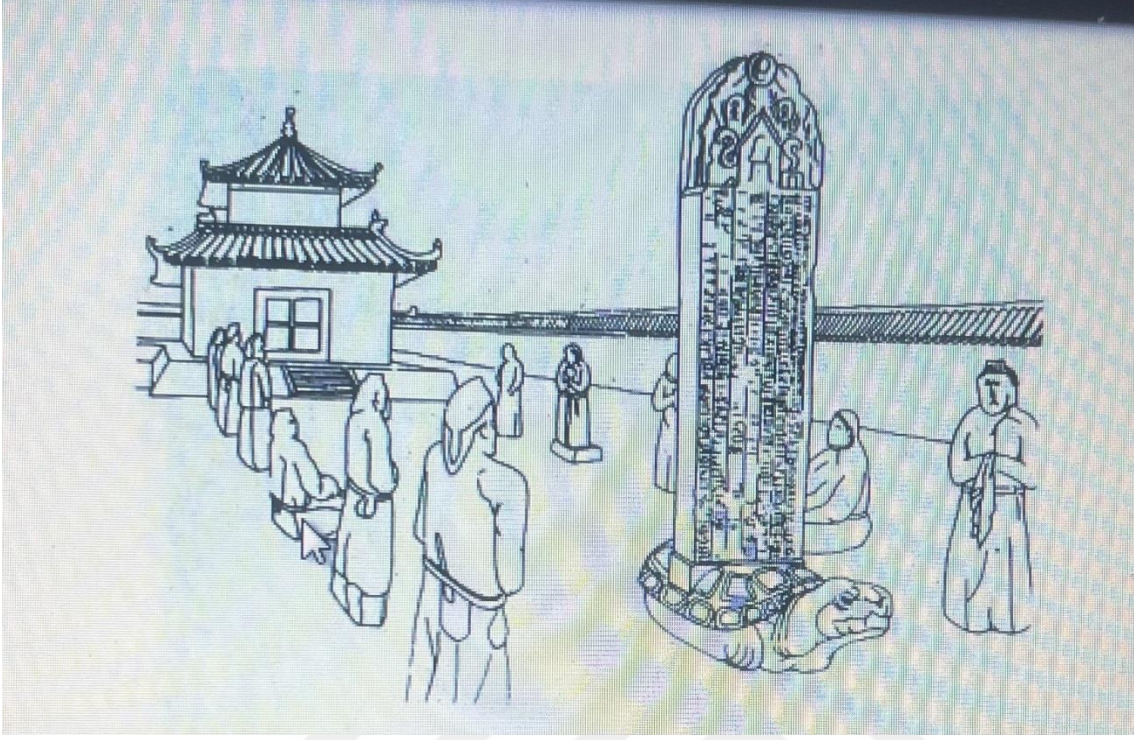
Görsel 7.61 Orhun Yazıtlarından Kül Tigin , Moğolistan'da Orhun Yazıtları Müzesi,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#Bulunması_ve_üzerinde_yapılan_incelemeler

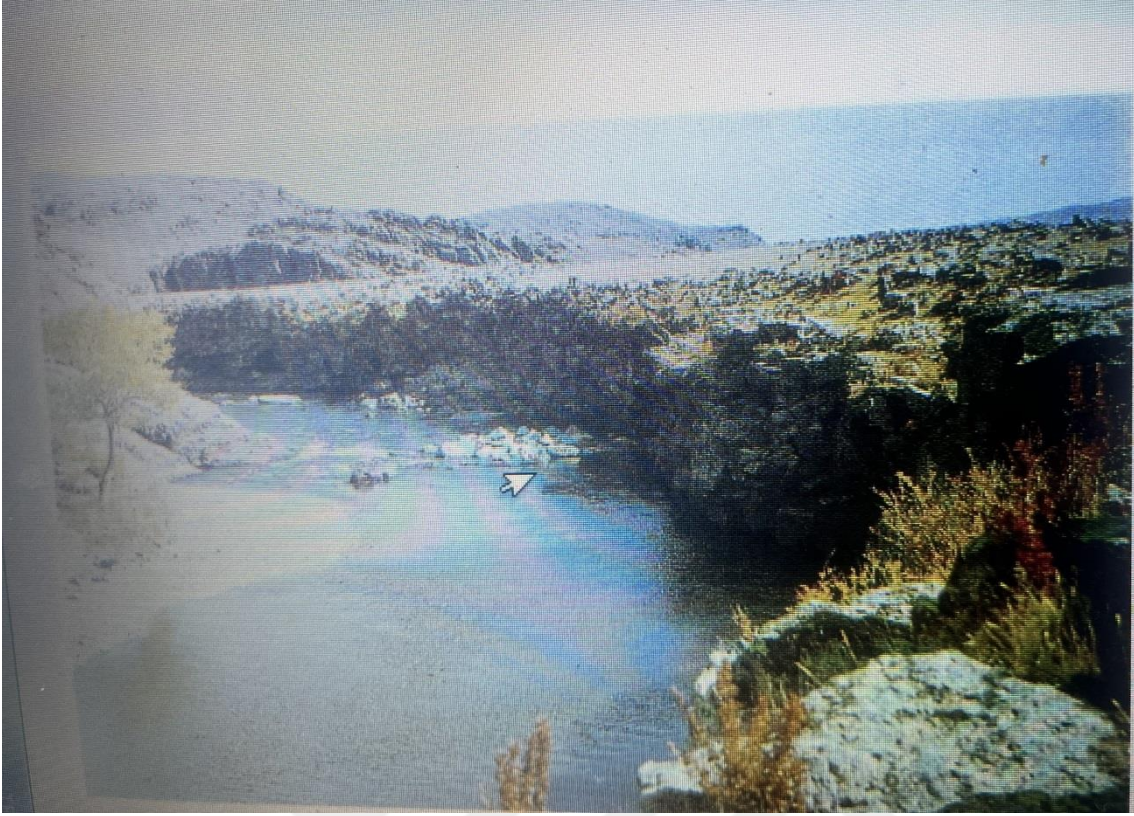
Görsel 7.62 Bilge Kağanın Heykeli (Tekin, 1998, 126)

Görsel 7.63 Bilge Kağan Kitabesinin Doğu Yüzü (Tekin, 1998, 127)

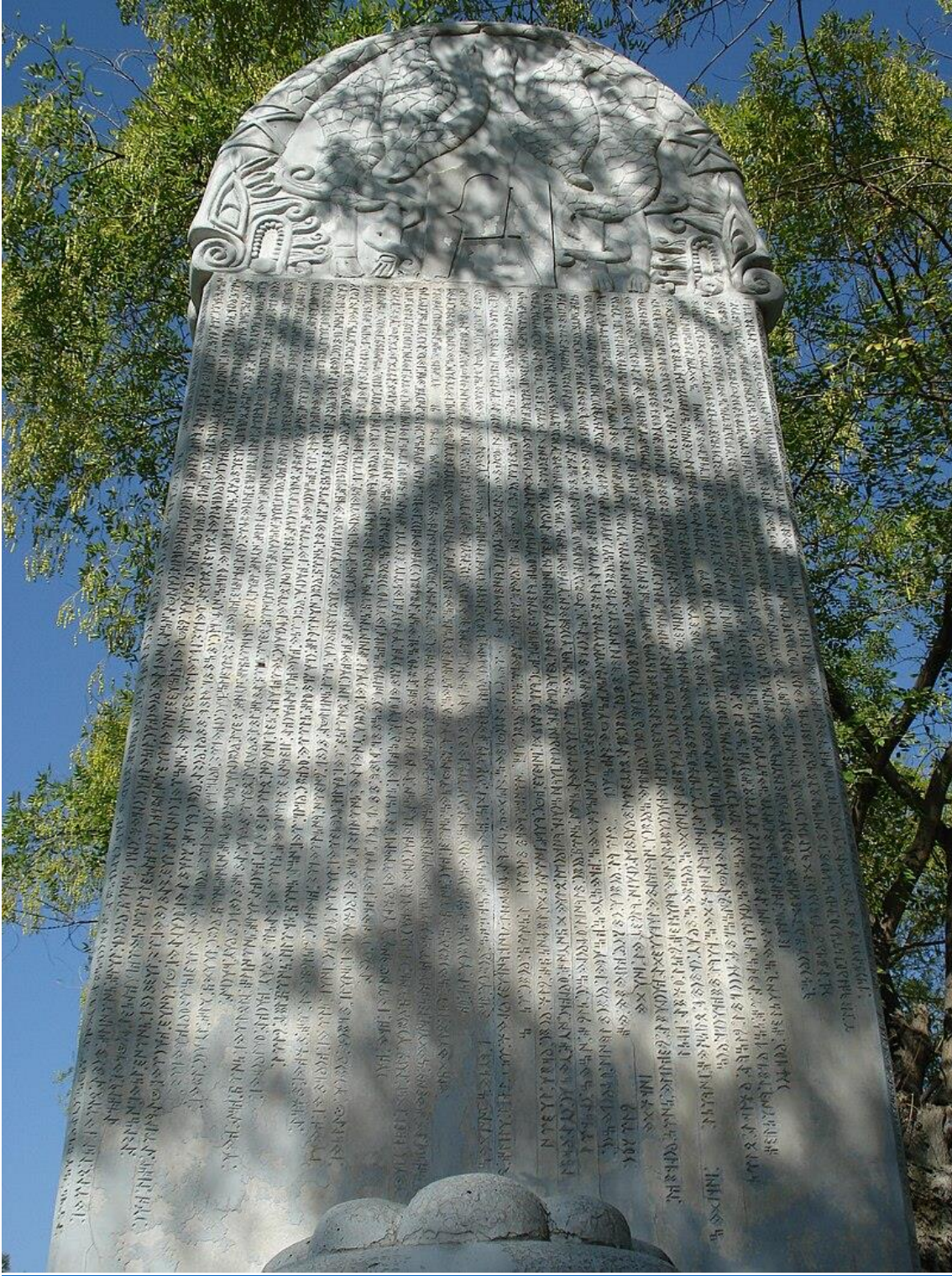
Görsel 7.64 Kül Tigin'in Barka tasviri (Tekin, 1998, 124)

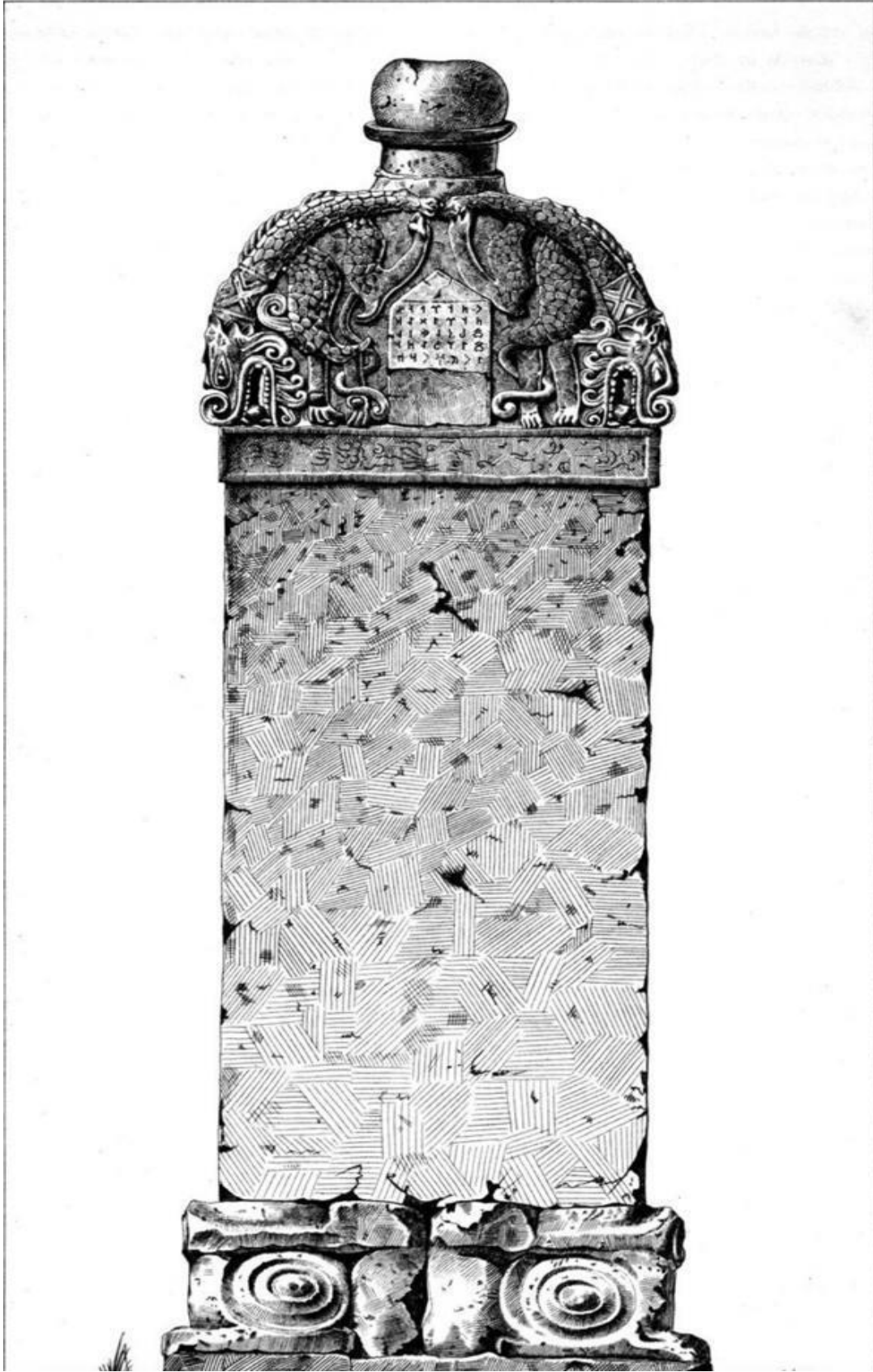
Görsel 7.65 Orhun Irmağı (Tekin,1998,121)

Görsel 7.66 Bilge Tonyukuk Kitabesi
https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#/media/Dosya:Gok_turk_Epigraph_Copy_in_Ga

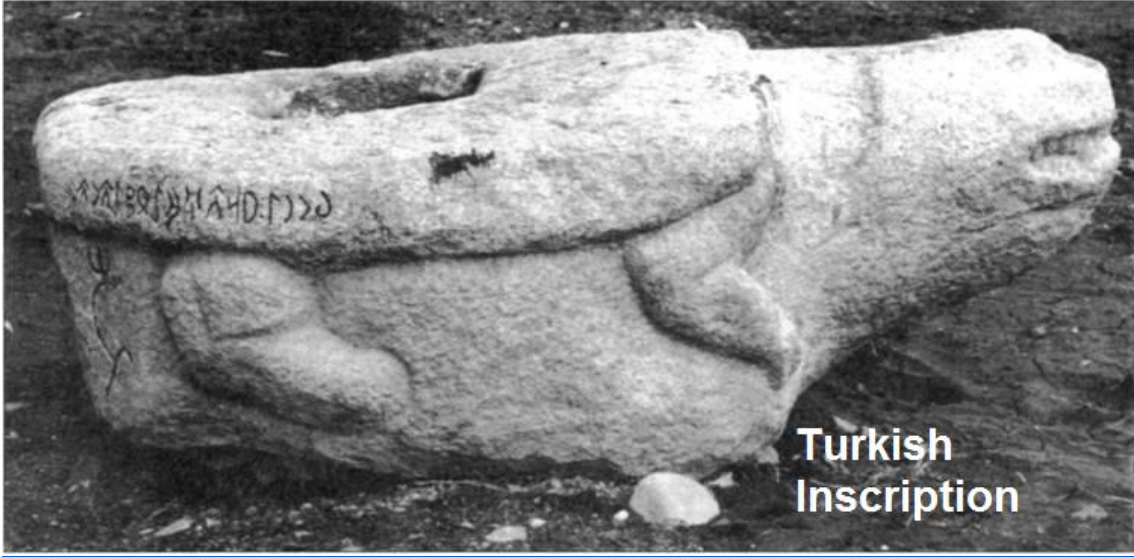
Görsel 7.67 Gazi Üniversitesi Bahçesinde Yer Alan Bilge Kağan Kitabesi
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#media/Dosya:Gok_turk_Epigraph_Copy in Ga](https://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yazıtları#media/Dosya:Gok_turk_Epigraph_Copy_in_Ga)

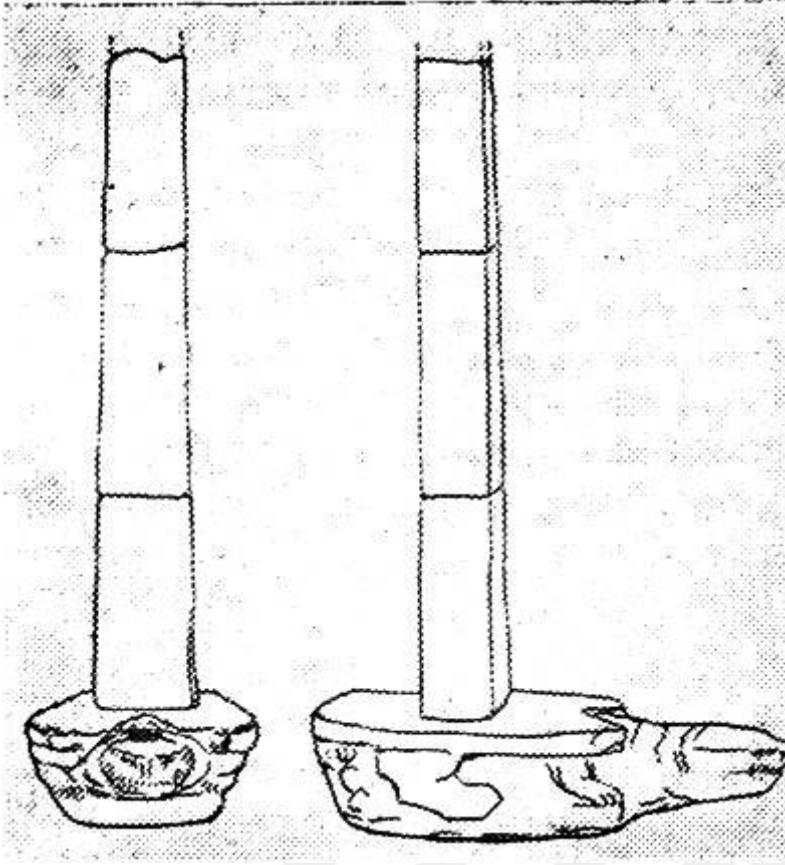
Görsel 7.68 Karabalgasun Kitabesi https://tr.wikipedia.org/wiki/Karabalgasun_Yazıtı

Görsel 7.69 Terhin Kitabesi <https://okonuz.blogspot.com/2017/11/eski-turk-ina>

Görsel 7.70 Terhin Kitabesi <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/02/terhin-yazitinin-tarihi-acidan.html>

Görsel 7.71 Terhin Kitabesi <https://okonuz.blogspot.com/2017/11/eski-turk-ina>

KAYNAKLAR

- Ahmedova, A. (2019). Taryat (terhin) Yazıtının Söz Varlığı: Orhon ve Eski Uygur Katmanları. *XI Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirim Kitabı*.
- Augustus. (2009). *Res Gestae Divi Augusti: Monumentum Ancyranum Ankara Anıtı*, Dürüşken (Çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San.ve Tic. Ltd. Şti.
- Akıncı, Ö. E. (2018). Agustus'un Yayılmacı Politikasının Doğası Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(63), 1-15.
- Akpınarlı, N. (2019). Kiros Silindirinin İnsan Hakları Hukuk Tarihi ile Sınavı ya da İnsan Hakları Hukuk Tarihinin Kiros Silindiri ile Sınavı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 36, 1-29
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 11-21.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bauer, W, S. (2015). *Antik Dünya, İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*. Mehmet Morali (Çev.), Alfa Tarih.
- Bauer, W, S. (2014). *Dünya Tarihi, İlkçağ I. Cilt*, Mihriban Doğan (Çev.), Alfa Tarih.
- Bilhan, S. (1985). Mezopotamya ve Sümerler Eğitimi. *AÜEBFD*, 17(1-2). 303-339.
- Botteri P., & Fangi G. (2003). The Ancyra Project: The Temple Of Augustus And Rome In Ankara. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 34(5/W12). 84-88
- Bordreuil P., Briquel-Chatonnet F., & Michel C. (2015). *Tarihin Başlangıçları*, Levent Başaran (Çev.), Alfa Yayınları.
- Bottero J., & Steve MJ. (1993). *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, Yapı Kredi Yayınları.
- Braudel, F. (2017). *Bellek ve Akdeniz Tarih Öncesi ve Antikçağ*, Ali Berkay (Çev.), Metis Yayınları.
- Can, Ş. (2021). *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat.
- Cline H. E., & Graham, M. W. (2020). *Antikçağ İmparatorlukları Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*. Ekin Duru (Çev.), Say Yayınları.

- Crawford, H. (2010). *Sümer ve Sümerler*. Nihal Uzun (Çev.), Arkadaş Yayınevi.
- Collins, A. (2002). *Cennetin Tanrıları*. Sema Kılıç (Çev.), Avesta Yayınları.
- Coşkun, A. (2016). Din, Bilim ve Felsefe İlişkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 213-229.
- Çelgin, V., A. Şahin, Akyürek ve Eda, Onur, Fatih. (2016). *Eskiçağ Yazıları 10*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çevik, M. (2014). *Tarih Felsefesi*. Anı Yayıncılık.
- Çıvgın, İ., & Yardımcı, R. (2007). *İlkçağ Tarihi*. Maya Akademi.
- Davis, C. J. (2011). *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz, İnsanın Hikayesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, Tanrılar, Ritüel, Tapınak*. Ayışığı Kitapları.
- Eco, U. (2019). *Antik Yunan*. Leyla Tonguç Basmacı (Çev.), Alfa Basım Yayım.
- Korkut, T. (Ed.) (2015). *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu*, TC Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2016). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- Estin, C., & Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Musa Eran (Çev.), Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Eutropius. (2007). *Roma Tarihinin Özeti*. Kabalcı Yayınevi.
- Etienne, F. & R. (2003). *Antik Yunan Bir Keşfin Arkeolojisi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Freeman, C. (2010). *Mısır Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Suat Kemal Angı (Çev.), Dost Kitapevi.
- Friedell E. (2004). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. Necati Aça (Çev.), Dost Kitapevi Yayınları.
- Garrison, B. M. (2011). The Seal of Kuras the Anzanite, Son of Sespes (Teispes). PFS93*: Susa-Ansan-Persepolis, *Elam and Persia*, 375-405.
- Günbattı, C. (1997). Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 3(1), 131-155.

- Gür, B. (2012). Hititler, Mikenler ve Batı Anadolu'daki Kültür Etkileşimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-11.
- Gür, S. (2007). *İlk İnsandan Selçuklu 'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*. Alfa Yayınları.
- Gürgen, H. (1990). Propaganda. *Kurgu Dergisi*, 8(8), 135-157.
- Gökçek, G. L., Yıldırım, E., & Pekşen, O. (Ed.), (2019). *Mezopotamya'nın Eski Çağlarda İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*. (Değişim Yayınları)
- Gökçek, L. G., & Abacı O. (2019). *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*. Değişim Yayınları.
- Gökçek, L. G. (2015). *Asurlular*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Işık, A. (2018). İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş. *Mavi Atlas*, 6(2), 1-29.
- İplikçioğlu, B. (2021). *Eski Batı Tarihi I Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İplikçioğlu, B. (1993), *Ephesus Yazıtları Işığında İmparator Diocletianus'a Kadar Roma Şövalye Sınıfı ve Asia Eyaletlerindeki Resmi Görevlileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İplikçioğlu, B. (2015). *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kağnıcı, G. (2012). *Tarih Yazıcılığı Açısından Eski Mezopotamya'da Krali Kayıtlardaki İfadelerin Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahya, Ö. (2019a). *Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Rüya*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahya, Ö.. (2019b). Sümerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri. *DTCF Dergisi*. 59(1), 229-255.
- Karatağ, M. (2013). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü Yunan-Roma*. Midas Kitap.
- Karaketir, E. (2016). Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (MÖ 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 2(3), 68-83.
- Karaketir, E. (2018). Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydia Seferi ve Sonuçları. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-27.

- Kaya, A. M. (2020). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kaygısız, S. (2022). *Antik Yunan ve Roma'da Onurlandırma, Propaganda, Gelenek ve Kentler*. Sakin Kitap Yayıncılık.
- Kayapınar, R. (2015). Propaganda ve İnanç: De Vita Duodecim Caesarum Tarih Araştırmaları Dergisi, 34(57), 65-88.
- Kılıç, Y., & Ay, Ş. (2013). Eski Mezopotamya'da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu. *Turkish Studies*, 8(5), 387-403.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Kitabı Mukaddes*. Tekvin. Bab 6-16.
- Kitsikis, D. (1963). *Yunan Propagandası*. Meydan Neşriyat.
- Kramer, N, S. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*. Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi.
- Kuhr A. (2020). *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ. 3000-330) Cilt, 1*. Dilek Şendil (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kuhr A. (2003). *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ. 3000-330) Cilt, 11*. Dilek Şendil (Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kurt, . (2007). *Yazılı Kaynaklara Göre, MÖ 1. Binyılda Mezopotamya -Anadolu İlişkileri*. Murat Kitapevi.
- Köksoy, M. (2011). *Yerbilimlerinin Katkısıyla Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni*. Berikan Yayınevi.
- Köroğlu, K. (2000). Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası. *Belleten*, 64(241), 717-748.
- Lendering, J. (2011). *Roma Mermer Şehri*. Burak Sengir (Çev.) Kitap Yayınevi.
- Lewis, B. (2000). *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*. Mehmet Harmancı (Çev.), Ayhan Matbaası.
- Üreten, H. (2019). Sorularla Eskiçağ (Eskibati) Tarihi'nde Yöntem Sorunu. Samsun: OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi- International Journal of Ancient History, 1(2), 155-176.
- Mansel, M, A. (2011). *Ege ve Yunan Tarihi*. Türk Tarih Kurumu.
- Mansel, M, A. (1970). İstanbul'daki, "Burmali Sütun" Bugüne Kadar Yapılan

- Araştırmalara Toplu Bir Bakış. *Belleten*, 34(134), 189-210.
- Memiş, E. (1995). Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 41-54.
- Memiş, E. (2006). *Eskiçağda Yaşanmış Büyük Aşklar*. Ekin Kitapevi.
- Memiş, E. (2008). *Türk Kültür Tarihi, (Türk Kültürlerinden Bazı Kesintiler)*. Çizgi Kitapevi Yayınları
- Memiş, E. (2009). *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*. Çizgi Kitapevi.
- Memiş, E. (2014). *Tarih Metodolojisi*. Ekin Kitapevi Yayınları.
- Memiş, E. (2015a). *Eskiçağda Mezopotamya Eskiçağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*. Ekin Yayınevi.
- Memiş, E. (2015b). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi.
- Memiş, E. & Bülbül, C. (2016). *Eskiçağda Göçler*. Ekin Yayınevi.
- Memiş, E. (2016). *Tarihi Coğrafyaya Giriş*. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Memiş, E. (2011). Eskiçağda Filistin ve Filistinliler. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1-11.
- Memiş, E. (2019). İsrail-Filistin Meselesinin Kökenine İlişkin Bazı Düşünceler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 819-830.
- Memiş, E. (2019). Ege Güçleri'nin Tetiklediği Diğer Göç Hareketlerine Kısa Bir Bakış. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 148-162.
- Memiş, E. (2019). Eski Mezopotamya'da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi. *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, 115-140.
- Memiş, E. (2020). *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Mieroop, V. D. M. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ. 3000-323*. Sinem Gül (Çev.), Homer Kitapevi.
- Muslu, Z, G. (2019). Ahameniş Dönemi Yazıtları ve Persler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İnönü Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü*
- Oktan M. (2019). Augustus'un Anadolu'daki Yapı Politikası. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(20), 237-255.

- Orhun, M. (2015). Monumentum Ancyranum. *Uluslararası Sosyal Bilimler Konferans*, 2
- Ögel, B. (1951). Şine Usu Yazıtı 'nın Tarihi Önemi. *Belleten*, 15(59), 364-380.
- Özer, Z. Y. (1939). *Mısır Tarihi*. Türk Tarih Kurulu.
- Öztürk, B. (2010). *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Qualter, T. H. (1980). Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi. Ünsal Oskay (Çev.), Ankara *Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35 (01), 255-307.
- Rüstow. A. (2012). Bibliyografya-Roma ihtilâli ve Imperator Augustus. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 5 (1-4)
- Salvini, M. (1995). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. Belgin Aksoy (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Sakin, S, & Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies (ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı)*
- Sert, S. (2019). *Dinler Tarihi Arkeolojisi, Mezopotamya'dan Mısır'a, Büyük Uygarlıkların Doğuşu*. Ozan Yayıncılık.
- Sevin, V. (1995). *Arkeolojik Kazı Sistemi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevin, V. (2010). *Asur Resim Sanatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sipahioğlu, M. (2021). *Antik Mısır'da Rahip Sınıfı*. Ankara Okulu Yayınları.
- Strabon. (2012). *Geographika*. Adnan Pekman (Çev.)
- Takashi, O. (2000). Moğolistan'daki Eski Türk Anıt ve Yazıtları Üzerine Yeni Araştırmalar (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10, 191-204
- Tanilli, S. (2020). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası I. Cilt İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Taşagıl A., & Kar, A. (2018). *İnsanlığın Serüveni Dünya'nın Oluşumundan Sanayi Devrimi'ne*. İstek Yayınları.
- Taşdöner, K. (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, M. (2014). Eski Mezopotamya'da Coğrafi ve Etnik Yapı. *Sosyal Bilimleri*

Araştırma Dergisi, 9(2), 111-125

Tekin, O. (2016). *Eski Yunan Ve Roma Tarihi*. İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2019). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*. Yapı Kredi Yayınları.

Thomson, G. (1995). *Tarih Öncesi Ege*. Celal Üster (Çev.), Payel Yayınları.

Topaloğlu, F. (2016), Eski İran'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, (6), 72-81

Toptaş, K. (2018). *Yeni Asur İmparatorluğu'nda İdeoloji, Propaganda Ve İsyanlar*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ünsal V. (2008) Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı Seferleri, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 5(5), 9-32.

Vercoutter, J. (2010). *Unutulmuş Mısır'ın İzinde*. Ali Berktaş (Çev.), Yapı Kredi Yayınları.

Yavi, E. (2000). *Gravürlerde Mısır-Yunan-Roma-Asur-Pers-Bizans Mimarlık ve Güzel Sanatlar*. Yazıcı Yayınevi.

Yıldırım, E. (2021). Türklerdeki kut Anlayışı ile Mezopotamya'daki Kralın Kutsallığı İnancının Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (70), 325-342.

Yıldırım, R. (2011). *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*. Saray Matbaacılık.

Yıldız, N. (2020). *Eskiçağda Yazı Malzemeleri Ve Kitabın Oluşumu*. Türk Tarih Kurumu.

Wiesehöfer J. (2002). *Antik Pers Tarihi*. Mehmet Ali İnci (Çev.), Telos Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : İlknur Coşkun

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Giresun Lisesi, 1999

Lisans : Sinop Üniversitesi /Fen-Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü/2019

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü /

Tarih Anabilim Dalı